VENTSPILS MUZEJA RAKSTI

II

VENTSPILS MUZEJA RAKSTI

II

MUSEUM VENTSPILS

ACTA HISTORICA VINDAVIENSIA

II

Riga 2002

VENTSPILS MUZEJS

VENTSPILS MUZEJA RAKSTI

II

Rīga 2002

UDK 902/904(474.3)
Ve 457

Ventspils Muzeja Raksti. II
Rīga 2002, 216 lpp.

Redakcijas kolēģija: *Armands Vijups, Imants Lancmanis, Valda Kvaskova, Andrejs Vasks*
Sastādītājs *Armands Vijups*

Redaktore, korektore *Māra Melne*

Datorsalikums, maketēšana un vāka noformējums *Andrejs Zīle, Svetlana Zīle*
Vāka foto *Armands Vijups*
Izdevējs *Latvijas Universitātes žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds*

ISBN 9984-643-47-6

SATURS

CONTENTS

KRĀJUMĀ IEVIETOTO RAKSTU AUTORI

Asaris Jānis – Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija, Rīga

Bebre Viktorija – *Dr.hist.*, LU Latvijas vēstures institūts, Rīga

Bērziņš Valdis – *Mg.hist.*, LU Latvijas vēstures institūts, Rīga

Bitner-Vroblevska Anna – *Dr.hist.*, Polijas Valsts arheoloģiskais muzejs, Varšava

Celmiņš Andris – *Mg.hist.*, Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs, Rīga

Lindenberga Stella – Ventspils muzejs, Ventspils

Leuga (*Lõugas*) Lembi – *Dr.biol.*, Igaunijas vēstures institūts, Tallina

Loze Ilze – *Dr.hab.hist.*, LU Latvijas vēstures institūts, Rīga

Lūsēns Mārtiņš – SIA A.I.G., Rīga

Mugurēvičs Ēvalds – *Dr.hab.hist.*, LU Latvijas vēstures institūts, Rīga

Šnē Andris – *Mg.hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultāte, Rīga

Urtāns Juris – *Dr.hab.art.*, Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija, Rīga

Vijups Armands – *Dr.hist.*, Ventspils muzejs, Ventspils

Zagorska Ilga – *Dr.hist.*, LU Latvijas vēstures institūts, Rīga

Zemītis Guntis – *Dr.hist.*, LU Latvijas vēstures institūts, Rīga

Zunde Māris – LU Latvijas vēstures institūts, Rīga

SASTĀDĪTĀJA PRIEKŠVĀRDS

Jau otro gadu notiek aktīvs darbs 2000. gada nogalē izveidotā Rietumlatvijas vēstures izpētes projekta (projektu finansē Ventspils pilsētas dome) īstenošanā, kas aptver gan vēsturi, gan arheoloģiju, gan arī daudzveidīgas muzeju darba sfēras. Projekta ietvaros klajā nāk arī Ventspils muzeja rakstu – *Acta historica Vindaviensia* – otrais krājums. Šoreiz tajā ievietoti raksti, kas attiecas uz Kurzemes arheoloģisko izpēti. Rakstu krājums saistīts ar Rietumlatvijas vēstures izpētes projekta izteikti akadēmisko sfēru – tajā publicētie arheologu pētījumi par pēdējo gadu darba rezultātiem adresēti galvenokārt speciālistiem. Tomēr krājuma veidotāji cer, ka arī citi lasītāji tajā atradīs viņiem līdz šim nezināmas, jaunas un interesantas atziņas par Kurzemes senāko vēsturi. Krājuma tematika skar hronoloģiski ļoti plašu posmu – no vidējā akmens laikmeta (mezolīta) līdz pat viduslaiku beigām un jauno laiku sākumam, tātad apmēram 9000 gadu. Jāteic, ka tieši arheoloģijas jomā Kurzemē pēdējā gadu desmitā pavērušās īpaši plašas perspektīvas, ja salīdzina ar citiem Latvijas novadiem. Tas vispirms saistīts ar Kurzemes prāvas daļas īpašo statusu pēc Otrā pasaules kara – pierobežas zonā arheoloģiskie pētījumi bija nopietni apgrūtināti. Līdz ar to aizvēstures pētniecības jomā šis novads, īpaši Ziemeļkurzeme, ir relatīvi maz pētīts un potenciāli ļoti interesants jauniem ieguvumiem. Par to liecina arī nesen Ventspils novadā notikušie atklājumi – unikālais bronzas laikmeta Staldzenes depozīts (800.–600.g. pr.Kr.), arheoloģisko pētījumu rezultāti Puzes Lejaskroga 14.–17. gadsimta kapsētā un Puzes pilskalnā.

Atgādināsim, ka pirmais rakstu krājums (Ventspils Muzeja Raksti I / sast. M.Jakovļeva, A.Vijups. – Rīga, 2001.) bija atvēlēts Kurzemes un Zemgales hercogistes vēsturei, aptvēra galvenokārt ar vēsturi saistītas tēmas. Rakstu otrais laidiens – par Kurzemes arheoloģiju – saglabā pirmā krājuma struktūru: to veido trīs daļas.

Pirmajā daļā *Kurzemes un kuršu arheoloģija* iekļauti raksti, kas sagatavoti uz tāda paša nosaukuma konferencē nolasīto referātu pamata. Starptautiskā konference "Kurzemes un kuršu arheoloģija" noritēja 2001.

gada 25.–27. maijā, tajā ar saviem referātiem piedalījās 19 Latvijas, Lietuvas, Krievijas un Polijas arheologi. Te ir publicēti 12 konferences dalībnieku raksti, kas grupēti hronoloģiski tematiskā kārtībā.

LU Latvijas vēstures institūta arheoloģes **Ilgas Zagorskas** rakstā analizēta līdz šim maz pētīta tēma – Kurzemes piekrastes senākā apdzīvotība, mēģinot uz pagaidām vēl skopas avotu materiālu bāzes risināt jautājumu par pirmajiem Ziemeļkurzemes iedzīvotājiem. Rakstā šī problemātika skatīta, apkopojot gan ģeoloģiskos, gan paleozooloģiskos, gan arī arheoloģiskos datus. Īpaša uzmanība pievērsta kādam savdabīgam atradumam no Užavas Sises ciema – tas ir rags tā saucamajam "valdnieka zizlim".

Akmens laikmeta tematikai veltīti arī divi nākamie krājuma raksti. Arheologs **Valdis Bērziņš** rakstā "Mezolīta apmetne Užavas Vendzavās" sniedz līdz šim vienīgās plašāk pētītās mezolīta apmetnes Kurzemē un vienīgās Latvijā jūras piekrastes joslā pētītās apmetnes materiāla apskatu. Pētījumi, kas notika 1998. un 2000. gadā, sniedz interesantu ieskatu mezolīta beigu posmam raksturīgajā krama senlietu inventārā un seno iedzīvotāju saimniecībā pie piekrastes joslas ezeriem.

Interesanta ir igauņu paleozooloģes **Lembi Leugas (*Lõugas*)** Vendzavas apmetnē konstatēto dzīvnieku, putnu un zivju palieku analīze, kas kā pētījums cieši saistīts Valda Bērziņa rakstu. Lai gan šīs pētījums netika aplūkots konferencē un ir izstrādāts vēlāk, ņemot vērā tā ciešo un loģisko sasaisti ar iepriekšējo rakstu, L.Leugas analīze ietverta šajā sadaļā.

Unikāliem atradumiem Ģipkas–Pūrciema kāpās veltīts **Ilzes Lozes** (LU Latvijas vēstures institūts) raksts. Izrakumu rezultāti neolīta apmetnēs ļauj saskatīt interesantas liecības par vēlā akmens laikmeta reliģiskajiem priekšstatiem.

Apkopojošu un informatīvi ļoti ietilpīgu historogrāfisku pētījumu par kuršu arheoloģiskās izpētes attīstību sniedz profesors **Ēvalds Mugurēvičs**. Raksts ne tikai ļauj gūt priekšstatu par dažādo uzskatu attīstību un nozīmīgāko pētījumu vēsturi, bet arī uzsver šīs problemātikas tālākas perspektīvas, būtiskākos jautājumus, kas ieskicē nākamo pētnieku darbības uzdevumus.

Nākamais raksts attiecas uz mūsu ēras sākuma kuršu aizvēsturi. Poļu arheoloģe **Anna Bitner-Vroblevska** savā pētījumā aplūko Mēmeles kultūras Rietumlietuvas grupas ciešos sakarus ar kaimiņu baltu ciltīm. Šie sakari konstatējami dažādās arheoloģiskajās liecībās, un autore norāda, ka šīs problemātikas risinājums prasa tālāku izpēti.

Interesantu tēmu savā darbā aplūko arheologs **Guntis Zemītis** (LU Latvijas vēstures institūts), mēģinot uz rakstīto avotu un arheoloģisko liecību bāzes skatīt seno kuršu reliģiskos priekšstatus. Pētījuma hronoloģiskie ietvari – 10.–15. gadsimts – ļauj ieskatīties gan pirmskristietības posma ticējumos un analizēt tos indoeiropiešu garīgās kultūras kontekstā, gan arī aplūkot kristietības agrīno iespaidu attīstību un vēlāko izplatīšanos, saglabājoties seno priekšstatu spēcīgajam iespaidam.

Konkrētai senlietu grupai – kuršu dzeramajiem ragiem – veltīts arheoloģes **Viktorijas Bebres** (LU Latvijas vēstures institūts) pētījums. Dzeramie ragi kā kuršiem raksturīga kapu piedeva visagrāk konstatēti Lietuvas teritorijā (3. gadsimts), bet Latvijas arheoloģiskajā materiālā senākās šīs senlietas datējamas ar 5. gadsimtu, bet visplašāk sastopamas 11.–13. gadsimta kuršu ugunskapos.

Valsts kultūras pieminekļu inspekcijas vadītāja vietnieks, arheologs **Jānis Asaris** savā rakstā aplūko pilskalnu lomu Kurzemes viduslaiku centru izveidē, tuvāk analizējot šī tipa senvietu lomu Sabiles, Talsu, Kuldīgas, Tukuma, Kandavas, Aizputes, Grobiņas un Saldus tālākā attīstībā. Rakstā uzsvērta arheologu, vēsturnieku un kultūrģeogrāfu kopīgu pētījumu nepieciešamība nākotnē, kas ļautu skaidrot, kādēļ atsevišķos gadījumos apmetnes pie pilskalniem tika pamestas, bet citos gadījumos pakāpeniski pārveidojās un saplūda ar vēlākajām pilsētām.

Valsts kultūras pieminekļu inspekcijas Arheoloģijas centra vadītāja **Andra Šnē** rakstā mēģināts raksturot kuršu sabiedrī-

bas sociālo modeli aizvēstures posma beigās, izmantojot Lībagu Sāraju senkapu arheoloģiskajā izpētē iegūto materiālu. Raksts iezīmē sociālās arheoloģijas plašās iespējas Latvijas arheoloģiskā materiāla reinterpretācijai jaunā, nemarksistiskā skatījumā, kas mūsu valsts arheoloģijā iezīmējies pēdējā gadu desmitā.

Ziemeļkurzemes un Rīgas etniskās vēstures kopīgos aspektus 11.–14. gadsimtā aplūko Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja Arheoloģijas nodaļas vadītājs **Andris Celmiņš**. Autors, rūpīgi analizējis līdz šim Rīgā atsegtajos apbedījumos iegūtās liecības, secina, ka Rīgā 11.–13. gadsimtā vērojami vismaz divi Ziemeļkurzemes ieceļotāju migrācijas viļņi. Pirmie bija Indriķa hronikā minētie vendi, kuriem, domājams, sekoja kuronizētie Baltijas somi.

Ventspils pils senākajai, 13.–16. gadsimta būvvēsturei, analizējot to arheoloģisko pētījumu rezultātu gaismā, veltīts arheologa **Mārtiņa Lūsēna** raksts.

Relatīvi nesenas vēstures atsevišķu skaidrojumu iespējas, izmantojot arheoloģiju kā pētniecības metodi, rakstā par Ventspils Dokupes doku parāda Latvijas Kultūras akadēmijas profesors **Juris Urtāns**. Rakstā sniegts neseno komplekso pētījumu (aerālā arheoloģija, zemūdens arheoloģija, arheoloģiskie izrakumi) rezultātos balstīts skaidrojums par šīs senvietas funkcijām, liekot secināt, ka šeit atradusies nevis kuģu būvētava, bet gan kāda konstrukcija kuģu remonta vajadzībām, kuru varētu saukt arī par doku.

Krājuma otrajā daļā *Pētījumi Kurzemes un Ventspils vēsturē: arheoloģija* ievietoti divi raksti – Ventspils muzeja direktora vietnieka zinātniskajā darbā **Armanda Vijupa** informatīvs apcerējums par vēlā dzelzs laikmeta beigu posma un viduslaiku sākuma kuršu lentveida aproču iekšpusē sastopamo zīmju iespējamo skaidrojumu, kuru ļauj sniegt Ventspils muzeja un LU Vēstures un filozofijas fakultātes 2001. gada pētījumos Puzes Lejaskroga 14.–17. gadsimta kapsētā iegūtais materiāls, un LU Latvijas vēstures institūta speciālista **Māra Zundes** pētījums par Ventspils pils torņa siju dendrohronoloģisko datējumu. Dendrohronoloģijas dati ļauj secināt, ka pils torņa otrajā stāva griestu sijām būvkoki cirsti 1668.gadā.

Krājuma pēdējā daļā *Hronika* publicēta Ventspils muzeja speciālistes **Stellas Lindenbergas** sastādītā Ventspils muzeja hronika. Tas ir muzeja norišu apskats viena gada ietvaros, atskats uz 2001. gadā paveikto un ieskicējums muzeja tālākā darba perspektīvām.

Krājuma veidotāji pateicas visiem, kuri sekmēja tā nākšanu klajā – vispirms jau Ventspils pilsētas domei kā šīs ieceres finansiālajai atbalstītājai, Rietumlatvijas vēstures komisijas locekļiem, rakstu autoriem un Latvijas Universitātes žurnāla "Latvijas Vēsture" fonda darbiniekiem kā krājuma redakcionālajiem sagatavotājiem.

Armands Vijups

I

KURZEMES UN KURŠU ARHEOLOĢIJA

Ilga Zagorska

KURZEMES PIEKRASTES SENĀKĀ APDZĪVOTĪBA

Vissenākās apdzīvotības aspektā Latvijas rietumdaļa vēl maz pētīta. Valda uzskats, ka Latvijas rietumdaļas senākā apdzīvotība attiecas uz vidējā akmens laikmeta vidusposmu, boreālo klimatisko periodu, par kuru stāsta raga un kaula rīku savrupatradumi un nu jau arī upju un ezeru krastos atklātās apmetnes ar krama inventāru.[1] Tomēr, rūpīgi apkopojot gan ģeoloģiskos, gan paleozooloģiskos, gan arī arheoloģiskos datus, varam izteikt dažus pieņēmumus, kuru stingrākam pamatojumam gan būtu nepieciešami tālāki pētījumi, kā arī kaula un raga rīku radiokarbona datējumi.

Kurzemē, tāpat kā pārējā Latvijas teritorijā, izsekoti četri lielākie kvartāra perioda apledojumi ar tiem atbilstošiem starpposmiem.[2] Lediem klātās teritorijas siltākajos starpposmos flora un fauna kolonizēja samērā ātri. Kurzemē ir no iepriekšējiem interglaciālajiem periodiem saglabājušās augu sporas un putekšņi, augu makrofosīlijas, moluski un diatomas. Latvijas rietumdaļā iegūtas arī dažas liecības par starpledus un ledus laikmetu faunu. Te jāmin trīs mamutu ilkņi (*incisivus*) un viens kreisā elkoņa kauls (*ulna sin.*), kas atrasti Aizputes apkārtnē, Melnā kalna grantsbedrēs un glabājas Latvijas Dabas muzeja fondos (LDM 1–7/11; 1–7/121; 1–7/122; 1–7/128). Atradumi iegūti grantī, kuru pārse-

---

1 Šturms E. Mezolīta atradumi Latvijā // Senatne un Māksla. – 1939. – Nr.1. – 40.lpp.; Лозе И. Некоторые мезолитические находки на территории Латвии // У истоков древних культур. Материалы и исследования по археологии СССР, 126. - Москва; Ленинград, 1966. – С.113; Zagorska I., Jakubovska I., Veinbergs I. Mezolīta pieminekļi Usmas ezera baseinā // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 2000. – XX laid. – 107.–119.lpp.; Bērziņš V. Izrakumi Vendzavu mezolīta apmetnē un tās teritorijā atrastais kaps // Arheologu pētījumi Latvijā 1998. un 1999. gadā. – Rīga, 2000. – 13.–21.lpp.

2 Mūrniece S., Kalniņa L., Bērziņš V., Grasis N. Environmental change and prehistoric human activity in Western Kurzeme, Latvia // PACT: Environmental and cultural history of the Eastern Baltic Region, 57. – 1999. – P.38–47.

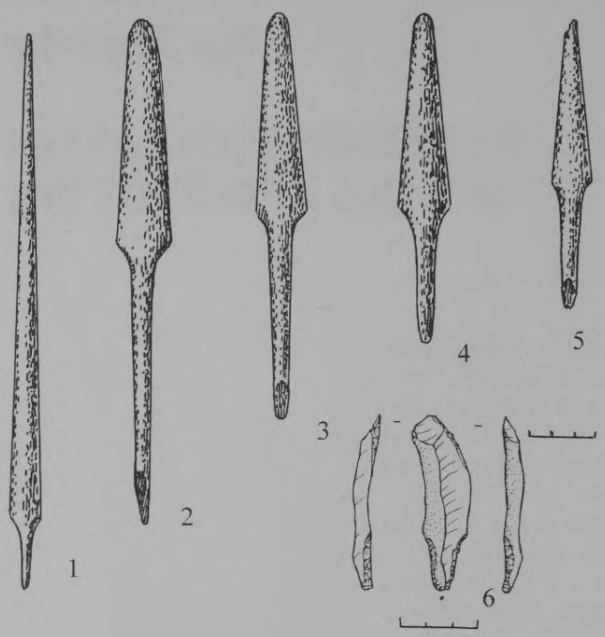

1. att. No ziemeļbrieža raga pagatavoto rīku (1–5) atradums Klaipēdas priekšpilsētā, Lietuvā (pēc R.Rimantienes, 1994, 3. att.) un t.s. Brommes tipa krama bultas gals (6) no Ziemeļlietuvas (pēc Ostrauskas, 1996, 12.zīm.)

Fig. 1. Reindeer antler artifacts (1–5) from Klaipeda in Lithuania, and a Bromme type flint arrowhead from northern Lithuania (6)

dza morēnas slāņi.[3] Spriežot pēc zemes slāņojuma, tiem jābūt seniem (*3.att.: A*). Vēl divi fragmentāri mamuta zobi dažādos laika posmos (1970. un 1976. gadā) meliorācijas darbos atrasti pie Sabiles – Lielvirbos, viens no tiem – 1,5 m dziļumā, otrs – jau izraktā grants kaudzē (Talsu Novadpētniecības muzejs, inv. nr. 7390, 6092). Apdrupis mamuta ilknis 1973. gadā atrasts 2,5 km no Talsiem, Villu grants raktuvēs, grants slānī, 5 m dziļumā. Neviens no šiem mamuta zobu un ilkņu atradumiem nav datēts ar radiokarbona metodi.

Skandināvijā un arī Lielbritānijā veiktie mamutu kaulu datējumi liecina, ka mamuti Ziemeļeiropā izmiruši apmēram pirms 12 000 gadiem. Igaunijā un Somijā veiktie mamutu kaulu atradumi datēti gan ar Vislas apledojuma sākumu (43 000–37 000 gadu atpakaļ), gan ar šī apledojuma starpposmiem (32 000–22 000 gadus senāk). Pūrimani (*Puurimani*) Igaunijā atrastais mamuta zobs datēts pat ar laiku – pirms 10 200 gadiem un pieder pašam ledus laikmeta nobeiguma posmam. Tādēļ pašreiz izvirzīta jauna teorija, saskaņā ar kuru mamuti pēdējā ledāja atkāpšanās laikā rekolonizējuši gan baseina rietumu, gan austrumu piekrasti, Ziemeļeiropā saglabājušies līdz pleistocena–holocēna robežai.[4] Grūti pateikt, kuriem no minētajiem laika posmiem pieder Kurzemē atrastie mamutu kauli.

Par cilvēka klātbūtni Baltijā šajos agrajos posmos liecību nav. Ja arī teorētiski pieļaujam, ka kādā no pēdējiem starpledus laikmetiem Austrumbaltijā ieklejojis cilvēks, tad visas tā pēdas samalis un aizslaucījis pēdējais apledojums.

Pirms 14–13 tūkstošiem gadu, atkāpjoties pēdējam, ta sauktajam Vislas apledojumam, pirmās no ledus segas atbrīvojās augstienes, bet kūstošais ledus sakrājās ielejās, veidojot ezeru kontūras un upju gultnes. Baltijas baseinā ledus laikmeta beigās, allerēda un jaunākā driasa klimatiskā perioda laikā, izveidojās Baltijas ledus ezers, kura krastus pārklāja jau pastāvīga augu

[3] Kučers J. Ledus laikmeta liecinieki // Dabas un vēstures kalendārs 1964. gadam. – Rīga, 1963. – 49.lpp., 3. att.; Lukševica L. Kvartāra zīdītāju fosīlo atlieku kolekcija Latvijas Dabas muzejā // Daba un Muzejs. – 1991. – Nr.3. – 12.–13.lpp.

[4] Ukonnen P. Shaped by the Ice Age. – Helsinki, 2001. – P.20–21.

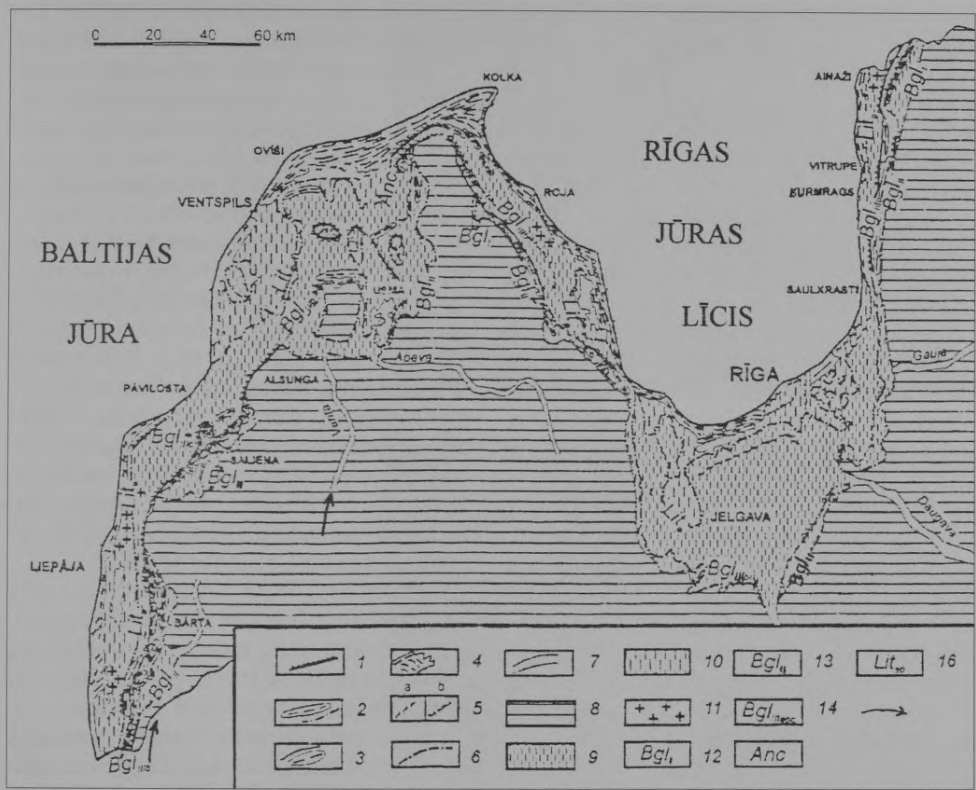

2. att. Latvijas piekrastes ģeomorfoloģiskā karte: 1.–abrāzijas kraujas; 2.–bāri; 3.–terases; 4.–zemes mēles; 5.–kāpas; 6.– vāji iezīmēti krasti; 7.– lielāko upju ielejas; 8.– glaciālo formāciju izplatība; 9.– Baltijas Ledus ezera abrāziju–akumulāciju līdzenums; 10.–Ancilus ezera un Litorīnas jūras akumulāciju līdzenums; 11.– laukakmeņu koncentrācijas; 12.–13.– Baltijas Ledus ezera krastu indeksi; 14.– seno iedzīvotāju iespējamie ienākšanas ceļi (pēc Veinberg I. et. al., 1998, 33.zīm.)

Fig. 2. Geomorphological map of the Latvian coast: 1–abrasion scarps and cliffs; 2– bars; 3–aggradation terraces; 4– spits; 5–dune barriers; 6–poorly defined shore; 7–valleys of the largest rivers; 8–area of distribution of glacial formations; 9–abrasion–accumulation plain of the Baltic Ice Lake; 10– accumulation plains of the Ancylus Lake and the Litorina Sea; 11– concentrations of boulders on the coast; 12–13– indices of the Baltic Ice Lake shorelines; 14– the possible routes of the appearance of the first inhabitants (after Veinberg I. et.al., 1998, Fig. 33)

sega, radot iespēju te apmesties senākajam cilvēkam.

No ledus laikmeta beigām un pēcledus laikmeta sākuma, t.i., apmēram pirms 12–11 tūkstošiem gadu, liecības par apdzīvotību iegūtas Lietuvas ziemeļu un rietumu apgabalos (*1. att.*). Tā Lietuvas ziemeļdaļā, Lieparu ciema (*Lieporus*) teritorijā nesen atrasts kāds samērā masīvs, neregulārs krama bultas gals ar izveidotu kājiņu, kas pieder tā dēvētajam Brommes tipam un saistāms ar allerēda klimatisko periodu (*1. att.: 6*). Vēl seni krama rīki Lietuvas ziemeļdaļā iegūti Kalnišķu I apmetnē Biržuļu ezera ziemeļu krastā. Šie rīki jau datējas ar nākamo, jaunākā driasa lai-

ku un saistāmi ar Svidru kultūras iespaidiem.[5]

Ar šo pašu laika posmu,jaunākā driasa klimatisko periodu, saistās arī piecu kaula un raga rīku atradumi Klaipēdas priekšpilsētā.[6] Tie atrasti Bahmaņu muižas merģeļa karjerā 19. gadsimta vidū un jau 1865. gadā nonākuši Berlīnes muzejā. Tie bija četri šķēpi ar lāpstveida lapu un viens adatveida bultas gals ar abpusēji noplacinātu iedzītni, visi pagatavoti no ziemeļbrieža kaula un raga (*1. att.: 1–5*). Pēc rīku pelēcīgi iezaļganās krāsas un mālu daļiņām kaula porās zinātnieki nolēma, ka šie rīki saistāmi ar ledus laikmeta beigu posmu.[7] Kara laikā diemžēl šie atradumi pazuduši.

Adatveida bultu gali ir raksturīga Viduseiropas vēlā paleolīta forma, kas sastopama arī Vācijas ziemeļos, Polijas ziemeļaustrumos un tagadējā Kaļiņingradas apgabalā. Arī rīki ar lāpstveida formas lapu zināmi Eiropas ziemeļdaļā, tā sauktais Pentekinnenas tips, un tā pielietošana attiecināta uz paleolīta beigu posmu.[8]

Šie ar senāko apdzīvotību saistītie rīki Lietuvas teritorijā liecina, ka Rietumkurzemē pirmie iedzīvotāji varēja ienākt gan pa Ventas upes ieleju, ar kuras augšteci saistās minētie krama atradumi, gan arī gar Baltijas ledus ezera piekrasti, par ko stāsta pie Klaipēdas atrastie, no ziemeļbrieža raga pagatavotie medību ieroči.

Ledus laikmeta beigās, allerēda un jaunākā driasa klimatiskajos periodos, Rietumkurzemē izsekojamas trīs Baltijas Ledus ezera krasta līnijas (I–III), kuras dabā iezīmē stāvas abrāzijas kraujas, akumulatīvās terases, kāpu veida pauguri un citi veidojumi.[9] Pats senākais, pirmās fāzes krasts saskatāms tikai Ziemeļkurzemē, bet nākamā, otrā ezera fāze bija transgresīva, ezera ūdeņiem un līdz ar to krasta līnijai iesniedzoties zemes iekšienē vistālāk. Pēdējā, trešajā fāzē, ūdens līmenis baseinā pamazām kritās, krasta līnijai pietuvojās pašreizējām aprisēm, tikai veidojot lielu līci tagadējā Usmas ezera rajonā (*2. att.*). Šajā pēdējā Baltijas Ledus ezera pastāvēšanas posmā Rietumlatvijā, domājams, varēja ienākt pirmie iedzīvotāji, apmetoties augstākajos, no lediem un ūdeņiem brīvajos pakalnos. Līdzīgi tas norisinājies pārējā Latvijas teritorijā, kur senie ienācēji atstājuši savas pēdas Lielupes un Daugavas ielejās.[10]

Ja nu tajā laikā Kurzemes teritorijā vēl, iespējams, bija saglabājies kāds no pēdējiem mamutiem, tad drošāk varam apgalvot, ka ledus laikmeta pašās beigās un pēcledus laikmeta sākumā te iecelojа un uzturējās ziemeļbriedis (*Rangifer tarandus L.*). Divi ziemeļbrieža raga fragmenti iegūti Puzē un pašlaik glabājas Latvijas Dabas muzejā (Nr. 1–7/68 un 1–7/69). Ir arī ziņas par ziemeļbrieža ragu atradumiem Dundagas apkaimē.[11] Diemžēl, neviens no šiem ragu fragmentiem nav datēts ar dabas zinātņu metodēm (*3.att.: B*). Igauņu paleozoologs K.Pāvere uzskatīja, ka zie-

---

5 Ostrauskas T. Vakaru Lietuvos mezolitas // Lietuvos archeologija. – Vilnius, 1996. – Nr.14. – P.206.–207. – 12. zīm.

6 Римантене Р. Палеолит и мезолит Литвы. - Вильнюс, 1971. – С.34–35. – 20. zīm.; Rimantiene R. Die Steinzeit in Litauen. Bericht der Römish–Germanischen Kommision 75. – 1994. – S.146.

7 Gross H. Der Ostpreussische Lebensraum in der ausklingenden Eiszeit // Der Forschungskreis der Albertus Universität. – Königsberg, 1943. – S.57–59. – 10.att.

8 Kozlowski J.K., Kozlowski St.K. Pointes, sagaies et harpons du Paleolithique et du Mesolithique en Europe du Centre-Est // Methodologie applique a l`industrie de l`os prehistorique. – Nr.568. – Vaucluse, 1976. – P.207–208, 211.

9 Veinberg I., Savvaitov A., Stelle V. Deglaciation of the last Ice Sheet and development of the Late Glacial Basin in the southeastern part of the Baltic Sea // Baltica. – 9. – Vilnius, 1996. – P.51.–56.

10 Zagorska I. Vēlā paleolīta atradumi Lielupes baseinā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1998. – Nr.4. – 5.–21.lpp.; Zagorska I. The earliest settlement of Latvia // PACT: Environmental and cultural history of the Eastern Baltic region. – 57. – 1999. – P.131–157.

11 Lukševica L. Kvartāra zīdītāju fosīlo atlieku kolekcija Latvijas Dabas muzejā // Daba un Muzejs. – 1991. – Nr.3. – 10.lpp.

3. att. A – mamutu ilkņu un kaulu atradumi no Aizputes apkārtnes (LDM fondi); B – ziemeļbriežu ragu atradumi no Puzes (LDM fondi)

Fig 3. Animal bone finds from western Kurzeme (A – mammoth bones from Aizpute, B – reindeer bones from Puze (Latvian Museum of Nature)

meļbriedis Austrumbaltijā uzturējies vēl pēcledus laikmeta sākumā, tas ir, preboreālajā klimatiskajā periodā, tad aizceļojis uz tālākiem ziemeļu apgabaliem.[12] Balstoties uz jaunākajiem ziemeļbriežu kaulu datējumiem ar radiokarbona metodes palīdzību, Somijas pētnieki izteikuši šaubas, vai arktiskās dzīvnieku sugas, klimatam ledus laikmeta pašās beigās strauji pasiltinoties, paspējušas aizceļot uz tālākiem ziemeļu apgabaliem. Somijas dienvidu apgabalos liecības par šo dzīvnieku klātbūtni pēcledus laikmeta sākumā nav iegūtas.[13] Ticamāk, ka ziemeļbrieži pēcledus laikmeta – holocēna – sākumā izmira lokālajos rajonos, kurus apdzīvoja ledus laikmeta pašās beigās.[14]

Tātad domājams, ka ziemeļbriežu ragu atradumi Puzē un Dundagas apkaimē varētu attiekties uz ledus laikmeta pašām beigām un pēcledus laikmeta sākumu, 9. gadu tūkstoša otro pusi un 8. gadu tūkstoša pirmo pusi pr. Kristus.

Diemžēl tiešu ziņu par cilvēka klātbūtni Kurzemes piekrastē šajā laikā vēl joprojām trūkst. Pierādījumu iegūšanu apgrūtina situācija Kurzemes rietumkrastā. Kā jau minēts, sakarā ar Baltijas Ledus ezera ūdens līmeņu maiņu arī piekrastes līnija bija mainīga. Sekojošās preboreālā laika Jol-

[12] Паавер К.Л. Формирование териофауны и изменчивость млекопитающих Прибалтики в голоцене. – Тарту, 1965. – С.280–291.

[13] Schulz H.-P. Pioneerit pohjoisessa. Suomen varhaismesoliittinen astus arkeologisen aineiston valossa // Suomen Museo,1996. – P.25.

[14] Ukonnen P. Shaped by the Ice Age. – Helsinki, 2001. – P.22.

4. att. Užavas upes krasti pie Sises ciema vecā tilta 2001. gada vasarā (*autores foto*)

Fig. 4. The banks of the River Užava at Sise, summer 2001

dijas jūras krasti pašreiz ir zem ūdens. Tas viss apgrūtina paleolīta beigu – mezolīta sākuma perioda savrupatradumu un dzīvesvietu meklējumus un atradumus. Arī Ancilus ezera krasta līnijas grūti izsekojamas, jo tās izskalojušas vēlākās Litorīnas jūras ūdens līmeņu maiņas – transgresijas un regresijas. Pašas Litorīnas jūras krasti jau vieglāk saskatāmi, šajā laikā no jūras atdalījās arī sākotnējie līči un lagūnas, veidojot piekrastes ezeru virknes – Nidu, Papi, Liepāju.

Ar Ancilus ezera un Litorīnas jūras laiku saistās lielākā daļa Kurzemes rietumu krastā savrupatrasto kaula un raga rīku – cirvju, kapļu, dunču, harpūnu, zivju šķēpu, vedgu un citu smaiļu. Pēc savas ārējās formas un līdzības ar citur Latvijā un Eiropā zināmajiem rīkiem tie datēti ar nākamajiem akmens laikmeta posmiem – vidējo un jaunāko akmens laikmetu. Kaula un raga rīki iegūti purvājos seno lagūnu, aizaugušo ezeru un pārpurvoto upīšu krastos, šie rīki ieguvuši tumši brūnu, spīdīgu nokrāsu. Atradumi daudzkārt minēti arheoloģiskajā literatūrā, sākot jau no to atrašanas brīža līdz pat mūsdienām.[15]

Gan pēc atradumu vietu raksturojuma, gan priekšmetu formas lielākā daļa savrupatradumu saistās ar vidējo akmens laikmetu – mezolītu. Īpaši vidējam akmens laikmetam ir raksturīgas tā dēvētās Kundas tipa harpūnas, kas iegūtas pie Lubes ezera un Usmas ezera krastos un tā sauktās "cirvju galvas" – raga cirvji ar dobumu cita asmens ievietošanai. Kaula un raga rīku atradumi iegūti no Dundagas apkaimes Ziemeļkurzemē līdz Nidas ciemam dienvidos, galvenokārt tie saistās ar upju ielejām – Lielirbi, Rīvi, Užavu un Ventu. Tas viss apliecina, ka jau vidējā mezolītā Kurzeme bija samērā blīvi apdzīvota, veidojot trīs galvenos centrus – ap Ploču purvu, Užavas upes baseinā un ap Usmas ezeru.[16] Kā īpaši blīva vidējā akmens laikmeta atradumu koncentrācijas vieta jāmin Užavas upes baseins.[17]

Viens no Užavas upes ielejā atrastajiem rīkiem gan pēc izmēriem, gan krāsas, gan arī ārējās formas tomēr atšķiras pārējo kaula un raga atradumu vidū. Tas ir garais

[15] Šturms E. Mezolīta atradumi Latvijā // Senatne un Māksla. – 1939. – Nr.1. – 31.–44.lpp.; Лозе И. Некоторые мезолитические находки на территории Латвии // У истоков древних культур. Материалы и исследования по археологии СССР, 126. - Москва; Ленинград, 1966. – С.108–113; Vankina L. Par dažiem akmens laikmeta raga rīkiem Latvijas teritorijā // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1981. – Nr.4. – 86.–99.lpp.; Zagorska I., Jakubovska I., Veinbergs I. Mezolīta pieminekļi Usmas ezera baseinā // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 2000. – XX laid. – 107.–119.lpp.

[16] Zagorska I., Jakubovska I., Veinbergs I. Mezolīta pieminekļi Usmas ezera baseinā // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 2000. – XX laid. – 107.–119.lpp. – 8. att.

[17] Loze I. Mezolīta atradumi Užavas upē // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2000. – Nr.4. – 5.–17.lpp.

5. att. Caurumoto zižļu atradumi Plakardas apmetnē Francijā (1), Kaļiņingradas apgabalā Krievijā Nitkē (2), Polijā – Ostrolekā (3) un Užavas upes krastos Latvijā (4)

Fig. 5. Finds of perforated antler rods: 1. Le Placard, France; 2.– Nitken (Kaliningrad district, Russia), 3.– Ostroleka, Poland; 4.– Užava, Latvia

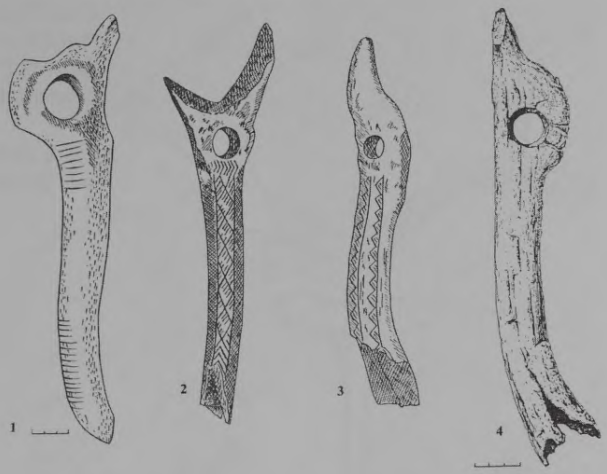

raga rīks ar urbtu, palielu caurumu vienā galā, kas 20. gadsimta 30. gados iegūts Ziru pagasta Sises ciemā, 100 m uz leju no vecā Užavas upes tilta (*4. att.*).

Rīks pagatavots no gaiši brūngana staltbrieža raga (*Cervus elaphus*, noteikusi L.Leugasa), tas ir masīvs, 35 cm garš un 5,9 cm plats. Rīka paplašinātajā žubura saknē ieurbts apaļš caurums 2,8 cm diametrā. Divi nelielākie raga atzari nogriezti un nogludināti, veidojot ieapaļu, uzbiezinātu malu. Trešais, lielākais raga atzars veido rīka stāvu, tas lejas daļā neapstrādāts, neregulārs, šķiet, nolauzts. Pie raga saknes vēl saglabājusies daļa no brieža galvaskausa, veidojot rīka sašaurināto augšdaļu (*5. att.: 4*). Šī sašaurinātā augšdaļa noplacināta kaltveidīgi, kalta apakšpuse gluda un spīdīga, bet virspusē vērojami nelieli izdrupumi. Iespējams, ka tieši šī rīka cietākā daļa tikusi izmantota. Cilindrveida cauruma iekšpuse līdzena, bez jebkādām rievām vai izdrupumiem, pie ārmalām – spīdīgi nogludināta. Tas viss it kā liecina, ka ar šo rīku veiktas praktiskas darbības, piemēram, apstrādāti kādi mīksti materiāli.

Tomēr, kā to saskatījusi L.Vankina, Užavas zižļa augšgals veidots arī figurāli, profilā atgādina ūdensputna galvu.[18]

Šo rīku savās publikācijās minējuši gandrīz visi pētnieki, kas rakstījuši par Austrumbaltijas akmens laikmetu, pieskaitījuši to mezolīta laikmetam, pat tā vidus vai beigu posmam.[19] No otras puses, pētnieki uzsver arī šādas formas rīku saistību ar Viduseiropas vēlo paleolītu, atzīdami, ka iespaidi varējuši nākt kā no rietumiem, tā arī austrumiem.

Kāda situācija bija vēlā paleolīta laikā Užavas upes krastos, kur atrasts minētais raga rīks, vēl nav skaidrs. Šķiet, netālu atradusies Baltijas Ledus ezera pēdējās fāzes (BLE III c) krasta līnija, rīks varbūt ieskalots seklajos piekrastes ūdeņos. Ģeologi tomēr uzsver, ka Ventas, Bārtas un Užavas krastu galvenās terases jau bija izveidojušās. Mezolīta sākumā šai vietā jau bija sausze-me, tomēr apkārtnes reljefs un upes lejte-ce savu tagadējo formu, šķiet, ieguva tikai vēlajā mezolītā, Litorīnas jūras laikā.[20] Tātad atraduma vietas analīze tuvāku atbalsta punktu datējumam nesniedz. Arī radio-

[18] Vankina L. Par dažiem akmens laikmeta raga rīkiem Latvijas teritorijā // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1984. – Nr.4. – 89.lpp.

[19] Šturms E. Die Steinzeitlicchen Kulturen des Baltikums. – Bonn, 1970. – S.40–41; Loze I. Mezolīta atradumi Užavas upē // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2000. – Nr.4. – 5.–6.lpp.

[20] Mūrniece S., Kalniņa L., Bērziņš V., Grasis N. Environmental change and prehistoric human activity in Western Kurzeme, Latvia // PACT: Environmental and cultural history of the Eastern Baltic Region, 57. – 1999. – 35.–70.lpp.

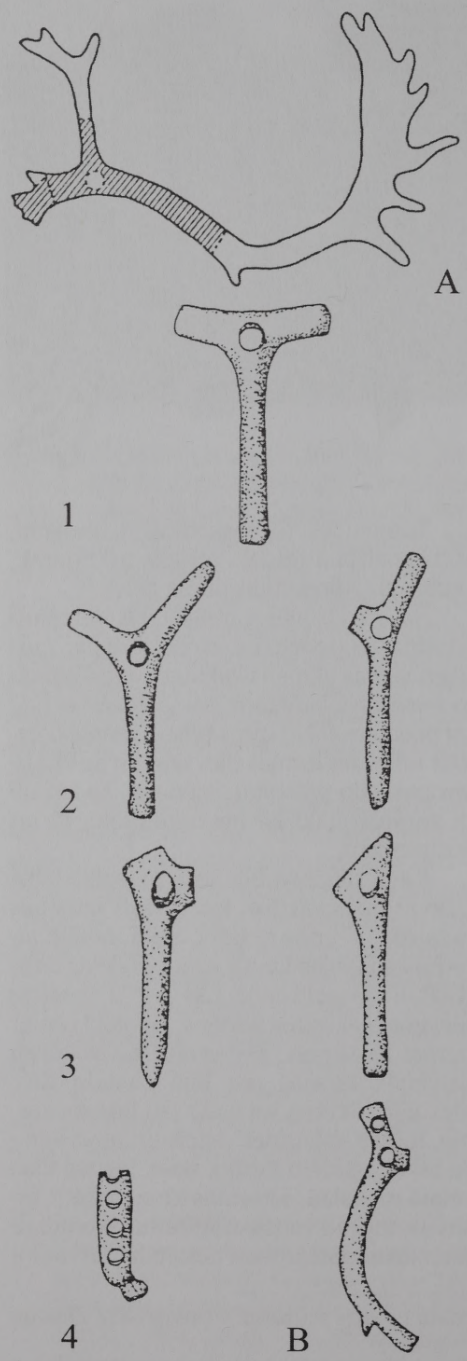

6. att. Zižļa izgatavošana no ziemeļbrieža raga (A) un galvenie tā morfoloģiskie tipi (B: 1–4). (Pēc Camps-Faber et al., 19922, 2. un 10. att.)

Fig. 6. Preparation of antler rods (A), and the main types of this artifact (B:1–4)

karbona (C 14) analīze raga rīkam nav veikta. Lai Užavas atradumu izvērtētu, galvenokārt jābalstās uz tipoloģiskām pazīmēm, uzmanīgi to salīdzinot ar pārējiem it kā līdzīgiem akmens laikmeta atradumiem, izslēdzot tos, kas tikai daļēji atgādina minēto raga rīku. Tas jādara tādēļ, ka gan Viduseiropa, gan Ziemeļeiropa ir diezgan in-

7. att. No raga pagatavoto caurumoto zižļu trešā tipa izplatība Eiropā: ● – augšējā paleolīta rīki; ▲ – augšējā paleolīta pašu beigu – mezolīta sākuma rīki

Fig 7. The distribution of perforated antler rods in Europe during the Upper Palaeolithic (●) and Final Upper Palaeolithic– beginning of the Mesolithic (▲)

tensīvi pārklāta ar dažādu raga rīku ar kāta caurumiem atradumiem.

Vistuvākās paralēles, kā jau ne reizi norādīts, Užavas rīkam atrodas tagadējā Kaļiņingradas apgabala (bijušās Austrumprūsijas) un Ziemeļpolijas teritorijās. 20–30 cm gari, atbilstošas formas rīki, no kuriem daži pagatavoti arī no ziemeļbrieža raga, sastopami Baltijas jūras dienvidu piekrastē no Ščecinas līča rietumos līdz Kuršu kāpai austrumos (*5. att.: 2,3*). Te jāmin Podjuhi, Ostroleka, Nitki Polijā, Pluti un Serovo Ka-

ļiņingradas apgabalā.[21] Rīki ir līdzīgi gan izmēros, gan arī pēc paplašinātajā daļā ieurbtā cauruma un galvas noapaļojuma (*5. att.: 3*). Tikai vienam no tiem saglabāti garāki raga atzari (*5. att.: 2*). Polijas un Kaļiņingradas apgabala atradumu atšķirība no Užavas rīka slēpjas minēto atradumu ornamentācijā, kas veidota iegrieztām līnijām, eglītes rotājuma, rombiem un pildītiem trijstūriem. Kāda masīvāka rīka stāvā iegriezts pat cilvēka siluets (Podjuhi eksemplārs). Vadoties no rīku formas un ornamenta rakstura, kā arī fakta, ka daži no tiem pagatavoti no ziemeļbrieža raga, pētnieki (J.Okuļičs, V.Timofejevs) šo rīku grupu saista ar ledus laikmeta pašām beigām, pēcledus laikmeta sākumu.[22]

Garāki raga rīki ar iegrieztu vai ieurbtu caurumu paplašinātajā raga žubura saknē un neregulāru lejas daļu tiešām ir ļoti raksturīgs augšējā paleolīta rīks, kas Viduseiropā un Dienvideiropā sastopams no tās rietumiem līdz austrumiem, parādoties Orinjaka laikā, bet visplašāko izplatību gūstot Madlēnas kultūras periodā.[23] Rīki izgatavoti gan no mamuta ilkņiem, gan ziemeļbrieža vai staltbrieža ragiem (*6. att.: A*). Franču pētnieki, vadoties no raga saknes, atzaru veida un to apdares pakāpes, izšķir četrus šī rīka tipus. Nozīme ir arī iegrieztā cauruma veidam un caurumu skaitam (*6.att.: B*). Minētais raga rīks sastopams gan Spānijas un Itālijas ziemeļos, gan Francijas dienviddaļā un vidusdaļā, gan Šveicē un Vācijas dienvidos. Tālāk uz austrumiem šādi rīki atrasti Morāvijā, Moldāvijā un Ukrainā (*7. att.*).

Noslēpumainais raga rīks jau vairāk kā pusotra gadsimta piesaistījis akmens laikmeta pētnieku uzmanību. Pirmo reizi tas atrasts 19. gadsimtā paleolīta alās Francijas dienvidos un krāšņās ornamentācijas dēļ nodēvēts par "valdnieka zizli" (*bāton de commandement*). Pašlaik šī rīka funkcijas skaidrojums izteikts jau vairāk kā divdesmit dažādās hipotēzēs, kuras visas varētu apvienot trīs grupās: 1) rīka ceremoniālais, maģiskais jeb rituālais pielietojums; 2) rīka praktiskais, ikdienišķais pielietojums; 3) rīks kā ierocis.

Rituālajam pielietojumam par labu runā daudzu šo rīku patiešām krāšņais rotājums. Dažus no tiem klāj augu vai ģeometriskās zīmes, ļoti bieži uz tiem iegriezti dzīvnieku attēli – alu lāči, bizoņi, zirgi vai ziemeļbrieži, dažkārt attēlotas arī zivis. Kā piemērs jāmin fragmentārais zizlis no Keslerlohas Šveicē, uz kura iegriezts slavenais attēls ar ziemeļbriedi ganībās. Nereti rīka paplašinātā augšdaļa veidota kāda dzīvnieka galvas veidā, iezīmējot krēpes, acis vai ausis un citas detaļas vai arī rīka galā izveidojot zoomorfu skulptūriņu. Līdzīgi izdaiļoti arī paleolītisko šķēpmešu rokturi. Šķiet, ka šādi rotātu zižļu pielietojums rituālās darbībās nebūtu noliedzams.

Tomēr pazīstama arī otra rīku grupa – rupjāk apdarināti, neornamentēti, ar nolauztu un plašāk neapdarinātu lejasdaļu. Neapstrādātā, it kā nevērīgi nolauztā raga rīka lejasdaļa ir īpaši raksturīga paleolītisko rīku pazīme.[24] Arī paši rīki bieži ir lūzuši, apskrāpēti un stipri nolietoti. Tādēļ pētnieki uzsver, ka zižļi galvenokārt kalpojuši praktiskiem mērķiem – noderējuši telšu saišu nostiprināšanai, ar tiem iztaisnoti bultu un šķēpu kāti, caur tiem vērtas siksnas un auklas, mazākie rīki kalpojuši par ādas

---

21 Šturms E. Die Steinzeitlicchen Kulturen des Baltikums. – Bonn, 1970. – S.40; Okulicz J. Pradzieje ziem pruskich od poznego paleolitu do VII w.n.e. – Wroclaw; Warszawa; Krakow; Gdansk, 1973. – P.44–46; Wieckowska H. Spoleczności lowieckoo–rybackie wozesnego holocenu // Prahistoria ziem Polskich, I. – Wroclaw; Warszawa; Krakow; Gdansk, 1975. – P.416.

22 Тимофеев В.И., Филлипов А.К. Три изделия из рога северного оленя, найденные в юго-восточной Прибалтике // Советская археология. - 1981. - 2. - С.255.

23 Peltier A. Introduction a l` etude des batons perces // Memoire de Maitrase. – Paris, 1981; Camps-Fabrer H. (red.) Fiches typologiques de l`industrie osseuse prehistorique. Cahier V (Batons perces, baguettes) // Commision de nomenclature sur l`industrie d l` os prehistorique. – Editions du Cedare, Freignes, 1992. – P.53–64.

24 Семенев С.А., Коробкова Г.Ф. Технология древнейших производств. - Ленинград, 1983. - С.39.

tērpu aizdari utt. Pētnieki domā, ka šādus raga rīkus varēja lietot arī kā bumerangus, kā šķēpmešus, kā rokturus lingu mešanai utt. Pašlaik šo rīku praktiskā pielietojuma skaidrojumā dominē divi uzskati. Viens – ka šie rīki varēja būt bultu kātu vai pašu bultu un šķēpu galu iztaisnotāji, kā to norāda Ziemeļamerikas eskimosu materiāli. Interesanti, ka arī šo eskimosu rīku augšdaļas nereti rotā izgrieztas dzīvnieku figūriņas. Otrs, vēl plašāk izplatīts pieņēmums, ka šos rīkus pielietoja ādas siksnu vai no augiem pagatavoto auklu izstiepšanai un mīkstināšanai. Šo pieņēmumu apstiprinot Sibīrijā, Obas upes lejtecē pie hantiem novērotās paražas.[25] Par labu teorijai par zižļiem kā bultu vai šķēpu kātu iztaisnotājiem runā arī divu 23 un 25 cm garu, no ziemeļbrieža raga darinātu zižļu atradums meitenes kapā Sungiras paleolīta apmetnē, kur tie bija novietoti kapa bedres sānos, blakus ziloņkaulā grieztiem, gariem šķēpiem.[26]

Daudzo un dažādo pielietošanas iespēju dēļ pētnieki uzskata, ka šā rīka tiešākas funkcijas nav nosakāmas, vai arī pieņem, ka rīks bijis polifunkcionāls. Pašlaik šo rīku sauc vienkārši par "caurumoto zizli" ("bāton percé", "Lochstab", "perforated antler rod"). Užavas zižļa (*5. att.: 4*) masīvums, raupjums, kaltveida smaile ar lietošanas pēdām un neregulārā lejasdaļa liecina, ka rīks lietots kādos praktiskos nolūkos. Šis rīks visumā atbilst trešajam tipam franču tipoloģijas skalā (*6. att.: B: 3*). Paralēles varam saskatīt Dienvideiropas augšējā paleolīta atradumos (*El Castillo, Arene Candide, Isturitz, Mas-d` Azil, Bruniquel, Le Veyrier* u.c.), īpašu līdzību redzot Plakardas apmetnē Francijā (*5. att.: 1*). Līdzība parādās arī Centrāleiropas apmetņu materiālos (*Kesslerloch, Schweizerbild* u.c.). Jāmin arī zizlis no Pekarnas apmetnes Morāvijā, seši zižļi no Moldovas V apmetnes pie Dņestras upes Moldāvijā, atradums Mezinas apmetnē pie Desnas un rīki no pazīstamā Kostenku apmetņu kompleksa (13 un 21) pie Donas (*7. att.*). Minētie Viduseiropas zižļi izgatavoti no mamuta, ziemeļbrieža vai staltbrieža raga. Rīkiem ir garena forma, paplašinātajā, nogludinātajā galā iegriezts vai ieurbts caurums, to lejasdaļas nav īpaši apstrādātas. Šie zižļi parasti neornamentēti, tikai dažiem no tiem, piemēram, Moldovas V apmetnē atrastajiem, tāpat kā rīkam no Plakardas, raga stāvā iegrieztas īsas, paralēlas svītriņas. Kāda Moldovas zižļa virsmā attēlots arī cilvēka stāvs, līdzīgi kā Polijas atradumam. Dažiem no Moldovas V apmetnē atrastajiem zižļiem augšdaļas izveidotas dzīvnieku galvu veidā.[27]

Visiem Eiropas augšējā paleolīta laika raga zižļiem ir daudz kopīgu pazīmju, kuras atspoguļojas arī Baltijas jūras dienvidu un austrumu piekrastes materiālos. Užavas raga zizlis veido vienotu grupu ar Kaļiņingradas apgabalā un Polijas ziemeļos iegūtajiem rīkiem (*5. att.: 2–3*). Savukārt šai rīku grupai līdzīgus varam saskatīt gan Dņestras upes baseinā, gan Francijas vidus un dienvidu apgabalos (*5. att.: 1*). Užavas zizli no pārējiem atšķir saskatāmais tiešām polifunkcionālais pielietojums – gan par kaltu, gan, iespējams, par ādas siksnu vai auklu mīkstinātāju. Tā kā rīka kāta caurums ļoti gluds, bez švīkājumiem un rievām, šķiet, Užavas zizlis nav lietots kā bultu kātu iztaisnotājs, kāds bija pieņēmums līdz šim.

Iespējams, ka Viduseiropā pirms 20–10 tūkstošiem gadu lietotie rīki jāuzskata par prototipiem, kas diezgan nemainīgi saglabājušies līdz pat paleolīta beigām, savu izplatību Ziemeļeiropā gūdami ledus laikmeta pašās beigās un vēl vēlāk. Te, protams, grūti teikt, kurš no vēlā paleolīta Madlēnas kultūras apgabaliem vairāk ietekmējis Baltijas jūras dienvidu un austrumu piekrasti (*7. att.*). Vadoties no Baltijas jūras piekrastē iegūto tā saukto caurumoto zižļu neapšaubāmi paleolītiskās formas, or-

[25] Ефименко П.П. Первобытное общество. – Киев, 1953. – С.295–296.

[26] Бадер О.Н. О назначении так называемых жезлов // Изыскания по мезолиту и неолиту СССР. – Ленинград, 1983. – С.14–18.

[27] Черныш А.П. Эталонная многослойная стоянка Молодово V. Археология // Многослойная палеолитическая стоянка Молодово V. – Москва, 1987. – С.42–45.

namenta elementu arhaiskuma un no tā fakta, ka daži izgatavoti no ziemeļbrieža raga, gribētos visu šo Austrumbaltijas raga rīku grupu vairāk saistīt ar paleolīta laika pašām beigām vai mezolīta pirmo pusi. Ziemeļeiropā sastopamie vidējā un vēlā mezolīta caurumotie raga rīki acīmredzot rāda šā priekšmeta ilgo dzīvotspēju un nozīmi saimnieciskajā dzīvē, apritē saglabājoties līdz pat vidējā akmens laikmeta beigām. Lai kuram no periodiem piederēs Užavas raga rīks, tas sevī ir saglabājis seno, arhaisko elpu.

Summary

Ilga Zagorska

The earliest habitation of the western coast of Kurzeme

The earliest habitation of the western coast of Kurzeme is still little studied. During the warmer interglacial stages organic deposits were laid down, and some glacial fauna (such as mammoth bones) have been found (*Fig. 3 A*). From around 13000 BP, when the last Weichselian ice sheet retreated, some evidence of human activity has been found from adjacent west– and north Lithuania (*Fig. 1*). From these areas the first people could have arrived in western Kurzeme by means of the River Venta watercourse and the coastal areas of the Baltic Ice Lake (*Fig. 2*). Some reindeer antler pieces have been found, connected with this Late Glacial period (*Fig. 3 B*).

The main body of bone and antler stray finds, as well as recently discovered settlement sites with a flint inventory, belong to the next period of the Baltic Stone Age – the Mesolithic and Neolithic. Only one antler artifact, a long rod, perforated at one end, found on the bank of the River Užava (*Fig. 4*), differs somewhat from other finds (*Fig. 5 : 4*). This artifact is reminiscent of the well–known Upper Palaeolithic "bāton percé" (*Fig. 5: 1*). The antler rod from Užava corresponds to the third type in the typological list established by French scientists (*Fig. 6: A, B*). All these artifacts are very characteristic of the Magdalenian Culture and are considered to be: 1) ritual rods; 2) implements of practical use; 3) some kind of weapon. The most widely accepted idea is that these antler rods were used as arrowshaft strighteners. The rod from the River Uzava, perhaps, was used polyfunctionally.

Similar finds are known from all of Europe (*Fig. 7*), but the closest parallels to the Latvian antler artifact have been found in the coastal area of Poland and in the Kaliningrad District (Russia) (*Fig. 5: 2,3*). The latest finds have been attributed to the Late Palaeolithic–Early Mesolithic time period. The perforated antler rod from Užava may be considered to date from this same period or little later. Of course, this date is urgently in need of verification by radiocarbon dating.

Valdis Bērziņš

MEZOLĪTA APMETNE UŽAVAS VENDZAVĀS

1995. gadā Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta ekspedīcija Rietumkurzemē veica plašākus arheoloģiskās apzināšanas darbus. Šo pētniecības darbu ietvaros pārbaudīja arī vairākas vietas Užavas upes ielejā, kuras ģeologa Silvija Mūrniece, izvērtējusi ģeogrāfisko situāciju, uzskatīja par īpaši piemērotām apdzīvotībai akmens laikmetā. Viena šāda perspektīva vieta bija ielejas rietumu malā – tieši uz austrumiem no Vendzavu ciema (Ventspils rajona Užavas pagastā), apmēram 3,5 km no mūsdienu jūras krasta. Pārbaudot samērā nesen izraktu ziemeļu–dienvidu virzienā orientētu novadgrāvi, kas garenvirzienā šķērso šo teritoriju, grāvja profila nobirumos atrada krama atšķilas.

Atradumi koncentrējās vairākās vietās 600 m garā grāvja posmā (1.–3., 5. un 7. atradumu vieta). Krami atrasti arī uz zemes virsas – uz maza zemes pacēluma šī grāvja austrumu pusē (4. atradumu vieta), bet lielākais daudzums iegūts apmēram 1,2 ha platībā smilšainā atmatā uz plašāka ļoti lēzena pacēluma, arī uz austrumiem no grāvja (6. atradumu vieta) (*1. att.*). Atsevišķi krami bez tam vēl iegūti mežacūku rakumos tālāk uz dienvidiem un dienvidrietumiem (8. un 9. atradumu vieta) (*2. att.*).

Vendzavu ciems atrodas uz reljefa pacēluma, bet apmetne – šī pacēluma austrumu malā, kur tas pāriet plašajās Užavas ielejas pļavās. Augstums apmetnes teritorijā apmēram 4,5 līdz 5,2 m virs mūsdienu jūras līmeņa. Atradumi iegūti Užavas pagastam piederošā zemē uz austrumiem no "Kalēju", Paegļu", "Zetu" un "Jaunarāju" mājām. Apmetne atrodas starp Vendzavu–Ziru ceļu (uz ziemeļiem) un Sārnates purva ziemeļu masīvu (uz dienvidiem).

Acīmredzot apdzīvotība Vendzavās saistīta ar plašas ūdenstilpes krastu. Ceļoties jūras līmenim, laikā ap 5000. gadu pr. Kristus pēc ^{14}C skalas,[1] jūras ūdeņi appludināja zemieni starp Ventspili un Sārnati un izveidoja plašo, seklo Ventspils lagūnu. Lagūna aizņēma Ventspils līdzenuma zemāko daļu, ieskaitot Užavas lej-

[1] Kalibrētais datējums ap 6000 gadu pr. Kristus.

1. att. Vendzavu apmetnes 6. atradumu vieta, priekšplānā 10. laukums. 1998. gada izrakumu laikā, skats no dienvidaustrumiem *Foto: N. Grasis*

Fig. 1. Vendzavas, find location 6, view from south-east. Area 10 in the foreground, 1998 excavations. *Photo: N. Grasis*

teces ieleju, tajā ietecēja Venta un Užava. Lagūnu no atklātās jūras atdalīja salas – tagadējie zemes pacēlumi ap Sārnati un Lībciemu.[2] Apmetne izvietota uz krasta vaļņiem vai sēkļiem, kas kļuva apdzīvojami, ūdens līmenim atkal nokrītoties līdz apmē-

[2] Гринбергс Е.Ф. Позднеледниковая и послеледниковая история побережья Латвийской ССР. – Рига,1957. – С.34; Mūrniece S., Kalniņa L., Bērziņš V., Grasis N. Environmental change and prehistoric human activity in Western Kurzeme, Latvia // PACT: Environmental and Cultural History of the Eastern Baltic Region. – Rixensart (Belgium), 1999. – Vol. 57. – P.54. Datējums pēc Гринбергс Э.Ф., Гузлена А.Д. К вопросу об абсолютном возрасте литориновой трансгрессии в низовьях реки Вента // Вопросы физической географии Латвийской ССР. – Рига, 1972. – С.5–15.; Девирц А.Л., Маркова Н.Т., Себерянный А.Р. Контроль геологической оценки возраста древнебереговых образованний Балтийского моря по ^{14}C // Доклады АН СССР. – 1968. – Т. 182. – No 6. – С.736–740. Ģeoloģiskajā literatūrā sastopami atšķirīgi viedokļi par Litorīnas jūras maksimālo līmeni Sārnates–Užavas apkārtnē. Saskaņā ar E. Grīnberga pētījumiem, Litorīnas jūras augstākās krasta līnijas (Lita) augstums Sārnates apkārtnē ir 8–9 m virs mūsdienu jūras līmeņa. Гринбергс Е.Ф. Позднеледниковая и послеледниковая история... – С.35. Nesen izteikts arī uzskats, ka maksimālais Litorīnas jūras līmenis šajā piekrastes posmā sasniedzis tikai 5–6 m. Mūrniece S., Kalniņa L., Bērziņš V., Grasis N. Environmental change and prehistoric human activity in Western Kurzeme, Latvia // PACT: Environmental and Cultural History of the Eastern Baltic Region. – Rixensart (Belgium), 1999. – Vol. 57. – P.54.

2. att. Vendzavu apmetnes situācijas plāns

Fig. 2. att. Plan of the Vendzavas site

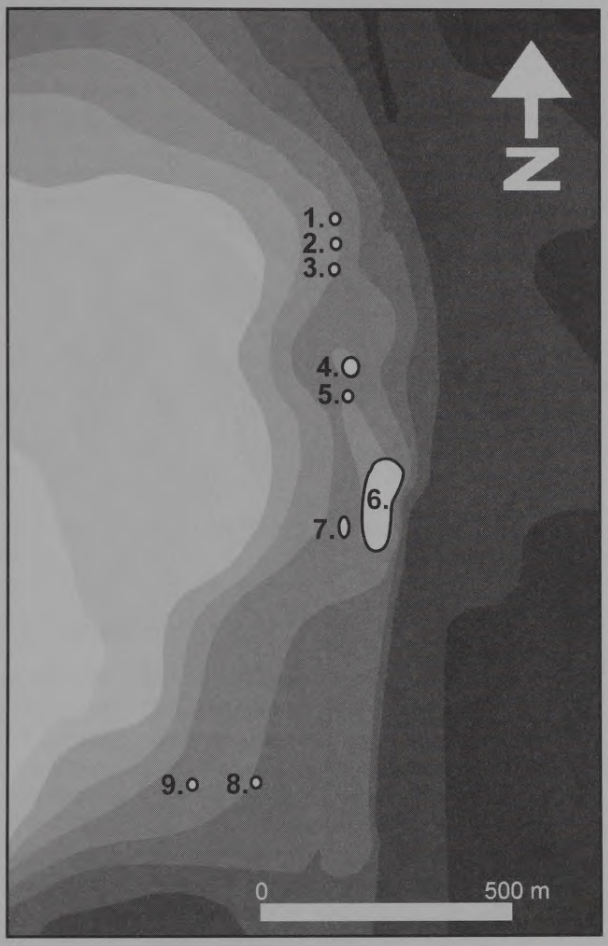

ram 4,5 m virs mūsdienu jūras līmeņa. Šajā laikā šī ūdenstilpe bija krietni sarukusi un, spriežot pēc izrakumos konstatētās zivju faunas, lielā mērā zaudējusi saikni ar jūru, kļūdama par saldūdens ezeru. Apmetne atradās uz zemesraga plašā, seklā ezera rietumkrastā.

Gar apmetnes austrumu pusi mūsdienās tek upīte, kas ģeologa P. Nomala 1942. gada aprakstā nosaukta vienkārši par Užavas 1. pieteku.[3] Tā iztek no Sārnates purva ziemeļu masīva un senāk ietecēja Užavā apmēram 3,5 km uz ziemeļiem no apmetnes. Tagad tā iztaisnota un iekļauta Užavas pļavu novadgrāvju tīklā. 6. atradumu vietu austrumos norobežo upītes agrākais krasts pirms iztaisnošanas.

1996. gadā apmetnē notika teritorijas apsekošana un pārbaudes izrakumi, plašāku izpēti veicot 1998. un 2000. gadā. 7. atradumu vietā izpētītas trīs pārbaudes tranšejas ar 5 m² kopplatību. Galvenā uzmanība pievērsta plašajai 6. atradumu vietai. Lai noskaidrotu atradumu vietas robežas un pārbaudītu kultūrslāņa saglabāšanās stāvokli, izraktas sešas pārbaudes tranšejas lēzenā pacēluma centrā un malās. Plašāku laukumu izpētīja šīs atradumu vietas ziemeļaustrumu daļā, kur atradumu blīvums uz zemes virsas un aramkārtā bija visaug-

[3] Nomals P. Sārnates purvs un tā tehniskās izmantošanas projekts. – Rīga, 1942. – 15. lpp.

3. att. 10. laukuma plāns, redzams apbedījums un pamatzemē iedziļinātas bedrītes
Zīm. A. Bērziņa

Fig. 3. Plan of Area 10 showing burial and subsoil features

stākais (10. laukums). Šajā laukumā uzgāja apbedījumu un bedrītes zem aramkārtas.

Izpētīta tikai neliela apmetnes daļa – 134 m². Ņemot vērā, ka apmetne stipri postīta, tika uzskatīts, ka pilnīgāka izpēte būtiski nepapildinātu iegūtos datus, tāpēc nolemts izrakumus vairs neturpināt.

Kultūrslāņa raksturojums

Izrakumu gaitā noskaidrojās, ka apmetnes kultūrslānis lielā mērā pārarts, un galvenais atradumu daudzums iegūts aramkārtā. Visās tranšejās slāņojums aptuveni vienāds. Augšējo slāni veidoja 25–45 cm bieza pelēka smilts aramkārta ar ieartiem nesatrūdējušiem zāles kušķiem un gaišākas smilts ieslēgumiem. Tās apakšējā daļā bija skaidri saskatāmas vagas. Aramkārtā bija krami, oglītes, vietām arī dzīvnieku kauli un deguši akmeņi – paliekas no pārjaukta kultūrslāņa. Zem aramkārtas bija krasa pāreja uz dzeltenu smilts pamatzemi, kurā atradumu parasti nebija. Secināts, ka apmetnes teritorija nesen uzarta, gandrīz pilnībā izpostot kultūrslāni.

Objekti

Kultūrslāņa paliekas bija saglabājušās zem aramkārtas tikai seklās bedrītēs un padziļinājumos, kas pildīti ar tumši pelēku vai melnu zemi. Viena 20 cm dziļa bedrīte novērota grāvja profilā 7. atradumu vietā, bet lielāks skaits šādu objektu koncentrējās 10. laukuma dienviddaļā – 6. atradumu vietas austrumu malā (3. *att.*). Šeit bedrītes bija 10–20 cm dziļas un 15–60 cm platas, tās, domājams, patiesībā bija tikai izarto saim-

4. att. Apbedījuma plāns ar mizu (?) segumu

Fig. 4. att. Plan of the burial, with bark (?) covering

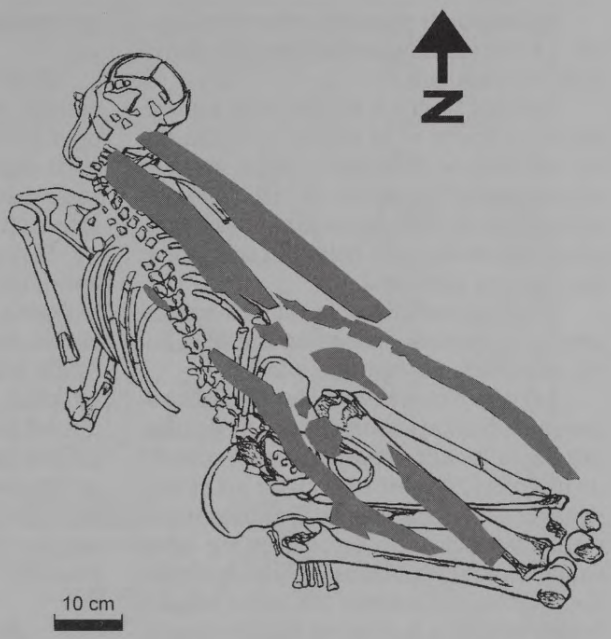

niecības bedru vai stabu bedru apakšējās daļas. Bedrītes izsmeļot un ūdenī sijājot no tām izraktās zemes, iegūti tādi paši krami kā aramkārtā, bez tam arī liecības par apmetnes iedzīvotāju saimniecību – dzīvnieku kauli, oglītes un riekstu čaumalas (skat. pielikumu un L. Leugas rakstu šajā krājumā).

Apbedījums

Apbedījumu atrada 10. laukuma austrumu malā tieši zem aramkārtas (*4. att.*). Kapa bedre nebija samanāma – skelets gulēja baltajās smiltīs, kas neatšķīrās no dabīgās pamatzemes. Ņemot vērā ķermeņa stāvokli, bedrei vajadzēja būt vismaz 1,1 m garai un 0,45 m platai. Tieši virs skeleta konstatēja vismaz sešas paralēli izvietotas plānas melnas organiskas vielas sloksnes, kas garenvirzienā pārsedza muguru un kājas un atgādināja trūdējušas mizas vai tamlīdzīgu vielu.

Mirušais bija apbedīts uz vēdera ar galvu uz ziemeļrietumiem un nedabiskā stāvoklī saliektām kājām. Iegurņa augšpuse atradās 34 cm no zemes virsmas, bet galva un ceļgali – apmēram 10 cm augstāk. Skelets bija vesels, atskaitot visaugstāk atrodošos kaulus, kas iesniedzās aramkārtā: pakausi, kas sašķaidīts arot, un kreisās kājas pirkstu kaulus, kas trūka un bija acīmredzot arkla pārvietoti. Viss skelets, kā arī to sedzošās organikas sloksnes, bija sasvēries uz labo pusi.

Apbedītā galva bija noliekta uz labā pleca, ar seju uz leju. Labais augšdelms pagāja zem labās puses ribām, apakšdelms bija novietots slīpi zem vidukļa, ar labo plaukstu zem kreisā iegurņa. Kreisais augšdelms bija gar sāniem, apakšdelms zem kreisās puses ribām. Iegurņa kauls un augšstilbi bija noliekti uz labo pusi, veidojot apmēram 45° leņķi ar mugurkaula asi. Ceļgali bija kopā, apakšstilbi atliekti pret ķermeni, tā ka labās kājas apakšstilbs pagāja zem kreisās kājas augšstilba un apakšstilba un zem kreisā iegurņa, bet labās kājas apakšstilba apakšgals atradās virs labā iegurņa. Labās kājas nedabiskais stāvoklis liek domāt, ka pārgriezta cīpsla, lai kāju varētu atlocīt pret ķermeni. Iespējams, ka mirušā locekļi šādā stāvoklī atsieti pret ķermeni. Šādu stāvokli varētu arī skaidrot ar kaulu izkustēšanos, locekļiem kapā satrūdot. Kauli bija ļoti drupani un prasīja ārkārtīgi lēnu un uzmanīgu attīrīšanu, bet daļa kaulu noņemot pilnīgi sadalījās sīkās drumslās.

Apbedītais ir pieaudzis vīrietis ar augumu 1,67 m un ļoti gracilu ķermeņa uzbūvi, zobi stipri nodiluši.[4]

Baltajās smiltīs 6 cm no labā iegurņa un vienā līmenī ar to atrada nažveida šķilas augšdaļu – tādu pašu, kādas atrastas pārējā apmetnes teritorijā. Šī ir vienīgā senlieta, kas atrasta zem aramkārtas un visdrīzāk uzskatāma par nejaušu piejaukumu kapa bedres pildījumā.

Tradīcija mirušos apbedīt tieši apmetnes teritorijā plaši sastopama mezolīta laikā, piemēram, Dānijas materiālā.[5]

Lai gan Ziemeļeiropas un Centrāleiropas mezolīta kapulaukiem par raksturīgu tiek uzskatīta apbedīšana izstieptā stāvoklī uz muguras,[6] tomēr sastopami arī skeleti dažādās savdabīgās pozās. Daudzos neparastos stāvokļos novietoti mirušie abos Skateholmas kapulaukos Zviedrijas dienvidos.[7] Mizām vai kokiem, kas sedza mirušo, līdzīga parādība konstatēta Skateholmas 2. kapulauka 4. kapā. Tieši virs skeleta bija šaura tumšas zemes josla, kas vairāk vai mazāk atbilda kapa bedres kontūrai un tiek uzskatīta par koka konstrukcijas paliekām.[8] Arī Vedbekas Bogebakenas kapulaukā Dānijā divu kapu bedru griezumos konstatēta šaura tumša svītra, kas varēja būt mizu "zārka" paliekas.[9] Parašu mirušo apsegt ar mizām vai kokiem var salīdzināt arī ar akmeņu konstrukcijām un atsevišķiem akmeņiem, kas sedza skeletus Zvejnieku akmens laikmeta kapulaukā.[10]

Vendzavu apbedījumam netika konstatēts mezolītam raksturīgais kapu okerējums, lai gan jāatzīmē, ka arī, piemēram, Zvejnieku kapulaukā no mezolīta vīriešu apbedījumiem katrs trešais bija bez okera.[11]

Skeletu nebija iespējams datēt ar ^{14}C metodi, jo izrādījās, ka no kauliem un zobiem pilnībā izskalota datēšanai nepieciešamā organiskā frakcija. Līdz ar to, trūkstot kapa piedevām, apbedījumu nevar droši attiecināt uz mezolīta laiku.

Šajā apmetnes daļā bijuši vēl citi sekli apbedījumi, kas pilnībā izpostīti arot. Par to liecina aramkārtā un bedrītēs atrastie 17 cilvēku kauli, to skaitā arī divi bērnu kauli. Kaulu koncentrācija bija 10. laukuma rietumpusē, bet atsevišķi cilvēku kauli konstatēti arī laukuma dienviddaļā. Pa vienam cilvēka kaulam atrasti divās bedrītēs kopā ar dzīvnieku kauliem. Tas, visticamāk, norāda, ka kapi traucēti un kauli iejaukti kultūrslānī jau apmetnes apdzīvotības laikā mezolītā.

Arheoloģiskais materiāls

Krams

Kopumā Vendzavu apmetnē atrasti 3285 krami: 3 neapskaldīti krama oļi, 7 apskaldīti oļi, 35 oļu daļas, 52 nukleji, 46 nukleju daļas, 183 veselas nažveida šķilas (8 ar retušu), 216 nažveida šķilu augšdaļas (10 ar retušu), 145 nažveida šķilu vidusdaļas (12 ar retušu), 126 nažveida šķilu apakšdaļas (5 ar retušu), 14 griežņi, 114 kasīķļi, 3 citi retušēti rīki un 2341 atšķilas (50 ar retušu).

Vendzavās rīku darināšanai lietots divu veidu krama izejmateriāls. Lielākoties izmantoja krama oļus, kas acīmredzot salasīti tuvākā apkārtnē, piemēram, pludmalē, kur līdzīgus krama oļus paretam var atrast

---

4 Informācija no antropologa G. Gerharda.

5 Nielsen E. Kannegaard, Petersen E. Brinch. Burials, people and dogs // Digging into the Past. 25 Years of Archaeology in Denmark / Ed. S. Hvass, B. Storgaard. – Copenhagen, 1993. – P.77.

6 Zagorskis F. Zvejnieku akmens laikmeta kapulauks. – Rīga, 1987. – 94.lpp.

7 Larsson L. Late Mesolithic settlements and cemeteries at Skateholm, Southern Sweden // The Mesolithic in Europe / Ed. C. Bonsall. – Edinburgh, 1989. – P.370–374.

8 Turpat. – P.373. Arī ar kapiem Skateholmas 1. kapulaukā (11., 26. kaps) saistītas koka konstrukcijas, kas gan šķiet citāda veida. Skat. turpat. – P.372.

9 Albrethsen S. E., Brinch Petersen E. Excavation of a Mesolithic cemetery at Vebæk // Acta Archaeologica. – 1977. – Vol. 47. – P.6–7.

10 Zagorskis F. Zvejnieku akmens laikmeta kapulauks. – Rīga, 1987. – 88.lpp.

11 Turpat. – 89.lpp.

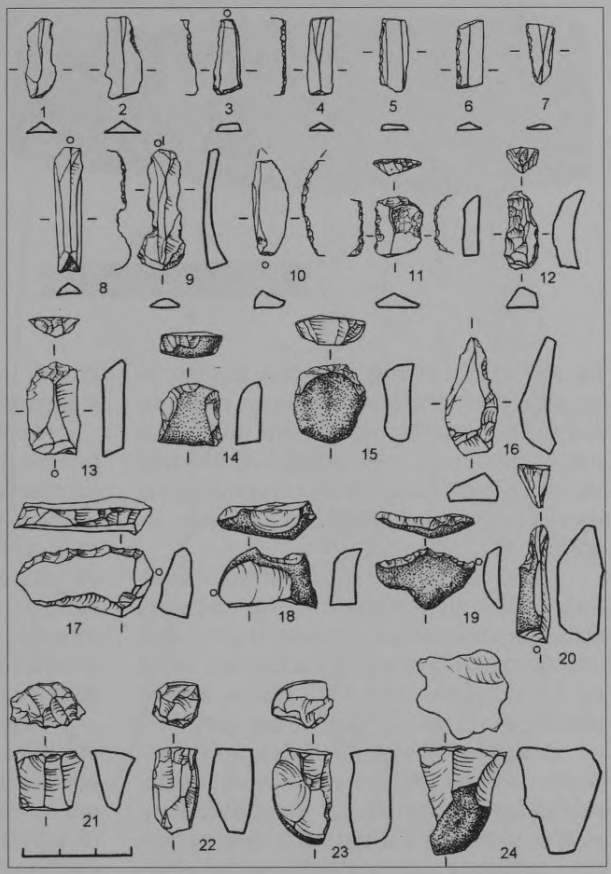

5. att. Krama priekšmeti. 1 – mikrogrieznis; 2–7 – retušēti nažveida šķilu posmi; 8 – miniatūra nažveida šķila; 9 – retušēta nažveida šķila (koniska nukleja fragments); 10 –segmentveida lancete; 11–20 – kasīkļi; 21–24 – nukleji
Zīm. A. Bērziņa

Fig. 5. Flint artefacts. 1 – micro-burin; 2–7 – retouched blade sections; 8 – microblade; 9 – retouched microblade (with distal end of core); 10 –segmental lanceolate; 11–20 – scrapers; 21–24 – cores

arī mūsdienās. Kopā ar apstrādātājiem kramiem atrasti trīs neapskaldīti 3,1–4,9 cm gari krama oļi. Tāpat kā citur Ziemeļkurzemē, arī Vendzavās šis oļu krams visbiežāk ir balts ar brūniem plankumiem. Ja krams apdeg, baltie plankumi kļūst pelēki, bet brūnie – tumši pelēki. Oļi var būt arī citādi pēc krāsas un struktūras: apmetnes materiālā sastopams brūns, dzeltenīgs un zaļgans krāsas oļu krams, arī raibi un slāņaini oļi. Visbiežāk šis krams ir necaurspīdīgs.

Vendzavu kolekcijā daudz šādu krama oļu pirmapstrādes stadijā, kad tiem nošķelta viena vai dažas atšķilas, vai arī nošķelts viens gals – pirmais solis nukleja sagatavošanā.

Nelielu kolekcijas daļu (6. atradumu vietā – 2%) veido no tālienes atvestais augstas kvalitātes tumši brūnais vai pelēkais caurspīdīgais krams. Iespējams, ka tas uz Vendzavām atvests jau apskaldītā veidā, jo reti novērojama krama dabīgā garoza. Šis "importa" materiāls izmantots daudz intensīvāk nekā oļu krams. Nav sastopamas lielākas atšķilas – viss materiāls sīki saskaldīts un pēc iespējas taupīgāk izmantots.

Nukleju un to fragmentu analīze rāda, ka nažveida šķilas visbiežāk atšķeltas (visdrīzāk atspiešanas tehnikā) no vienlaukuma nuklejiem, šķeļot tikai no platformas vienas malas, tā ka nukleja otrā pusē bieži saglabājusies dabīgā garoza. Šie nukleji ir cilindriskas vai koniskas formas (*5. att.: 9, 22, 24*). Konstatēti arī laivveida nukleji, kuriem nažveida šķilas šķeltas no divām pusēm (*5. att.: 21*) un nukleji "ar rokturi", kuriem vienā pusē atstāts izvirzījums, kur tie satverti vai iestiprināti atskaldīšanas laikā (*5. att.: 23*). Bieži sastopami neregulāras

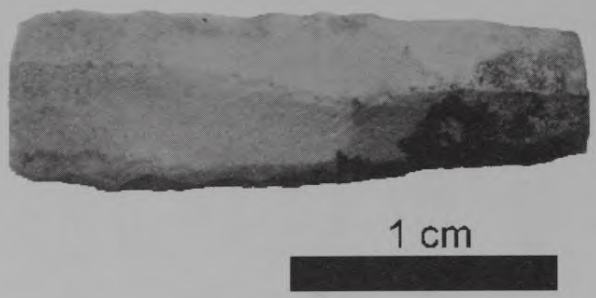

6. att. Krama ieliktnis ar saistvielas paliekām

Fig. 6. Flint inset with traces of hafting resin

formas nukleji un nukleju daļas, kas šķietami atspoguļo tālāko atskaldīšanas procesu, kur mainīts skaldīšanas virziens un iegūtas īsas nažveida šķilas vai atšķilas. Nukleju mazais izmērs rāda, ka tie izmantoti diezgan intensīvi – šķilas atšķeltas, cik vien iespējams.

Uz krama inventāra piederību mezolītam norāda daudzās miniatūrās nažveida šķilas. Regulārās šķilas parasti ir griezumā trīsstūrveida vai trapecveida formas, vidēji ap 1,0 cm platas un 0,3 cm biezas, veselie eksemplāri (*5. att.: 8*) līdz 5,0 cm gari.

Miniatūrās nažveida šķilas parasti salauza posmos. Šķilas mēdza lauzt bez iepriekšējas sagatavošanas. Vendzavās konstatēts tikai viens tā sauktais mikrogrieznis – salauztas nažveida šķiļas posms ar retušā veidotas ierobes paliekām, kas nodrošināja, ka šķila lūzīs noteiktā vietā (*5. att.: 1*). Lauzto šķilu vidusdaļas izmantotas šim laikam raksturīgajām "putnu bultām" – kaula bultu un šķēpu galiem ar īpašām gropēm, kurās rindā iestiprināja šādus asmenīšus.

Neolītā šāda tehnika – miniatūro nažveida šķilu atšķelšana vai atspiešana un laušana – šajā reģionā vairs netiek izmantota. Neolītam savukārt raksturīgas retušētas bultu galu formas, kādas lielā skaitā atrastas, piemēram, netālu esošajā Sārnates neolīta apmetnē, bet kas Vendzavās pilnībā iztrūkst. Sārnatē, lai gan daudz izmantots šis pats zemas kvalitātes vietējais oļu krams, miniatūrās nažveida šķilas nav raksturīgas.[12]

Nažveida šķilas un to posmi parasti ir bez retušas. Dažreiz uz garo šķilu malām ir lietošanas retuša – tās izmantotas kā naži. Retos gadījumos nažveida šķilu posmiem ar nolūku retušēta viena garenā mala (*5. att.: 2, 5, 7*), dažreiz arī viens gals (*5. att.: 3, 4, 6*). Klasiskas mikrolītu formas nav atrastas, atskaitot vienu segmentveida lancetei līdzīgu rīku (*5. att.: 10*), kādam analoģijas ir Lietuvā.[13]

Vienai retušētai krama nažveida šķilas vidusdaļai ar retušu gar vienu malu saglabājušās paliekas no saistvielas ar kuru tā bijusi iestiprināta gropē bultas vai šķēpa galā (*6. att.*). Kaula bultu un šķēpu gali ar gropēs iestiprinātiem nažveida šķilu posmiem atrodami Lubāna ezera kolekcijā.[14] Šādi mezolītam raksturīgi priekšmeti, tā dēvētās "putnu bultas", atrasti arī daudzviet citur Eiropā.

6. atradumu vietā starp krama rīkiem tikai astoņi kasīkļi izgatavoti no kvalitatīva caurspīdīga tumši brūna vai pelēka krama, puse no tiem – uz nažveida šķilām. Pārējie 75 rīki izgatavoti no vietējā oļu krama, pie tam tikai trīs darināti uz nažveida šķilām.

Daudzveidīgas ir kasīkļu formas. Sastopami gala kasīkļi ar taisnām un izliektām darba daļām uz nažveida šķilām un atšķilām (*5. att.: 11, 13*). Atsevišķa gala kasīkļu forma ir ar ierobēm sānos, kas acīmredzot paredzētas rīka stingrākai iestiprināšanai kātā (*5. att.: 14*). Daži gala kasīkļi ir ļoti šau-

[12] Ванкина Л.В. Торфяниковая стоянка Сарнате. – Рига, 1970. – Таблица 3.

[13] Римантене Р.К. Ралеолит и мезолит Литвы. – Вильнюс, 1971. – С.154.

[14] Vankina L. The Collection of Stone Age Bone and Antler Artefacts from Lake Lubāna. – Rīga, 1999. – P.79–81. – Fig. XXVIII: 1, 2, 3, 5, 10.

7. att. Akmens kalts
Zīm. A. Bērziņa

Fig. 7. Stone chisel

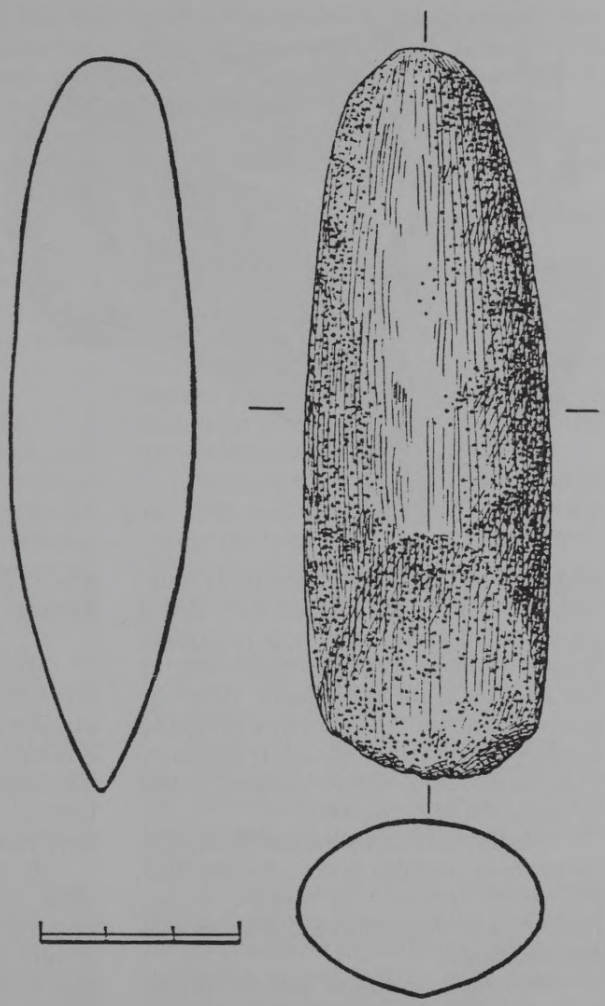

ri un pāriet griežņu formās (*5. att.: 12, 20*). Bieži sastopami arī nagveida kasīkļi ar izliektu darba daļu (*5. att.: 15*). Vislielākā skaitā ir sāna kasīkļi ar izliektu, ieliektu vai taisnu darba daļu uz atšķilām (*5. att.: 17, 18, 19*). Bieži tiem divas vai vairākas darba daļas. Dažreiz šīs darba daļas atdala ass leņķis, kuru, iespējams, izmantoja kā griezni. Samērā bieži par kasīkļiem izmantotas arī biezākas atšķilu malas, neretušējot tās. Šādiem rīkiem tikai lietošanas retuša ļauj tos atpazīt kā darbarīkus.

Griežņi šajā apmetnē ir īpaši grūti identificējami. Paretam sastopami vidusgriežņi, un iespējams, ka daļa lauzto nažveida šķilu posmi bez tālākas sagatavošanas funkcionējuši kā leņķgriežņi.

Krama inventārā izteiktas paralēles var saskatīt ar Košķēnu mezolīta apmetni pie Usmas ezera.[15] Arī te rīki lielākoties darināti uz atšķilām, sastopami ļoti līdzīgas formas koniski un laivveida nukleji,[16] arī kasīkļu formas atkārtojas, piemēram kasīkļi ar divām taisnām malām, kuras atdala ass

[15] Zagorska I. Mezolīta pieminekļi Usmas ezera baseinā // Arheoloģija un etnogrāfija. – XX laid. – 111.–115.lpp.

[16] Turpat. – 113.lpp. – 6. att.: 24–27.

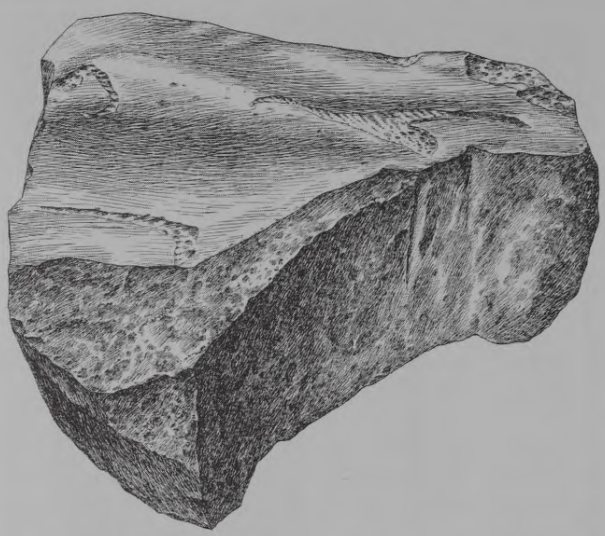

8. att. Slīpējamais akmens, garums 34 cm
Zīm. A. Bērziņa

Fig. 8. Grindstone, length 34 cm

leņķis.[17] Arī Košķēnos raksturīgi ir lauzti nažveida šķilu posmi pārsvarā bez retušas, un arī te lielākoties izmantots oļu krams, kas pēc krāsas un kvalitātes līdzīgs Vendzavās lietotajam izejmateriālam. Abās apmetnēs paretam lietots arī kvalitatīvākais tumšais krams. Pamatojoties uz krama inventāra analīzi, Košķēnu apmetne datēta ar vidējo vai vēlo mezolītu.[18]

Vendzavās netika konstatēti Rietumlietuvas vēlajā mezolītā sastopamie mikrolīti, piemēram, trapeces un trīsstūri, un nav raksturīga mikrogriežņu tehnika nažveida šķilu dalīšanai.[19]

Vendzavu apmetnē atrastie nukleji "ar rokturi" varētu norādīt uz zināmu Janislavices kultūras ietekmi uz krama apstrādes tehniku, tomēr trūkst šai kultūrai raksturīgās mikrolītu formas. Jāsaka, ka krama inventārā kopumā nav tādu izteiksmīgu formu, kas ļautu to droši saistīt ar kādu no šī reģiona mezolīta laika kultūrām.

Krama inventāra raksturs nav pretrunā ar datējumu uz vēlo mezolītu, kas balstās uz ģeoloģiskiem apsvērumiem (skat. iepriekš).

Citi ieži

Atrastas arī četras kvarca atšķilas un divi nukleji. Kvarcs kā izejmateriāls rīkiem akmens laikmetā daudz izmantots reģionos uz ziemeļiem no šejienes (sākot no Sāmsalas), kur trūkst krama iegulu, bet Latvijas teritorijā tas sastopams kā reta piedeva krama inventāriem.

10. laukumā atrada veselā stāvoklī saglabājušos no smalkgraudaina akmens darinātu smailpieta kaltu ar izliektu asmeni (7. *att.*). Dabīgā akmens forma viscaur regulāri apstrādāta, un pieta daļā tas šķērsgriezumā ovāls. Asmens noslīpēts no abām pusēm. Slīpējums uz kalta mugurpuses veikts divās plaknēs un veido šķautni paralēli priekšmetu garenasij. Līdzīgas formas kalti – kaut arī ne analogi – atrasti Zvidzes apmetnes vēlā mezolīta slāņos Lubānas zemienē, kur tie darināti no slānekļa.[20]

Atrastas arī divas slīpētu akmens priekšmetu šķembas.

---

17 Zagorska I. Mezolīta pieminekļi Usmas ezera baseinā // Arheoloģija un etnogrāfija. – XX laid. –112.lpp. – 5. att.: 1, 2.

18 Turpat. – 115.–166.lpp.

19 Ostrauskas T. Vakarų Lietuvos mezolitas // Lietuvos Archeologija. – 1996. – T.14. – P.209–210.

20 Лозе И.А. Поселения каменного века Лубанской низины. Мезолит, ранний и средний неолит. - Рига, 1988. - С.150, Табл. XXX: 8, 9.

No akmens rīkiem vēl atrasts liels slīpējamais akmens no sarkana smilšakmens (*8. att.*), mazliet saplacinātas lodes veida noslīpēts akmens ar seklu padziļinājumu vienā pusē, kas visdrīzāk lietots kā āmurs vai saskaldīšanas rīks, un mazs šīfera priekšmeta fragments.

Aramkārtā paretam atrodami nelieli oļi bez apstrādes. Tā kā dabīgais slānis te sastāv no tīras smilts, šos oļus būs atnesis cilvēks. Tie visdrīzāk izmantoti kā tīklu gremdi, līdzīgi kā Sārnates neolīta apmetnē atrastie bērza tāsī ievīstītie oļi.[21]

Keramika un dedzis māls

Aramkārtā un uz zemes virsas 6. atradumu vietā atrada vienpadsmit bezripas trauku lauskas ar zvirgzdu piejaukumu māla masai. Keramika visumā slikti saglabājusies un grūti identificējama, bet vismaz vienai šķietami agrās apmestās keramikas faktūra, citām gluda virsma. Līdz ar to tā visdrīzāk atspoguļo cilvēka klātbūtni šajā vietā dzelzs laikmetā, par ko nav nekādu citu liecību.

6. atradumu vietā atrada arī 46 deguša māla gabalus. Šiem māla gabaliem masa poraina, citreiz arī ar zvirgzdu piejaukumu. Tie atgādina apmetuma fragmentus, bet viņu nozīme paliek neskaidra.

Pētot atradumu izvietojumu 10. laukumā, neizdevās izdalīt kramu "ligzdas", noteiktu priekšmetu kategoriju koncentrācijas vai citas norādes par apmetnes telpisko struktūru vai celtņu izvietojumu. Lielākā kramu koncentrācija bija laukuma dienviddaļā, bet degušo kramu, dažādo krama rīku tipu, oļu un degušu akmeņu izplatībā netika novērotas likumsakarības. To varētu skaidrot ar šīs apmetnes daļas intensīvu apdzīvotību, kur laika gaitā mainījies celtņu un dažādo aktivitāšu zonu izvietojums. Protams, situāciju vēl neskaidrāku padara kultūrslāņa pāraršana.

Vide un saimniecība

Apmetnes vidi mezolītā un tās iedzīvotāju saimniecību var raksturot pēc analizētajiem dzīvnieku kaulu un kokogļu paraugiem. Dzīvnieku kaulu analīzi veikusi Igaunijas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta paleozooloģe Lembi Leuga (*Lõugas*). Analīzes rezultātus viņa plašāk izklāsta atsevišķā rakstā šajā krājumā. Kokogļu analīzi veicis šī raksta autors, un rezultāti sniegti pielikumā.

Pamatojoties uz dzīvnieku kaulu analīzi, L. Leuga secinājusi, ka apmetnes iedzīvotāju saimniecība balstījusies galvenokārt uz zveju blakusesošajā ūdenstilpē, un, spriežot pēc sastopamajām zivju sugām, tas bijis saldūdens ezers vai mazliet iesāļa lagūna. Maza izmēra zivis, kuru kauli atrasti sijātajos paraugos, acīmredzot noķertas tīklos vai murdos.

Paraugos bieži konstatēti putnu kauli, kas slikti saglabājušies un visumā nebija precīzi nosakāmi, taču vairākums acīmredzot ir no pīļveidīgajiem un citiem ūdensputniem, kas dzīvojuši uz ezera vai lagūnas.

Kopumā tātad apmetnes iedzīvotāji plaši izmantojuši blakusesošā ezera pārtikas resursus – zivis un ūdensputnus.

Medīti arī sauszemes zīdītāji (bebrs, alnis, lācis, meža cūka), gan arī pogainais ronis, tiesa zīdītāju kaulu materiāls bija ļoti fragmentārs un pa lielākai daļai nenosakāms.

Paraugos konstatēti arī degušas lazdu riekstu čaumalas. Iespējams, ka paraugi satur arī cita veida degušu augu atliekas un to analīze varbūt ļautu plašāk raksturot savvaļas augu izmantošanu pārtikai.

Pēc kokogļu analīzes rezultātiem var secināt, ka apmetnes iedzīvotāji malkai izmantojuši kokus, kas aug nabadzīgās smilšainās (pīlādzis) vai arī slapjās augsnēs (priede, bērzs), kā arī prasīgākas sugas, kam nepieciešami labāki augšanas apstākļi (osis, goba/vīksna), un tipiskas piekrastes sugas (ieva, vītols/kārkls).

Vendzavu apmetne, neskatoties uz samērā nelielo izpētīto platību un kultūrslāņa slikto saglabāšanās stāvokli, dod ieskatu par mezolīta beigu posmam raksturīgo krama inventāru šajā reģionā un par iedzīvotāju saimniecību pie piekrastes joslas ezeriem.

[21] Ванкина Л.В. Торфяниковая стоянка Сарнате. – Рига, 1970. – Таблицы XVII–XVIII.

1. tabula. Vendzavu apmetne: kokogļu analīzes rezultāti

Sadalījums pa objektiem (izraktie un sijātie paraugi kopā)

Noteikto fragmentu kopskaits: 77 Kopā paraugi no 15 objektiem un 1 paraugs zem aramkārtas

Paraugs	Fragmentu skaits											
							Alnus/Corylus/Carpinu/Populus/Salix grupa					
	Bērzs *(Betula sp.)*	Osis *(Fraxinus sp.)*	Priede *(Pinus sylvestris)*	Pomoideae	Goba/ vīksna *(Ulmus)*	Ieva Prunus	Alksnis *(Alnus sp.)*	Lazda *(Corylus sp.)*	*(Populus/ Salix)*	precīzāk nenosakāms	kopā grupā	Nenosakāms
1. objekts			2	6								17
3. objekts	1		1					1		3	4	1
4. objekts				1	1			2		1	3	3
6. objekts			1									3
7. objekts			2	2			1				1	10
9. objekts	1		2						1	5	6	6
10. objekts					1					2	2	5
11. objekts			5							5	5	4
12. objekts							1			2	3	7
13. objekts				3					1	1	2	4
14. objekts			1									1
16. objekts			1			1			1	1	2	6
17. objekts	2		1					2	2	2	6	6
18. objekts	1	2						1		1	2	4
19. objekts	2											
106. kv. zem aramkārtas							1				1	1
Fragmentu kopskaits	**7**	**2**	**16**	**12**	**2**	**1**	**3**	**6**	**5**	**23**	**37**	**78**
Objektu skaits ar taksonu	**5**	**1**	**9**	**4**	**2**	**1**	**3**	**4**	**4**	**10**	**12**	

Vendzavu apmetnes izpēti finansēja Latvijas Zinātnes padome. Autors pateicas arī toreizējam Užavas pagasta padomes priekšsēdētājam Agrim Grīnbergam un "Zetu" māju saimniecei Ligitai Pāvelsonei par laipno pretimnākšanu, kas ļoti sekmēja ekspedīcijas darbu.

Pielikums. Kokogļu analīzes rezultāti

No sijātajiem paraugiem atlasītās un objektus rokot iegūtās kokogles, kas lielākas par 5 mm, pētīja zem mikroskopa, lai pēc anatomiskām pazīmēm noteiktu koku sugas. Ja dotajā paraugā daudz ogļīšu, tad analizēta tikai izlase. Analīzei izmantoja binokulāro mikroskopu ar tiešo augšējo apgaismojumu. Materiāls šajā gadījumā izrādījās slikti saglabājies un ļoti grūti nosakāms. No 155 fragmentiem precīzi noteikt izdevās tikai 40 (*skat. 1. tabulu*).

Pēc diagnosticējošām pazīmēm izdalāmie taksoni parasti atbilst dzimtai. Tomēr attiecīgie taksoni acīmredzot pārstāv Latvijā sastopamās savvaļā augošās šo dzimtu koku sugas. Kā redzams tabulā, visbiežāk konstatēja priedi (*Pinus sylvestris*), pīlādzi (*Sorbus aucuparia*), bērzu (*Betula sp.*), lazdu (*Corylus sp.*) un vītolu/kārklu/apsi (*Populus/Salix spp.*). Retāk konstatēja oša (*Fraxinus sp.*), gobas/vīksnas (*Ulmus sp.*), ievas (*Prunus sp.*) un alkšņa (*Alnus sp.*) ogles. Svarīgi atzīmēt, ka ļoti daudz (37) bija precīzi nenosakāmu fragmentu, kas pieder grupai, kurā ietilpst alkšņi, lazda, skābardis, vītoli, kārkli un apse, tāpēc vismaz dažu šo koku īpatsvars patiesībā varētu būt krietni lielāks.

Summary

Valdis Bērziņš
The Mesolithic Settlement site at Vendzavas in Užava parish

The Mesolithic site east of the village of Vendzavas in Užava Parish, Ventspils District, was discovered in the course of an archaeological survey in 1995. It is located on the western edge of the broad valley of the River Užava, about 3.5 km from the present coast. The finds concentrated at several places along a 600 m long stretch of a drainage ditch and in certain places adjacent to the ditch, but the largest spread of surface finds was on a sandy fallow field east of the ditch (find location 6), covering an area of about 1.2 ha (*Fig. 1*).

At the time of occupation, the site was probably on the shore of a lake. The site would have been habitable only some time after the Litorina Sea maximum, i. e. after about 5000 BC (calibrated date: around 6000 BC).

In the course of trial excavation in 1996 and 1998 and more extensive work in 2000 a total of 134 m^2 has been excavated, including a continguous area extending over 120 m^2 (Area 10). It was established that the occupation layer has been largely ploughed out, with flint implements scattered in the ploughsoil. Below the ploughsoil only small pits and depressions filled with dark soil were found, mostly at the southern end of Area 10. These also contained flint, and seived samples from these features were found to contain bone, wood charcoal and burnt hazelnut shells.

A burial was found on the east side of Area 10, a male buried on the stomach with the head to the northwest and with legs contorted in an unnatural position. The skeleton was overlain by several strips of dark organic-rich soil, evidently the remains of a covering layer of bark or wood (*Fig. 4*). No grave goods were found, only a flint microblade, which could easily have come from the occupation layer. Also, there was no ochre. The bones of the skeleton were badly leached and could not be radiocarbon dated. Anthropological study by Guntis Gerhards showed that the man had been 1.67 m tall, of very gracile body build and with badly worn teeth.

Finds of human bone in the ploughsoil and in subsoil features indicate that there were several other burials in the same area, now entirely destroyed.

The flint assemblage from the site includes 3285 pieces: 3 unworked pebbles, 7 flaked pebbles, 35 pebble fragments, 52 cores, 46 core fragments, 183 whole blades (8 of them retouched), 216 proximal blade sections (10 retouched), 145 mid-sections (12 retouched), 126 distal sections (5 retouched), 14 burins, 114 scrapers, 3 other retouched tools and 2341 flakes (50 retouched).

Two forms of flint raw material were utilised. About 2% of the material consists of high quality imported translucent flint, dark brown or grey in colour. The rest is poor quality flint in the form of small pebbles, usually white and light brown in colour. This material was evidently available in the vicinity.

Cores are mostly single platform, conical or cylindrical, blades usually being struck from one side of the platform, and cortex remains on the other side. (*Fig.:5: 22, 24*). Keeled and handle cores also occur (*Fig.: 5: 21, 23*), as well as irregular rotated cores.

Microblades and blade sections are very common (*Fig. 5: 8*). Only one microburin has been found (*Fig. 5: 1*). Some blade sections have retouch along one side and sometimes also on one end (*Fig. 5: 2–7*), but classic microlith forms were not found, apart from one lanceolate (*Fig. 5: 10*). One blade section, retouched along one edge, has preserved resin along this edge (*Fig. 6*).

In find location 6, among the flint tools only eight scrapers were made on quality dark flint, half of them on blades. The other 75 tools were made of pebble flint, and only three were blade tools.

Scrapers include end scrapers with straight or convex edges (*Fig. 5: 11, 13*). Some of these had lateral notches, evidently for more secure hafting (*Fig. 5: 14*), and some end scrapers are very narrow and resemble burins (*Fig. 5: 12, 20*). Thumbnail scrapers also occur (*Fig. 5: 15*), but the majority are side scrapers with straight, convex or concave edges (*Fig. 5: 16–19*).

Burins were hard to indentify and their number is small. Perhaps informal tools also served these needs.

The closest parallels for the flint inventory are with the Košķēni Mesolithic site near Lake Usma. The presence of handle cores may indicate Janisławice Culture influence on knapping technique, but characteristic microlith forms of this culture are absent, and the collection as a whole does not include forms that would permit clear cultural attribution.

Only four pieces of quartz were found. There is an intact stone chisel (*Fig. 7*), as well as a large grindstone of sandstone (*Fig. 8*) and a fragmentary slate artefact. Eleven potsherds tempered with crushed rock were also found in the ploughsoil, and there were a number of pieces of fired clay.

Based on analysis of the animal bone, zooarchaeologist Lembi Lõugas has concluded that the economy of the Stone Age inhabitants in the Vendzavas area was based mainly on fishing from the local water body. This had to be a freshwater or lightly brackish (estuarine) water body. She presents a discussion of the animal remains in a separate article.

Analysis of wood charcoal shows that fuelwood included tree species that tolera-

te nutrient-poor soils (rowan) or wet soils (pine, birch), as well as more demanding species (ash, elm/wych elm) and trees that may have grown along the water's edge (bird cherry, willow).

The Vendzavas Mesolithic site gives an important insight into the economy of coastal lakeside settlements in this period and shows the artefact inventory of this period in western Latvia.

Lembi Leuga (*Lõugas*)*

VENDZAVU APMETNES 2000. GADA IZRAKUMOS IEGŪTO DZĪVNIEKU KAULU ANALĪZE

Dzīvnieku atliekas Vendzavu izrakumu materiālā sastāda apmēram 1153 kaulu un zobu atradumu, galvenokārt fragmentu veidā, no kuriem 316 (27,4%) noteikta suga. Konstatētas septiņas zivju sugas, viena putnu suga un piecas zīdītāju sugas. Bez tam atrasti arī daži cilvēku kauli. Kaulus savāca rakšanas gaitā, kā arī apstrādājot zemju paraugus – atdalot peldošo un grimstošo frakciju un sijājot tās. Lielākā daļa iegūta kultūrslānī un attiecas uz vēlo mezolītu.

Kaulu un zobu fragmentu dalījums pa sugām minēts tālāk.

Zivis

Līdaka (*Esox lucius*) – 101
Līnis (*Tinca tinca*) – 58
Rauda (*Rutilus rutilus*) – 5
Ālants (*Leuciscus idus*) – 5
Plaudis (*Abramis brama*) – 11
Karūsa (*Carassius carassius*) – 2
Nenosakāmi karpveidīgo zivju kauli – 73
Asaris (*Perca fluviatilis*) – 8
Nenosakāmi zivju kauli – 500

Putni

Pūkpīle (*Somateria mollissima*) – 1
Nenosakāmi putnu kauli – 61

Zīdītāji

Alnis (*Alces alces*) – 2
Meža cūka (*Sus scrofa*) – 1
Brūnais lācis (*Ursus arctos*) – 1
Pogainais ronis (*Phoca hispida*) – 2
Bebrs (*Castor fiber*) – 20
Nenosakāmas sugas grauzējs – 8
Nenosakāmi zīdītāju kauli – 248
Cilvēks (*Homo sapiens*) – 17

+ Nenosakāmi kauli – 28

* Igaunijas Vēstures institūts.

Vendzavās kaulu atkritumu materiāls saglabājies ļoti vāji. Veseli kauli atrodami reti, un daļa materiāla ir ļoti sadrumstalota. Dažreiz kauli tiktāl sadrumstaloti, ka 28 fragmentus nevarēja attiecināt pat uz konkrētu dzīvnieku grupu – zivīm, putniem vai zīdītājiem. Materiālā sastopami daudzi sīki zivju kaulu fragmenti, un lielākā daļa zīdītāju kaulu arī bija sīku fragmentu veidā, tāpēc grūti identificējami.

Kaulus salīdzināja ar osteoloģisko kolekciju, kas glabājas Vēstures institūtā Tallinnā. Tāpēc, ka materiāls ļoti fragmentārs, tabulās dots tikai fragmentu skaits. Netiek mēģināts aplēst indivīdu skaitu. Zivju garumu aprēķini veikti pēc proporcionālā principa, t.i., ķermeņa garumam pieaugumam ir lineāra sakarība ar kaula izmēru pieaugumu. Subfosīlos kaulus salīdzināja ar skeletiem, kuriem ķermeņa garums ir zināms.

Zivis

Visas noteiktās zivju sugas bija plaši izplatītas vēlajā mezolītā. Līdaka, kas sastā-

1. tabula. **Dzīvnieku kaulu saraksts no aramkārtas (savākti rakšanas laikā)**

SUGA/GRUPA	KAULS	Fragmentu skaits
Zivis		
Abramis brama	*Vertebra caudalis*	1
Esox lucius	*Articulare sin.*	1
	Dens	1
	Maxillare sin.	1
	Vertebrae caudales	3
	Vertebrae praecaudales	3
Tinca tinca	*Vertebra praecaudalis*	1
	Vertebra praecaudalis II	1
Nenosakāmi zivju kauli	*Ossa*	5
Putni		
Nenosakāmi putnu kauli	*Ossa*	3
Zīdītāji		
Alces alces	*Os radiale sin.*	1
	Os sesamoidea	1
Castor fiber	*Cranium*	12
	Dentes (M)	2
	Mandibula	1
	Mandibula dext. + 4 M	1
	Mandibula sin. + 3 M	1
	Maxilla dext. + 4 M	1
	Vertebra	1
	Vertebra (Axis)	1
Homo sapiens	*Caput humeri*	1
	Cranium	1
	Metatarsus	2
	Vertebrae	2
	Os carpi	1
	Os cuboideum ?	1
	Os cuboideum sin.	1
	Os tarsi ?	1
	Os zygomaticum dext.	1
	Phalanx I/1 (no kājas)	1
	Ossa	2
Phoca hispida	*Metacarpus I sin.*	1
Ursus arctos	*Dens (P vai M)*	1
Nenosakāmi zīdītāju kauli	*Ossa*	62

2. tabula. **Dzīvnieku kaulu saraksts no pamatzemē iedziļinātiem objektiem – rakšanas laikā savāktie kauli**

SUGA/GRUPA	KAULS	Fragmentu skaits
Zivis		
Abramis brama	*Epihyale sin.*	1
	Keratohyale sin.	1
Esox lucius	*Articulare dext.*	1
	Cleithrum sin.	2
	Dentale	2
	Epihyale dext.	1
	Maxillare dext.	1
	Palatinum	2
	Palatinum sin.	1
	Vertebrae	4
	Vertebrae caudales	9
	Vertebrae praecaudales	25
	Vomer	1
	Ossa	8
Leuciscus idus	*Vertebra praecaudalis*	1
	Vertebrae caudales	2
Rutilus rutilus	*Os pharyngeum*	1
	Vertebra praecaudalis	1
Tinca tinca	*Keratohyale sin.*	1
	Vertebrae caudales	14
	Vertebrae praecaudales	7
Cyprinidae	*Keratohyale*	1
	Os pharyngeum (dens)	1
	Vertebra	1
	Vertebrae praecaudales	4
	Vertebrae caudales	15
Nenosakāmi zivju kauli	*Ossa*	133
Putni		
Somateria mollissima	*Coracoid sin.*	1
Aves (ūdensputns)	*Scapula*	1
Nenosakāmi putnu kauli	*Ossa*	21
Zīdītāji		
Homo sapiens	*Cranium*	2
	Vertebra (corpus)	1
Phoca hispida	*Humerus dext.*	1
Sus scrofa	*Phalanx 3*	1
Artiodactyla ??	*Processus styloideus*	1
Nenosakāmi zīdītāju kauli	*Ossa*	94
Nenosakāmi	*Ossa*	2

da lielāko fragmentu skaitu, apdzīvo visdažādākās ūdenstilpes (ezerus, upes un iesāļas jūras). Tā nārsto pavasarī seklos ūdeņos starp niedrēm vai citiem ūdensaugiem, tāpēc šajā gadalaikā tā viegli noķerama. Aprēķinot ķermeņa garumu, konstatēts, ka daudzas līdakas bijušas ap 80 cm garas. Tomēr sastopami arī mazāki, ap 40 cm gari indivīdi. Var uzskatīt, ka lielākā daļa līdaku atlieku saistītas ar akmens laikmeta slāni, neskatoties uz to, ka viena daļa atrastas aramkārtā.

Līnis apdzīvo ūdenstilpes ar bagātīgu veģetāciju, dūņainu dibenu un stāvošu

3. *tabula.* **Dzīvnieku kaulu saraksts no pamatzemē iedziļinātiem objektiem – paraugu peldošā frakcija**

SUGA/GRUPA	KAULS	Fragmentu skaits
Zivis		
Esox lucius	*Vertebra caudalis*	1
Perca fluviatilis	*Vertebra caudalis* *Vertebrae praecaudales*	1 6
Rutilus rutilus	*Vertebrae praecaudales*	2
Tinca tinca	*Vertebra caudalis*	1
Cyprinidae	*Epihyale* *Vertebrae caudales*	1 3
Nenosakāmi zivju kauli	*Vertebrae* *Ossa*	4 90
Putni		
Nenosakāmi putnu kauli	*Ossa*	7
Zīdītāji		
Rodentia indet.	*Dens (M)*	1
Nenosakāmi zīdītāju kauli	*Ossa*	18

ūdeni, kas ātri sasilst. Tā ir saldūdens zivju suga, un tikai atsevišķi indivīdi konstatēti iesāļā ūdenī, mazliet biežāk tie sastopami pie upju grīvām. Arī līni plaši izmantoja akmens laikmeta iedzīvotāji Vendzavās. Galvenokārt ķerti ap 35–40 cm gari līņi.

Plaudis, ālants un rauda arī ir akmens laikmeta materiālā bieži sastopamas karpveidīgo zivju sugas, un tās visas varēja dzīvot vienā un tai pašā ūdenstilpē. Vendzavās ķerti 30–35 cm gari plauži, ap 40 cm gari ālanti un 17–20 cm garas raudas. Domājams, ka pieci karpveidīgas zivs muguras skriemeļi, kas pieder ap 10 cm gariem indivīdiem, arī pārstāv raudu. Šie skriemeļi konstatēti zemju paraugu peldošajās frakcijās.

Karūsu pārstāv tikai divi skriemeļi no viena vai diviem 25–30 cm gariem indivīdiem. Tā apdzīvo līdzīgas ūdenstilpes kā līnis. Ja, piemēram, tajā pašā ūdenstilpē ir sastopamas līdakas, tad karūsa var izdzīvot tikai vietās, kur tai iespējams paslēpties starp ūdensaugiem. Šī zivs ir ļoti izturīga un var izdzīvot pat bargās ziemās, kad ūdens palicis ļoti maz. Tā nārsto starp ūdensaugiem, parasti jūnijā.

Kaulu materiālā konstatēti daži ļoti mazi asari. Zemju paraugu peldošajās frakcijās atrasti trīs sīki muguras skriemeļi, kas pieder vienam vai vairākiem apmēram 10 cm gariem indivīdiem. Bez tam ķerti arī lielāki asari, ap 20–25 cm gari.

Maza izmēra zivju atliekas pārtikas atkritumos norāda, ka zvejai izmantoja tīklus vai murdus.

Putni

Putnu kauli bija slikti saglabājušies un fragmentāri. Tikai vienam kaulam bija iespējams noteikt sugu – tā ir pūkpīle. Domājams, ka arī pārējie putnu kauli pieder ūdensputniem, piemēram, pīlēm. Netika konstatēti kauli no tādiem putniem, kas lielāki par pīlēm.

Zīdītāji

Nav skaidrs, kuru Vendzavu materiālā sastopamo zīdītāju sugu kauli saglabājušies no akmens laikmeta. Zem aramkārtas atrasts tikai viens mežacūkas un viens pogainā roņa kauls (kā arī daudzi nenosakāmi fragmenti). Aļņa, brūnā lāča un bebra kauli, kā arī viens pogainā roņa kauls, atrasti aramkārtā. Daži atrastie grauzēju kauli acīmredzot ir jaunāki par akmens laikmetu.

Vismaz divi cilvēku kauli – muguras skriemeļa fragments no aramkārtas un vesels skriemelis no bedres zem aramkārtas – pieder apmēram piecus gadus vecam bērnam.

4. tabula. **Dzīvnieku kaulu saraksts no pamatzemē iedziļinātiem objektiem – paraugu grimstoša frakcija un sijātie paraugi**

SUGA/GRUPA	KAULS	Fragmentu skaits
Zivis		
Abramis brama	*Vertebrae caudales*	6
	Vertebra praecaudalis	1
	Vertebra praecaudalis I	1
Carassius carassius	*Vertebra caudalis*	1
	Vertebra praecaudalis	1
Esox lucius	*Basioccipitale*	1
	Cleithrum	1
	Dens	4
	Dentale	3
	Dentale dext.	1
	Keratohyale	1
	Maxillare	1
	Palatinum	5
	Praemaxillare	1
	Vertebrae	2
	Vertebrae praecaudales	12
	Vertebrae caudales	3
Leuciscus idus	*Vertebra caudalis*	1
	Vertebra praecaudalis	1
Perca fluviatilis	*Vertebra praecaudalis*	1
Rutilus rutilus	*Praeoperculare dext.*	1
Tinca tinca	*Articulare sin.*	1
	Basioccipitale	1
	Keratohyale	1
	Ossa pharyngeales	5
	Vertebrae caudales	14
	Vertebrae praecaudales	11
Cyprinidae	*Costae*	2
	Dentale	1
	Operculare	2
	Ossa pharyngeales	3
	Os pharyngeum (dens)	1
	Vertebrae praecaudales	15
	Vertebra praecaudalis I	1
	Vertebrae caudales	22
Nenosakāmi zivju kauli	*Ossa*	269
Putni		
Nenosakāmi putnu kauli	*Ossa*	29
Zīdītāji		
Rodentia	*Cranium*	5
	Dentes: I	2
Nenosakāmi zīdītāju kauli	*Ossa*	73
Nenosakāmi	*Ossa*	26

Secinājumi

Šķiet, ka Vendzavu apkaimes akmens laikmeta iedzīvotāju saimniecība pamatā balstījās uz zveju tuvējā ūdenstilpē. Tai vajadzēja būt saldūdens vai mazliet iesāļai ūdenstilpei (upes grīvas apstākļi). Šādās vietās, kur senie iedzīvotāji ierīkoja savas apmetnes, bieži izpaudās tā sauktais "marginālais efekts." Tas nozīmē, ka noteiktā teritorijā bija iegūstama pārtika gan no saus-

zemes, gan no ūdens, un bez tam arī pieejams dzeramais ūdens. Diemžēl sliktās saglabāšanās dēļ nav iespējams izdarīt tuvākus secinājumus par zīdītāju medīšanu. Tomēr domājams, ka medīja tādas bieži sastopamas sugas kā meža cūku un alni. Pogainais ronis varbūt pat ieceļoja senajā ūdenstilpē pie Vendzavām, lai barotos, un to turpat arī nomedīja. (Tādā gadījumā vajadzēja pastāvēt saiknei ar Baltijas jūru.) Katrā ziņā šo ūdenstilpi apdzīvoja pīles un citi ūdensputni, kas cilvēkam nozīmēja pārtikas papildu resursus – olas un putnu gaļu.

Summary

Lembi Lõugas*

Analysis of Animal Bones from the Vendzavas (2000) Excavation Material

The animal remains from the Vendzavas excavation material comprise about 1153 finds of bone and teeth, mostly in the form of fragments, of which 316 (27.4 %) have been identified to species. These include remains of 7 species of fish, 1 species of bird and 5 species of mammal. Also, some human bones were found. Bones were recovered by hand collection as well as flotation and sieving. Most of them came from the anthropogenic cultural layer and date from the Late Mesolithic period.

Bone and teeth fragments are divided between different species as follows:

Fish

Pike (*Esox lucius*) – 101
Tench (*Tinca tinca*) – 58
Roach (*Rutilus rutilus*) – 5
Ide (*Leuciscus idus*) – 5
Bream (*Abramis brama*) – 11
Crucian carp (*Carassius carassius*) – 2
Cyprinidae – 73
Perch (*Perca fluviatilis*) – 8
Pisces indet. – 500

Birds

Eider (*Somateria mollissima*) – 1
Aves indet. – 61

Mammals

Elk (*Alces alces*) – 2
Wild boar (*Sus scrofa*) – 1
Brown bear (*Ursus arctos*) – 1
Ringed seal (*Phoca hispida*) – 2
Beaver (*Castor fiber*) – 20
Rodentia indet. – 8
Mammalia indet. – 248
Man (*Homo sapiens*) – 17

+ Ossa indet. – 28

The degree of conservation of the refuse finds at Vendzavas is poor, which means that whole bones occur rarely and sporadically, and some of the material is very fragmented. The degree of fragmentation was sometimes so high that in the case of 28 finds it was impossible to say from which animal group they come (fish, bird or mammal). The material contains many tiny fish bone fragments, and most

* Estonian Institute of History

of the mammal bones were also in the form of small fragments, which made them difficult to identify.

Bones were studied by a comparative method, using the osteological collection of the Institute of History in Tallinn. Since the bones were very fragmented, only the number of fragments is presented. No estimates of numbers of individuals have been made. The estimation of body size of fish is based on the proportional principle, i.e. that the growth of the body has a linear relationship to the growth of the bone. Subfossil bones were compared with skeletons where the body length was known.

Fish

All the identified fish species were common during the Late Mesolithic. Pike, which according to the number of fragments predominates over the other species, inhabits all kinds of water bodies (lakes, rivers and brackish water seas). It spawns in spring in shallow water among reeds or other water plants, which makes pike an easy catch during this time of the year. The body size estimates show that many individuals caught were around 80 cm in length. However, smaller, ca. 40 cm, individuals were also present. Most of the pike remains can probably be considered to come from the Stone Age layer, even though some of them were found in the ploughsoil.

Tench inhabits water bodies rich in vegetation with a muddy bottom and standing water that warms up quickly. It is a freshwater species, and only a few individuals have been found in brackish water, somewhat more near river estuaries. Tench was also intensively exploited by the Stone Age inhabitants at Vendzavas. Mainly fish with a body length ca. 35–40 cm were caught at Vendzavas.

Bream, ide and roach are other common cyprinids that often occur in Stone Age material and may inhabit the same water body. The bream caught at Vendzavas were 30–35 cm long, ide were ca. 40 cm long and roach 17–20 cm in body length. Probably, five small vertebrae of cyprinids, whose body length is ca. 10 cm, also come from roach. These vertebrae were found in the flot.

Crucian carp has only two vertebrae from 25–30 cm individual(-s?). It inhabits similar water bodies as tench. If for instance pike occur in the same water body, then crucian carp can live only where there are water plants for it to hide. This fish is very tenacious and can survive even hard winters when there is almost no water left. It spawns among water plants, usually in June.

There were some very small perch in the material. Three tiny vertebrae were found in the flot and belong to ca. 10 cm individual(-s?). But larger individuals, ca. 20–25 cm, were caught as well.

The remains of small fish in the food refuse indicate that nets or traps were used for fishing.

Birds

Bird bones were badly preserved and broken. Only one bone was identified to species, and this came from the eider. Probably, the rest of the bird bones are also from waterfowl, such as ducks. There were no larger bone fragments in the material than those of duck.

Mammals

It is not clear which mammal species in the Vendzavas material relate to the Stone Age. Only one bone of wild boar and one bone of ringed seal were found below the ploughsoil (plus many unidentified fragments). Bones of elk, brown bear, beaver and one bone of ringed seal were excavated from the ploughsoil. Some finds of small rodent are clearly younger than Stone Age.

Among the human bones at least two, a vertebra fragment from the ploughsoil and a vertebra from a feature below the ploughsoil, were ca. 5 year old child bones.

Conclusions

It seems that the economy of the Stone Age inhabitants in the Vendzavas area was based mainly on fishing from the local

water body. This had to be a freshwater or lightly brackish (estuarine) water body. Such places, where these ancient inhabitants established their camps, usually had a so-called 'marginal effect.' This means that terrestrial and aquatic food, as well as fresh water, were available in the same area. Unfortunately, the poor preservation conditions do not allow us to draw any exact conclusions about the hunting of mammals. But probably, common species like the wild boar and elk were hunted. The ringed seal may even have migrated to feed in the ancient water body close to Vendzavas (it had to have a connection with the Baltic Sea) and was killed by people there. Certainly, this water body was populated by ducks and other waterfowl, offering additional food for humans, i.e. eggs and fowl meat.

The tables have separate lists of animal bones recovered by hand from the ploughsoil and those recovered from by hand and in flotated and sieved samples from the features below the ploughsoil.

Table 1. List of animal bones from the ploughsoil (hand collected).

Table 2. List of animal bones from features below the ploughsoil (hand collected).

Table 3. List of animal bones from features below the ploughsoil (flot).

Table 4. List of animal bones from features below the ploughsoil (residue).

Ilze Loze

DAŽAS NEOLĪTA RITUĀLA IEZĪMES ZIEMEĻKURZEMES KĀPU APMETNĒS

Ziemeļkurzemes kāpās Baltijas jūras (Rīgas jūras līča) piekrastē atklāti un pētīti īpaša tipa arheoloģiskie pieminekļi – nožogotas neolīta apmetnes jeb apmešanās vietas ar rituāla izpildes iezīmēm. Šie ir atklājumi, kas vēsta par neolīta cilvēka garīgās dzīves jomu un sniedz jaunas ziņas par rituālu, tā izpildes vietu un ar to saistīto simbolu.

Ziemeļrietumkurzemes kāpas kā arheoloģiskās izpētes objekts pirmoreiz pievērsa uzmanību sakarā ar ģeologa S. Bucharda 1933. gadā atklātajām neolīta apmetņu vietām Pilsupes kanāla krasta atsegumā Rojas pagastā Talsu rajonā. Arheoloģiskos pētījumus – Pilsupes krasta atsegumu attīrījumus neolīta apmetņu vietās 1936. gadā veica Eduards Šturms, kurš par šiem atklājumiem publicējis vispārēja rakstura ziņojumu, kā arī plašāk aplūkojis Pūrciema C mājoklī atrastos trīs antropomorfus māla sīkplastikas paraugus.[1]

Eduards Šturms ir vērsis uzmanību uz šo Pūrciema kāpās atrasto māla sīkplastikas paraugu nozīmīgumu neolīta kultūru pētniecībā Austrumbaltijā un to līdzību ar Ālandu salās Jetboles apmetnē, Somijā, iegūtajiem antropomorfajiem sīkplastikas paraugiem. Ālandu apmetne ir pētīta 20. gadsimta sākumā, un savulaik šie atradumi tika uzskatīti par sensacionāliem atklājumiem.[2] Nedaudz vēlāk par Pūrciema māla figūriņām rakstījis arī somu arheologs Arne Europeus.[3]

Arheoloģiski izrakumi Pūrciema–Ģipkas kāpās tika uzsākti 1993. gadā, kad gatavojās 1995. gadā atzīmēt Eduarda Šturma (1895–1959) simto dzimšanas dienu. Šie darbi, ņemot vērā jauno atklājumu nozīmīgumu,

---

1 Šturms E. Neolīta apmetne Dundagas Pūrciemā // Senatne un Māksla. – 1937. – Nr. 1. – 46.–54. lpp.; Šturms E. Senākie cilvēka tēli Latvijā // Senatne un Māksla. – 1937. – Nr. 4. – 83.–91.lpp.

2 Cederhvarf B. Neolitiska lerfigurer från Åland (En förelöpasnde meddelande) // Finska fornminnesföreningens tidskrift. – Helsinki, 1912. – Vol. 26. – P.307–323.

3 Äyräpää A. Kampakeramisen kultuurun. Savikuviot // Suomen Museo. – Helsinki, 1942. – Vol. XLVIII. – P.82–123.

1. att. Skats uz Pūrciema F apmetni no dienvidiem Ģipkas Litorīnas laika kāpās (LVI Arh. nod. fondi, inv. Nr. 309: 14)
Foto: R. Rincēvičs

Fig. 1. View of Pūrciems site F from the south in the Litorina Sea age sand-dunes of Ģipka (Archaeology Dept., Latvian Institute of History, Accession No. 309: 14)
(*Photo: R. Rincēvičs*)

turpinājās līdz pat 1998. gadam, tad atkal tika atsākti 2001. gadā.[4]

Izpētes darbi koncentrējās Ģipkas–Pūrciema kāpās – notika jaunatklātajās divējāda tipa apmetnēs. Vienas no tām – Ģipkas paleoezera krastā – bija visu gadu apdzīvotas (Ģipka B), bet otras – Litorīnas jūras krastā – neuzrādīja intensīvas apdzīvojuma pēdas (Ģipka A, C, D un E). Pie pēdējām pieder arī Eduarda Šturma pētītās Pūrciema A, B, C, D un F apmetnes, kuras atrodas tikai pāris simt metru uz ziemeļrietumiem no jaunatklātajām Ģipkas apmetnēm. Tās atrodas kāpās, kas Litorīnas jūras laikā veidojās starp mūsdienu Rīgas–Kolkas šoseju un pēclitorīnas laika kā-

[4] Loze I. The Neolithic Dune Dwellings Purciems (Latvia) // The Built Environment of Coast Areas During the Stone Age. The Baltic Sea–Coast Landscapes Seminar. Session No. 1. – Gdansk, 1997. – P.186–196.; Loze I. Ģipkas A neolīta apmetne Rīgas līča Ziemeļrietumu piekrastē // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 2000.– XX laid. – 61.–73.lpp.; Eberhards G. Rīgas līča Ziemeļu piekrastes Litorīnas jūras krasta veidojumi. Akmens laikmeta apdzīvotības rašanās. Ģeoloģiskās vides apstākļi // Arheoloģija un Etnogrāfija. – Rīga, 2000. – XX laid. – 211.–222.lpp.; Loze I. Arheoloģiskie izrakumi Ģipkas A apmetnē 2001. gadā // Arheologu pētījumi Latvijā 2000. un 2001. gadā. – Rīga, 2002. – 33.–42.lpp.

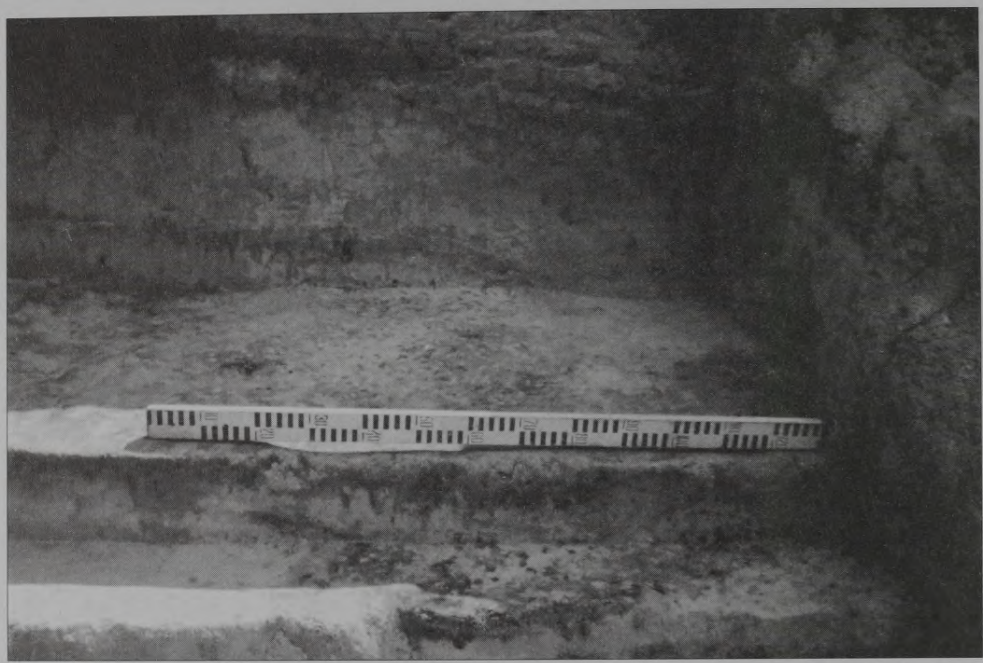

2. att. Skats uz Pūrciema F apmetnē atklātajiem 3 "grīdas līmeņiem" no rietumiem (LVI, Arh. nod. fondi, inv. Nr. 309: 16) *Autores foto*

Fig. 2. View of the three 'floor levels' uncovered at Pūrciems site F from the west (Archaeology Dept., Latvian Institute of History, Acc. No. 309: 16) (*Author's photo*)

pām. Šīs apmetnes jeb apmešanās vietas ir īpaša tipa arheoloģiskie pieminekļi ar diviem vai pat trim "grīdas līmeņiem", kuri iezīmēja brūnganu slāni dzeltenajās smiltīs. Apmetnēs konstatētas ugunskuru paliekas, vēja izpūstu pelnu koncentrācijas vietas, māla pods ar okera pulveri (Ģipka A), salauzti antropomorfās māla sīkplastikas paraugi, daži desmit trauku fragmenti, dzintara izstrādājumi, kā arī krama rīki un daži akmens rīki.

Izrakumi 1993. un 1997. gadā tika izdarīti arī Eduarda Šturma jau pētītajā Pūrciema F apmetnē, kur Pilsupes kanāla atsegumā iezīmējās kultūras slānis (*1. att.*). Nogāzē, vējiem un lietiem darbojoties, varēja atrast keramikas un pat māla antropomorfo figūriņu fragmentus. Arheoloģisko izrakumu laikā noskaidrojās, ka šajā apmetnes vietā ugunskurs bijis kurts trīs reizes. Par to liecina trīs tumšie slāņi, kas atdalīti viens no otra ar sterilu kāpas smilts kārtu – tātad neolīta cilvēki šeit uzturējušies trīs reizes (*2. att.*). Apakšējā mājoklī, tā centrā ugunskura vistiešākajā tuvumā tika atrasts salauzts krama nazis – sirpis un salauztas antropomorfas māla figūras plakanā pēda.[5] Šā tipa apmetnes nav atstājušas

[5] Loze I. The Neolithic Dune Dwellings Purciems (Latvia) // The Built Environment of Coast Areas During the Stone Age. The Baltic Sea–Coast Landscapes Seminar. Session No. 1. – Gdansk, 1997. – P.193, Fig. 7: 13, P.194, Fig. 8: 5.

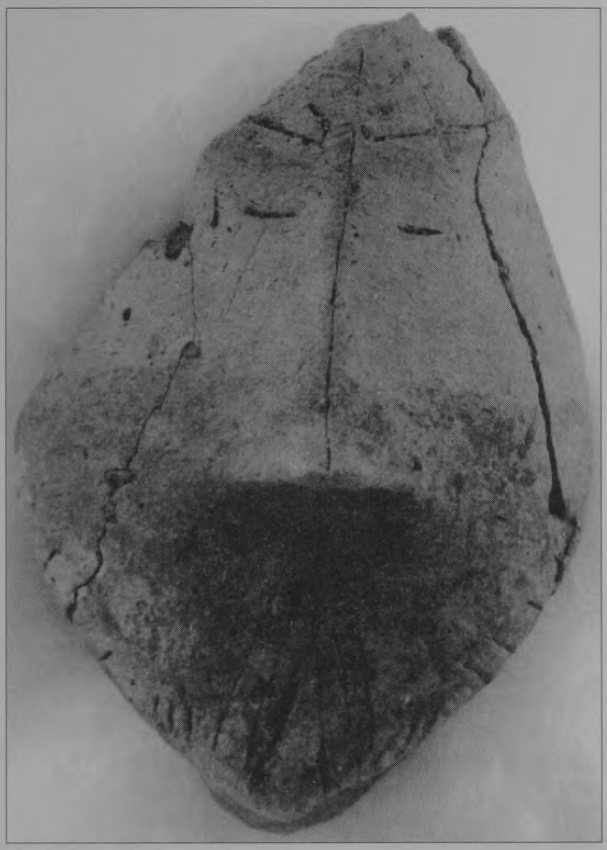

3. att. Antropomorfas māla figūras galva (LVI, Arh. nod. fondi, inv. Nr.311: 131). Ģipkas A apmetne
Foto: Ilgvars Gradovskis

Fig. 3. Head of an anthropomorphic clay figurine (Collections of the Archaeology Dept., Latvian Institute of History, Acc. No. 311: 131). Ģipka site A
(*Photo: Ilgvars Gradovskis*)

intensīvi melnu kultūras slāni, kas liecinātu par blīvu un ilgstošu apdzīvotību.

Turpretī pirmajās, visu gadu apdzīvotajās apmetnēs, kas atradās Ģipkas lagūnas – vēlākā paleoezera krastā(Ģipka B u.c.), bija celti pamatīgi mājokļi, pavardi grīdas un zemgrīdas līmenī bija krauti no laukakmeņiem, kas nesti no tālienes. Šīs apmetnes bijušas blīvi apdzīvotas, tajās kultūras slānis bija intensīvi melns. Arī šajās apmetnēs atrasti daži antropomorfās sīkplastikas fragmenti.

Pūrciema–Ģipkas kāpu apmetnes toreizējās Litorīnas jūras piekrastē ir pavērsušas jaunas iespējas neolīta pētniecībā, izvirzot jautājumu par apmetņu teritorijas nožogojumu (Ģipkas A apmetnē konstatēti četri žogi – zemas palisādes), apdzīvotības raksturu, ugunskuru kurināšanu, māla figūru gatavošanu un to īpašu izrotāšanu, figūriņu seju noklāšanu ar okeru, lai pēc tam šos darinājumus salauztu un atstātu apmetņu vietās. Šajās apmetnēs cilvēki uzturējušies vai nu dedzinot lielu ugunskuru kāpās un ļaujot tā pelnus izkaisīt vējam, vai arī dedzinot mazu ugunskuru, kurš iedziļināts kāpas smiltī.

Salauzto māla figūru atradumi Ģipkas A apmetnē blakus lielām vai mazām ugunskuru vietām, tāpat kā ar okera pulveri piepildītā māla poda atrašanās pie lielas ugunskura vietas liecina par kādu noteiktu darbību saistībā ar dedzināto ugunskuru un māla figūru okerēšanu. Par to, ka okers ticis bērts ne tikai uz māla figūriņām, liecina daži okerēti laukumiņi virs grīdas līmeņa, kā arī Ģipkas A apmetnē atklātais 12 ugunī nebijušu laukakmeņu sakrāvums trīs kārtās. Viens no šiem akmeņiem atklāšanas gaitā uzrādīja intensīvu vienlaidu sarkanu krāsojumu, kas ātri izgaisa, saskaroties ar gaisu. Iespējams, tas bijis krāsots

4. att. Antropomorfas māla figūriņas galva ar lakatveida galvas segu (LVI, Arh. nod. fondi, inv. Nr. 311:273)
Foto: Ilgvars Gradovskis

Fig. 4. Head of an anthropomorphic clay figurine with a head covering resembling a kerchief (Collections of the Archaeology Dept., Latvian Institute of History, Acc. No. 311: 273).
(*Photo: Ilgvars Gradovskis*)

ar okeri.Vienas māla figūriņas plecu daļas fragments un atlauztā galva bija atstāti tumšākas smilts pildītajā bedrē starp lielo ugunskura vietu un iekšējo nožogojumu (*3. att.*).

Ģipkas A apmetnē konstatēti vairāki "grīdu līmeņi" (teritorija, kurā uzturējās apmetušies cilvēki), Pūrciema F apmetnē – trīs, visi ar ugunskura paliekām. Tie ir visai lietišķi pierādījumi šo apmetņu ilgstošam atkārtotam apmeklējumam, jo starp "grīdām" atrodas sterila baltās kāpas smilts kārta.

Antropomorfā māla sīkplastika Ģipkas–Pūrciema apmetnēs pieder stilistiski atšķirīgām grupām. Pirmo sastāda figūras ar augšup pavērstu galvu un plakanu pēdu kāju vietā. Tās bija ērti novietojamas uz cietas līdzenas virsmas. To galvassega un sejas detaļas bija rūpīgi izstrādātas, rokas iezīmēja plecu izvirzījums. Ķermeni klāj regulāri sakārtotas sīku iegriezumu rindas (Pūrciems C)[6] vai arī tetovējuma imitācija dažādu ģeometrisku figūru veidā – sešstūris, rombveida tīkls, līkloča lentas (Ģipka A) (*3. att.*).

[6] Šturms E. Neolīta apmetne Dundagas Pūrciemā // Senatne un Māksla. – 1937. – Nr. 1. – 46.–54. lpp., 1. attēls; Loze I. The Neolithic Dune Dwellings Purciems (Latvia) // The Built Environment of Coast Areas During the Stone Age. The Baltic Sea–Coast Landscapes Seminar. Session No. 1. – Gdansk, 1997. – P.69., 11. attēls.

4A. att. Antropomorfas māla figūriņas galva ar lakatveida galvas segu (LVI, Arh. nod. fondi, inv. Nr. 311:273) *Foto: Ilgvars Gradovskis*

Fig. 4A. Head of an anthropomorphic clay figurine with a head covering resembling a kerchief (Collections of the Archaeology Dept., Latvian Institute of History, Acc. No. 311: 273). (*Photo: Ilgvars Gradovskis*)

Citu figūru tipu pārstāv lielākas sieviešu figūras ar krūtīm, šo figūriņu augstums varēja sasniegt pat 20 cm.[7]

Iegūtas arī antropomorfās figūras ar iezīmētu kāju izvirzījumu (Ģipka A un B). Šādas figūras savukārt varēja ērti iespraust smiltīs. Viena figūra priekšpusē rotāta ar sīku graudveida iespiedumu dubultrindu.

Īpašu, līdz šim nezināmu antropomorfo māla figūriņu tipu pārstāv figūriņa ar lakatveida galvas segu (*4., 4A. att.*). Šai figūriņai 3,6 cm gara seja, iespējams, tā piederējusi aptuveni 10–15 cm garam cilvēka atveidojumam ar nolaideniem pleciem, un sejas detaļas ir daudz proporcionālāk izstrādātas. Figūriņas deguns veidots izcilnī, acis – ar sīkiem iedziļinājumiem, mute – ar iedobumu palīdzību. Ievērību pelna arī šīs figūriņas pieres rotājums, kas atgādina atliekta spieķa galu. Tas ir simetriski iegriezts abās pieres pusēs. Vaigus un zodu klāj simetriski iegrieztas līnijas, rotājums turpinās arī zem zoda.[8]

Būtiskas atšķirības figūriņu veidošanā, tāpat rotājuma raksturs un figūru dažādais

[7] Loze I. Ģipkas A neolīta apmetne Rīgas līča Ziemeļrietumu piekrastē // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 2000.– XX laid. – 68.lpp., 10. attēls.

[8] Turpat. – 69.lpp.

lielums, iespējams, liecina par antropomorfo figūru izmantošanu dažādiem mērķiem dažādos laika sprīžos – ar rituāla rakstura vai arī ar zīlēšanu saistītos pasākumos.

Ģipkas–Pūrciema apmetņu vietās iegūto materiālu interpretācija balstās kā uz arheoloģiskiem pierādījumiem, kas iegūti fiksācijas gaitā, tā arī uz etnoarheoloģiskiem datiem, kuri šajā gadījumā īpaši noderīgi.

Ņemot vērā etnoarheoloģiskos dotumus, var pieņemt, ka Ģipkas–Pūrciema kāpu apmetnēs notika dažādu žanru rituālu izpildes cikli, kuros māla sīkplastikas paraugi – antropomorfās figūras spēlēja noteiktu lomu. Tās tika speciāli gatavotas, lauztas, daļai no tām krāsoja sarkanā krāsā sejas apakšējo daļu vai pat visu galvu.

Sarkanā krāsa ir asins simbols visplašākā nozīmē, un šis simbols joprojām eksistē kā Āfrikas, tā arī Okeānijas aborigēnu vidū. Okera vai sarkanā māla krāsa simbolizē dažādu kategoriju asinis (dzīvnieku, mātes, visu sieviešu, slepkavības un buršanas).[9] Neolīta cilvēkam nebija noslēpums, ka "sarkanām lietām "ir spēks: asins ir spēks, tāpēc cilvēkam, dzīvniekam, kukainim vai putnam ir vajadzīgas asinis, lai tie varētu elpot, runāt, dziedāt, smieties un savā starpā sarunāties. Koka figūrām nav asiņu, tāpēc tās nevar ne elpot, ne runāt, ne dziedāt vai darīt kaut ko citu. Tikai tad, kad šamanis (*alosi*) dod tām asinis, tās sāk darboties un nogalināt cilvēkus.[10]

Viktors Terners, būdams viens no redzamākajiem rituāla un tā simbolikas mūsdienu pētniekiem, ir detalizēti pētījis šos jautājumus, ilgus gadus uzturēdamies ndembu cilšu vidū Zambijā un pilnībā pārzinot viņu valodu. Iedziļinoties ndembu cilšu šamanu un zintnieku psiholoģijā, tradicionālajos buršanas un zīlēšanas ciklos, V. Terners ir izstrādājis viņu krāsu klasifikācijas sistēmu, pasvītrojot sarkanās krāsas nozīmīgumu šo un citu Āfrikas cilšu uzskatos.

Tātad Ģipkas–Pūrciema kāpu apmetņu antropomorfās māla figūriņas personificējušas vai nu noteiktus attiecīgās dzimts vai kopienas locekļus, vai arī dievības un pat "senču garus".

Acīmredzot seno Ģipkas–Pūrciema kāpu apdzīvotājiem bija izstrādāta sava simbolika. Simbols bija kā pati māla figūriņa, tā arī okera krāsojums. Sarkanā krāsā (asinis) nokrāsotās figūriņas seja darīja to dzīvu un rituāla laikā varēja izpildīt šamaņa vai zintnieka uzliktos pienākumus dažādās situācijās. Šīs figūriņas varēja darboties visdažādākajās dzīves jomās, līdzīgi cilvēkam ar visiem tā tikumiem un netikumiem, un vajadzības gadījumā varēja pat kādu nogalināt.

Ar rituālu, kas ietvēra ne tikai materiālas lietas, bet arī žestus, vārdus un izmeklētu izpildes vietu, neolīta cilvēks izteica visu to, kas viņu visvairāk uztrauca. Tiek uzskatīts, ka tieši rituālā slēpjas šo cilvēku sabiedrības uzbūves atslēga. Rituāls neatspoguļo ekonomiskās, politiskās un sociālās attiecības, drīzāk tas izteic izejas punktus par senā cilvēka izjūtām par šīm attiecībām un par to, ko viņi par tām domā, kā arī par apkārtējo vidi un sociālo apkārtni, kurā norit šo cilvēku darbība. Rituāli noteikti bija saistīti ar sociālo konfliktu noregulēšanu visos līmeņos.

Pats par sevi saprotams, ka Ģipkas–Pūrciema kāpu neolīta iedzīvotāji savas uzturēšanās un rituāla izpildes vietas no pārējās kāpu teritorijas atdalīja ar nožogojumu palīdzību. Tas bija jādara noteiktu ārējo apstākļu dēļ – nodrošinot savu aizsardzību. Šo apmetņu iedzīvotāju nodarbošanās sfēra bija saistīta ne tikai ar medniecību, savākšanu un zvejniecību, bet, iespējams, arī ar zemkopību iekšzemē.

Visdažādākie konflikti varēja rasties kā starp dažādu apmetņu apdzīvotājiem, tā arī pašas apmetnes iemītnieku starpā visdažādākajās dzīves jomās – gan saistībā ar ikdienas dzīvi, gan dažādām slimībām, netikumiem, nenovīdību, atklātu ļaunumu,

[9] Тэрнер В. Символ и ритуал. - Москва, 1983. – С.82–83.

[10] Turpat. – С.83.

nolaidību, skaudību, svārstīšanos noteiktu lēmumu pieņemšanā, cieņas neizrādīšanā pret vecākiem cilvēkiem un gariem utt. Zintnieki un šamaņi regulēja kopienas dzīvi, operēdami ar materiālām lietām, šajā gadījumā ar māla figūriņām. Katra figūriņa simbolizēja noteiktu personu vai "garu". Pietika tikai tām noklāt seju ar okeru, un šamanis vai zintnieks tās virzīja vēlamajā virzienā. Rituāla izpildes laikā tās lauza, atdalīja galvu no ķermeņa (*3. un 4. att.*), arī ķermeni pārlauza pa diagonāli, atdalīja no ķermeņa kāju vietu utt., vai arī atstāja veselas, nobrāžot tikai plecu vai radot kādu vēl sīkāku "brūci".

Īpaša uzmanība bija pievērsta senču garu cienīšanai, kam neolītā bija globāls raksturs. Šos rituālus devēja par senču garu jeb ēnu rituāliem. Tas nozīmēja neko citu kā tikai senču pielūgsmi. Šī "necieņas izrādīšana" bija saistīta ar visdažādākām slimībām un nebūšanām, to vidū arī ar sievietes bezauglību. Tāpēc "senču ēnas" soda sievietes pa mātes līniju. Zintnieki sekoja kopienas dzīvei – un, ja sieviete nepildīja savas funkcijas, tad šo jautājumu atrisināja ar "piespiedu ārstēšanu". Neauglību neolīta cilvēka uztverē varēja ārstēt, atjaunojot cieņu pret senčiem pa mātes līniju, un to varēja izdarīt tikai, veicot noteikta satura rituālu.

Arheoloģiskie izrakumi Ģipkas–Pūrciema kāpās liecina, ka šie rituāla raksturа pasākumi bija veikti visu apmetņu teritorijā. Tie ir spēcīgi izteikti. Pētījumi Ģipkas A apmetnē (1993., 1997., 1998., 2001. gadā) pagaidām ir vienīgie, kas sniedz informāciju par šī tipa apmetnēm, to nožogojumu un iekšējo struktūru. Šeit pastāvējuši četri nožogojumi – zemas palisādes gar apmetnes austrumu malu, ir konstatētas ugunskura vietas, atsevišķu māla trauku fragmentu koncentrācijas vietas (vienā traukā atradās okera pulveris), 12 laukakmeņu sakrāvums ar vienu okerētu akmeni tā pamatā un 20 salauztu māla figūriņu fragmenti (divas no tām atradās speciāli raktā bedrītē ar pelēku smilts pildījumu).

Uzmanība vēršama uz Ģipkas A apmetnē atrasto ikdienas un medību rīku nelielo skaitu, sīki salauztajām smilšakmens plāksnēm un pavarda akmeņu trūkumu. Visi šie fakti, kas ņemami vērā, liecina ka Ģipkas–Pūrciema kāpās mēs pirmo reizi Austrumbaltijas teritorijā esam uzgājuši īpašu pieminekļu tipu.

Lai varētu noteikt Ģipkas A apmetnes teritorijas lielumu, nožogojumu skaitu un to uzcelšanas laiku, ir nepieciešams veikt liela mēroga arheoloģiskos izrakumus, kas atklātu ieejas vietas apmetnē caur nožogojumu. Ieejas vietu izvietojums, tāpat kā ugunskuru un māla podu fragmentu koncentrācijas vietas ir šīs apmetnes apmeklētāju aktivitāšu zonā.

Ģipkas–Pūrciema kāpās atklātās apmetnes ir attiecināmas uz Skandināvijas vidējā neolīta beigu posmu (tas atbilst Latvijas vēlā neolīta sākuma periodam), kuru datējums tiks precizēts jaunu pētījumu gaitā. Reizē ar vidējā neolīta keramiku (ar organikas piejaukumu māla masai) apmetnēs nelielā skaitā atrasti arī skandināviskās bedrīšu keramikas fragmenti ar sasmalcināta kvarca un pat kaļķakmens piejaukumu māla masai.

Tas liecina par savstarpējiem iedzīvotāju sakariem vai arī īslaicīgiem bedrīšu keramikas kultūras pārstāvju apmeklējumiem Ģipkas–Pūrciema kāpu apmetnēs.

Nožogotas apmetnes jeb apmešanās vietas ar palisādēm ir raksturīgas Rietumeiropas un Viduseiropas zemkopju kultūrām (pētītas aptuveni 300 šādas apmetnes), sākot jau ar līniju–lentas keramikas kultūru un vēlāko piltuvkausu un lodveida amforu kultūrām. Šādu apmetņu teritoriju lielums sniedzas no ½ ha līdz 107 ha. Šeit lietderīgi minēt dažus piemērus. Četru riņķu nožogojums ar četrām uz dažādām pusēm vērstām ieejām ir raksturīga pazīme līniju–lentas keramikas kultūrai.[11] Balbergas, Zalcmundes un Bernburgas piltuvkausu kultū-

[11] Behrens H., Schröter E. Siedlungen und Gräber der Trichterbecherkultur und Schnurkeramikkultur bei Halle (Saale) (Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle. Band 34). – Berlin, 1980. – Tab. 22.

rai piederošās apmetnes palisādes apjozušas 1–5 reizes.[12]

Dienvidskandināvijā palisādes raksturīgas arī *Stävie* vēlās piltuvkausu un bedrīšu keramikas kultūru apmetnei (vidējā neolīta V fāze) Rietumskonē, kura aizņem 150 x 120 m lielu teritoriju un ziemeļu pusē norobežota ar vienas palisādes palīdzību.[13] Savukārt *Sarup* apmešanās vietā (*causewayed camp*) Fīnas salas dienvidrietumos, kur līdz šim ir veikti visplašākie pētījumi, palisāde atklāta 572 m garumā. Tā ir dubulta un uzcelta divos dažādos periodos, orientēta dažādos virzienos.[14] Šīs ir fundamentālas piltuvkausu kultūras *Fuchsberg* fāzei piederošas palisādes. Turpretī *Sarup II* apmetnē, kas 120 gadu jaunāka par iepriekšējo, nožogojuma grāvji ir seklāki un žoga augstums zemāks. Nevienā no apmetnēm gan nav izdevies atklāt mājokļus, taču atrasts zināms skaits salauztu rīku un māla trauku. Apmetnes bijušas apdzīvotas vairākkārt, un tajās saskatāmas arī veikto rituālu iezīmes.[15]

Sarup (pētīta 1971.–1984. gadā) un *Stävie* (pētīta 1973.–1978. gadā) tipa apmetnes jeb apmešanās vietas ir īpaši arheoloģiskie objekti, to pētniecība ir tikusi stimulēta. Tieši tāpēc ir izdevies otro objektu izpētīt pilnībā.

Tātad arī Ģipkas A, Pūrciema C un F apmetnes jeb apmešanās vietas ir īpašai arheoloģisko objektu kategorijai piederošas. Tās ir bijušas nocietinātas, atkārtotu apmeklējuma vietas ar zemu palisādu sistēmu. To pētniecība izvēršama. Jānosaka nožogojuma perimetrs un bijušās ieejas vietas, jāfiksē iekšējo struktūru detaļas (bedres ar salauztām antropomorfām figūriņām, ugunī nebijušu laukakmeņu sakrāvumi, cita rakstura bedres, ugunskuru izvietojums), tāpat iespēju robežās jāizsecina šo apmetņu apmeklēšanas periods (rudens cikls) un apmeklējumu skaits.

Ģipkas–Pūrciema kāpas rajonā no Ģipkas līdz Melnsilam jau ir iekļautas Lībiešu krasta kultūrvēsturiskā aizsargājamā teritorijā. Taču nozīmīgie nesenie atradumi prasa šo reģionu veidot kā arheoloģisku rezervātu. Tas veicams kopīgi ar vietējām vides aizsardzības organizācijām, lai tādējādi nodrošinātu šo arheoloģisko objektu aizsardzību un saglabāšanu Eiropas Savienības prasību līmenī.

---

12 Behrens H., Schröter E. Siedlungen und Gräber der Trichterbecherkultur und Schnurkeramikkultur bei Halle (Saale) (Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle. Band 34). – Berlin, 1980. – S.14, Abb. 2; S.94, Abb. 49.

13 Larsson L. A. Causewayed Enclosure and Site with Valby Pottery at Stävie. Western Scania // Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1981–1982: Papers of the Archaeological Institute University of Lund 1981–1982: New series. – Vol. 4 – 1982. – P.5–107.

14 Andersen N.H. Sarup. Two Neolithic Enclosures in South–West Funen // Journal of Danish Archaeology. – Vol. 7 – 1988. – P.93–114.

15 Andersen N. H. Kult og ritualer I den ældre bondestenalder. Cult and Rituals in the TRB–Culture // Kuml. – 2000. – P.13–57.

Summary

Ilze Loze

Some aspects of Neolithic ritual at the dune settlements of Northern Kurzeme

In the sand dunes of northern Kurzeme on the south–western shore of the Gulf of Riga, archaeological sites of a special kind have been discovered and partially excavated. These are enclosed Neolithic settlements or camps with traces of ritual practices.

Archaeological fieldwork began here in 1936, when Eduards Šturms (1895–1959) cleaned the outcropping profiles of six settlements on the banks of the Pilsupe Canal (Šturms 1937a). At these sites, Pūrciems A, B, C, D, E and F, Middle Neolithic pottery was found, as well as three anthropomorphic clay figurines, including one almost intact example (Šturms 1937b).

Archaeological excavation in northern Kurzeme at the settlements of Ģipka sites A and B and at Pūrciems F began in 1993 and continued until 1998, recommencing in 2001 (Loze 1997, 2000, 2002).

At Pūrciems F, three floor levels were discovered: the site had been occupied three times, leaving a hearth (with charcoal) without hearth stones (*Figs. 1, 2*). Here, in the immediate vicinity of the hearth, a flint knife or sickle was found, as well as part of the foot of a broken anthropomorphic figurine (Loze 1997). The pottery recovered here belongs to large pots of the later phase of the Middle Neolithic, with an admixture of organics in the fabric. It is decorated with pits and a toothed stamp.

At Ģipka A, so far the only dune settlement in northern Kurzeme with an excavated area exceeding sixty square metres, four enclosures were found – low palisades delimiting the site from the east. These were seen in the form of four ditches at 0,40 m intervals, with fills of dark brown sand. Within the enclosed area, a large, fireplace with traces of a strong fire was discovered. Between the fireplace and the inner wall of the enclosure fragments of a single pottery vessel were found. This vessel had held powdered ochre. Also found in this part of the site were two parts of an anthropomorphic clay figurine in a pit filled with grey sand right next to the inner enclosure (*Fig. 4*). The head of another anthropomorphic figurine, with the chin painted with ochre, was found next to a small hearth sunken into the white sand (*Fig. 3*). Also recovered was the chest of a female figurine above another fireplace, separated from it by a sterile layer of sand (Loze 2000).

The pottery obtained here belongs to the late phase of the Middle Neolithic, with individual fragments of Pitted Ware of Scandinavian form (Ajvide and other sites on Gotland).

The material obtained shows the unusual character of the Ģipka A site, with traces of ritual practices. The archaeological excavations should be continued, in order to reveal larger areas, which would permit the perimeter of the palisades to be traced and would enable detailed recording of the entrances and internal site structure.

The Ģipka and Pūrciems dunes as far as Melnsils (where a total of 10 sites have been found), which are already included in the specially protected culture–historical area of the Liv Coast, require the creation of an archaeological reserve in collaboration with local environmental conservation organisations.

Ēvalds Mugurēvičs

KURŠU ARHEOLOĢIJAS PĒTNIECĪBAS HISTORIOGRĀFIJA

Kurzemes arheoloģiskās pētniecības sākuma posmā (18. gadsimta otrā puse – 19. gadsimta sākums), kad par kuršiem interesējās amatieri, to redzeslokā nonāca tikai atsevišķas senlietas – ieroči, rotas u.c. Sevišķu vērību pievērsa monētām, piemēram, arābu dirhēmu atradumiem pie Grobiņas un Talsiem.[1] Tā kā Kurzemes apkārtnes reljefā labi izceļas senie nocietinājumi, modās interese par pirmsvācu perioda pilskalniem. Taču līdz 19. gadsimta 20. gadiem nebija organizācijas, kas interesei par senatni dotu zinātnisku saturu un pētniecības mērķtiecību. Arheoloģiskie materiāli gan tika epizodiski vākti, uzkrāti privātās kolekcijās, kā arī zīmēti albumos.[2]

Stāvoklis mainījās, kad Jelgavā 1817. gadā nodibināja Kurzemes literatūras un mākslas biedrību, kuras mērķis bija veicināt zinātnes, literatūras un mākslas attīstību un apvienot visus tos, kuri būtu ieinteresēti šajās aktivitātēs. Biedrības dibinātāju un valdes locekļu vidū bija Kurzemes guberņas ierēdņi, mācītāji, pedagogi, mākslinieki, literāti un kolekcionāri. Biedrība veicināja Kurzemes provinces muzeja nodibināšanu 1818. gadā, kur pakāpeniski radās senlietu fondi, plaša bibliotēka. Tā publicēja žurnālus un rakstu krājumus. Ikgadējā biedrības darbība atspoguļota sēžu protokolos, tie ir publicēti izdevumā *Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst*.

19. gadsimta pirmajos gadu desmitos sākās arī izrakumi atsevišķos arheoloģijas pieminekļos, ko izdarīja amatieri – senatnes mīļotāji. Atbilstoši tā laika zinātnes attīstības līmenim bija vērojama tendence pat vissenākos atradumus saistīt ar to tautu, kuras teritorijā tie bija iegūti. Tā Engures Rideļos atrastais akmens cirvis tika

[1] Buchholtz A., Sprechelsen A. Bibliographie der Archäologie Liv-, Est- und Kurlands von den Anfängen bis 1913 // Baltische Studien zur Archäologie und Geschichte. – Riga, 1914. – S.296–415.

[2] Brotze J.Chr. Sammlung verschiedener livländischer Monumente, Prospecte, Münzen, Wappen etc. Darin nachfolgende Berichte mit Abbildungen über Gräberfunde: I, 191 Kurland, II, 200 Kurland 1786.

nodēvēts par seno latviešu ieroci.[3] Te jāatceras, ka tikai 30.–40. gados un vispirms Skandināvijā tika izstrādāta arheoloģiskā materiāla iedalīšana trīspakāpju sistēmā (akmens, bronzas un dzelzs laikmets).

Zinātniska kuršu arheoloģijas izpēte sākās ar Tērbatas universitātes profesora Frīdriha Krūzes (*Kruse*, 1790–1866) ekspedīciju 1839. gadā, kad tika apmeklēti vairāk kā desmit Kurzemes arheoloģiskie pieminekļi. Kurzemē F.Krūze devās pa maršrutu Saldus–Skrunda–Aizpute–Grobiņa–Kapsēde–Liepāja–Kuldīga–Vendzavas–Piltene–Ventspils–Ance–Dundaga–Talsi–Sabile–Kandava. Viņš ir zīmējis vairāku senvietu situācijas plānus (Skrundas un Aizputes viduslaiku pilīm, uzkalniņiem pie Kapsēdes, Kandavas pilskalnam u.c.), attēlojis senlietas (Saldus, Vendzavas, Piltene, Kapsēde, Grobiņa) un Ances svētliepu. F.Krūze Kurzemes pieminekļos konstatēja etniska rakstura atšķirības, tajos meklēdams galvenokārt grieķu–romiešu un skandināviskas izcelsmes pazīmes. Ja F.Krūzes darbību un zinātniskos uzskatus vērtējam no mūsdienu viedokļa, jāatceras tā laika Eiropas arheoloģijas zinātnes līmenis un profesora specializācija Leipcigā, kur viņš studēja. Savas zinātniskās darbības sākuma posmā viņš daudz nodarbojās ar antīko autoru darbu studijām un aizrāvās ar vēsturiskās ģeogrāfijas problēmām. F.Krūzi pamatoti uzlūko par pirmo kompleksās metodes pielietotāju Vācijā, kad viņš izvērtēja kapulauku materiālu etnisko jautājumu risināšanā.[4] Latvijā atrastās līdzīgas formas senlietas F.Krūzem atgādināja Romas provincēs iegūtās labi pazīstamās saktas u.c. materiālu, un tās viņš uzlūkoja par svešzemnieku darinājumu, jo vietējo tautu kultūra vēl nebija pētīta. Tērbatas periodā F.Krūze universitātē lasīja Krievijas vēstures senāko posmu, kuru tai laikā skaidroja, pasvītrojot varjagu lomu, tāpēc saprotams, ka Kurzemē un Vidzemē viņš centās atrast skandināvu pilskalnus un kapulaukus.

Citu viedokli jau F.Krūzes pētījumu laikā izteica vācu ceļotājs Johans Georgs Kols (*Kohl*, 1808–1878). Balstīdamies uz dāņu arheologa K.Tomsena (1788–1865) 30. gados izstrādāto dzelzs laikmeta senlietu klasifikāciju, viņš gan atrada Baltijas senlietu lielo līdzību ar Skandināvijas un Ziemeļvācijas materiālu, bet kapu veidojumā skatīja vietējās somu cilšu iezīmes.[5] Ar daudz plašāku Baltijas arheoloģiskā senlietu materiāla analīzi vēlāk uzstājās vācu mākslinieks J.K.Bērs (*Bähr*, 1801–1869), droši aizstāvēdams uzskatu par vietējo tautu (lībiešu) kapiem, kurus agrāk uzskatīja par skandināvu apbedījumiem. Arī atsevišķas senlietas no Kurzemes (Kapsēde, Laidze), kas attēlotas publikācijā,[6] autors acīmredzot uzskata par lībiešiem piederīgām, jo baltus tai laikā uzlūkoja par vēlākiem ienācējiem, kas lībiešus padzinuši. Plašā rakstā, balstīdamies uz arheoloģijas un valodniecības datiem, vācbaltu pētnieks Jūlijs Dērings (1818–1898) pauda uzskatu, ka kurši bijuši somu, nevis latviešu cilts, kas tikai 13. gadsimta beigās kolonizējusi Kurzemi.[7]

Samērā daudz uzmanības etnisko jautājumu risināšanā ieguldīja ģeologs Konstantīns Grevinks (*Grewingk*, 1819–1897), kas pētīja vairākus kuršu dzelzs laikmeta kapalaukus Baltijas jūras piekrastē.[8] Par Baltijas senākajiem iedzīvotājiem dzelzs laikmetā viņš uzlūkoja somugru ciltis, ko stipri iespaidojuši goti. K. Grevinks pirmais

---

3 Buchholtz A., Sprechelsen A. Bibliographie der Archäologie Liv-, Est- und Kurlands von den Anfängen bis 1913 // Baltische Studien zur Archäologie und Geschichte. – Riga, 1914. – S.303.

4 Schlette F. Friedrich Kruse und der Beginn einer Urgeschichtsforschung in Halle // Wiss. Zeischrift Universitet Halle, Gesellsch. Sprachliche Reihe – 1967. – Bd. XVI, H. 2/3. – S.161–172.

5 Kohl J.G. Die Altertümer der Ostseeprovinzen // Die deutschrussischen Ostseeprovinzen. – Dresden; Leipzig, 1814. – Teil 2. – S.405–431.

6 Bähr J.K. Die Gräber der Liven. – Dresden, 1850. – S.22; Taf. VI: 9, VII; 13, XVIII: 5, 9, 11.

7 Döring J. Über die Herkunft der kurländischen Letten // Sb. Kurl. 1880. – S.47–118.

8 Grewingk C. Erläuterungen zur Karte des Stein-, Bronze- und ersten Eisen(zeit)alters von Liv-, Est- und Kurland. – Dorpat, 1884. S.7–44.

izteica hipotēzi, ka latviešu un lietuviešu ciltis 5.–6. gadsimtā Baltijā ienākušas no austrumiem slāvu spiediena dēļ, pie tam rietumbaltiem bijis augstāks kultūras līmenis kā austrumbaltiem, kuriem vēl turpinājušās akmens laikmeta tradīcijas.[9] Te jāatzīmē, ka jau 19. gadsimta 90. gados vācu arheologs un valodnieks Adalberts Becenbergers (1851–1922), apkopojis izrakumu rezultātus kuršu apdzīvotās teritorijas dienvidu daļā, izvirzīja hipotēzi, ka baltu ciltis Baltijas jūras austrumu krastā dzīvojot kopš neolīta.[10]

Ar 19. gadsimta 60. gadiem Kurzemē uzsāka pilskalnu apzināšanu, folkloras datu vākšanu, un te atzīstami nopelni bija vispusīgajam humanitāro zinātņu pārstāvim mācītājam Augustam Bīlenšteinam (1826–1907).[11] Kāds cits mācītājs A.Raizons, balstīdamies uz saviem lokālajiem novērojumiem par dažāda veida apbedījumiem, uzskatīja, ka viņš Vārves Pasiekstē (Strīķos) atradis seno ģermāņu apmetnes un apbedījumu vietu.[12]

19. gadsimta 90. gadu vidū vairākās vietās norisinājās kuršu kapulauku izrakumi, īpaši sakarā ar gatavošanos X Viskrievijas arheoloģijas kongresam Rīgā 1896. gadā, kad strādāja gan vācu arheologi (J.Frēlihs, A.Getce) Klaipēdas apgabala Anduļu kapulaukā, gan krievu arheologi Ventas lejteces apgabalā – V.Sizovs Vārves Strīķos un Pasilciemā, kur vēlāk izrakumus veica N.Brandenburgs.[13] Tā kā plašākie izrakumi bija notikuši Pasilciemā pie Zlēkām, kur kopumā bija iegūts vairāk kā 2000 senlietu, tad arī Ventas lejteces citos ugunskapos iegūto materiālu sāka dēvēt par Pasiles (Пасельн) kultūrai piederīgu. Krievu arheologi sāka atmest agrākos vēsturnieku uzskatus par Kurzemes dzelzs laikmeta kultūras piederību ģermāņiem (gotiem un skandināviem), saskatot līdzību tikai ieroču formās. Ugunskapu tradīcijās viņi meklēja analoģijas līdzīga rakstura tradīcijās Austrumprūsijā, Pomerānijā un Brandenburgā.[14] Uz 19. gadsimta beigām Kurzemē bija zināmas jau ap simt aizvēsturiskās atradumu vietas, no tām puse attiecās uz laiku līdz 8. gadsimtam, otra puse uz 8.–12. gadsimtu.[15]

Atzīstamu erudīciju dzelzs laikmeta problēmu skaidrojumā parādīja vācbaltu arheologs Rihards Hausmanis (1842–1948). Balstīdamies uz A.Bīlenšteina pēc valodniecības un rakstīto avotu datiem noteiktajām latviešu cilšu robežām uz 13. gadsimtu,[16] R.Hausmanis tuvāk nediferencētos latviešus no lībiešiem teritoriāli atdalīja ar 8.–13. gadsimtu.[17] Tā kā kurši līdz 20. gadsimta pirmajiem gadu desmitiem tika uzlūkoti par Baltijas somu cilti, R.Hausmanis Pasilciema tipa ugunskapus pierakstīja lībiešiem, jo šiem kapiem esot zināma līdzība ar Vidzemes lībiešu senkapos novērotām apbedīšanas tradīcijām.

Jāatzīmē, ka 19. gadsimta beigās izsmeļošu pārskatu par arheoloģijas attīstību

---

9 Turpat. – S.56.

10 Mugurēvičs Ē., Tautavičs Ā. Baltu tautu etnoģenēzes arheoloģiskās izpētes stāvoklis un uzdevumi // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1978. – Nr.2 – 111.–121.lpp.

11 Bielenstein A. Die altlettische Burgberge Kurlands // Magazin der lettisch–literärischen Gesellschaft. – Mitau, 1869. – Bd. 14. – St.2. – S.12–142.

12 Sitzungsberichte der Kurländischer Gesellschaft für Literatur und Kunst. – Mitau, 1879. – S.27.

13 Бранденбург Н.Е. Путеводитель по С-Петербургскому Артиллерийскому музею. Отдел доисторический. - Санкт-Петербург, 1902. - I. - С. 83-87.

14 Сизов В.И. Предварительный отчёт // Археологические известия и заметки. - Москва, 1896. - Нр. 2/3 - С. 33-47.

15 Sitzka Ī. Archäologische Karte und Verzeichnis archäologischer Fundorte in Liv- Est- und Kurland. – Jurjew; Dorpat, 1896.

16 Bielenstein A. Die Grenzen des lettischen Volkstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. – St. Petersburg, 1892.

17 Hausmann R. Einleitung zur Abteilung Archäologie // Katalog der Ausstellung zum X archäologischen Kongress in Riga 1896. – Riga, 1896. – S.IX–LXXXV.

sniedza latviešu izcelsmes medicīnas students J.Ziemelis, izvirzot jautājumu par nepieciešamību nospraust atsevišķu cilšu, to vidū kuršu, robežas pēc arheoloģiskā materiāla.[18] Baltijas dzelzs laikmeta etnisko jautājumu risināšanā nākamo soli uz priekšu spēra vācu arheologs Makss Eberts (1879–1929). Izejot no somu arheologa A.Hākmaņa pētījumiem par agro dzelzs laikmetu Baltijā, M.Eberts izdalīja divus kultūras apgabalus, no kuriem vienu – ziemeļu daļā – ar mūsu ēras sākumu varot saistīt ar rietumsomiem, bet otru, dienvidu daļā, ar latviešu un lietuviešu ciltīm. Kuršus viņš uzlūkoja par tautu, kas veidojusies vēlajā dzelzs laikmetā, Kurzemes ziemeļu daļā latviešiem saplūstot ar lībiešiem.[19]

Būtiska nozīme tālākajā Kurzemes arheoloģiskā materiāla interpretācijā bija latviešu valodnieka Jāņa Endzelīna pētījumam par kuršiem – viņš tos atzina par baltiem, nevis par Baltijas somiem.[20]

20. gadsimta 20.–30. gados plaši izvērstā arheoloģisko pieminekļu uzskaite un izrakumi deva daudz jaunu materiālu kuršu etniskās vēstures izpētē. Latvijas teritorijā izrakumi norisinājās 20 senkapos, Lietuvā pētīti seši kapulauki.[21] Tika uzsākti kuršu pilskalna arheoloģiskie izrakumi Lietuvā – Apūlē un Impiltē, kur noskaidroja šo pieminekļu apdzīvotības laiku un nocietinājumus.[22] Abi šie pilskalni apdzīvoti jau no pirmajiem gadsimtiem pēc Kristus dzimšanas, taču pastiprināti nocietināti 7.–8. gadsimtā un kļuvuši par kuršu sabiedrības dižciltīgo atbalsta punktiem. Latvijas teritorijā pētīts Talsu pilskalns, kura kultūras slānis datējams ar 11.–14. gadsimtu.[23] Mazāka apjoma izrakumi notikuši arī Grobiņas pilskalnā, kur tas pētīts sakarā ar skandināvu kapulauku izrakumiem.[24]

Šai laikā, balstīdamies uz kapulauku studijām Austrumprūsijā un Latvijā, arheologi centās atsevišķas dzelzs laikmeta arheoloģiskās kultūras šajās teritorijās saistīt ar tām ciltīm un tautām, kas minētas 9.–14. gadsimta rakstītajos vēstures avotos.[25] Baltu kā etniskās kopības sadalīšanās atsevišķās ciltīs, to vidū kuršu izdalīšanās, tika attiecināta uz pirmajiem gadsimtiem pēc Kristus dzimšanas. Kuršu kultūras nepārtrauktas attīstības modeli dzelzs laikmetā izstrādājis arheologs Eduards Šturms, kas analizēja arī kuršu attiecības ar skandināviem un Baltijas somiem, Ziemeļkurzemē konstatēdams tā saukto kuronizēto lībiešu kapulaukus.[26] Kuršu senkapu raksturojumu Lietuvas Piejūras apgabalā 40. gadu vidū ir devusi M. Alsekaite-Gimbutiene.[27]

Pirmajos gadu desmitos pēc Otrā pasaules kara Lietuvā un Latvijā pētīts desmi-

---

18 Ziemelis J. Baltijas resp. Latvijas arķeoloģijas tagadējais stāvoklis un tās uzdevumi nākamos gados. – Jelgava, 1895. – 26.lpp.

19 Ebert M. Führer durch die vor- und frühgechichtliche Sammlung // Dommuseum der Gesellschaft für Geschitchte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands. – Riga, 1914. – S.68.

20 Endzelins J. Über die Nationalität und Sprache der Kuren // Finnisch-ugrische Forschungen, XII. – 1912. – S.59–72.; J. Endzelīns. Rakstu izlase, II. – Rīga, 1974. – 440.–453.lpp.

21 Седов В.В. Курши // Финно-угры и балты в эпоху средневековья. - Москва, 1987. - С.400.

22 Puzinas J. Naujausiu proistoriniu tyrinejimu duomenys // Senove. – IV – Kaunas, 1938. – P.292–297.

23 Karnups Ā. Talsu pilskalns // Vēstures atziņas un tēlojumi. – Rīga, 1937. 339.–349.lpp.

24 Nerman B. Grobin–Seeburg. Ausgrabungen und Funde. – Stocholm, 1958. – S.8–12.

25 Engel C. Die Kultur der Memellandes in vorgeschichtlicher Zeit. – Memel, 1931; Balodis Fr. Die baltisch–finnisch–ugrische Grenze in Lettland in vorgeschitlicher Zeit // Liber semisaecularis societatis fennougricae. – Helsinki, 1933. – S.24–34.

26 [Šturms E.] Kursa // Latviešu konversācijas vārdnīca. – Rīga: A. Gulbja apg., 1933.–1934. – 10. sēj. – 19007.–19022.sl.

27 Alsekaite-Gimbutiene M. Die Bestattung in Litauen in der Vorgeschichtlicher Zeit. – Tübingen, 1946. – S.34–48.

tiem kuršu kapulauku un vairāki pilskalni. No šiem izrakumiem atzīmējami Lietuvas Piejūras apgabalā R.Kulikauskienes, P.Kulikauska un A. Tautaviča vadībā pētītie kapulauki – Laiviai (274 kapi), Palanga (374 kapi) u.c.,[28] P.Stepiņa izrakumi vairākos kapulaukos Liepājas rajonā.[29] Izrakumi kuršu dzīvesvietās (Matkules pilskalns, Pabērzkalns, Sabiles senpilsēta u.c.) un apzināšana notika arī šī raksta autora vadībā 60.–70. gados.[30]

Beidzamajos gadu desmitos Lietuvas Piejūras apgabalā arheoloģijas pieminekļus pētījis V.Žulkus, kas izrakumus veicis Palangas un Klaipēdas kuršu dzīvesvietās.[31] Latvijas teritorijas dienvidrietumu daļā kapulaukus pētījusi I.Ozere-Virse Vērgalē un Grobiņā sadarbībā ar V.Petrenko,[32] bet ziemeļu daļā J.Asaris, kas izrakumus izdarīja Lībagu Sārajos,[33] kā arī Talsos un Tukuma pilskalnā, savukārt M.Lūsēns senkapus pētījis Ancē un Popes Lazdās.[34]

Pēckara laikā arheologi paralēli izrakumiem ir centušies iegūto materiālu analizēt, lai tas būtu noderīgs kuršu etniskajai vēsturei. Pirmais šo jautājumu skāris igauņu arheologs H.Moora, kas, balstoties uz savu kapitālo darbu par dzelzs laikmetu Latvijā līdz 500. gadam (1938), kuršus no baltu etnosa izdalīja jau ar pirmajiem gadsimtiem pēc Kristus dzimšanas.[35] Kuršu pieminekļu uzskaite un raksturojums dzelzs laikmetā dots kolektīvajos darbos *Latvijas PSR arheoloģija* (1974), *Latvijas senākā vēsture* (2001) un lietuviešu arheologu 60.–70. gados rakstītajos darbos (*Lietuvos archeologijos bruožai*, 1961) un sagatavotajos arheoloģijas pieminekļu atlantos (*Atlasas* 1975, 1977, 1978). Izmantojot arheoloģisko materiālu, kas bija savākts uz 70. gadu sākumu, šī raksta autors pētījis kuršu un Baltijas somu etniskās attiecības dzelzs laikmetā un viduslaiku sākumā. Beidzamajos gadu desmitos kā latviešu, tā lietuviešu arheologi ir organizējuši baltu etniskās vēstures konferences (Rīgā 1977, Viļņā 1981, Jūrmalā 1985, Palangā 1991, 1997, Nidā 1994), kurās aplūkoti ar kuršu materiālo un garīgo kultūru saistītie jautājumi.

Plašu materiālu par kuršu arheoloģisko pieminekļu pētniecību 19.–20. gadsimtā līdz ar etniskā jautājuma skaidrojumu ir devis krievu arheologs V.Sedovs.[36] 70.–90. gados A.Tautavičs, strādājot pie baltu vidējā dzelzs laikmeta problēmām ir nonācis pie atziņas, ka Lietuvas Piejūras apgabalā kurši kā patstāvīga etniska vienība droši pierādāma tikai ar 7.–8. gadsimtu, jo pirms tam par kuršu pieminekļiem uzlūkotie senkapi esot piešķirami lamatiešiem vai nediferencētiem lamatiešu un kuršu priekštečiem.[37] Tur pretī I.Ozere-Virse kuršu kultū-

---

28 Lietuvas arheologijos bruožai. – Vilnius, 1961. – S.360–519.

29 Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974. – 187.lpp.

30 Mugurēvičs Ē. Latvijas vēstures institūta arheologu darbs piecdesmit gados // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls – 1995. – Nr. 4. – 57.–63.lpp.; Mugurēvičs Ē. Kurlands Siedlungsplätze in frühgeschichtlicher Zeit // Archaelogia Baltica. – Vilnius, 1997. – 2. – S.85–92.

31 Žulkus V. Palangos viduramžiu gyvenvietes // Acta Historica Universitatis Klaipedensis. – Klaipeda, 1997. – VI.

32 Virse I. Pētījumi Vērgales Ošenieku kapulaukā // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par 1992./93. gada pētījumiem. – Rīga, 1994. – 94.–97.lpp.; Petrenko V. Skandināvu kapulauku izpēte Grobiņā // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1986. un 1987. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1988.–113.–117.lpp.

33 Asaris J. Par kuršu izplatību Ziemeļkurzemē 11.–13. gs. // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1996. – XVIII laid. – 39.lpp.

34 Lūsēns M. Arheoloģiskie pētījumi Popes pagasta Lazdu senkapos // Arheologu pētījumi Latvijā 1998. un 1999. – Rīga, 2000.– 128.–132.lpp.

35 Moora H. Pirmatnējās kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. – Rīga, 1952. – 66.–70.lpp.

36 Седов В.В. Курши // Финно-угры и балты в эпоху спредневековья. - Москва, 1987. - С.404-409.

37 Tautavičius A. Vidurinis geležies amžius Lietuvoje. – Vilnius, 1996. – P.90.

ras attīstībā vidējā dzelzs laikmetā saskata kontinuitāti, tikai izdala divus periodus (5.–7. gs. un 8.–9. gs.). Beidzamajā periodā sākusies kuršu pārvietošanās ziemeļu virzienā, un Latvijas teritorijā tā turpinājusies 10.–12. gadsimtā.[38] Savā pētījumā par kuršu kultūras veidošanos V.Žulkus norāda, ka Lietuvas Piejūras apgabals dzelzs laikmeta sākumā ir piedzīvojis dažādu cilšu migrācijas (goti, heruļi, gepidi), kas atstājuši jūtamas pēdas kuršu kultūras veidošanās gaitā dzelzs laikmetā.[39]

Atzīmējami tie pētījumi, kas skar kuršu un skandināvu attiecības laikā, kad pie Grobiņas 7.–8. gadsimta beigās pastāvēja skandināvu kolonija. Šai vietā vairākkārt izdarīti izrakumi, kuru rezultātus apkopojuši gan vietējie pētnieki, gan ārzemju zinātnieki.[40]

Šajā īsajā pārskatā par kuršu arheoloģijas pētniecības historiogrāfiju minēti tikai nozīmīgākie izrakumi un no lielā pētījumu skaita lielāka apjoma darbi. Te nav minēti tie pētījumi, kas veltīti atsevišķu kapu veidu, senlietu tipoloģijas un hronoloģijas jautājumu izstrādei.

Pie jautājumiem, kas prasa tālāku pētniecību, var atzīmēt pretrunīgos uzskatus par kuršu izcelsmi. Vai kurši bija kareoti, ko 2. gadsimtā, blakus sudīniem un galindiem, piemin antīkais ģeogrāfs Ptolemajs? Vai pastāv kuršu kultūras kontinuitāte pārejā no agrā uz vidējo dzelzs laikmetu? Vēl pētāmas ir kuršu–skandināvu un kuršu–Baltijas somu attiecības. Maz pētīts ir kuršu kultūras ieguldījums latviešu un lietuviešu tautas izveides procesā. Šie jautājumi risināmi, cieši sadarbojoties vairāku kaimiņzemju arheologiem.

Summary

Ēvalds Mugurēvičs

History of research on the archaeology of the Couronians

In the first stage of research on the archaeology of Kurzeme (second half of the 18th century – early 19th century), when the Couronians were a subject of amateur interest, the antiquarians dealt only with isolated artefacts and coins that formed their private collections. The situation changed when the Courland Society for Literature and Art (1817) and the Courland Provincial Museum (1818), where artefacts were deposited, were established. Information about antiquarian research was reflected in the published minutes of the society's meetings.

[38] Озере И.А. Этническая история куршей V–IX веков: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Москва, 1987.

[39] Žulkus V. Die Völkerwancerung und die Westbalten, die Entstehung der Kuren // Archaeologia Baltica. – Vilnius, 2000. – Nr.4 – S.89–108.

[40] Nerman B. Grobin–Seeburg. Ausgrabungen und Funde. – Stockholm, 1958; Petrenko V. Skandināvu kapulauku izpēte Grobiņā // Zinātniskās atskaites sesijas matriāli par arheologu 1986. un 1987. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1988. – 113.–117.lpp.

Scientific study of the Couronians began with the expedition by Prof. F. Kruse of Tartu University (1839), when more than ten archaeological sites in Kurzeme were visited, and location plans of ancient sites and recovered artefacts were drawn. Differences of an ethnic character were observed between sites, which were studied mainly in search of Greco–Roman and Scandinavian features (Kruse 1842). A different view was expressed by the German traveller J. G. Kohl (1841) and the artist J. K. Bähr (1850), who saw the cemetery material as the sites and artefactual traditions of local Finn's groups. Likewise, geologist and archaeologist C. Grewingk (1884) regarded the Finns as the earliest inhabitants of Kurzeme, with Latvian–Lithuanian tribes arriving in this milieu only in the 5th~6th century under pressure from the Slavs. At this time, only the German archaeologist and linguist A. Bezenberger (1893) entertained the possibility that Baltic tribes may have inhabited the Baltic area since the Neolithic.

Active in surveying and studying the hillforts of Kurzeme in the second half of the 19th century was researcher and pastor A. Bielenstein (1869). In connection with preparations for the l0th All–Russian Congress of Archaeologists held in Riga (1896), excavations at Couronian sites were conducted by both German (J. Frölich, A, Goetze) and Russian (V. I. Sizov, S. K. Bogojavlensky) archaeologists. Based on distant resemblances to the burial practices recorded at Liv cemeteries of Vidzeme, archaeologist R. Hausmann (1896) regarded the Late Iron Age Couronian cremation graves of the River Venta basin as Kurzeme Liv sites. Archaeologist M. Ebert (1914) considered the Couronians as ethnic group that formed only in the Late Iron Age in the northern part of Kurzeme, where Latvians merged with Livs.

Of major significance for the interpretation of archaeological material from Kurzeme at this time was linguistic research on the Couronians (J. Endzelīns 1912; V. Kiparskis 1939), who regarded them as a Baltic, not Finnic group.

The 1920s and 30s saw extensive recording of Couronian monuments and excavation of cemeteries in Latvia and Lithuania. Archaeological research on hillforts began in Lithuania – Apuole and Impilte (Puzinas 1938) and in Latvia – Talsi (Ā. Karnups 1937).

Based on cemetery studies, the differentiation of the Couronians from a common Baltic ethnic unit was dated to the Early Iron Age (F. Balodis 1933). A model of uninterrupted Couronian cultural development during the Iron Age was put forward by archaeologist E. Šturms (1934), who also analysed Couronian relations with the Scandinavians and Baltic Finns, identifying cemeteries of couronised Livs in northern Kurzeme. Couronian cemeteries in the littoral area of Lithuania were characterised in the mid–1940s by M. Alsekaite-Gimbutiene (1946).

In the first decades of the post–war era there were large–scale excavations of Couronian cemeteries in Lithuania (P. Kulikauskas, P. Kulikauskiene, A. Tautavičius) and in Latvia (P. Stepiņš). Survey and excavations of settlement sites and cemeteries of northern Kurzeme was conducted in the 1960s–1980s by Ē. Mugurēvičs. In the 1990s, excavations at Couronian sites were directed by J. Asaris, M. Lūsēns, I. Ozere-Virse, V. Žulkus and others. In parallel with the accumulation of factual material, it was analysed in research articles and conference papers. Couronian monuments were listed and described in the collective works such as Latvijas PSR Arheoloģija (1974), various collections of articles and the monument and artefact atlases prepared by Lithuanian archaeologists (Atlasas 1975, 1977, 1978). Over the last decades, both Latvian and Lithuanian archaeologists have organised conferences on the ethnic history of the Balts, where questions relating to the material and spiritual culture of the Couronians have been discussed.

A major overview of research on Couronian archaeological sites in the 19th and 20th century, along with interpretation of ethnic questions, has been written by Russian archaeologist V. Sedov (1987).

In the 1970s–90s, A. Tautavičius (1996), studying aspects of the Balts in the Middle Iron Age, reached the conclusion that in the littoral region of Lithuania the Couronians can be identified with certainty as a separate ethnic unit only from the 7th–8th century, the earlier cemeteries hitherto regarded as Couronian being ascribed to the Lamatians or undifferentiated ancestors of the Lamatians and Couronians. On the other hand, I. Ozere-Virse (1987) sees continuity of Couronian cultural development in the Middle Iron Age, with a division into two periods (5th–7th and 8th–9th century). The latter period saw the beginnings of Couronian northward movement, which continued in the territory of Latvia in the 10th–12th century. In his study of the development of Couronian culture, V. Zulkus (2000) notes that the littoral area of Lithuania at the beginning of the Iron Age experienced migration of various tribes (the Goths, Heruls and Gepidae), which left identifiable traces on the course of development of Couronian culture. Relations between the Couronians and Scandinavians, which were intensive in the 7th–9th century, have been studied, based on Grobiņa cemetery, by Swedish and Russian archaeologists (Nerman 1958; Petrenko 1988).

Hitherto unresolved questions of Couronian ethnic history, which require further study, include the origins of the Couronians and cultural continuity up to the Early Middle Ages, when they clear references to them occur in written historical sources. There has been little research on the question of the role of Couronian culture in the process of formation of the Latvian and Lithuanian peoples.

Anna Bitner-Wróblewska*

THE COURONIANS IN THE ROMAN IRON AGE AND MIGRATION AGE: THEIR RELATIONS WITH THE COUSINS FROM THE WEST

Introduction

The Curonians were mentioned in the first time in written sources dated to the 9th c., namely the Rimbert Chronicle,[1] but their history had started much earlier. As the ancestors of the Curonians have been regarded the people settled during the first centuries AD to the north of the Nemunas River mouth up to the south-western Latvia reaching Dubre Lake and the Tebra River.[2] This culture unit featured flat cemeteries with inhumation graves marked with stone circles 4-6 m in diameter.[3] On both sides of these circles similar enclosures were added successively. In the northern periphery of unit in question, in south-western Latvia, stone circle gave way to a single stone. The area of flat cemeteries with stone constructions is recently named West Lithuanian Group,[4] although its north part is situated in nowadays Latvia. The development of this culture unit could be observed during

* Dr. Anna Bitner-Wróblewska
State Archaeological Museum, Długa 52, 00-241 Warszawa, Poland.

1 Rimberti Vita Anskarii. Quellen des 9. und 11. Jh. zur Geschichte der Hamburgischen Kirche und des Reiches. Neu bearbeitet von R. Buchner. – Berlin, 1961.

2 Tautavičius A. Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.). – Vilnius, 1996; Vasks A. The cultural and ethnic situation in Latvia during the Early and Middle Iron Age (1st–8th century AD) // Humanities and Social Sciences. Latvia. – Rīga, 1997. – T. 3 (16) – P.49–74; Žulkus V. Die völkerwanderung und die Westbalten die entstehung der Kuren // Archaeologia Baltica – Vilnius, 2000. – T. 4 – P.89–108.

3 Lietuvos Archeologiniai Paminklai. – Vilnius, 1968; Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974.

4 Таутавичус А. Балтийские племена на территории Литвы в I тысячелетии н.э. // Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии). - Рига, 1980. - С.81, 86, Fig. 2-3.

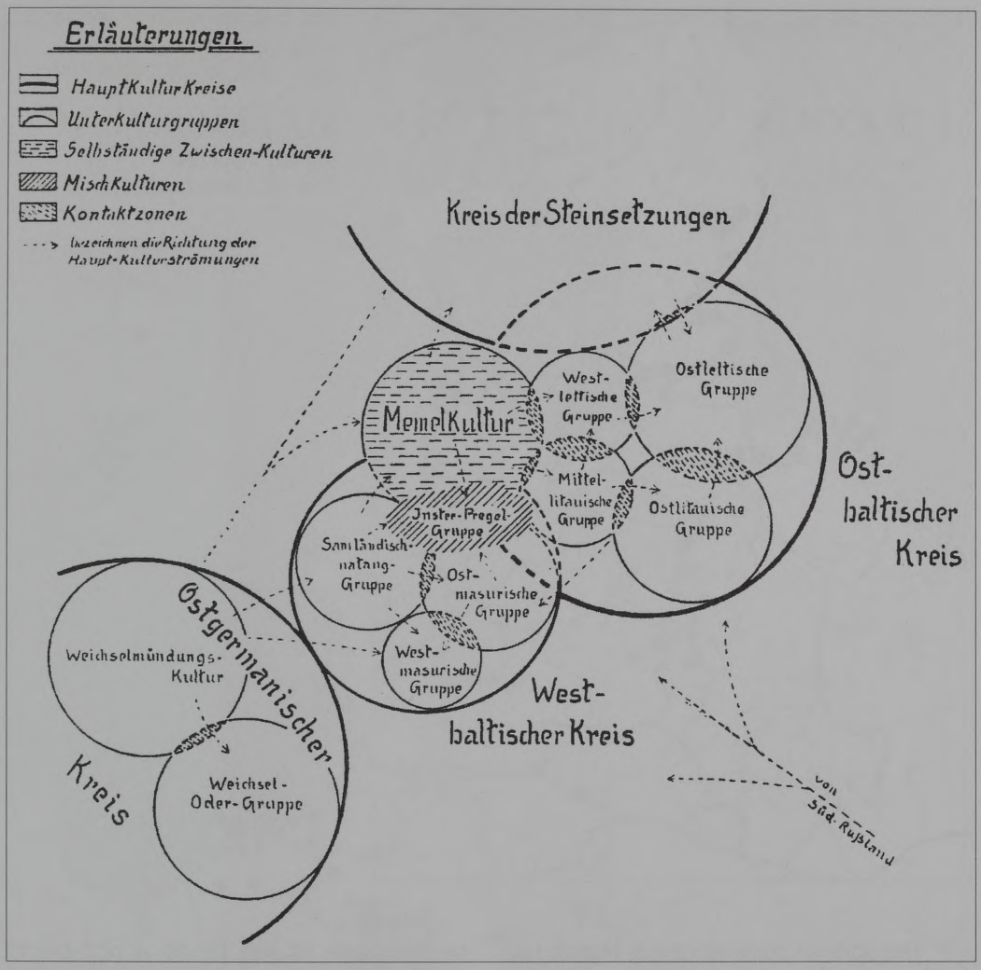

Fig. 1. Scheme of East- and WestBalt Culture Circles with Memel-Kultur as Zwischenkultur according to C. Engel (1933)

1. att. Austrumbaltu un rietumbaltu kultūras loku un Mēmeles kultūras (*Memel-Kultur*) kā starpkultūras shēma (pēc *C.Engel* 1933)

Roman and Migration Periods (phases B-E)[5] what correspond with Early and Middle Iron Age in *Ostbalticum* periodisation.[6]

[5] Tischler O., Kemke H. Ostpreußische Altertümer aus der Zeit der grossen Gräberfelder nach Christi Geburt. – Königsberg, 1902. – 10–13; Godłowski K. The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Archeologiczne 11. – Kraków, 1970.

[6] See Vasks A. Inside Latvian Archaeology // Gotarc Series A. – Göteborg, 1999. – Vol. 2 – P.43–66.

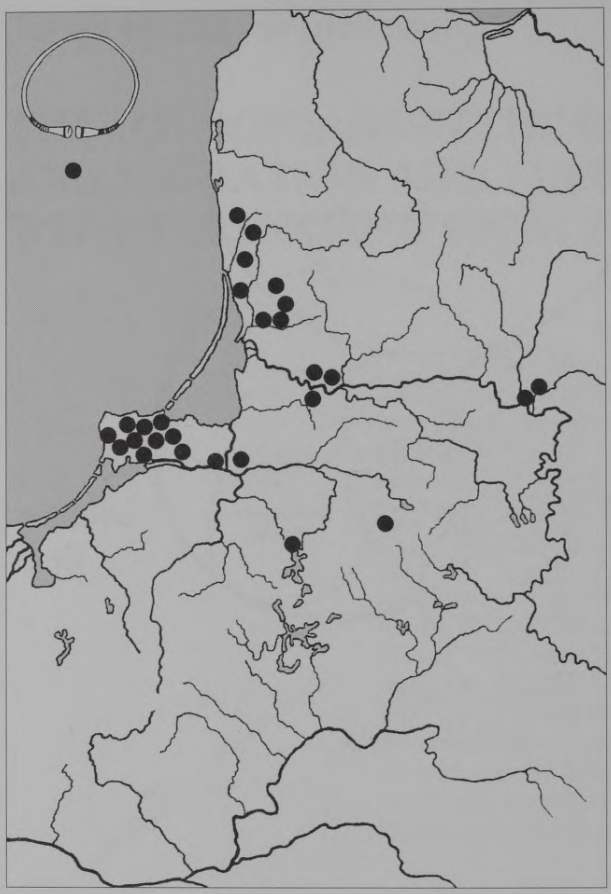

Fig. 2. Distribution of necklaces with trumpet-like terminals (*acc. to W. Nowakowski 1991*)

2. att. Kaklariņķu ar tauru galiem izplatība (pēc *W. Nowakowski* 1991)

The special position of this region has been noticed already in 1933 by Carl Engel.[7] He named this culture unit *Memel-Kultur*, including both West Lithuanian Group and what is now distinguished as Lower Nemunas Group.[8] C. Engel regarded *Memel-Kultur* as so-called *Zwischenkultur* (*Fig. 1*), situated between East- and WestBalt Culture Circles. According to him the burial inhumation custom appeared to be eastern Balt feature while flat graves' constructions were connected with the western part of Balt lands. A number of jewellery as *Kettenschmuck*, pins, some bracelet and neck-ring types were connected with East Balts, but certain brooches and the presence of pottery in graves remained the West Balts features. The question of intermediate position of *memelländisch-südwestlettische Kreis der Flachgräber* in the Balt lands was further studied by Harry Moora in his fundamental work "Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 N. Chr.".[9]

[7] Engel C. Die kaiserzeitlichen Kulturgruppen zwischen Weischel und Finnischen Meerbusen und ihr Verhältniss zueinander // Sitzungsberichte der Altertumsgesellchaft Prussia. – Königsberg, 1933 – T. 30/I. – S.271–273, Figs. 1–2.

[8] Таутавичус А. Балтийские племена.. – С.82, 86, Figs. 2–3.

[9] Moora H. Die Eisenzeit Lettlands bis etwa 500 n.Chr. – Tartu, 1929. – Bd. I; Moora H. Die Eisenzeit .. – Tartu, 1938. – Bd. II.

Fig. 3. Distribution of triple comb brooches (Dreisprossenfibeln) (*acc. to W. Nowakowski 1996 and the author*)

3. att. Šķēršu saktu (*Dreisprossenfibeln*) izplatība (pēc autores un *W. Nowakowski* 1996 datiem)

Fig. 4. Distribution of Schönwarling/Skowarcz brooches (*acc. to A. Bitner-Wróblewska 2001*)

4. att. Šēnvarlingas/Skovačas tipa saktu izplatība (pēc *A.Bitner-Wróblewska* 2001)

In my paper I would like to follow their researches concentrating on the western connections of West Lithuanian Group, its relationships with Balt cousins from the west.

West Lithuanian Group in Roman Period and Early Migration Period

The process of formation of the West Lithuanian Group was completed in the late 1st c. AD (phase B2a),[10] parallel with so-called Dollkeim/Kovrovo Culture found on the Samland Peninsula and in Natangen.[11] In both cases one could observe the same rhythm of cultural changes. The superposition of the La Téne influences onto the local Early Iron Age tradition had led to substantial culture change in the region, bringing it into the sphere of the Central European *Barbaricum*. The Early Iron Age barrows[12] with multi-burials had been replaced by completely different burial cus-

[10] Michelbertas M. Senasis geležies amžius Lietuvoje. – Vilnius, 1986. – P.30–41. Vasks A. The cultural and ethnic situation .. – P.49–51.

[11] Nowakowski W. Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem römischen Reich und der barbarischen Welt. – Marburg–Warszawa, 1996.

[12] Kulikauskas P. Kurmaičių kapinynas // Lietuvos Arch. Paminklai – P.12–56; Okulicz Ł. Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich we wczesnej epoce żelaza. – Wrocław–Warszawa–Kraków, 1970; Hoffmann M. J. Kultura i osadnictwo południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w I tysiącleciu p.n.e. – Olsztyn, 2000.

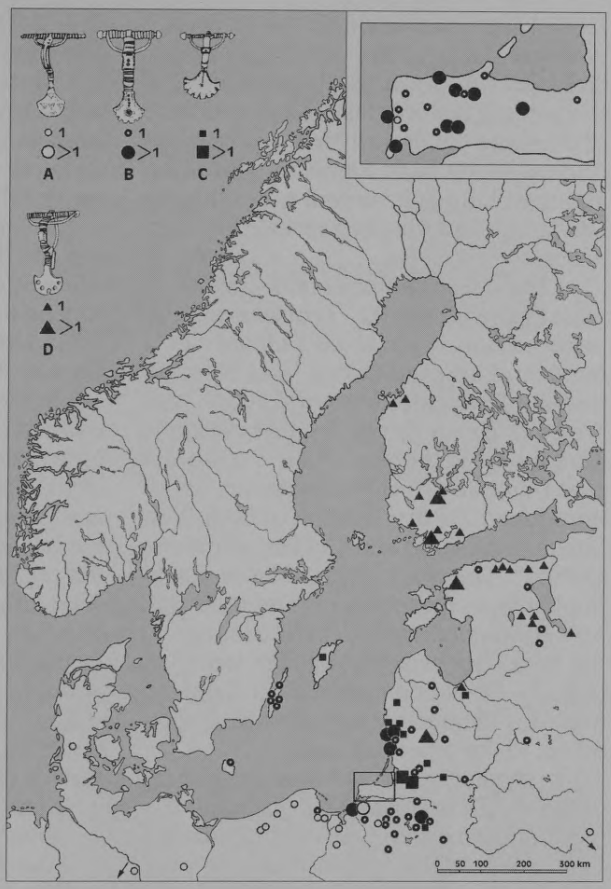

Fig. 5. Distribution of crossbow brooches with a star- and spade-like foot. A – type I; B – types II, IV, V; C – type III; D – types VI, VII. Specimens of undetermined variant are not included (*acc. to A. Bitner-Wróblewska 2001*)

5. att. Zvaigžņpēdu un lāpstpēdu stopsaktu izplatība. A – I tips; B – II, IV un V tips; C – II tips; D – VI un VII tips. Netipisku formu saktas nav iekļautas (pēc *A.Bitner-Wróblewska* 2001)

tom featured flat cemeteries. The social changes taking place in society of the western part of the Balt lands as well as in West Lithuanian Group caused the appearance of individual graves. However, it must be pointed out that West Lithuanian Group featured its own, local characteristics as inhumation burial custom and stone constructions in graves. The former could be regarded as east Balt custom while the latter still remains unsolved question. Some of the scholars tried to find the sources of stone circles in the predecessors of West Lithuanian Group, namely West Balt Barrow Culture dated to the Early Iron Age.[13] But the question arises why such stone constructions did not appear in any other territories of the successors of West Balt Barrow Culture as Samland, Natangen or Mazurian Lakeland. It must have been another factor, which influenced West Lithuanian Group. In my opinion it may have been the influences from the Finnish environment, the territory of Tarand Culture.[14] The similarities between the tarand enclosures and stone circles from the west

[13] See discussion around Kurmačiai, Kulikauskas P. Kurmaičų ..

[14] Laul S. Die Entwicklungsetappen und Chronologie der Steingräber in Estland // Die Verbindungen zwischen Skandinavien und Ostbaltikum aufgrund der archäologischen Quellenmaterialien. Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica 1. – Stockholm, 1985. – S.67–82, earlier literature ibid.; Vasks A. The cultural and ethnic situation .. – S.57–61.

Lithuanian coast seem to be obvious,[15] however this problem needs further studies. Any way according to the subject of this paper it is worth to notice that in spite of the same cultural rhythm reaching during 1st c AD both Samland, Natangen and west Lithuania as well as south-west Latvia, the latter regions revealed its own habits.

During next centuries until mid-5th c., what means phases B2 – D of interregional periodisation it could be pointed out a number of artefacts linking West Balts, especially Dollkeim/Kovrovo Culture with West Lithuanian Group. A perfect example from the earliest phase remains eye brooches (*Augenfibeln*) of *Preußen* series, which introduced the first horizon of both West Lithuanian Group and Dollkeim/Kovrovo Culture[16]. The close connections in that time between these two culture units find also good confirmation in distribution of the necklaces with trumpet-like terminals (*Fig. 2*). They concentrated in Samland and west Lithuania where from they spread out to the other Balt lands.[17]

In second half of 2nd c. and beginning of 3rd c. AD, in phase B2/C1, another element of costume joined West Lithuanian Group with its Balt cousins from the west, namely local types of triple comb brooches (*Dreisprossenfibeln*).[18] Their distribution reveals the main concentrations in Samland, Mazurian Lakeland as well as west Lithuania with south-west Latvia (*Fig. 3*). Only single, dispersed finds are recorded in the other Balt lands.

Similar situation takes place in the case of Early Migration Period crossbow fibulae with long, narrow foot and short catchplate, so-called type Schönwarling/Skowarcz.[19] This type of ornament originated in Samland spreading rapidly across the eastern Baltic zone reaching also the islands of Öland, Gotland and Bornholm. Among the Balt lands it reached first of all West Lithuanian and Lower Nemunas Groups (*Fig. 4*).

In the same time, in the end of 4th c. and first half of 5th c. AD another category of jewellery had been originated in the Dollkeim/Kovrovo Culture, in Samland and Natangen, namely crossbow star-footed brooches (*Fig. 5*).[20] They spread from this region to the other Balt territories with West Lithuanian Group as one of the first stop. The direct Samland influences could be confirmed by the presence in West Lithuania Group star-footed items with so-called "fish scales" decoration on the bow.[21] This fine geometric facetting on the surface of the bow is typical almost exclusively for the Samland Peninsula.

Over the centuries Samland influenced the West Lithuanian Group costume, but the latter region transformed some of the Samland ornaments giving rise to local variations such as star-footed crossbow brooches type III.[22] In this type the fan-like foot is substantially expanded with serra-

15 Comp. for example cemeteries at Virunuka, Estonia and Tūbaisiai, Lithuania. Laul S. Virunuka tarandkalmed Voru rajoonis // Eestii NSV Teaduste Akadeemia Toismetised. – Tallinn, 1965. – T. XIV/3. – 317–360; Rimantienė R. Tūbausių kapinynas // Lietuvos Arch. Paminklai – P.183–209.

16 Lietuvos TSR Archeologijos Atlasas IV. I–XII a. radiniai. – Vilnius, 1977. – 33–34, Fig. 22; Nowakowski W. Das Samland.. – P.152–155, map 3.

17 Michelbertas M. Senasis .. – P.88–89; Nowakowski W. Kulturowy krąg zachodniobałtyjski w okresie wpływów rzymskich. Kwestia definicji i podziałów wewnętrznych // Archeologia bałtyjska. – Olsztyn, 1991. – P.52, Fig. 4.

18 Moora H. Die Eisenzeit.. – Bd. II. – S.94–97; Nowakowski W. Das Samland.. – P.157–159, map 6.

19 Bitner-Wróblewska A. From Samland to Rogaland. East-West connections in the Baltic basin during the Early Migration Period. – Warszawa, 2001. – P.33–41, Fig. 3.

20 Bitner-Wróblewska A. Zapinki z gwiaździstą i łopatkowatą nóżką z południowo-wschodnich wybrzeży Bałtyku // Wiadomości Archeologiczne – Warszawa, 1991. – T. LI/1 – P.49–90.

21 Bitner-Wróblewska A. From Samland .. – P.61, Fig. 12.

22 Bitner-Wróblewska A. From Samland .. – P.63, Fig. 11.

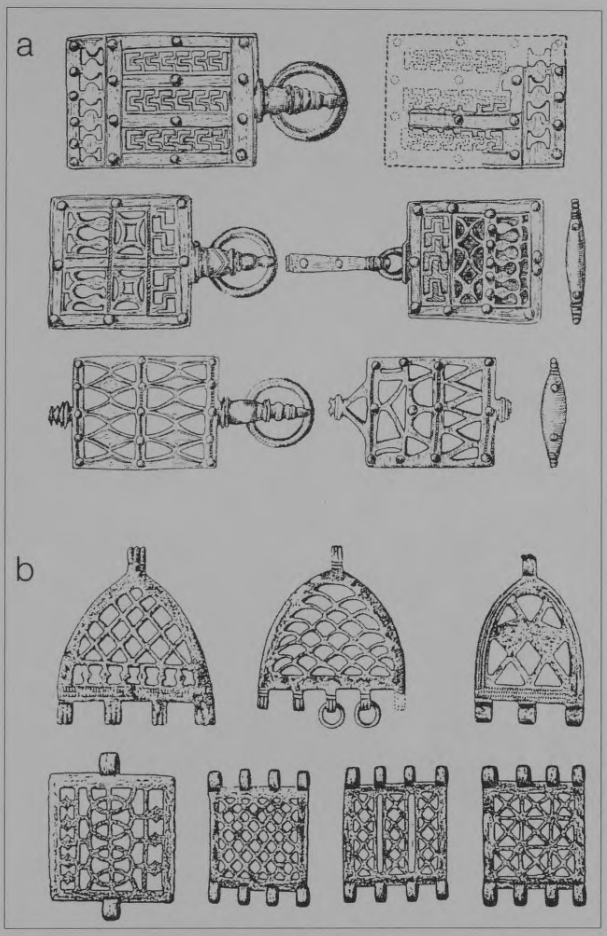

Fig. 6. a – Samland belt sets (Kirpehnen/Povarovka, graves 11b, 30, 1 – *acc. to O. Tischler, H. Kemke 1902*); b – East Balt breast-plates and chain dividers (Aukštkiemiai/Oberhof, graves 214, 309, 331; Priekulė/Gaweln; Dimgaliai; Stranz-Schlaudern/Anduliai – *acc. to H. Moora 1938*)

6. att. Sambijas jostu apkalumi (Kirpehnene/Povarovka, 11b., 30. un 1.kaps, pēc *O.Tischler, H.Kemke* 1902); b – austrumbaltu krūšu rotas un važiņu sadalītāji (Aukšciemai/Oberhofa, 214, 309. un 331.kaps; Priekule/Gavelna, Dimigaliai, Štranc-Šlauderna/Anduliai, pēc *H.Moora* 1938)

ted rim with few, very broad teeth or variant with a row of perforations along the edge. In their distribution type III fibulae are almost exclusively limited to the West Lithuanian and Lower Nemunas Groups with a few single finds recorded outside these regions (*Fig. 5C*).

Another example of such transformation remains the Lithuanian variant of crossbow fibulae with long, narrow foot.[23] Such brooches evolved gradually from certain specimens with a long foot flush with the catch-plate giving rise to items with a large trapeze-shaped metope on the head as well as a large crosspiece between the bow and the foot. Fibulae of this variant are also distinguished by their proportions. Their width is the same or larger than their length. The Lithuanian variant occurs almost exclusively in Lithuania with a largest concentration in West Lithuanian Group.[24]

An interesting example of transformation of foreign patterns to suit local habits appears to be one of the typical eastern Balt jewellery as *Kettenschmuck* dated to the end of Early Roman and to the Late Roman Periods.[25] Their terminals were de-

[23] Åberg N. Ostpreußen in der Völkerwanderungszeit. – Uppsala, 1919. – S.55–57, Figs. 61–63.

[24] Bitner-Wróblewska A. From Samland .. – P.48–50, Fig. 9.

[25] Moora H. Die Eisenzeit.. – Bd. II. – P.232–243.

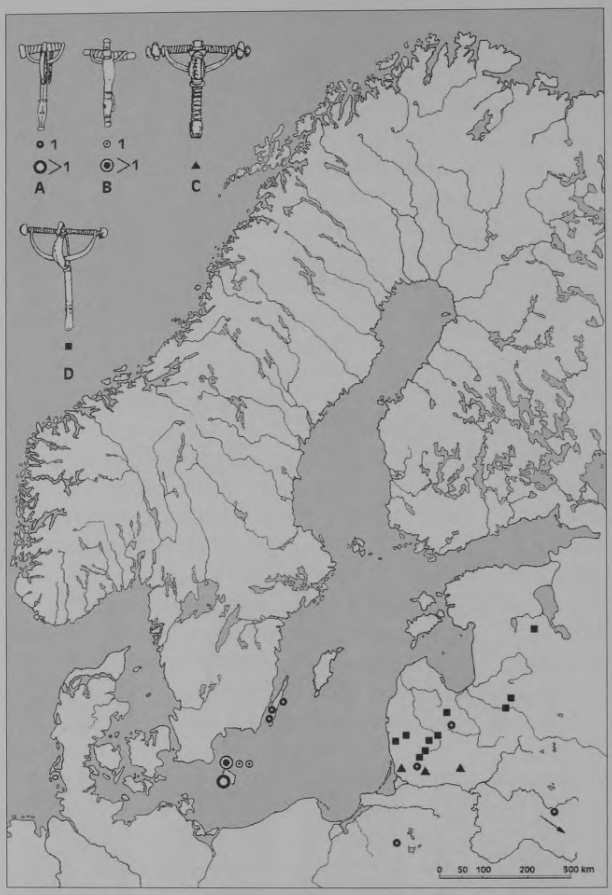

Fig. 7. Distribution of crossbow brooches type Sensburg/ Mrągowo and its variants.
A – type Sensburg/Mrągowo
B – Smørenge variant
C – Rubokai variant
D – Letto-Lithuanian variant
(*acc. to A. Bitner-Wróblewska 2000*)

7. att. Zensburgas/Mrangovo tipa un tā variantu stopsaktu izplatība.
A – Zensburgas/Mrangovo tips
B – Smērenges variants
C – Rubokai variants
D – latviešu-lietuviešu variants
(pēc *A.Bitner-Wróblewska* 2000)

corated in developed open-work motives. This decoration reminds Samland belt sets[26] from the Early Roman Period (*Fig. 6*) and in my opinion the latter could be regarded as a source of inspiration.

Last, but not least common phenomenon joining the latter region and Samland appears the rich amber deposits, which had led even to the establishment of close, possibly direct contacts with the Roman Empire.[27] Studying the distribution of the Roman imports (except coins) in the Balt lands it is clear visible that the greatest concentrations occur in West Lithuanian Group, in Samland and Mazurian Lakeland.[28] The Roman coins, the sig-

[26] Jankuhn H. Gürtelgarnituren des Samlandes in der älteren römischen Kaiserzeit // Prussia. – Königsberg, 1933. – Bd. 30/I – S.166–201; Okulicz J. Powiązania pobrzeża wschodniego Bałtyku i centrum sambijskiego z południem w podokresie wczesnorzymskim // Kultury archeologiczne i strefy kulturowe w Europie środkowej w okresie wpływów rzymskich. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Archeologiczne 22. – Kraków, 1976. – P.191–198.

[27] See Kolendo J. Wyprawa po bursztyn bałtycki za Nerona // Pomorania Antiqua. – Gdańsk, 1981. – T. X. – P.25–63.

[28] Michelbertas M. Prekybiniai ryšiai su Romos imperija // Lietuvos gyventoju prekybiniai ryšiai I–XIII a. – Vilnius, 1972. – 5–125; Michelbertas M. Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Litauen. – Vilnius, 2001; Nowakowski W. Rzymskie importy przemysłowe na

Fig. 8. Distribution of Daumen/Tumiany brooches.
A – brooches type Daumen/Tumiany
B – casting mould of type Daumen/Tumiany
(*acc. to A. Bitner-Wróblewska 2000*)

8. att. Daumenes/Tumianu tipa saktu izplatība.
A – Daumenes/Tumianu tipa saktas
B – Daumenes/Tumianu tipa saktu lejamveidnes
(pēc *A.Bitner-Wróblewska* 2000)

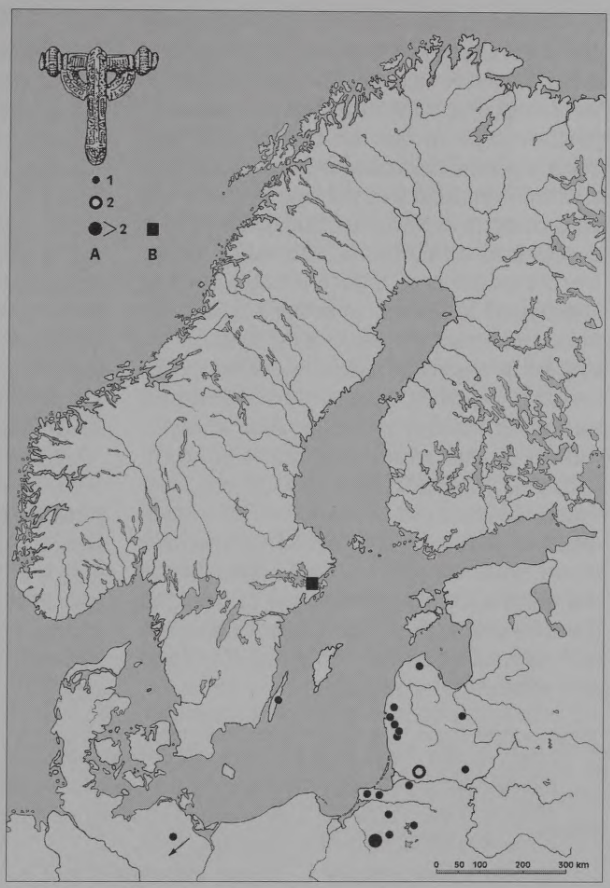

nificant imports' category, well confirm such conclusions.[29] They revealed also the other aspect of relationships among the Balt lands. They were found almost exclusively in graves and reflected the common burial practises in West Lithuanian Group and the western part of Balt lands.

Talking about the burial customs it is noteworthy that there is a pottery recorded in graves of the West Lithuanian Group.[30] This practise remained a foreign feature in east Balt environment being a result of western influences from Samland where additional pots (*Beigefässe*) were typical elements of graves' furniture.[31]

terytorium zachodniobałtyjskiego kręgu kulturowego // Archeologia. – Wrocław,1985. – T. 34 (1983) – P.63–106.

29 Bolin S. Die Funde römischer und byzantinischer Münzen in Ostpreußen // Prussia. – Königsberg, 1926. – Bd.26. – S.203–240; Michelbertas M. Prekybiniai ryšiai.. – P.49–64; Bursche A. Roman Ae Coinage on the South Baltic Coast // Contacts across the Baltic Sea during the Late Iron Age (5th–12th centuries). – Lund, 1992. – P.1–14; Nowakowski W. Das Samland.. – P.162–165, map 12.

30 Moora H. Die Eisenzeit .. – Bd. I. – 562–565; Lietuvos Arch. Paminklai .. ; Banytė R. Baitų kapinyno dviejų kapų chronologijos klausimu // Archaeologia Lituana. – Vilnius, 1999. – P.63–71.

31 See Tischler O. Kemke H. Ostpreußische Altertümer..

Studying the relations of West Lithuanian Group with its western Balt cousins it is important to analyse the common artefacts and phenomenon, but it is also important to point out the common lack of certain phenomenon. I mean the eastern *email champlevé* flourishing in the wide area of central and east Europe from the end of 2nd c. AD until 5th c. AD.[32] There were a number of different categories of enamelled artefacts, as brooches, breastplates, different types of pendants, drinking-horn chains, bracelets, necklaces, elements of belt sets. Any of these local eastern enamelled specimens were discovered along the south-east Baltic zone, in Samland (Dollkeim/Kovrovo Culture) and West Lithuanian Group. The local workshops revealed in the Mazurian Lakeland, Suwałki region, east Lithuania, in the middle Dneper River and upper Oka River basins and in Estonia. But there is a lack of such produce centres in Samland and western Lithuania.

West Lithuanian Group in the Late Migration Period

In the second half of 5th c. AD until beginning of 7th c. AD, what means phase E in interregional periodisation, the main counterparts of West Lithuanian Group become Olsztyn Group[33] found in the Mazurian Lakeland and Elbląg Group[34] found in the Elbląg Height. However, in the beginning of this period some finds still suggested the similarities of cultural rhythm in West Lithuanian Group and Dollkeim/Kovrovo Culture. Both regions maintained the same direction of far-flung connections what could be confirmed by the finds of "*foederaten*" Murga type jugs recorded at Warnikam,[35] Natangen and Veivirženai,[36] Lithuania. Pottery in the Murga style, including jugs, was widespread in south-eastern Europe, occurring in concentrations in Moravia and south-western Slovakia.[37] Murga type pottery has been dated to the second and third quarter of the 5th c. AD.[38]

---

32 Moora H. Zur Frage nach der Herkunft des ostbaltischen emailverzierten Schmucks // Suomen Muinasmuistoyhdistyksen Aikakauskirja. Finska Fornminnesföreningens Tidskrift – Helsingfors, 1934. – T. 40. – S.75–90; Kulikauskas P. Emaliuotieji dirbiniai Lietuvoje // Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštis. – Kaunas, 1941. – T. 1. – P.43–64; Коржухина Г.Ф. Предметы убора с вывыемчатыми эмалями V - первой половины VI века н.э. в среднем Поднепровье // Археология СССР. Свод археологических источников. - Москва, 1978. - С.1-34; Гороховский Е.Л. Хронология украшений с выемчатой эмалью среднего Поднепровья // Материалы по хронологии археологических памятников Украины. - Киев, 1982. - С.125-140; Bitner-Wróblewska A. Z badań nad ozdobami emaliowanymi w kulturze wielbarskiej. Na marginesie kolekcji starożytności Paula Schachta z Malborka // Wiadomości Archeologiczne – Warszawa, 1992. – T. LII (1991–1992). – P.115–131.

33 Okulicz J. Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n.e. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1973. – P.476–491, earlier literature ibid.; Kowalski J. Chronologia grupy elbląskiej i olsztyńskiej kręgu zachodniobałtyjskiego (V–VII w.) Zarys problematyki // – Barbaricum, 2000. – T. 6. – P.203–266; Nowakowski W. Die Olsztyn-Gruppe (masurgermanische Kultur) in der Völkerwanderungszeit. Das Problem ihrer chronologischen und territorialen Grenzen // Die spätrömische Kaiserzeit und die frühe Völkerwanderungszeit in Mittel- und Osteuropa (Herausgeber M. Mączyńska, T. Grabarczyk). – Łodź, 2000. – S.168–180.

34 Kowalski J. Chronologia grupy elbląskiej.. .

35 Tischler O., Kemke H. Ostpreußischer Altertümer .. – S.43–44, Pl. XXII.

36 Antoniewicz W. Zabytki późnorzymskie z Wewirszan na Żmudzi // Przegląd Archeologiczny. – Poznań, Wrocław, 1921. – T. I–II/1–2 (1920–1921). – P.63–65; Puzinas Die Flügelfibeln in Litauen und ihre Bedeutung für die Handelsgemeinschaft // Ur- und Frühgeschichte als historische Wissenschaft. Festschrift zum 60. Geburtstag von Ernst Wahle. – Heidelberg, 1950. – S.190.

37 Tejral J. Morava na sklonku antiky. – Praha, 1982. – P.156–160, Figs. 58–59; Tejral J. Spätrömische und völkerwanderungszeitliche Drehscheibenkeramik in Mähren // Archaeologia Austriaca. – Wien, 1986. – Bd. 69 (1985). – S.123–126; Pieta K. Die Slowakei im 5. Jahrhundert // Ger

The common elements of costume connected the West Lithuanian Group first of all with Olsztyn and Elbląg Groups. This remark could be confirmed by the distribution of massive crossbow brooches decorated with wire (*Armbrustfibeln mit Ringgarnitur*)[39] and crossbow fibulae with rungs (*Armbrustsprossenfibeln*).[40] These brooches remained one of the most popular ornaments in the western part of the Balt lands up to the west and central Lithuania, but they occur in concentrations in Olsztyn and Elbląg Groups as well as West Lithuania Group.[41] As it has been observed before the latter region creatively transformed the common patterns. *Armbrustsprossenfibeln* evidently continued in use in western Lithuania for quite a long time undergoing further stylistic development.[42] Finally, it gave rise to the cast brooches with imitation of crossbow construction.

During Migration Period an interesting example of adaptation of different motives took place in the western part of the Balt lands including West Lithuanian Group. On the periphery of distribution of two popular categories of ornaments, namely cruciform and crossbow brooches, emerged such a hybrid as crossbow fibula with an animal head, so-called type Sensburg/Mrągowo[43] (*Fig. 7*). Its Letto-Lithuanian variant is the only one, which underwent further stylistic development giving rise to brooches with considerably stylised animal heads situated on the end of the foot, the bow as well as the chord. They become a cultural indicator of Curonian dress in the next phase[44].

The ceremonial version of fibulae with an animal head, namely precious specimens with relief decoration, so-called type Daumen/Tumiany,[45] revealed close connections among élite of West Lithuanian and Olsztyn Groups (*Fig. 8*). A particular example of such jewellery remains a masterpiece from Grobina.[46] It represents a unique composition of gilt, relief and glass decoration. A very sharp, relief ornament features 17 different motifs with Scandinavian animal style as a main pattern. This type of precious jewellery may be regarded as symbols of prestige curiously split between Scandinavia, Balt lands and Bavaria.[47] Such interregional distribution, crossing the ethnic borders, confirms its position as well as offers insight into different aspects of far-reaching contacts between élites.

manen, Hunen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit. – Frankfurt, 1988. – S.391–394.

38 Tejral J. Zur Chronologie der frühen Völkerwanderungszeit im mittleren Donauraum // Archaeologia Austriaca. – Wien, 1988. – S.273–286, 295.

39 Åberg N. Ostpreußen.. – P.23–28, Figs. 4–6.

40 Åberg N. Ostpreußen.. – P.125–131, Figs. 181–182.

41 Šturms E. Zur ethnischen Deutung der "masurgermanischen" Kultur // Archaeologia Geographica. – Hamburg,1950. – Fig. 1; Lietuvos TSR.. – P.41–42, 45–46, Figs. 26, 32.

42 Åberg N. Ostpreußen .. – P.139–142, Figs. 194–197; Lietuvos TSR.. – 46–47, Fig. 32.

43 Äberg N. Ostpreußen.. – P.93–97, Figs. 127–132; Bitner-Wróblewska A. Between Curonia and Bavaria. Animal-head Brooches Resulting from Long-Distance Connections During Migration Period // Archaeologia Baltica. – Vilnius, 2000. Bd. 4. – P.183–187, Figs. 1–3.

44 Bliujienė A. Vikingų epochos kuršių papuošalų ornamentika. – Vilnius, 1999. – P.100–111.

45 Bitner-Wróblewska A. Between Curonia and Bavaria.. – P.187–189, Figs. 4–7.

46 Oxenstierna E. C. G. Die Prachtfibel aus Grobin // Mannus. – Würzburg, 1940. – Bd. 32/1. – S.219–252, ealier literature ibid.

47 Werner J. Zur Verbreitung frühgeschichtlicher Metallarbeiten (Werkstatt – Wanderhandwerk – Handel – Familienverbindung) // Antikvariskt Arkiv (= Early Medieval Studies). – Stockholm, 1970. – Bd. 38 (1). – S.78–81, Pl. 9.

Conclusions

The problem of Curonians relationships with the western part of the Balt lands in Roman and Migration Period requires the separate, wide range studies. It would be over-ambitious and inappropriate to attempt a comprehensive description of this problem. Rather, this paper attempts to briefly indicate some examples of these connections and turn our attention to the principal aspects.

The similarities in costume appear one of the main aspects of relationships between West Lithuanian Group and West Balts. Common brooches as eye fibulae, triple comb brooches, crossbow fibulae with long foot or star-like foot become a good illustration of such phenomenon. It allows us to expect the close, lively contacts among regions in question. Jewellery being a part of costume demonstrates the ways in which society signifies its ethnicity or political affiliation. On the other hand the ancestors of Curonians often transformed the foreign motives giving rise new, local ornaments.

Some common aspects of the burial customs as the presence of Roman coins in graves as well as the presence of pottery reflect the similarities in rituals and religious beliefs. But it should be underlined that in sacrum sphere of life the peoples of West Lithuanian Group revealed their intermediate position. The combination of rituals especially argued for the Carl Engel opinion on *Memel-Kultur* as *Zwischenkultur* in the Balt lands.

Last, but not least important observation concerns the common rhythm of cultural changes in West Lithuanian Group and their western cousins. The process of formation or character of far-flung connections was parallel in both regions.

In Roman and Early Migration Periods the closer links were joined West Lithuanian Group with Samland. Both societies not only favoured some similar elements of costume, but also not to accept the same dress elements. A confirmation of the latter remark offers the distribution of local jewellery decorated with enamel. In the Late Migration Period the Mazurian Lakeland and the Elbląg Region become the main counterparts of West Lithuanian Group.

During 7th c. AD the stone constructions in graves disappeared and the significant changes took place in the territory of Curonians.[48] These changes concerned also the character of their relationships with the western part of the Balt lands. Both regions become elements of much wider process of certain unification covering the whole Baltic basin bolstered by the Scandinavians activities.[49]

[48] See Žulkus V. Die völkerwanderung.. – S.96–104.

[49] Nerman B. Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit. – Stockholm, 1929; Nerman B. Grobin-Seeburg. Ausgrabungen und Funde. – Stockholm, 1958.

Kopsavilkums

Anna Bitner-Vroblevska*

Kurši romiešu dzelzs laikmetā un migrācijas periodā: attiecības ar rietumu kaimiņiem

Īpašu to zemju vietu Austrumbaltijas mūsu ēras pirmo gadsimtu aizvēsturē, kas pletās uz Ziemeļiem no Nemūnas upes grīvas līdz Durbes ezeram un Tebras upei Latvijā, atzīmējis jau Karls Engels 1933. gadā. Viņš šo apdzīvoto teritoriju, kura tika definēta kā Mēmeles kultūra (*Memel-Kultur*) uzskatīja par starpkultūru (*Zwischenkultur*) starp austrumbaltu un rietumbaltu kultūru lokiem (*1. att.*). Rakstā analizētas attiecības starp kuršu kultūru (Mēmeles kultūras Rietumlietuvas grupu) un to rietumu kaimiņiem mūsu ēras pirmajos gadsimtos.

Viens no nozīmīgākajiem aspektiem šo attiecību problemātikā ir līdzīgās iezīmes apģērba tradīcijās. Laba ilustrācija šim fenomenam ir kopīgās saktu formas – acu saktas, šķēršu saktas, stopsaktas ar garu pēdu un zvaigznespēdas stopsaktas (*3.–6. att.*), kas ļauj saskatīt ciešus, aktīvus kontaktus starp rakstā aplūkotajiem reģioniem. Vienlaicīgi jāatzīmē, ka kurši bieži pārņēma un pārveidoja aizgūtos motīvus, radot jaunas, lokālas rotu formas (*skat. 5. att.: C*).

Atsevišķas kopīgas iezīmes apbedīšanas tradīcijās – romiešu monētas, kā arī keramikas klātbūtne kapu piedevās – atspoguļo rituālu un reliģisko ticējumu līdzību, tomēr tieši sakrālā sfēra parāda Rietumlietuvas grupas pārstāvju īpašo starpkultūras situāciju. Visbeidzot jāatzīmē kopējais kultūras izmaiņu ritms, kas saskatāms Rietumlietuvas grupā un to rietumu kaimiņu arheoloģiskajās kultūrās. Tālsakaru attiecību formēšanās process un to raksturs bija paralēls abos reģionos.

Romiešu dzelzs laikmetā un migrāciju perioda sākumā (1.–5. gs.) visciešākās saites Rietumlietuvas grupu vienoja ar Sambiju. Abas sabiedrības ne tikai deva priekšroku līdzīgām detaļām apģērbā, bet arī vienādi nepieņēma atsevišķus citus apģērba elementus. Apstiprinājumu pēdējam secinājumam sniedz vietējo rotaslietu ar emalju izplatības analīze. Migrāciju perioda vēlajā posmā (6. gs.) Mazūrijas zemiene un Elblangas reģions kļuva par galvenajiem attiecību partneriem ar Rietumlietuvas grupu (skat. *7.–8. att.*).

7. gadsimtā izzuda akmens konstrukcijas apbedījumu vietās un kuršu teritoriju skāra nozīmīgas pārmaiņas. Šīs pārmaiņas saistījās arī ar izmaiņām kuršu attiecību raksturā ar rietumu teritoriju kaimiņiem. Abas teritorijas kļuva par elementiem daudz plašākos, visu Baltijas jūras reģionu ietverošajos kopējos pārmaiņu procesos, kas saistījās ar skandināvu aktivitātēm.

* Polijas Valsts arheoloģijas muzejs, Varšava.

Guntis Zemītis

KURŠU RELIĢISKIE PRIEKŠSTATI PĒC RAKSTĪTAJIEM AVOTIEM UN ARHEOLOĢISKAJĀM LIECĪBĀM (10.–15. gadsimts)

Jautājums par baltu reliģiskajiem priekšstatiem ir visai maz pētīts. Pārsvarā tas darīts, balstoties uz rakstītajām ziņām, laikabiedru vērojumiem, folkloras dotumiem, daudz retāk reliģijas un kulta jautājumi skaidroti, izmantojot arheoloģiskos avotus. Vēl jo mazāk ir mēģināts aplūkot atsevišķu baltu tautu reliģiskos priekšstatus. Izņēmums varētu būt senprūšu reliģija, kas, šķiet, ir aplūkota visplašāk. Tomēr arī šie pētījumi ir veikti galvenokārt pagājušā gadsimta sākumā. Nav šaubu, ka tie, lai gan tālā pagātnē veidojušies uz kopīga pamata, ietver arī noteiktas lokālas atšķirības. Šī raksta ietvaros, protams, netiks dota pilnīga atbilde uz jautājumu – kāda tad bijusi seno kuršu reliģija. Drīzāk tas domāts kā mēģinājums vispusīgi aplūkot baltu tautas kā atsevišķas vienības, kādas tās neapšaubāmi bija, un parādīt gan kopīgo, gan atšķirīgo visās dzīves sfērās, ieskaitot reliģiju, kurai agrajos viduslaikos bija izcila loma katras tautas dzīvē.

Definējot jēdzienu "reliģija" (no latīņu *religio*), mūsdienās plaši lieto E. Dirkena atziņu, kurš reliģiju definē kā mītu, dogmu un ceremoniju sistēmu, kura apvieno visus tās piekritējus. Primitīvajās sabiedrībās reliģijai bija daudzveidīgas, ar ikdienas dzīvi saistītas funkcijas, un tā nebija savrupa un neatkarīga sfēra.[1] Pirmskristietības reliģija nebija mācība (*Lehrreligion*). Tā bija daudz vairāk iemiesota kolektīva dzīvē. Reliģiozas darbības bija daļa no daudzšķautnainās ikdienas. Reliģiskā pieredze netika aprakstīta, kā tas bija kristietībā, stingrās dogmās, bet uzsvars tika likts uz darbību; kultā cilvēki uzturēja kontaktu ar pārlaicīgām varām un nodrošinājās ar to svētību, veselību un mieru.[2] Senajam reliģiskajam kultam bija komplekss raksturs; tas

[1] Durkheim E. The Elementary Forms of Religus Life. – New York, 1995; Ciesielska A. Social aspects of the Slavonic Pagan Religion between the 7th and 12th Century in Central Europe // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A. – 1997. – Nr. 5./6. (592./593.) – 81.–84.lpp.

[2] Renfrew C., Bahn P. Archaeology. Theories, Methods and Practice. – London, 1991. – P.334.

aptvēra darbības, kuras tagad par sakrālām vairs nemēdz uzskatīt, kā, piemēram, visus publiski tiesiskos aktus.[3] Šīs atziņas ņemtas vērā, arī skaidrojot jautājumu par kuršu reliģiju.

Kurši kā atsevišķa baltu tauta rakstītajos avotos minēta no 9.–16. gadsimta. Par kuršiem 12.–13. gadsimtā dēvēja arī pārkuršotos Ziemeļkurzemes lībiešus, kuru kultūra maz atšķīrās no kuršu kultūras.[4]

Lai gan jautājums par kuršu etnisko piederību ir ticis diskutēts gan 19. gadsimtā, gan 20. gadsimta sākumā, izkristalizējies viedoklis, ka kurši pieder pie rietumbaltiem.[5] Līdz ar to senākie mitoloģijas slāņi acīmredzot ir kopīgi baltiem – vai, virzoties vēl tālāk, indoeiropiešiem, bet jaunākajos laikos ciešākas paralēles meklējamas rietumbaltu mitoloģijā. Jāņem vērā arī vairākas kopīgas iezīmes (mirušo kremācija, kapā liktu senlietu speciāla bojāšana u. c.), kas kuršiem acīmredzot aizgūta no skandināviem.[6]

Avoti

Pirmoreiz kuršus (*Chori*) minējis Rimberts, aprakstīdams notikumus ap 854. gadu.[7] Ziņas par kuršiem (*Chori*) un viņu reliģiju sniedzis Brēmenes Ādams.[8] Par kuršu (*Curones*) ticējumiem, mirušo kremāciju un attieksmi pret nāvi ziņas atrodamas Indriķa Livonijas hronikā.[9] Kuršu (*Kūren*) turēšanās pie pagāniskajām tradīcijām uzsvērta arī Atskaņu hronikā.[10] Kurši (*корсь*) minēti starp pārējām pagānu tautām "Pagājušo laiku stāstā".[11] Kuršus min arī Dusburgas Pētera Prūsijas hronika,[12] kas sniedz plašu ieskatu prūšu reliģijā un kultā. Šīs ziņas daļēji var attiecināt arī uz kuršiem. Par kuršu (*Corres*) turēšanos pie pagāniskajām tradīcijām vēl 15. gadsimta sākumā īsas, bet ļoti nozīmīgas ziņas sniedz bruņinieks Žilberts de Lanuā.[13]

Zināmu ieskatu kuršu garīgajā pasaulē sniedz arī arheoloģiskās liecības: apbedīšanas tradīcijas – ugunskapi, senlietu apzīnīga bojāšana; celtņu ziedojumi – 11. un 12. gadsimta celtņu pamatos, senlietas – amuleti, rotājošais raksts.

Senais mantojums un indoeiropiešu reliģija

Pirmsindoeiropiešu laika kultūra Eiropā (M. Gimbutienes apzīmējumā – "Senās Eiropas") bija matrilineāra (mantošana pa mātes līniju), egalitāra (sievietes un vīrieša lomas vienādas), un tā nepazina ieročus un zirgus. Tas attiecas uz Viduseiropas un Dienvidaustrumeiropas kultūrām. Par šīs sabiedrības struktūras modeli M. Gimbu-

---

3 Šturms E. Elka kalni un pilskalni Kursā // Pagātne un tagadne. – Rīga, 1936. – I. – 89.lpp.

4 Mugurēvičs Ē., Kļaviņš K. Komentāri // Atskaņu hronika / V. Bisenieka atdzejojums. – Rīga, 1998. – 308.lpp.

5 Endzelins J. Über die Nationalität und Sprache der Kuren. – Finnisch–ugrische Forschungen. – Helsingfors; Leipzig, 1912. – Bd. 12. – S.57; Blesse E. Die Kuren und ihre sprachliche Stellung im Kreise der baltischen Volsstämme // Congressus secundus archaeologorum balticorum Rigae 1930. – Riga, 1931. – S.293–312.

6 Šturms E. Kursas aizvēstures problēmas // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. – 1934. – Nr. 9. – 181.lpp.

7 Senās Latvijas vēstures avoti // Latvijas vēstures avoti. – Rīga, 1937.– I burtnīca, II sēj. – Nr. 5. – 3.lpp.

8 Senās Latvijas vēstures avoti.. – 16.lpp.; Spekke A. Brēmenes Ādamu lasot ar latviešu tautas vēsturnieka acīm // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1937. – Nr. 1., 11.–66.lpp.

9 Indriķa hronika / tulk. Ā. Feldhūns, Ē. Mugurēvča priekšvārds un komentāri. – Rīga, 1993.

10 Atskaņu hronika / V. Bisenieka atdzejojums. – Rīga, 1998.

11 Повесть временных лет. - Москва; Ленинград, 1950.

12 Chronicon Terrae Prussiae von Peter von Dusburg // Herausgaben von M. Toeppen // Scriptores rerum Prussicarum. Ersten Band. – Leipzig, 1861. – S.3–219.

13 Guillebert de Lannoy. Voyages et ambassades; Šturms E. Chroniku un senrakstu ziņas par baltu tautu bēŗu parašām 13. un 14. gs. // Tautas vēsturei. – Rīga, [b.g.] – 93.lpp.

tiene uzskata Krētas III gadu tūkstoša un II gadu tūkstoša pr. Kristus sākuma modeli. Indoeiropiešu kultūrai, pēc M. Gimbutienes uzskata, raksturīgi elementi – patrilineāra (mantošana pa tēva līniju) un patriarhāla triju slāņu sociālā struktūra, lopkopība, vadošie ir vīriešu kārtas dievi, kuri nevarēja būt attīstījušies no pirmsindoeiropiešu laika Eiropas kultūras.[14] Vīriešu kārtas augstākais dievs atbilst lielās patriarhālās ģimenes struktūrai.[15] Indoeiropiešus raksturojošās pazīmes visumā sakrīt – ražotājsaimiecība, lopkopība, zirga kā vilcējspēka, metālu, to starpā dzelzs (hetiem) izmantošana. Šim saimniekošanas veidam atbilda arī ideoloģija. M. Gimbutiene aizrāda, ka daudzi Senās Eiropas kultūras elementi ieplūda indoeiropiešu kultūrā. Tā bija pakāpeniska divu dažādu kultūru hibridizācija. Pēc indoeiropiešu invāzijas dieves – sievietes tika nobīdītas pagrīdē, bet dažas tradīcijas, īpaši tās, kuras saistās ar dzimšanu, nāvi, auglības rituāliem, tika asimilētas indoeiropiešu ideoloģijā.[16] Indoeiropiešu saimniecībā dominēja lopkopība, bet zirgs bija galvenais kulta dzīvnieks.[17] Šeit būtiski atcerēties Brēmenes Ādama teikto, ka vislabākie zirgi ir kuršiem. Augstākā dievība indoeiropeiskajā mitoloģijā tika apzīmēta ar celmu *deiuo* "dienas mirdzošās debesis". Vēlāk šis apzīmējums kļuva par apzīmējumu veselai dievu kārtai un dievam vispār. Daži piemēri – hetu *šiuna* – "dievs", *šiuatt* – "diena", seindiešu *deva* "dievs", *dyaus* "debesis", grieķu Zeus (ģenitīvs *Dios*) "Zevs, skaidro debesu dievs", latīņu *deus* "dievs", *dies* "diena", latviešu *Dievs* un *diena*. Debesīs mājojošam tēvam – mirdzošajām debesīm atbilstoša sievietes kārtas dievība ir debesu apaugļotā māte zeme – "zemes māte".[18] Iespējams, ka mášu kults, bet kuršiem raksturīgā mīlestība pret mežu (svētbirzis) ir mantojums no pirmsindoeiropiešu sabiedrības.[19]

Kulta kalpotāji un kulta vietas

Kā kurši, tā prūši pazinuši arī svētās birzis. Kas attiecas uz prūšiem, liecības par to sniedz Dusburgas Pēteris: "Viņi {prūši}, nepazīdami {kristiešu} Dievu, dievišķoja visu pasauli: sauli, mēnesi un zvaigznes, pērkonu, putnus četrkājainos dzīvniekus, pat krupjus. Viņiem bija arī svētbirzis, svētie lauki un ūdeņi."[20]

Kulta vietas – svētbirzis, kur sadedzina mirušos, min de Lanuā: "Minētiem kuršiem, kaut tie jau padarīti par kristīgiem ar varu, ir kāda sekta, kas savus mirušos, ietērptus un labākām rotām izrotātus, apbedīšanas vietā sadedzina kādā tuvākā birzī vai mežā, ceļot sārtu no tīras ozola malkas; un viņi domā, ka tad, ja dūmi ceļas stāvus pret debesīm, dvēsele ir glābta, bet, ja to nes sāņus, dvēsele ir pazudusi."[21] Prof. E. Dunsdorfam Zviedrijas valsts arhīvā izdevies atrast kuršu ķoniņu Svētā meža plānu. Mežs atradies Vārmē starp pašreizējo veco un jauno ceļu uz Kuldīgu. Pēc P. Einhorna (16., 17. gs.), Langes (1711–1777) un Stendera (1714–1796), arī jezuītu ziņojumiem, latvieši par mežu un krūmāju dieviem uzskatīja Meža māti un Meža tēvu.

Svētie meži un koki sastopami arī pie ģermāņiem – langobardiem 6. gadsimtā: bija aizliegts cirst ozolus, kas auga starp

---

[14] Gimbutiene M. Balti aizvēsturiskajos laikos. Etnoģenēze, materiālā kultūra un mitoloģija. – Rīga, 1994. – 46., 47.lpp.

[15] Ivanova V., Toporovs V. Indoeiropiešu mitoloģija // Mitoloģijas enciklopēdija. – Rīga, 1994. – 2. sēj. – 48.lpp.

[16] Gimbutas M. The language of the Goddess. – San Francisco, 1991. – P.318.

[17] Ivanovs V., Toporovs V. Indoeiropiešu mitoloģija.. – 48.lpp.

[18] Turpat.

[19] Gimbutiene M. Balti aizvēsturiskajos laikos.. – 176.lpp.

[20] Петр из Дусбурга. Хроника земли прусской. - Москва, 1998. – С.51.; citēts pēc: Gimbutiene M. Balti aizvēsturiskajos laikos. – Rīga, 1994. – 173.lpp.

[21] Šturms E. Chroniku un senraksti ziņas par baltu tautu bēru parašām 13. un 14. gs. // Tautas vēsture. – Rīga, [b.g.] – 93.lpp.

laukiem.[22] Ir ziņas arī par trim dievu tēliem Kurzemē.[23]

Kursā biežāk kā citur Latvijā konstatēti Elka kalni, kuri uzskatāmi par reliģiskā kulta vajadzībām speciāli ierīkotām vietām, kas atradušās pilskalna kā valsts politiskā centra tuvumā.[24] Elku kalnu plānojums ar vairākiem zemiem vaļņiem un vairākām ieejām liek domāt, ka tie izmantoti gan kā kulta, gan tautas sapulču vietas. Piemēram, Aizvīķu pilskalnam Liepājas rajonā ir trīs vai pat četras ieejas vietas, kas nekādi neatbilst tā laika fortifikācijas principiem.[25]

Rietumbaltu kulta tradīcijas acīmredzot bijušas izkoptas. Dusburgas Pēteris min augstāko garīgo personu Krīvu prūšiem, kura sūtņi nēsājuši atšķirības zīmes un bijuši godā arī pie citām baltu tautām.[26] Tas sasaucas ar Brēmenes Ādama ziņām par kuršiem, kurš raksta: "..tie [kurši] ir visnežēlīgākā cilts, un visi no tās bēg, tādēļ ka tā pārāk [nodevusies] elku dievu pielūgšanai. Tur ir ļoti daudz zelta, vislabākie zirgi. Visas [to] mājas pilnas priesteriem, auguriem un burvjiem {kas esot ietērpti mūku apģērbā}.[27] Priesteru loma acīmredzot bijusi ievērojama. Kā jau minēts, laikā līdz iekļaušanai kristīgajā pasaulē kults un publiski tiesiskie akti nebija šķirti. Kulta kalpotāji vadīja tiesas procesus, kuros izzināja dieva gribu. Turaidas lībiešiem dieva tiesu vadīja zīlnieks (lat. *ariolus*).[28] Arī kurši, pieņemot svarīgus lēmumus, paļāvās uz zīlniekiem. Indriķa hronikā minēti kuršu dievi, kuru lēmumu izzina ar lozēm. "Bet kurši sapulcējās ar visu savu karaspēku un uzturējās kaimiņos četrpadsmit dienas, un izzināja ar savām lozēm savu dievu palīdzību un izdevīgu laiku."[29] Atskaņu hronikā atrodamas ziņas par žemaišiem, kuru kunigaiši (*die kunige*) pirms karagājiena uz Kursu sapulcējas tautas sapulcē, kurā zīlnieks (*blūtekirl*) ar lozi un upurdzīvnieku paredz karagājiena iznākumu.[30] Tas norāda, ka tautas sapulču un reliģiskā kulta vietas varēja būt identas.[31]

Panteons

Indoeiropiešu galvenie dievi parasti ir vīriešu kārtas. Kuršiem radniecīgie prūši 16., 17. gadsimtā pazina dievus – Saules dievu Svaikstiki (*Svaixtix*), pērkona dievu (*Perkunas*), dzīvnieku dievu Pekolu (*Pekolas*), mežu dievu Puškaiti (*Puskaits*).[32] Dusburgas Pēteris par prūšiem arī saka, ka viņi pielūdz dažādus dievus.[33] Ziņas par kuršu dievu atrodamas Atskaņu hronikā. Var pieņemt, ka kurši, līdzīgi kā prūši, pazina vairākus dievus, jo kā valoda, tā materiālā kultūra ir līdzīgas.

Atskaņu hronikā atrodamas ziņas, ka kurši upurējuši debestēvam (*gote von himelrīche*).[34]

Vai ar debestēvu saprasts Dievs vai Pērkons, nav nosakāms. Pērkons [*Perkune*, liet. *Perkūnas*] ir viena no visspilgtākajām indoeiropiešu cilmes baltu mitoloģiskajām

---

22 Strods H. Senlatvijas meža tiesības // Latvijas mežu vēsture līdz 1940. gadam. – Rīga, 1999. – 17.lpp.

23 Kurtz E. Verzeichnis alter Kultstätten in Lettland // Mitteilungen aus dem Gebiet der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands. – Riga, 1924. – Bd. XX, H. 2. – S.47–119.

24 Šturms E. Elka kalni un pilskalni Kursā // Pagātne un tagadne. – Rīga, 1936. – I. – 82.lpp.

25 Urtāns J. Latvijas senās svētnīcas. – Rīga, 1993. – 17.–19.lpp.

26 Петр из Дусбурга. Хроника земли прусской.. – С.51.

27 Spekke A. Brēmenes Ādamu lasot ar latviešu tautas vēsturnieka acīm. – 48.lpp.; Senās Latvijas vēstures avoti. – dok. 16.

28 Indriķa hronika. – I: 10.

29 Turpat. – XVI: 5.

30 Atskaņu hronika. – 4645.–4684. rinda.

31 Šturms E. Elka kalni un pilskalni Kursā. – 90.lpp.

32 Матузова В. И. Примечания // Петр из Дусбурга. Хроника земли прусской. - Москва, 1997. – С.275.

33 Петр из Дусбурга. Хроника земли прусской. – С.17.

34 Atskaņu hronika. – 1998. – 11998., 11999. rinda.

1. att. Kuršu lentveida aproce. Vilkumuižas ezers. 12./ 13. gadsimts

Fig. 1. Couronian lenticular armband. 12th/13th century

dievībām. Pērkons personificē fizisku spēku, taisnīgumu, spēju attīrīties no ļauniem gariem.[35] Par Pērkona simbolu uzskata cirvi.[36] Piekariņus miniatūrcirvīšu formā sastop arī kuršu apbedījumos un dzīvesvietās.

Pērkona godināšana viduslaikos bija raksturīga visām baltu tautām. 1428. gada 6. februārī Rīgas provinciālsinode pieņēma *Statuta provincialia*, kuras 27. pantā teikts:

"Tomēr daži zemnieki un mūsu provinces Livonijas iedzīvotāji nododas nevis mirušo kristiešu mirstīgo atlieku godināšanai, bet, kas ir jo drausmīgāk, par smagu apvainojumu Dievam tik ļoti iestiguši, dēmonu vilināti, elkdievu varā, ka galīgi atmetuši paļāvību uz Radītāju un svēto palīdzības dāvanas gaida no dabas parādībām un zemākām radībām, kā pērkona, ko viņi sauc par savu dievu, čūskām, tārpiem un kokiem, kuriem viņi tic..." (*a tornitruo, quod*

[35] Biezais H. Die himmliche Götterfamilie der alten Letten. – Uppsala, 1972. – S.92–179.

[36] Mugurēvičs Ē. Die Funde der Hammeräxte und hämmer aus Horn auf dem territorium Lettlands und ihre Mythologische Deutung // Iš baltų kultūros istorijos. – Vilnius, 2000. – P.63–74.

2. att. Hallštates kultūras (12.–5. gadsimtā pr. Kr.) māla trauks ar solāro simboliku

Fig. 2. Pottery vessel of the Halstatt Culture

deum suum appellant – kā pērkona, ko viņi sauc par savu dievu). Kristieši galveno atšķirību pagānu un kristiešu pasaules redzējumā saskatīja galvenokārt tajā apstāklī, ka kristīgie pielūdz pašu radītāju, bet nekristīgie tikai radītās lietas, kuru uzskaitīšanu parasti sāk ar sauli, mēnesi, zvaigznēm, pērkonu utt.

Solārā simbolika

Saulei, Mēnesim un citiem debesu spīdekļiem bija ievērojama loma visu baltu tautu mitoloģiskajos priekšstatos. Šī indoeiropeiskā tradīcija, kas uzplaukst līdz ar agrīno zemkopju kultūras attīstību, spilgtu izpausmi iegūst baltu dzelzs laikmeta materiālajā kultūrā. Divdesmitā gadsimta 30. gados Latvijā izveidojās skola, kas senlatviešu dievību – Dieva, Māras, Laimas, Pērkona simbolus meklēja latviešu ornamentikā. To pamatoja ar vizuālu līdzību: svastika kā divi krustoti zibeņi – Pērkona krusts, tautas dziesmās minētais atribūts – līklocis – Laimas ūdeņi utt. Šos uzskatus nevar atzīt par zinātniskiem, lai gan, piemēram E. Brastiņš,[37] J. Sudmalis[38] pamanīja daudzas ornamenta kompozīcijas, kas atkārtojas un ir noturīgas laika gaitā. Tas ir dalītais rombs – dārziņš jeb stūrainā saulīte, tā sauktais jumtiņš jeb Dieva zīme u. c. Šīs zīmes ir raksturīgas vēlā dzelzs laikmeta kuršu aproču rotājumos (*1. att.*) Jumtiņš – komplicēta zīme, trīsstūris ar tā smailei pretī vērstiem trim aplīšiem – ir pazīstams jau Hallštates kultūrā (12.–5. gs. pr. Kr.). (*2. att.*) Neapšaubāmi, senatnē šīm zīmēm bija simboliska nozīme. To parāda kaut vai svastikas dažādais tulkojums dažādās kultūrās. Zīmīgi, ka senās latviešu kapu zīmes pēc formas atgādina tā saukto Dieva zīmi. Nav šaubu, ka lielākā šo simbolu daļa ir iekļaujama kopīgajā solāro simbolu kategorijā, bet to saistībai ar konkrētām dievībām trūkst pamatojuma.

Priekšstati par nāvi

Nāve kuršu priekšstatos acīmredzot ir tikai pāreja no vienas dzīves citā, līdzīgi kā sieviete laulībā pāriet no vienas dzimtas otrā. Ar to var izskaidrot ievainoto nogalināšanu kaujas laukā, kas aprakstīta Indriķa Livonijas hronikā, attēlojot kuršu uzbrukumu Rīgai 1210. gadā: "Un ikvienu, kas, mašīnu akmeņu vai stopnieku ievainots, nokrita zemē, viņa brālis vai cits cīņu biedrs tūdaļ nobeidza pavisam, no-

[37] Brastiņš E. Latviešu ornamentika. – Rīga, 1923. – 82.lpp.

[38] Sudmalis J. Latvju raksti. (Ornamenti). – Rīga, 1923. – 16.lpp.

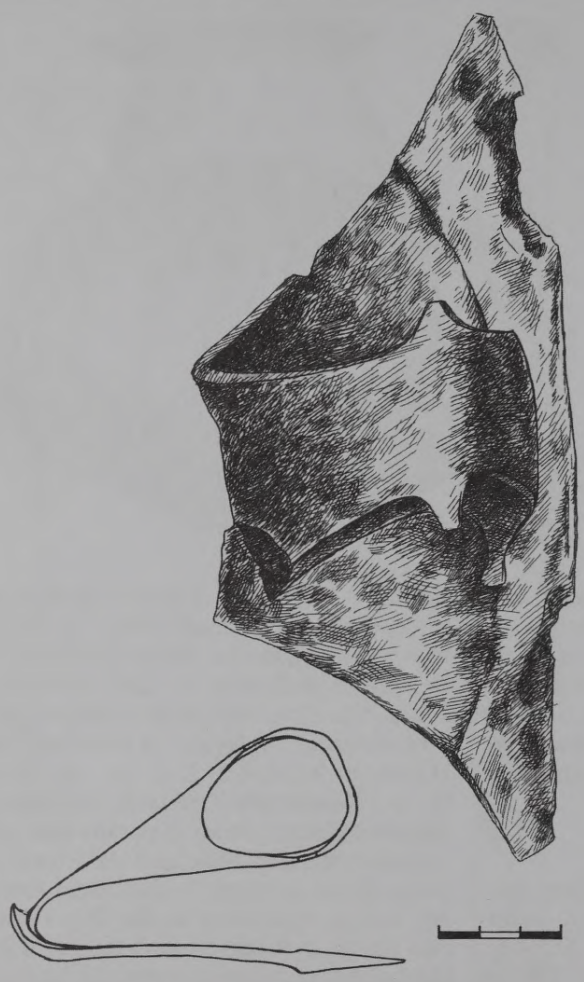

3. att. Cirvis no kuršu ugunskapa (12. gadsimts)

Fig. 3. Couronian artefacts with traces of damage. 11th–13th century

cirzdams viņam galvu."[39] No šī apraksta var spriest arī par to, kā, pēc kuršu priekšstatiem, notika mirušā dvēseles pārcelšanās uz citu pasauli. E. Šturms šajā sakarā saka: "Paraža nonāvēt karā smagi ievainotos, jādomā, ir izpaudums tai īpatnējai attieksmei pret dzīvību un nāvi, kas atspoguļojas baltu tautu ticējumos. Saskaņā ar tiem, nāve mirušajam nedraud kā baismu pilna iznīcība vai nezināms liktenis; tie ticēja, ka dzīve turpinās viņā saulē, un tas cilvēkam palīdzēja pārvarēt šķiršanās sāpes. Izredzes uz pilnvērtīgu dzīvi arī pēc nāves varēja likties vilinošākas par nelaimīgu dzīvi šai pasaulē."[40] Uzmanības vērti ir arī Indriķa vārdi, ka parasti ievainotā nonāvēšanu veic brālis. Šī acīmredzot ir paražu tiesību norma, kur dzimta ir sabiedrības pamatelements. Dzimtas piederīgie ir atbildīgi viens otra priekšā kā dzīvē, tā nāvē.

Nav pamata apšaubīt, ka kuršu priekšstati par pēcnāves dzīvi būtiski atšķirtos no prūšu priekšstatiem, kurus apraksta Dus-

[39] Indriķa hronika. – XIV: 5.

[40] Šturms E. R. Hroniku un senrakstu ziņas par baltu tautu bēru paražām 13. un 14. gs. – 1938. – 95.lpp.

4. att. Kuršu kapu inventārs ar bojātām senlietām (11.–13. gadsimts)

Fig. 4. Couronian artefacts with traces of damage. 11th–13th century

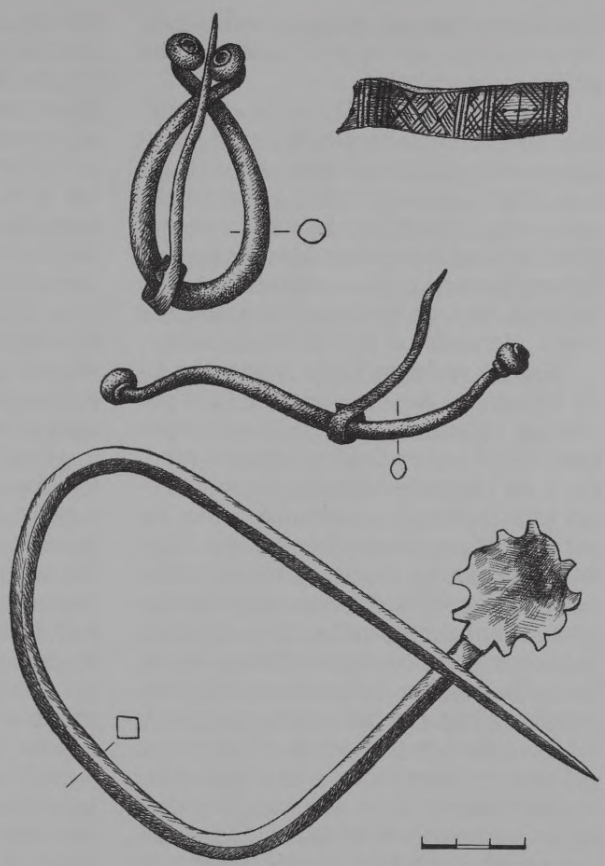

burgas Pēteris: "Prūši ticēja miesas augšāmcelšanai, bet ne tā, kā vajadzēja. Proti, viņi ticēja, ja kāds šai dzīvē bijis dižciltīgs vai zemas kārtas, bagāts vai nabags, varens vai vājš, viņš tāds būšot arī pēc augšāmcelšanās nākamā dzīvē."[41] Lai gan cilvēka nāve, īpaši godpilna nāve kaujas laukā, tika uztverta fatālā mierā, pats nāves fakts tomēr bija nozīmīgs notikums. F. Ariess to apzīmē par "pieradināto nāvi". Tā izpaužas tādējādi, ka nāve ir publisks fenomens, kurā iesaistīta visa kopiena. Tajā pašā laikā tā ir nogaidīšana līdz augšāmcelšanās brīdim mūžīgai dzīvei. Kā zināms, kuršu kapi aplūkojamā laika posmā izceļas ar bagātu piedevu skaitu.

Domājams – tā kā kurši ilgāk kā citas senlatviešu tautības saglabāja vadonības laikmetam atbilstošu dzīves veidu, līdz pat 13. gadsimtam, kas balstījās uz vikingu laikam raksturīgajiem sirojumiem, kuros izcilas sirotāja dotības saglabāja savu nozīmi, saglabājās arī šī laika simbolika – liels skaits ieroču, arī darbarīku, rotu un tirgotāju svariņu kapos. Šajā gadījumā lietas atspoguļoja dzīves laikā iegūtu varenību, slavu un bagātību. Uz to, ka liels piedevu skaits raksturo veiksmīgu sirotāju, varoni un neapšaubāmi arī bagātību un varu ieguvušu cilvēku, norāda arī tas, ka kuršu vīriešu kapi 10.–13. gadsimtā vairumā gadījumu ir bagātāki ar piedevām nekā sieviešu kapi.[42]

[41] Петр из Дусбурга. Хроника земли прусской. – С.51.; Cit. pēc: Šturms E. – Chroniku un senrakstu ziņas par baltu tautu bēŗu parašām 13. un 14. gs. – 86.lpp.

[42] Asaris J. Arheoloģiskie pētījumi Sāraju un Upīšu senkapos // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu pētījumu rezultātiem 1990. un 1991. gadā. – Rīga, 1992. – 21.–22.lpp.

Domājams, bija arī atbilstoša tautas mutvārdu tradīcija, kas iekļāvās kopējā varoņu glorifikācijas simbolikā.

No nāves, iespējams, varēja arī atpirkties. Kā mēģinājumu atpirkties no nāves skaidro Rucavas Tīras purva depozītu, kas noguldīts 9. gadsimta vidū.[43] Depozītā tika atrasti divi egles dēlīšu vairogi, dzelzs umbons, bronzas pakavsakta, bronzas aproce, dzeramais rags, bronzas kaltiņš, apģērba paliekas. Minētas senlietas bija noguldītas purvā, piespiežot ar priedes mietiem.[44]

Kopš 9. gadsimta kuršu teritorijā izplatīti ugunskapi, kas 10. gadsimtā kļūst par vienīgo apbedījuma veidu. Ugunskapos tradicionāli sastop bojātu kapa inventāru (*3., 4. att.*) Senākie ugunskapi kuršu teritorijā konstatēti Durbes Sauslauku senkapos, kur apbedījumu inventārā redzama skandināvu ietekme.[45] Kuršu ugunskapi ir divu veidu – pirmais, kad fragmentārās senlietas kopā ar kalcinētiem kauliem, oglēm un pelniem apraktas samērā lielā kapa bedrē. Tas pieļauj iespēju, ka mirušais sadedzināts uz vietas kapu bedrē. Otrs ugunskapu veids – nelielā kapu bedrītē novieto sārta paliekas, senlietas un kalcinētus kaulus, tos ievietojot šķirstiņā vai audumā. Tas norāda, ka ir pastāvējusi arī sadedzināšana ārpus kapa bedres, kādā kopējā sadedzināšanas vietā – ustrinā.[46] Pēdējā pamatota arī ar rakstītiem avotiem, to pierāda arī apbedījumi Vilkumuižas ezerā Talsos. E. Šturms norāda, ka tajā pašā laikā kuršu ugunskapos agrāk nepieredzētā daudzumā parādās Skandināvijas importa priekšmeti: zobeni, šķēpi, apkalumi, zirglietas, citas senlietas Nav šaubu, ka kapā liktās senlietas bojātas speciāli, lai gan daļa no tām bojātas arī sārta liesmās. Varētu šķist, ka problēma ar to arī izsmelta – kuršiem raksturīgi ugunskapi, šo kapu piedevas tiek bojātas. Līdz šim pētnieki arī parasti aprobežojušies ar šī fakta konstatāciju. Tomēr jautājums ir plašāks un acīmredzami prasa papildu iedziļināšanos. Ugunskapi un senlietu bojāšana neaprobežojas tikai ar kuršu teritoriju. Tā iesniedzas arī lībiešu zemēs Daugavas lejtecē un Gaujas baseinā, bet reizēm sastopama arī ārpus šīs teritorijas. Apbedīšanas tradīcijās izmaiņas nenotiek tāpat vien – tās var būt saistītas vai nu ar izmaiņām iedzīvotāju etniskajā sastāvā vai arī ideoloģijā. Acīmredzot lietu bojāšana jāsaista ar priekšstatu par to, ka arī nedzīvai lietai ir dvēsele. Mirušo valstībā būs noderīgas mirušas lietas.

Svarīga bija arī pati pāreja uz mirušo valstību. Līķi pārejai uz viņsauli vajadzēja sagatavot. Pārejas periods no dzīvo pasaules uz mirušo ilgst trīs dienas – "ārpus dzīves, bet ne nāvē."[47] "Tos ieraudzīdami (rīdzinieku papildspēkus no Mārtiņsalas – *G.Z.*), kurši atkāpās no pilsētas, savāca savus kritušos un, atgriezušies pie kuģiem, pārcēlās pār Daugavu. Tur viņi trīs dienas vadīja mierā, sadedzināja savus mirušos un apraudāja tos."[48] Šis pārejas periods kuršu apziņā acīmredzot bija ļoti svarīgs un to nedrīkstēja kaut kā aizkavēt vai traucēt: "Taču kurši, kuriem vairāk rūpēja savējo apbedīšana, runāja miermīlīgu valodu un pēc trim dienām atkāpās". Šī procedūra atbilst kopējām indoeiropiešu tradīcijām. Tās ietvēra: 1) atvadu mielastu apbedīšanas laikā, ko pavadīja apraudāšana; 2) līķa nogādāšanu apbedīšanas vietā; 3) līķa sadedzināšanu pamatvariantā, bet reizēm arī apbedīšanu zemē vai ūdenī kopā ar upurdzīvniekiem, dažkārt arī ar cilvēkiem; 4) no mirušā kauliem izveidotu mirušā tēlu – tā rituālo dubultnieku; 5) pagaidu mītnes radīšanu mirušā tēlam; 6) urnas ar kauliem apbedīšanu. Kopumā rituāls simbolizēja pāreju uz citu pasauli.[49]

---

43 Urtāns V. Senākie depozīti Latvijā (līdz 1200. g.). – Rīga, 1977. – 77.lpp.

44 Turpat. – 163.lpp.

45 Riekstiņš H. Latviešu cilšu kapu tipi un apbedīšanas parašas dzelzs laikmetā. – Rīga, 1935. – 57.lpp.

46 Turpat.

47 Adamovičs L. Senlatviešu reliģija // Vēstures atziņas un tēlojumi. – Rīga, 1937. – 83.lpp.

48 Indriķa hronika. – XIV: 5

49 Иванов В. В. Реконструкция структуры символики и семантики индоевропейского погребального обряда. Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Погребальный обряд. - Москва, 1990. – С.5.

Mirušā sadedzināšanu, sārtu ar tā sadedzinošo uguni un gaismu var uzskatīt ne tikai kā abstraktu pirmatnējās stihijas iemiesojumu, bet arī kā miniatūru kosmiskā spīdekļa – saules – atdarinājumu, kas zemkopju ideoloģijā spēlē tik svarīgu lomu.[50]

Sārta uguns atšķir no mirušā ķermeņa un vēlāk kapā guldītām paliekām kādu ārēji un iekšēji identisku daļu, kas pārvietojas veļu valstī. Varētu teikt, ka sārtu paliekas ar kauliem un senlietām ir mirušā negatīvs, kuram viņā saulē atbilst kāds pozitīvs tēls. Kremācijas un inhumācijas paražās tātad nav tādu principiālas dabas atšķirību, kas būtu varējušas ietekmēt uzskatus par cilvēka eksistences veidu pēc viņa nāves. E. Šturms pieņem, ka sadedzināšanai vajadzēja pasargāt mirušo no lēnās un nepatīkamām parādībām savienotās satrūdēšanas, liekot ķermenim sārta ugunīs sairt, līdz ar sārta dūmiem vieglāk un ātrāk pārcelties citā dzīvē.[51] Baltu reliģiskajos priekšstatos trūkst pastarās tiesas.

Indoeiropiešu tradīcijām nerunā pretī arī kremēto mirušo atlieku apbedīšana ūdenī. Pazīstams kuršu kapulauks ir Vilkumuižas ezerā Talsos. Apbedījumi attiecas uz 13. un 14. gadsimtu. Ēdoles Kaķu ezerā atrastas līdzīgas kuršu senlietas. Purvos – Kazdangas Bāzēnu māju purvā rastas tipiskas kuršu lentveida aproces. Tāšu Stibās, Jaunsieksātes muižā kādā purvā, piecu pēdu dziļumā, atrastas kuršu aproces, sakta un kaklariņķi.

Līdzīgi tas izpaužas arī skandināviem. "Inglingarsagā" 8. nodaļā aprakstīti Odina likumi, kas nosaka, ka visiem mirušiem jātop sadedzinātiem, viss viņu kustamais īpašums liekams tiem sārtā līdzi un mirušā pelni izkaisāmi jūrā vai aprokami zemē. Šo skandināvu ticējumu atspulgs, liekas, saskatāms arī kuršu apbedījumos Vilkumuižas ezerā.[52]

Upuri

Kurši pazina tā dēvētos dāvanu upurus. Tā ir vienkārša dāvana dievībai. No reliģiskā viedokļa šāds upuris ir primitīvs tai ziņā, ka domā, ka dievībai, kurai taču jau viss pieder, vispār varētu vēl kaut ko dāvāt; reliģiozs pēc sava iekšējā nolūka: pateicības izteiksme, atdošanās izteiksme un cildināšanas izteiksme.

"Kad zirgus, šķēpus, zobenus
un bruņcepures, vairogus,
ko pagāni bij pametuši,
tie brālīgi tos sadalīja.
No tā nu sava daļa bija
ar debestēvam jāpiešķir,
kas gādājis par viņiem ir."[53]

Pazīstami arī atvietojuma upuri. Veselā vietā te upurē kādu daļu.[54] Veicot arheoloģiskos izrakumus Talsu pilskalnā, konstatēts, ka gar kādas celtnes akmens pamatu vietā bija ierakts ap 50 cm plats un 25–30 cm dziļš grāvītis un tas piepildīts ar dažādu dzīvnieku kauliem (atsevišķu kaulu un locekļu kopskaits – 157). Kauli bija gan fragmentāri, gan veseli; starp citu atradās kopā saderīgas locītavu daļas un vairākas zirgu priekškājas, sākot no augšpus ceļa locītavas. Pēdējās norāda, ka šīs locekļu daļas tur novietotas veselas – ar visu miesu (jau minētie aizvietojuma upuri). E. Šturms uzskatīja, ka jaunākajos slāņos atraktās zirgu galvas ir uzlūkojamas par svarīgiem senkuršu reliģisko tradīciju lieciniekiem un skaidroja ar P. Einhorna 17. gadsimta sākumā pierakstītajām ziņām par to, ka latvieši dzīvnieku kaulus un zirgu vai govju galvaskausus uzlūkojuši par labiem cilvēku un lopu aizsargātājiem pret visādām likstām vai ļaunumiem.[55]

---

50 Акимова Л. И. Об отношении геометрического стиля к обряду кремации. Исследования в области балто-славянской духовной культуры. – С.231.

51 Šturms E. Chroniku un senrakstu ziņas par baltu tautu bēŗu parašām 13. un 14. gs. – 96.lpp.

52 Šturms E. Vilkumuižas ezera atradumi // Senatne un Māksla. – 1936. – Nr. II. – 84.lpp.

53 Atskaņu hronika. – 11991.–11 999. rinda.

54 Mešings G. Vispārīgā salīdzināmā reliģiju vēsture / Tulk. H. Butuls. – Rīga, 1936. – 51.–53. lpp.

55 Karnups A. Izrakumi Talsu pilskalnā 1936. g. – SM. – 1936. – Nr. 4. – 76., 77.lpp.; Wiederlegunge der Abgöttery vnd nichtigen Abgerglaubens etc. von Pavlo Eimhorn. – Riga, 1627. – Cap. V, 22.

Kristietības iespaids

Lai gan, pēc Brēmenes Ādama ziņām, ap 1060. gadu Kurzemē dāņi uzcēluši baznīcu un uzsākuši kristietības izplatīšanu, visā aplūkojamā periodā tās iespaids izpaužas vāji. Pagānisko tradīciju dzīvotspēju apliecina mirušo kremācija, nelielais kristietības simbolu skaits.

Ziņas par skandināvu misiju Kurzemē sniedzis Brēmenes Ādams. Par Kursu (*Churland*) viņš raksta: "Kādam tirgotājam dedzīgi vēloties, tagad tur ir uzcelta viena baznīca, kuras celšanu ar daudzām dāvanām pavedināja Dānijas valdnieks. Šo kandilēnu, slavēdams Kungu, man rečitēja pats valdnieks" (Svens Estridsens). A. Kursis šeit saskata autora ironiju un rindas "*recitavit mihi hanc cantilenam*" skaidro, ka Ādams par to raksta ar neslēptu smīnu – "rečitējis divās mēlēs". Savu viedokli A. Kursis pamato ar to, ka, ka baznīca, visticamāk, celta īsi pirms Ādama viesošanās Dānijā 1068. gadā, bet Svens kļuva par pilntiesīgu Dānijas valdnieku pēc 1066. gada, kad Kursa pieder Zviedrijai.[56] A. Spekke šajā ziņā nav tik kategorisks, šo teikumu tulkojot: "Pats ķēniņš, prieka pilns par [Mūsu] Kunga [mācības izplatīšanos] man noskaitīja priekšā šo stāstu."[57]

Ja arī dāņu kristīgā misiju Kurzemi ir skārusi, visticamāk tā notikusi pie tās ziemeļdaļā dzīvojošiem lībiešiem. Uz kristietības iespaidu Ziemeļkurzemē norāda apstāklis, ka tur dzīvojošie lībieši 11.–12. gadsimtā sāk atmest mirušo sadedzināšanu, tāpat tas, ka Kurzemes dienvidu daļā (kuršu teritorijā) krustiņi tikpat kā nav atrasti, bet Kurzemes ziemeļos ir sastopami vairāku tipu krustiņi.[58] Tomēr kristietības iespaids visus viduslaikus bija vājš, uz ko jau norāda mirušo kremācija vēl 15. gadsimtā.

Sakari ar citām baltu tautām, to vidū prūšiem, turpinājušies arī pēc kuršu pakļaušanas. To parāda arī tādu jaunu priekšmetu izplatība, kurus var saistīt ar pagāniskā kulta tradīcijām. Kā piemēru šeit var minēt lāča naga piekariņus ar bronzas apkalumiem, kurus 13. gadsimtā sastop prūšu teritorijā, 14.–16. gadsimtā Lietuvā, bet Latvijā – īpaši lielā skaitā Kurzemē un Rietumzemgalē – tie izplatās 15.–16. gadsimtā.[59]

Par kristietības vājo iespaidu un seno ticējumu dzīvotspēju liecina arī tas, ka zirgu galvas – tā sauktie jumta gaiļi – uz ēku jumtiem bieži sastopamas kādreiz kuršu apdzīvotajā teritorijā: Dienvidrietumkurzemē un Rietumlietuvā.[60]

---

56 Kursis A. Ziemeļnieku sāgas par seno Latviju un latviešiem. Stokholma. – 1998.– 33.–35. lpp.

57 Spekke A. Brēmenes Ādamu lasot ar latviešu tautas vēsturnieka acīm. – 46. lpp.

58 Mugurēvičs Ē.Krustiņveida piekariņi Latvijā laikā no 11. līdz 15. gs. // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1974. – 11. laid. – 231.lpp.

59 Земитис Г. Отражение культа животных в археологическом материале средневековой Латвии// Гістарычна археалогічны зборнік. - Мінск. – 1995. – [1] 6. – С.193–197.

60 Sarkane I. Ēku apdarināšanas principi Dienvidkurzemē 19. gs. un 20. gs. sākumā // Latvijas PSR vēstures un kultūras pieminekļi. – Rīga, 1988. – 133.–156.lpp.

Summary

Guntis Zemītis

Religious Ideas of the Couronians, after written Sources and Archaeological Evidence (10th–15th century)

Sources. Written evidence: Adam Bremensis, Heinrici Chronicon, Livländische Reimchronik, Petri de Dusburg. Chronicon terrae Prussiae, Guillebert de Lannoy. Voyages et ambassades. General information: call by Pope Innocent III for a crusade in Livonia against the barbarians who worship 'senseless animals, leafy trees, clear waters, green grass and evil spirits.' Rome, 5th October, 1199. Couronian adherence to pagan traditions is also emphasised in the introduction to Livländische Reimchronik.

Archaeological evidence reflecting the spiritual world of the Couronians: burial practices – cremation, deliberate destruction of artefacts, offerings in the foundations of 11th and 12th century buildings (A. Karnups 1936), artefacts – amulets, decorative designs. Ornamental design is conservative, with elements of solar symbolism (*Figs. 1*). Animal cults – horse and bear.

The religion formed on the common Baltic religious basis: part of a so–called 'fertility religion', with the dominance of solar, lunar and fertility symbolism.

Cult sites: holy groves, where cremation took place, are mentioned by de Lannoy. More common than in other parts of Latvia are 'Idol Hills' (Elku kalni) that were cult and assembly sites. Information about three images of deities in Kurzeme (E. Kurtz 1924).

Pantheon: information about a Couronian god (Livländische Reimchronik). It may be assumed that this resembled the Prussian pantheon, which included several deities, because material culture, language and burial rites were all similar. Symbols of a thunder cult – antler axes (Ē. Mugurēvičs 2000), possibly also axe–pendants. Contacts with the Prussians continued even after Couronian incorporation into Livonia (G. Zemītis 1995).

Concepts regarding death and dying. The understanding of death corresponds to the idea of 'domestication of death'. Death is only a transition from one life to the next, as a woman passes from one family to another in marriage. Killing of the wounded during battle. The time of transition from the world of the living to the world of the dead was three days (Heinrici Chronicon XIV: 5) – 'outside of life, but not in death' (L. Ādamovičs 1937). A parting meal at the time of burial. Life after death as a continuation of this life. The grave inventory is a reflection of social status. Deliberate damage to artefacts (*Figs. 3., 4*), the possibility of resurrection.

Forms of offerings. Foundation offerings. According to P. Einhorn (1627), the Latvians attributed to mortal remains 'unusual force and unusual qualities'. Offerings of thanks to the gods after victory (Livländische Reimchronik), possibly paying off death (V. Urtāns 1977).

During the whole of the period discussed, the influence of Christianity was weak, as indicated by cremation of the dead and the small number of Christian symbols.

Viktorija Bebre

DZERAMIE RAGI KURŠU APBEDĪJUMOS

Ievads

Dzeramajiem ragiem bijusi svarīga loma kuršu apbedīšanas tradīcijās. Par to liecina šo priekšmetu atradumu lielais klāsts, kas atklāts kuršu senkapos, it īpaši 11.–13. gadsimta ugunskapos. Kopumā Latvijas teritorijā atrasti apmēram 500 dzeramo ragu eksemplāri, bet kuršu novadā vien iegūts ap 400 vienībām.

Ragi ar apkalumiem kā dzeramais un arī rituālais trauks baltu teritorijā parādās tikai ar 3. gadsimtu pēc Kristus.[1] Visagrāk dzeramie ragi ar metāla apkalumiem ieviešas Viduseiropas dienviddaļā agrā dzelzs laikmetā (9.–5. gadsimtā pirms Kristus), bet plašāk izplatīti Centrāleiropā un Ziemeļeiropā tie ir vēlās Latēnas un romiešu periodā.[2]

Paraža apkaltus dzeramos ragus likt apbedījumos sāk izplatīties vēlajā Latēnas periodā (500.–300.g. pr. Kr.) un turpinās ar dažādu intensitāti līdz "tautu staigāšanas laikmetam".[3] Vienīgi Baltijas teritorijā turpinās šī tradīcija – līdz pat 1. gadu tūkstoša otrajai pusei pēc Kr. un sevišķi vēlajā dzelzs laikmetā kuršu ugunskapos. Domājams, ka kuršu iespaidā dzeramie ragi vidējā dzelzs laikmetā izplatījušies arī zemgaļu, lībiešu apdzīvotajā teritorijā un arī etniski jauktos apvidos (latgaļu–sēļu).

Latvijā nav īpaša plaša apkopojoša darba par visiem mūsu teritorijā atrastajiem dzeramajiem ragiem. Jāatzīmē arī, ka Kurzemes novads līdz 20. gadsimta 90. gadiem – kā bijušās PSRS pierobežas teritorija – bi-

---

[1] Urtāns V. Etniskās atšķirības apbedīšanas tradīcijās un kapu inventārā Latvijā 5.–9. gs. // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1970. – IX laid. – 64.lpp.

[2] Andrzejowski J. Okucia rogów go picia z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich w Europie Środkowej I Północnej (Próba klasyfikacji i analizy chronologiczno–terytorialnej) // Materialy starożytne i wczesnośredniowieczne. – Warszawa, 1991. – Tom VI. – S.8–9.

[3] Turpat. – 8.lpp.

ja viena no arheoloģiski mazāk pētītajām Latvijas daļām. Pētnieku rīcībā ir daudzi ragu apkalumu savrupatradumi un pēc apjoma nelielu arheoloģisko izrakumu materiāli, kas veikti līdz Otrajam pasaules karam vai arī 60.–70. gados lauksaimnieciski apstrādātajās zemēs, kuras atradās ārpus militārās aizlieguma zonas. Tikai 90. gados – pēc Latvijas neatkarības atgūšanas – arheologi varēja netraucēti uzsākt arheoloģiskos izrakumus Kurzemē.

Izņemot kuršus, pie pārējām baltu ciltīm un arī pie Baltijas somiem dzeramie ragi ir rets atradums. Dažkārt visā kapulaukā konstatēts tikai viens tāds apbedījums, kur mirušajam viņā saulē bez tradicionālajām piedevām – ieročiem, darba rīkiem, rotām – līdz ielikts arī viens dzeramais rags. Parasti dzeramais rags atsegts īpaši bagātos vīriešu (zēnu) apbedījumos.

Tādēļ arheologi kapulauku materiālu publikācijās īpaši izceļ šos retos apbedījumus ar dzeramajiem ragiem, galvenokārt atspoguļojot mantisko un sabiedrisko diferenciāciju un apbedīšanas tradīcijas.[4]

Pirmo kopsavilkumu par dzeramo ragu atradumiem līdz 20. gadsimta 30. gadu vidum Latvijā un kaimiņu teritorijās sniedza H. Moora savā darbā par dzelzs laikmetu Latvijā.[5] Pagaidām plašāka analīze izdarīta tikai par Latvijā iegūtajiem ornamentētajiem 8.–12. gadsimta dzeramajiem ragiem.[6]

Galvenokārt uz jau publicētā materiāla bāzes ragus ne tikai kā dzīru un reliģisko rituālu piederumus, bet arī kā sociālās un politiskās varas piederumus vidējā un vēlajā dzelzs laikmetā Latvijā ir skatījis A. Šnē.[7]

Jāuzsver, ka visi pētnieki, kas nodarbojušies ar kuršu problemātiku, ir atzīmējuši šo kuršiem raksturīgo kapu piedevu,[8] bet šo artefaktu klasifikācija izpalikusi.

Bez tam zināmu ierosmi mēģināt apskatīt kuršu apbedījumos iegūtos dzeramos ragus deva Lietuvas pētnieces A. Simniškutes apkopojošais darbs "Dzeramie ragi Lietuvā",[9] kurā minēti arī kuršu dzeramie ragi, kas iegūti Lietuvas ziemeļrietumu daļā – tur atradās kuršu 9.–10. gadsimta skeletkapu kultūras centrs.

Vēl pirms tam 90. gadu sākumā bija nācis klajā arī poļu arheologa J.Andrzejovska darbs par apkaltajiem dzeramajiem ragiem Centrāleiropā un Ziemeļeiropā vēlās Latēnas un romiešu periodā. Diemžēl poļu pētnieka darbā atrodamas tādas norādes uz seniem dzeramo ragu atradumiem Latvijā, ko pētnieki publicējuši jau 20.–30. gados.

Pētītie kapulauki un dzeramo ragu atradumi

Dzeramo ragu analīzei izvēlēts galvenokārt izrakumu materiāls, kas iegūts no agrāko Aizputes un Kuldīgas apriņķu arheoloģiskajiem pieminekļiem un glabājas Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas krātuvē. Ļoti nozīmīgu ieguldījumu Kurzemes arheoloģiskajā izpētē 30. un

---

4 Urtāns V. Etniskās atšķirības... – 64.lpp.; Caune A. Jaunsaules Siliņu kapulauks // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1987. – XV laid. – 47., 48.lpp., 6.att.: 6; 50.lpp.; Šnore R. Daugavas lībieši Doles salā // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1996. – XVIII laid. – 114., 129.lpp. u.c.

5 Moora H. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 N. CHR. – Tartu, 1929. – I. Teil. – Tafel XXX; Tartu, 1938. – S.481–484.

6 Bebre V. Ornamentēto dzeramo ragu atradumi Latvijā 8.–12. gs. // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1996. – XVIII laid. – 43.–48.lpp.

7 Sne A. Paths to power: the political context of the Iron Age drinking horns in Latvia // EAA 5 th Annual Meeting Final Programme and Abstracts. – Bornemouth, 1999.

8 Moora H. Pirmatnējās kopienas iekārta un agrā feodālisma sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. – Rīga, 1953. – 125.lpp.; Urtāns V. Etniskās atšķirības... – 64.lpp.; Asaris J. Vīriešu apbedījumi Sāraju senkapos // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu 1992. un 1993. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1994. – 17.lpp.;

9 Simniškyte A. Geriamieji ragai Lietuvoje // Lietuvos Archeologija. – Vilnius, 1988. – T. 15. – P.185–245.

40. gados devis Eduards Šturms. Jāatzīmē, ka nedaudzo, bet plašāk pētīto kapulauku materiāls ir vairāk vai mazāk izvērtēts un publicēts jau daudzos darbos par arheoloģijas tēmu. Tādēļ, lai neatkārtotos, īsi hronoloģiskā secībā tiks apskatīti pētītie kapulauki un tajos iegūtie dzeramie ragi.

RAŅĶU KAPENIEKU kapulauks (Kuldīgas apriņķis, Raņķu pagasts) ir līdzenais kapulauks, kurā 1931. gadā E.Šturms atsedza 37 ugunskapus, kas attiecināmi uz vēlo dzelzs laikmetu.[10]

Dzeramo ragu apkalumu fragmenti atsegti 43% kapu, t.i., 16 kapos. Jāņem vērā, ka kapulauka teritorijā savākti arī vēl 23 ragu fragmenti, starp kuriem ir ne tikai sīki fragmenti, bet arī veselas apmales. Visvairāk kapos līdzi doti divi līdz četri dzeramie ragi, bet pieci ragi bijuši ielikti četros kapos (1., 3., 17., 28. kaps). Daļa no savrupatradumiem droši vien nāk no tiem kapiem, kuros konstatēts tikai viens rags vai kuri postīti zemes darbos. Kā var spriest pēc pārējām kapu piedevām, tad dzeramos ragus atrod galvenokārt vīriešu vai zēnu apbedījumos. No 16 kapiem, kuros atrasti dzeramie ragi, trīs E.Šturms, pēc pārejām piedevām, attiecina uz sieviešu apbedījumiem (4., 25., 37. kaps). Vienā kapā konstatēti gan dažāda lieluma, gan ar atšķirīgiem dekoratīviem apkalumiem rotāti dzeramie ragi. Pie tam dzeramie ragi gan atsegti kopā ar pārejām piedevām, gan arī atrasti ārpus kapa kontūrām. Tā kā dzeramie ragi nav pabijuši ugunī un nav arī apzināti sabojāti, kā tas raksturīgs kuršu ugunskapiem, tad iespējams, ka daļa no ragiem ir tuvinieku ziedojums mirušajam, bet kāds varētu būt bijis arī apbedītā inventārs, kas kapā pielikts pie pārejām piedevām apbedīšanas laikā.

KAZDANGAS APARIŅAS kapulauks (Aizputes apriņķis, Kazdangas pagasts) ir vēlā dzelzs laikmeta kapulauks. 1931. gadā E.Šturms te konstatēja sešus ugunskapus, kas gan stipri postīti, rokot smilti un ierīkojot augļdārzu. Daļēji noraktajā 4. kapā iegūts viens dzeramā raga apmales apkaluma fragments un citu rotaslietu un ieroču sīki fragmenti, kas salauzti un pabijuši ugunī.[11]

KAZDANGAS ROŅU kapulauks (Radziņkalns) arī stipri postīts, cauri tam izbūvējot šaursliežu dzelzsceļa uzbērumu kādreizējā Kazdangas pagastā, Aizputes apriņķī. Atlikušajā 13 m² lielā laukumā E. Šturms 1932. gadā ieguva 268 senlietas, starp kurām ir divu dzeramo ragu apkalumi. Šos postītos ugunskapus E.Šturms datē ar 14. gadsimtu.[12]

RUCAVAS ĢEISTAUTU kapulauka (Aizputes apriņķis, Rucavas pagasts) materiāls ir sevišķi nozīmīgs, jo tas vislabāk raksturo vidējā dzelzs laikmeta kuršu apbedīšanas parašas un tajā iegūti divi no senākajiem dzeramiem ragiem Latvijas teritorijā.[13] Kopumā E. Šturms jau kara laikā (1942.) izpētīja 25 kapus, kas datējami ar 5.–6. gadsimtu.

Vidējā dzelzs laikmetā Latvijā visur ieviesās līdzenie kapulauki, kuros mirušie tika apbedīti nesadedzināti. Ģeistautu kapulaukā mirušie apbedīti zemē ieraktās, 30–85 cm dziļās, no 1,25 x 0,95 līdz 2,90 x 0,70 m lielās, pārsvarā ovālas formas kapa bedrēs. Bedru kontūras kļuva redzamas tūlīt pēc augsnes kārtas noņemšanas. Mirušie kapā guldīti uz muguras izstieptā stāvoklī, kauli iznīkuši, par kapa virzienu iespējams spriest pēc kapa piedevu stāvokļa.

12. kapā līdzās ar citām vīrieša piedevām – dzelzs izkapts fragmentu, uzmavas šķēpa gala fragmentu, apaļu bronzas sprādzi, bronzas stieplītēm – bija ielikti divi vienādi dzeramie ragi, kas attiecināmi uz 5. gadsimtu.

Lai gan mirušo orientācija vidējā dzelzs laikmetā vēl nav nostabilizējusies,

[10] Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas krātuve (turpmāk LVM AA): 62.

[11] LVM AA: 35.

[12] LVM AA: 139.

[13] Moora H. Pirmatnējās kopienas... – 125.lpp.; Urtāns V. Etniskās atšķirības... – 64.lpp.; Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974. – 146.lpp.

1. att. Pirmās grupas dzeramo ragu apkalumi
1 – bronzas apmales apkalumu fragmenti
2 – cilpu atsaites
3 – raga bronzas uzgalis
Rucavas Ģeistauti, 12. kaps (A 9915:5)

Fig. 1. Mounts from drinking horns of the first group
1 – fragments of bronze rim mounts
2 – reinforcement loops
3 – bronze tip of the horn
Rucavas Ģeistauti, grave 12 (A 9915:5)

tomēr vairāk kārt novērots ziemeļu–dienvidu virziens.

Grūtāk izšķirams jautājums, vai šī sabiedrība ir evolucionizējusies uz vietas no iepriekšējā laikmeta, vai arī tā ienākusi ar savām tradīcijām. Arheologs A.Vasks uzskata, ka Latvijas rietumdaļai vairāk raksturīgs pirmais attīstības ceļš.[14]

ALSUNGAS KALNIŅU kapulauks (Kuldīgas apriņķis, Alsungas pagasts) ir vēlā dzelzs laikmeta ugunskapu kapulauks, te 1959.– 1960. gada izrakumos atsedza 36 kapus (I.Cimmermane). Kapulauks ierīkots ap 3–4 m augstā un ap 50 m diametra lielā dabīgā uzkalniņā. Mirušie apglabāti uzkalniņā ieraktās bedrēs, iepriekš sadedzināti. Kapulauku sākts lietot 11. gadsimta beigās, bet ļoti intensīvi tas izmantots 12.–13. gadsimtā, atsevišķi apbedījumi bijuši arī vēl 14. gadsimtā.

Vairums mirušo Alsungas Kalniņu kapulaukā sadedzināti ārpus kapa bedres un tikai atsevišķos gadījumos pašā kapā (2. kaps).

Senlietas – kā parasti kuršu ugunskapos – salauztas, salocītas vai citādi sabojā-

[14] Vasks A., Vaska B., Grāvere R. Latvijas aizvēsture. – Rīga, 1997. – 148.lpp.

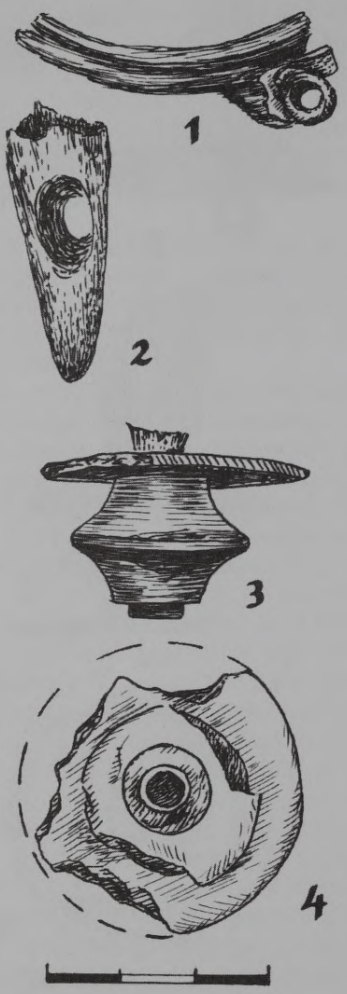

2. att. Pirmās grupas dzeramā raga apkaluma fragmenti
1 – augšmalas apkaluma fragments ar atsaites stiprinājuma cilpu;
2 – uzgalī iestiprinātā raga paliekas;
3–4 – raga bronzas uzgaļa fragments
Rucavas Ģeistauti, 12. kaps (A 9915:6)

Fig. 2. Fragments of mounts from drinking horns of the first group.
1 – fragment of a rim mount with a reinforcement loop;
2 – remains of the horn in the tip;
3–4 – fragment of the bronze tip of the horn
Rucavas Ģeistauti, grave 12 (A 9915:6)

tas, ar mirušo sadedzinātas sārtā. Tāpēc izrakumos vairāk atrod senlietu fragmentus nekā veselus priekšmetus.

Septiņpadsmit kapos atrastas 1–2 dzeramo ragu bronzas apmales ar izrotātiem apkalumiem (1., 4., 7.–11. kaps), 2. kapā atsegtas četru ragu bronzas detaļas, bet 20. kapā bija pat sešas šādas apmalītes. Jāuzsver, ka divi eksemplāri no tiem iegūti sieviešu ugunskapos. Kopā 34 dzeramo ragu apkalumi atsegti tieši kapos (19 kapi) un vēl 16 vienības reģistrētas kā savrupatradumi. Alsungas Kalniņu senlietu materiāls ir tipiski kursisks.[15]

SAVRUPATRADUMI. Kā salīdzinošais materiāls apskatīti arī savrupatradumi, kas iegūti galvenokārt no Aizputes apriņķa senvietām. Muzejā nonākuši vairāk kā 10 dzeramo ragu fragmenti no Alšvangas Kantiķiem (Aizputes apriņķis, Alšvangas pagasts), no Kazdangas pagasta (4 vienības), daži ragu apkalumi no Basu Kalējiem (Basu pagasts) u.c., kopumā šajā rakstā salīdzināsim vairāk kā 130 ragu fragmentus, kaut

[15] LVM AA: 372 (1959.) un AA: 629 (1960.); Cimmermane I., Urtāns V. Latvijas PSR Vēstures muzeja izrakumi 1960. gadā. – RT 1960. – Rīga, 1961. – 12.–13.lpp.

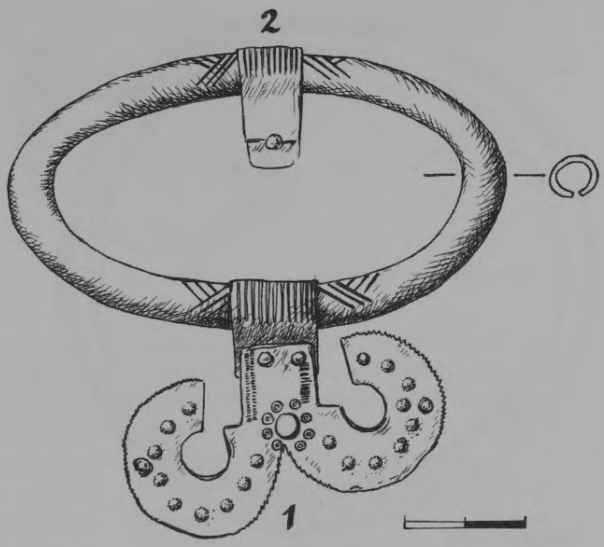

3. att. Dzeramā raga ornamentēta cilindriskā apmale ar profilētu dubultzalkša (1) un skavveida apmales apkalumu (2) Raņķu Kapenieki, 23. kaps (V 7630:1)

Fig. 3. Decorated cylindrical rim of a drinking horn with a profiled double-snake (1) and rivet-shaped rim mount (2) Raņķu Kapenieki, grave 23 (V 7630:1)

gan glabājas vairāk vienību, jo ar vienu inventāra numuru dažkārt reģistrēti vairāki ragu bronzas apkalumu fragmenti.

Arī dzeramie ragi, kas atrasti Lībagu Sāraju ugunskapos,[16] ir līdzīgi jau plašāk aprakstītajiem vidējā dzelzs laikmeta ugunskapiem.

Dzeramo ragu apskats

Lai veiktu dzeramo ragu detalizētu hronoloģiski tipoloģisko analīzi, diemžēl trūkst lietiskā materiāla no vairākiem gadsimtiem (7.–10. gadsimts), tādēļ, protams, šo artefaktu apskats nebūs pilnīgs.

Atsedzot kapus, ragu daļas nav saglabājušās, bet ir atklāti daudzveidīgi ragu bronzas apkalumi – augšmalas apmalītes, ragu gala un sānu daļu apkalumi u.c.

Visus dzeramos ragus, pamatojoties uz to galvenajām detaļām, var iedalīt divās lielās grupās. Pirmkārt, tie ir ragi, kam apkalta raga augšmala (atvērums) un gals (uzgalis vai gala apkalums). Otrkārt, ragi ar šauru bronzas augšmalas (atvēruma) apmalīti un ar nelieliem (1–3) apmales apkalumiem.

Kurzemē **pirmās grupas dzeramie ragi** atsegti tikai Rucavas Ģeistautu senkapos (12. kaps). Vīrieša kapā iegūti divu dzeramo ragu fragmenti – augšmalas apkaluma fragmenti ar stiprinājuma cilpām un raga bronzas uzgaļi, kas sastāv no trim sfēriskiem diskiem.

Ragu augšmalu apņēma šķērsgriezumā cilindriskas formas bronzas skārda apmale, no kuras saglabājušies divi nelieli fragmenti (*1. att.: 1*). Pie augšmalas bija piekniedētas arī divas cilpas atsaites – roktura piestiprināšanai (*1. att.: 2*). Dzeramā raga galu rotāja bronzas uzgalis, kas sastāv no trim sfēriskām ripām, bet uzmavā saglabājušās raga paliekas (*1. att.: 3*). Veselākā raga uzgalis sastāv no divām plakanām ripām, kam pa vidu mazāka, sabiezināta ripa (24 mm diametrā). Apakšējās gala ripa diametrs 36 mm, bet augšējās diametrs – 34 mm. Attālums starp augšējo un apakšējo ripu – 25 mm, uzmavas atvēruma diametrs 15 mm, kopā ar raga paliekām uzgalis saglabājies 48 mm augstumā. Uzgalis saliktas konstrukcijas, ripas uzstiprinātas uz griezumā četrstūraina stieņa, kam gals uz

[16] Asaris J. Arheoloģiskie izrakumi Rīgā un Sāraju senkapos // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu 1988. un 1989. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1990. – 30.–34.lpp.; Asaris J. Arheoloģiskie pētījumi Sāraju un Upīšu senkapos // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu 1990. un 1991. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1992. – 20.–21.lpp.

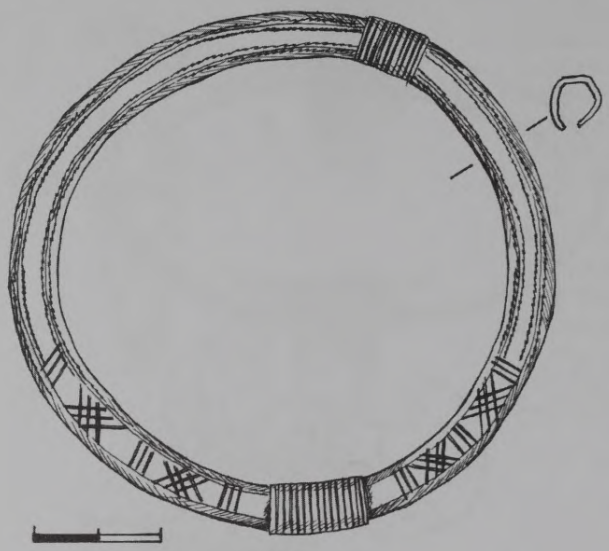

4. att. Raga šķautņainā ornamentētā apmale ar diviem skavveida apkaluma fragmentiem
Raņķu Kapenieki,
savrupatradums (V 7645:63)

Fig. 4. Decorated angular drinking horn rim with two fragments of a rivet-shaped mount.
Raņķu Kapenieki,
stray find (V 7645:63)

apakšējās ripas atsists. Otra raga uzgalis saglabājies fragmentārāks, trūkst apakšējās ripas (*2. att.: 3*). Viens no diskiem ornamentēts ar malā iekaltu rievojumu. No dzeramā raga augšdaļas detaļām saglabājies neliels augšmalas apkalums ar atsaites stiprinājuma cilpu (*2. att.: 1*). Lai gan otrajam raga uzgalim trūkst uzmavas daļas, nelielais raga fragments uzskatāmi parāda, ka ragi uzgalī vēl papildus tikuši stiprināti, raga smailajam galam cauri izlaižot bronzas kniedi (*2. att.: 2*).

Spriežot pēc atsaites cilpām, raga turētājs sastāvējis no bronzas važiņu vai stienīšu važiņu posmiem, kas ar ragu un savā starpā bijuši savstarpēji savienoti ar riņķīšu palīdzību. Latvijā šādu atsaišu – turētāju stienīšu važiņu fragmenti, kas attiecināmi uz 3–4. gadsimtu, atrasti Lenču Strīķos.[17] Vairāki dzeramo ragu važiņu un stienīšu važiņu atsaišu – turētāju atrasts Gotlandē[18] un Dānijā.[19] Savukārt Ģeistautu ragu uzgaļiem tuvākas līdzības vērojamas Lietuvas[20] un arī Gotlandes (Zviedrija) arheoloģiskajā materiālā, kur tie arī datēti ar 3.–4. gadsimtu.[21]

Rucavas Ģeistautu 12. kapa lietiskais materiāls ļauj secināt, ka kuršiem jau ar 5. gadsimtu parādās tradīcija vienā kapā likt vairākus dzeramos ragus.

Plaši 11.–13. gadsimta kuršu teritorijā bija izplatīti **otrās grupas dzeramie ragi**, kam nav vairs gala apkaluma. Konstatēts, ka vienā kuršu ugunskapā mēdz būt no viena līdz pat sešiem dzeramajiem ragiem. Pilns šīs grupas dzeramo ragu detaļu komplekts sastāv no atvēruma apkaluma (**apmales**), uz tās uzkniedētiem neliela izmēra ģeometriskas formas apkalumiem un ornamentētiem profilētiem apkalumiem (**apmales apkalumi**) un raga **sānu apkalumiem**.

---

17 Latvijas PSR arheoloģija... – 120.lpp.; Moora H. Die Eisenzeit... – Tartu, 1929. – I. Teil. – Tafel XXX; Tartu, 1938. – II. Teil. – S.481.

18 Almgren O., Nerman R. Die ältere Eisenzeit Gotlands. – Stockholm, 1923. – H. 2. – S. 82, Fig.127, 149, 151, 282–284, 458, 459; Andrzejowski J. Okucia rogów... – str. 53, ryc. 12.

19 Andrzejowski J. Okucia rogów... – str. 56, ryc. 13; str. 60, ryc. 14.

20 Simniškytė A. Geriamieji ragai... – 46. pav.: 4, 6; Andrzejowski J. Okucia rogów... – str. 31, ryc. 6 : n, p.

21 Simniškytė A. Geriamieji ragai... – 50. pav.: 1, 3; Andrzejowski J. Okucia rogów... – str. 53, ryc. 12.

5. att. Dzeramā raga lentveida apmales apkalums Raņķu Kapenieki, 37. kaps (V 7644:17)

Fig. 5. Lenticular drinking horn rim. Raņķu Kapenieki, grave 37 (V 7644:17)

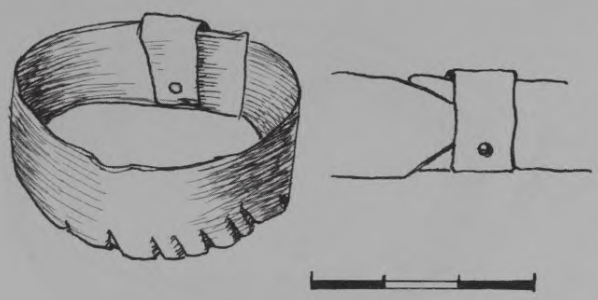

Ragu apmales

Lielākā daļa apmaļu ir ovālas formas, t.i., atkārto taura vai vērša raga dabisko formu, bet konstatētas arī pareizas apaļas formas apmales. Spriežot pēc ragu diametriem, 11.–13. gadsimtā tika darināti gan samērā ietilpīgi dzeramie ragi, tiem lielāko apmaļu diametrs sasniedz 9,0 x 8,7 cm un pat 9,0 x 9,9 cm; gan arī nelieli izstrādājumi, kuru augšmalas diametrs ir tikai 4,6 x 4,4 un 4,7 x 4,1 cm. Mazie dzeramie ragi vienmēr atsegti bērnu kapos, kuros arī pārejās piedevas attiecīgi nelielas. Pēc šķērsgriezuma izšķiramas ragu triju veidu apmalītes: cilindriskās, šķautnainās un lentveida, kas ir gan gludas, gan arī ornamentētas. Vēlajā dzelzs laikmetā Latvijā dzeramajiem ragiem gar augšmalu visbiežāk aplocīja šķautnainās apmales (53% no kopējā analizēto apmaļu skaita), kaut gan daudziem ragiem konstatētas joprojām arī cilindriskās apmales (44%), bet 13.–14. gadsimta sākumā sāk parādīties tehnoloģiski vienkāršoti ragu izstrādājumi, kam ap augšmalu piekniedēta tikai bronzas lentveida stīpiņa (3%).

Cilindriskās apmales lielākā daļa ir gludas, neornamentētas, 6–10 mm šķērsgriezumā. Aplūkojamajā materiālā tikai piecām apmalēm izsekojams uz loka virsas iespiests rievojums, no tām četras iegūtas Raņķu Kapenieku kapulaukā un viena raga apmale konstatēta starp Kazdangas apkārtnes savrupatradumiem. Visvienkāršāko apmales ornamentu veido uz loka pretējās malās iespiestas trīs paralēlas šķērslīnijas (||| |||).[22] 16. kapā iegūta raga apmale, kam uz loka trīs vietās iespiestas tādas pašas paralēlās līnijas kā tikko aprakstītajam, bet skaitā četras (|||| |||| ||||).[23] Interesantāks un komplicētāks ornaments konstatēts cilindriskai raga apmalei, kas atsegta Kapenieku 23. kapā. Rotājuma rakstu pamatā atkal veido triju līniju salikums, šajā gadījumā trīs slīpas līnijas veido tā saukto skujiņas rakstu. Pie tam ornaments nesedz visu loku, bet gan iespiests abās pusēs apmales apkalumiem (*3. att.*). Vienīgi vēl Kazdangas pagastā atrasta 8,5 x 8,0 cm liela cilindriska dzeramā raga apmale ar diviem apkalumiem un uz loka iespiestu ornamentu. Raksts veidots, izmantojot četras līnijas, apmales virsā vienā vietā starp divām vertikālām šķērssvītru grupām iekaltas četras slīpas līnijas (|||////||||).[24]

Šādi rotātas cilindriskās apmales konstatētas vienīgi Kurzemes arheoloģiskajā materiālā. Lietuvas dzeramajiem ragiem rotājumi izsekojami tikai uz šķautnainajām ragu apmalēm. Cilindriskās ir hronoloģiski agrākas nekā šķautnainās apmales, kuršiem pagaidām tās zināmas no 5. gadsimta. Savukārt ornamentētās cilindriskās ragu apmales atrastas tikai kuršu ugunskapos un attiecināmas uz 11.–13. gadsimtu.

Šķautnainās apmales gandrīz visas ornamentētas ar trīsinājuma līnijām, kas iegravētas gar šķautnēm. Šķautņu skaits apmalēm dažāds, no divām līdz pat piecām, bet ornaments izveidots tikai gar apmales virsas un ārējām šķautnēm. Visbiežāk abpus divām virsas šķautnēm un vie-

[22] Raņķu Kapenieki, 24. kaps, A 7631: 2.

[23] Turpat. – A 7622: 6.

[24] Aizputes apr., Kazdanga, savrupatradums A 1191.

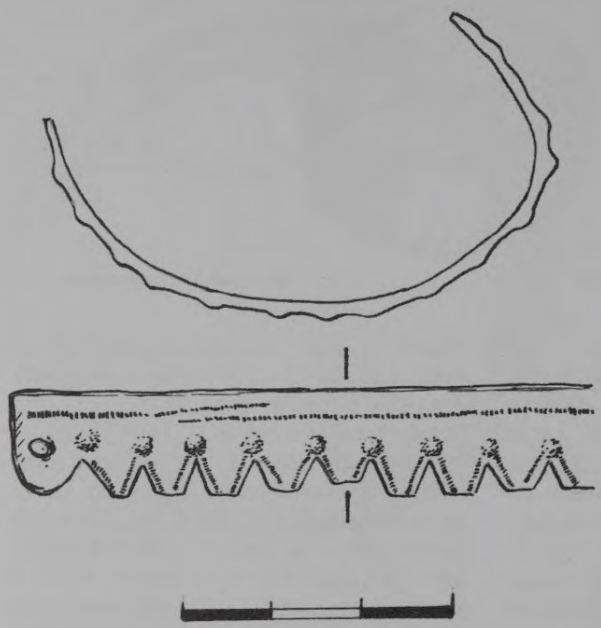

6. att. Lentveida apmales apkalums ar dekoratīviem zāģveida zobiem (ķemmes imitācija?) Raņķu Kapenieki, 23. kaps (V 7630:3)

Fig. 6. Lenticular drinking horn rim with decorative saw-teeth (comb imitation?) Raņķu Kapenieki, grave 23 (V 7630:3)

nas ārējās sānu šķautnes izsekojamas iegravētas sīkas trīsinājuma līnijas. Bez šī rotājuma uz dažām šķautnainajām apmalēm iekalts svītru rievojums, līdzīgs kā cilindriskajām dzeramo ragu apmalēm. Kapenieku 29. kapā ieliktajam dzeramajam ragam atvēruma apmale trīssķautnaina, gar divām augšējām šķautnēm izveidotas trīsinājuma līnijas, bet pie apmales galu savienojuma apkaluma iekaltas divas vertikālās svītras (||). Turklāt uz apmales virsas cauri bronzas patīnai izspiežas baltmetāla spīdums, iespējams, ka raga apmale bijusi pārklāta (platēta) ar baltmetālu – alvu vai pat sudrabu. Šādas platējuma paliekas novērotas uz vairākām šķautnainajām dzeramo ragu apmalēm.

Kapenieku kapulaukā starp savrupatradumiem ir šķautnainā raga apmale, kam trīsinājums izveidots gar abām augšējām šķautnēm un vienu ārējo sānu šķautni, bet apmēram pusi no apmales loka sedz triju svītru ornaments, raksta salikumu veido trīs vertikālas līnijas un trīs krustojošas līnijas – slīpais krusts (*4. att.*).

No svītrām veidoti ragu ornamenti konstatēti arī Lietuvas arheoloģiskajā materiālā (Imbares kapulauks, 11.–12. gadsimts),[25] bet skujveida raksts atrasts Grežes kapulaukā.[26] Latvijā šķautnainās ragu apmales, kurām uz loka vēl iegravēts līniju ornaments, iegūtas tikai ugunskapos un datējamas galvenokārt ar 11.–13. gadsimtu.

Lentveida apmales. Ragu lentveida apkalumi konstatēti tikai divos apbedījumos. Kapenieku 37. kapā atsegta vienkārša 1,4 cm plata bronzas skārda lenta, kas apliekta ragam no ārpuses ap augšmalu. Apkaluma gali sastiprināti pārlaidsavienojumā ar uzliktni (8 mm plata sloksne) un kniedējumu (5. att.). Savukārt 23. kapā lentveida apmalei ir zāģveida robi (ķemmes imitācija). Gar apkaluma augšmalu un robiem iekalta trīsinājuma līnija un pret robojuma trīsstūraino virsotni dobs pacēlums (solārais simbols), kas tik raksturīgs kuršu ornamentam (6. att.). Līdzīgs 10.–11. gadsimta raga lentveida apkalums ar zāģveida zobiem gar apakšu atsegts Lietuvā.[27]

[25] Simniškytė A. Geriamieji ragai... – 104. p., 35. pav.
[26] Turpat. – 203. p., 30. pav.: 6, 7.
[27] Turpat. – 197. p., 17. pav.

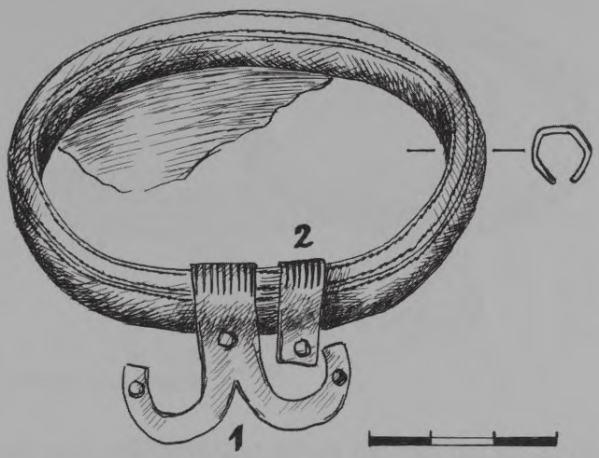

7. att. Dzeramā raga šķautņainā apmale ar neornamentētu dubultzalkša (1) un skavveida apmales apkalumu (2) Alsungas Kalniņi, 25. kaps (A 11727:14)

Fig 7. Angular drinking horn rim with undecorated double-snake (1) and rivet-shaped (2) rim mounts Alsungas Kalniņi, grave 25 (A 11727:14)

Novērots, ka mazie ragi ielikti bērnu (zēnu) apbedījumos, kaut gan bieži vien šajos pašos kapos atsegti arī lielāka izmēra šīs grupas priekšmeti. Šie pēdējie dzeramie ragi jāuzskata par tuvinieku īpašiem ziedojumiem aizgājējam.

Apmales apkalumi

To iedalījums samērā sarežģīts, jo uz viena raga bieži vien ir vairāki atšķirīgas formas un atšķirīga lieluma ornamentēti vai arī gludi apkalumi.

Visupirms izdalīsim ***apmales skavveida apkalumus***. Trūcīgāk dekorētiem ragiem ir tikai viens šāds apkalums, kas pārlocīts pār apmali saduras vietā, tomēr biežāk sastopami dzeramie ragi ar vismaz vienu skavveida un vienu dekoratīvu profilētu apkalumu. Šie vienkāršākie apmales apkalumi izlocīti no bronzas skārda garenas plāksnītes, kam abi gali nocirsti visbiežāk taisnstūrveida (*7. att.: 2; 12. att.: 2; 14. att.: 2; 16. att.:* 3 u.c.); trapecveida[28] (*8. att.: 2*), vai trīsstūrveida (*9. att.: 2*). Daļai skavveida apkalumiem gali atšķirīgas formas, viens – taisnstūrveida, bet otrs var būt gan trīsstūrveida, gan arī trapecveida, bez tam senie meistari nav pievērsuši īpašu vērību tam, kuru apkaluma galu izlikt raga ārpusē. Skavveida apkalumu platums vidusdaļā 0,5–1,2 cm, pārlocīto galu garums 1,1–2,1 cm, tomēr visvairāk sastopami apkalumu eksemplāri, kas ir 0,7–0,8 cm plati un 1,3–1,4 cm gari.

Atsevišķi jāizdala Kapenieku 16. kapā konstatētais skavveida apkalums, kas raga ārpusē pagarināts un noslēdzas ar atlocītu galu, kurā saglabājies ievērts bronzas riņķītis (*23. att.: 2*). Domājams, ka šim apkalumam galā bijis pievienots kāds no miniatūrajiem bronzas piekariņiem, kādi ir saglabājušies pie profilētajiem apmales apkalumiem.

Visi šie aprakstītie skavveida apkalumi sakniedēti ar vienu kniedi, kas izlaista caur sloksnes galiem un ragu, tādā veidā saturot apmali uz raga atvēruma un noslēpjot aploces sadures vietu.

Arheoloģiskajā materiālā izdalīts vēl viens skavveida apkalumu variants – tie ir relatīvi platie skavveida apkalumi, kas sakniedēti ar vienu vai divām kniedēm. Darināti no 1,6–2,5 cm platas taisnstūrveida skārda sloksnītes, kas var būt gan gluda (*14. att.: 5*), gan ar rievojumu uz loka (*16. att.: 1*). Alsungas Kalniņu 16. un 20. kapā atsegtajiem ragiem bez šī viena platā apkaluma ap apmali apliekti arī divi šaurie apkalumi. Dažkārt raga apmali rotājuši tikai šādi 2–3 platie apkalumi. Tā Alsungas Kalniņu 15. kapā atrastajam ragam viens apmales apkalums ir 2,5 cm plats, galu ga-

[28] Šādi lentveida apkalumi izdalīti vēl Alsungas Kalniņu kapulauka 11. kapā (LVM A 11713: 15); Kapenieku kapulauka 24. kapā (LVM A 7631: 1); Kazdangas savrupatradums (LVM A 8491: 6).

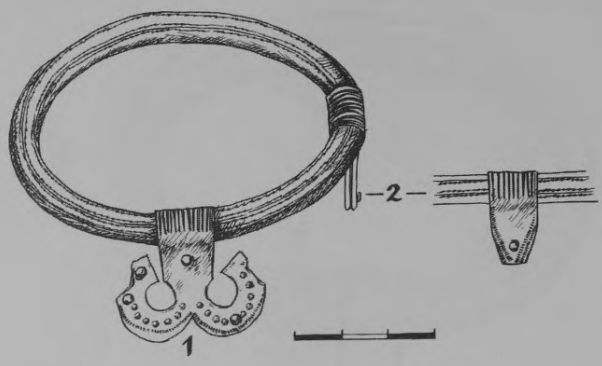

8. att. Šķautņainā apmale ar ornamentētu dubultzalkša (1) un skavveida apmales apkalumu, kam gali trapecveida (2) Raņķu Kapenieki, 28. kaps (V 7635:38)

Fig. 8. Angular drinking horn rim with a decorated double-snake rim mount (1) and a rivet-shaped rim mount with trapezoidal ends (2) Raņķu Kapenieki, grave 28 (V 7635:38)

rums 1,5 cm, bet otrs nedaudz šaurāks – 2,0 x 2,0 cm liels.[29] Raņķu Kapenieku 1. kapā iegūta dzeramā raga apmale, ap kuru apliektas trīs 1,6 cm, 1,8 cm un 1,9 cm platas sloksnes, galu garumi – 1,6 cm 1,7 cm, 1,5 cm, kas sakniedētas ar vienu kniedi. Platākais apkalums pārsedz apmales saduras vietu.[30]

Visu veidu apmales stiprinājumu apkalumu vienīgais rotājums ir rievojums, kas klāj tikai virsas daļu. Šķiet, ka nav bijis noteikts rievu skaits, bet to daudzumu noteica tehnoloģiskās iespējas – apkaluma platums. Aplūkojamajiem apkalumiem konstatētas 5, 7, 8, 10, 11, 14, 16 taisnas vai arī nedaudz ieslīpas šķērsrievas. Citiem apkalumiem vidusdaļa gluda un rievojums ir tikai apkaluma malās. Lielākoties tās ir tikai divas rievas abās malās (*20. att.*), un vienīgi platākiem apkalumiem ir 4–7 rievas.

Dekoratīvie profilētie apmales apkalumi. Kuršu kapulauku materiālā pagaidām izšķirami četru veidu dekoratīvie apkalumi. Lai ievērotu vienādu terminoloģiju, divi tiks dēvēti tāpat kā Lietuvas arheoloģiskajā literatūrā. Kurzemē un arī Lietuvas ziemeļrietumos visvairāk izdalīti zoomorfie (tā sauktie zalkšu) dekoratīvie apmales apkalumi un "astoņniekveida" apkalumi. Latvijā bez šiem diviem minētajiem konstatēti arī rombveida un ķemmes veida profilēti apmales apkalumi.

Kuršiem vēlajā dzelzs laikmetā visraksturīgākie un izplatītākie ir zoomorfie apkalumi – dubultzalkši. Šos apkalumus uzskata par čūskas (zalkša) atveidojumu, kas sastopams daudzos variantos, no kuriem liela daļa ir stipri stilizēti. Viena kapulauka ietvaros un pat vienā kapā sastopamas dzeramo ragu apmales ar dažādiem zalkšu atveidojumiem – no samērā reālistiskiem čūskas galvas atveidojumiem līdz vienkāršiem nerotātiem diviem uz sāniem un uz augšu izvērstiem lokiem.

Līdzīgi kā skavveida apkalumiem, arī profilētajiem apkalumiem viens gals, kuru kniedēja raga iekšpusē, ir rombveidīgs, taisnstūrveidīgs, retāk trīsstūrveidīgs, un uz aploces tiem ir izveidots rievojums. Nereti apmales saduras vietu pārsedz tieši dekoratīvais apkalums, jo tas ir platāks nekā skavveida apkalumi.

Dzeramo ragu zoomorfo apkalumu aprakstu vispirms sāksim ar neornamentētajiem dubultzalkšu formas apkalumiem.

Alsungas Kalniņu kapulaukā atrasti 7,[31] Raņķu Kapeniekos 4,[32] Alšvangas Kantiķos trīs dzeramo ragu fragmenti,[33] kuriem ap

[29] LVM A 11717: 12.

[30] LVM A 7607: 17.

[31] LVM 1. kaps A 11667: 12, 13; 7. kaps A 11673: 21; 25. kaps A 11727: 14; 27. kaps A 11729: 26; 32. kaps A 11734: 27; B. lauk. 3. k. A 11683: 13.

[32] LVM 1. kaps A 7607: 19; 3. kaps A 7609: 19; 13. kaps A 7619: 34; 29. kaps A 7636: 3.

[33] LVM savrupatradums A 9562: 5, 8, 13.

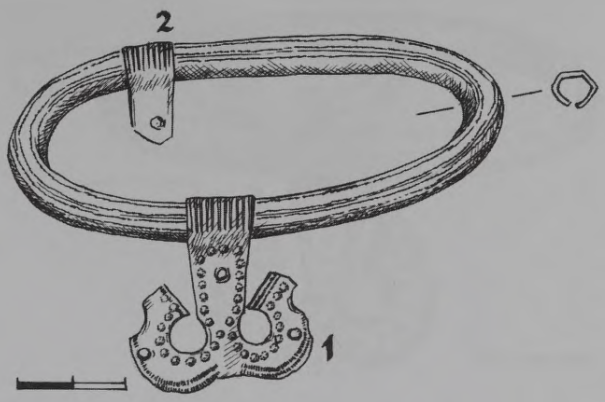

9. att. Šķautņainā apmale ar ornamentētu dubultzalkša (1) un skavveida apkalumu, kam gali trīsstūraini (2) Raņķu Kapenieki, 26. kaps (V 7633:1)

Fig. 9. Angular drinking horn rim with a decorated double-snake mount (1) and a rivet-shaped mount with triangular ends (2) Raņķu Kapenieki, grave 26 (V 7633:1)

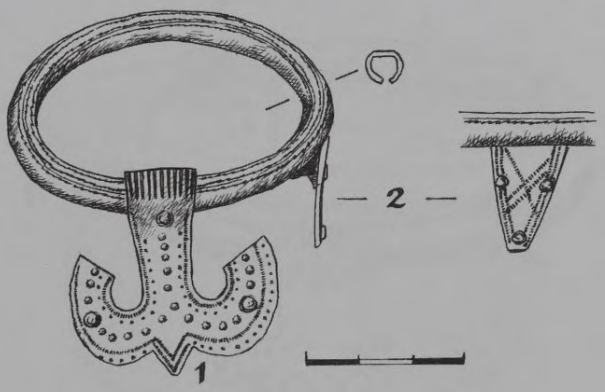

10. att. Šķautnainā apmale ar ornamentētu dubultzalkša apkalumu, kam vidusdaļā trīsstūrains izvirzījums (1) un trīsstūrains raga sānu daļas apkalums (2) Raņķu Kapenieki, 28. kaps (V 7635:37)

Fig. 10. Angular rim with a decorated double-snake mount having a triangular prominence in the centre (1) and a triangular mount from the side of the horn (2) Raņķu Kapenieki, grave 28 (V 7635:37)

šķērsgriezumā cilindrisku vai šķautnainu apmali apliekts apkalums, kam uz sāniem vērstie loki ir gludi neornamentēti (*7. att.: 1*). Apkalumu loki ir gan mazi apaļi (veido gandrīz pareizu apli), gan arī samērā plati uz sāniem izvērsti (platums 2,0–4,5 cm), garums no apmales – 1,4–3,4 cm. Analoģiski dzeramo ragu dubultzalkšu apmales apkalumi ir arī Lietuvas arheoloģiskajā materiālā, kur tie datēti ar 11.–12. gadsimtu,[34] izņemot vienu ar maziem un īsiem locīņiem, kas datēts ar 9. gadsimtu.[35]

Protams, visvairāk kuršu ugunskapos ir atrasti dzeramie ragi ar ornamentētiem dubultzalkšu apkalumiem – vairāk par 15 – un tie ir no visiem rakstā minētajiem kapulaukiem. Dominējošie rotājošie elementi tiem ir solārie simboli un trīsstūri ar punktu vidū.

Tā Raņķu Kapenieku 23. kapā atrastajam ragam dubultzalkšu apkaluma rotājumu veido tā centrā izkalts caurumiņš, ap kuru iekalti aplīši ar mazāku riņķīti vidū, bet uz lokiem ir deviņi dobi apaļi pacēlumi (*3. att.: 1*). Gar malām ar dzeli iekaltas šķērssvītriņu joslas. Līdzīgi rotājumu elementi – dobas saulītes un iegravētas rakstu līnijas kā ierāmējums – vērojams uz daudziem citiem apkalumiem (*8., 9., 11. att.*).

[34] Simniškytė A. Geriamieji ragai... – 204. lp., 34. pav.: 1–2, 8–9; 205. lp. 37. pav.: 3.

[35] Turpat. – 205. lp., 37. pav.: 1.

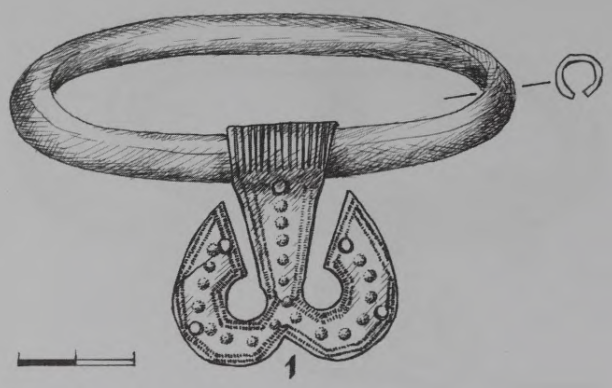

11. att. Dzeramā raga cilindriskā apmale ar ornamentētu dubultzalkša apkalumu
Raņķu Kapenieki, 29. kaps (V 7636:1)

Fig. 11. Cylindrical drinking horn rim with a decorated double-snake mount
Raņķu Kapenieki, grave 29 (V 7636:1)

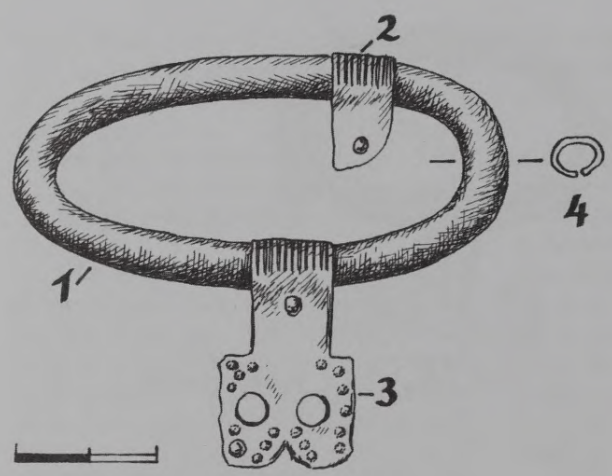

12. att. Dzeramā raga cilindriskā apmale (1; 4) ar dekoratīvu astoņniekveida (3) un skavveida apkalumu (2)
Raņķu Kapenieki, 28. kaps (V 7635:36)

Fig. 12. Cylindrical drinking horn rim (1; 4) with decorative figure-of-eight (3) and rivet-shaped (2) mounts
Raņķu Kapenieki, grave 28 (V 7635:36)

Izmērā maziem dubultzalkšu apkalumiem rotājumu veido tikai iegravētās rakstu līnijas (*18. att.*).

Otrs tikpat iecienīts rakstu elements ir trīsstūris ar punktu vidū. Šauriem zalkšu lokiem iekalta tikai viena rinda trīsstūru, bet platākiem – divas, ap loku malām un apkaluma pamatnē.[36]

Jāizdala vēl viens dubultzalkšu apkalumu variants, kāds, piemēram, Lietuvas Ziemeļrietumu arheoloģiskajā materiālā nav konstatēts. Latvijā Alsungas Kalniņu un Raņķu Kapenieku izrakumos iegūti dzeramie ragi, kam apkaluma loku vidusdaļā ir ornamentēts trīsstūrveida izvirzījums (*10. att.: 1*).[37]

Visbeidzot jāaplūko dubultzalkšu apkalumu variants, kam loka vidusdaļā ir izveidota atlocīta cilpiņa, kurā ievērts bronzas savienojuma riņķītis. Agrākajās ragu rekonstrukcijās par šīm cilpām ar riņķiem domāja, ka tajās tikusi pievienota atsaite–rokturis. Lībagu Sāraju senkapos atrastie dzeramo ragu fragmenti parāda, ka šiem ornamentētajiem apkalumiem pievienoti kuršiem tik raksturīgie miniatūrie piekariņi. Lībagu Sāraju piemērā ragi bija rotāti ar piekārtiem orna-

[36] Alsungas Kalniņi, C laukums, 2. kārta, A 11740: 10, Raņķu Kapenieki A7626: 16, A 11729: 25, A 7623: 57, A 7631: 1, Alšvangas Kantiķi 9562: 14, savrupatradums.

[37] LVM Arheoloģijas nodaļas krātuve, Alsungas Kalniņu kapulauka 2. kaps A 11668:55, Raņķu Kapenieku kapulauka 17. kaps, A 7623:57; 20. kaps A 7626:16

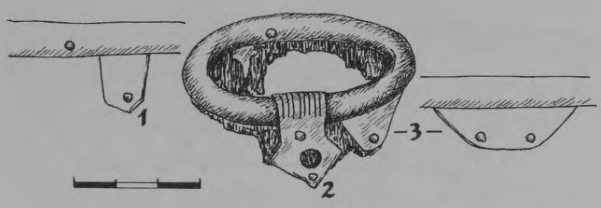

13. att. Apmale ar rombveida apmales apkalumu un trīsstūrveida (1) un segmentveida (2) sānu daļu apkalumiem Alšvangas Kantiķi, savrupatradums (V 9562:7)

Fig. 13. Drinking horn rim with a rhombic rim mount and triangular (1) and segmental (2) side mounts Alšvangas Kantiķi, stray find (V 9562:7)

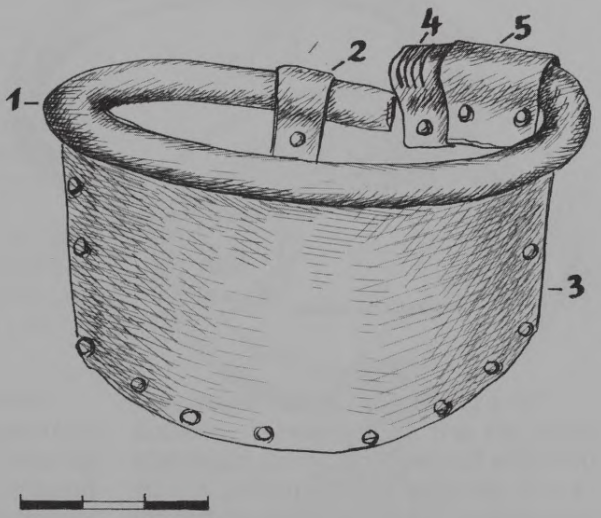

14. att. Raga cilindriskā apmale ar trijiem skavveida apkalumiem (2; 4; 5) un četrstūrainu sānu daļas apkalumu (3) Alsungas Kalniņi, 20. kaps (A 11722:34)

Fig. 14. Cylindrical drinking horn rim with three rivet-shaped rim mounts (2; 4; 5) and a rectangular side mount (3) Alsungas Kalniņi, grave 20 (A 11722:34)

mentētiem trapecveida mēles piekariņiem.

Alsungas Kalniņu kapulaukā 20. kapā, domājams, bija apbedīts kāds dižciltīgais, par ko liecina ne tikai lielākais dzeramo ragu skaits, kas atsegts vienā kapā (6 eksemplāri), bet vienreizējie zoomorfie apmales apkalumi, kādi nav atklāti citos kuršu senkapos. Liekas, ka kāds no 20. kapā atsegtajiem dzeramajiem ragiem bijis rotāts ar diviem četrkāršiem zalkšiem. Apkalumi 3,7 x 4,1 cm lieli, galā cilpiņa ar bronzas riņķīti, tātad rags bijis vēl papildus rotāts ar kādu piekariņu. Paša zoomorfā apkaluma virsma rotāta ar iegravētu šķērssvītriņu ierāmējumu. Katra dubultzalkša centrā dobs apaļš pacēlums, ap kuru iekalti mazāki punkti, un tādi paši punkti izveidoti arī uz lokiem. Pie raga sānu daļas četrkāršais zalktis bija piekalts vismaz ar piecām kniedēm (*19. att.*).

Otrs izplatītākais apmales apkalums – "astoņniekveida", kā to nosaukusi lietuviešu arheoloģe A.Simniškute. Kuršu materiāls parāda, ka arī tie ļoti variabli. Šādi apkalumi konstatēti Raņķu Kapenieku 1., 3., 16., 17., 22., 28. kapā, Alsungas Kalniņu kapulauka 1., 2., 20. kapā (21., 22. att.) un viens no Alšvangas Kantiķu savrupatradumiem. Jāatzīmē, ka kuršu kapos astoņniekveida dekoratīvie apkalumi, izņemot vienu, kas atrasts Alsungas Kalniņu 1. kapā, ir rotājuši dzeramos ragus, kuriem gar augšmalu aplocīta neornamentēta šķērsgriezumā cilindriska apmale.

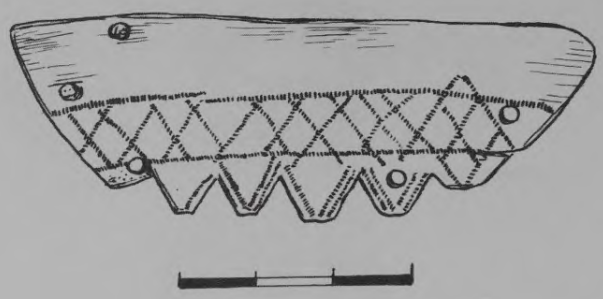

15. att. Ornamentēts segmentveida dzeramā raga sānu daļas apkalums Raņķu Kapenieki, 29. kaps (V 7636:5)

Fig. 15. Decorated segmental mount from the side of a drinking horn Raņķu Kapenieki, grave 29 (V 7636:5)

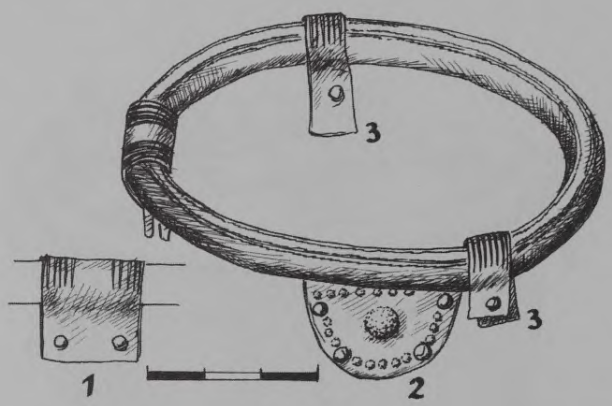

16. att. Apmale ar trijiem skavveida apkalumiem (1; 3) un segmentveida sānu daļas apkalumu (2) Alsungas Kalniņi, 16. kaps (A 11718:6)

Fig. 16. Drinking horn rim with three rivet-shaped mounts (1; 3) and a segmental side mount (2) Alsungas Kalniņi, grave 16 (A 11718:6)

Divos gadījumos vienam ragam konstatēti pat divi astoņniekveida apkalumi (Alsungas Kalniņu 2., 20. kaps). Izplatītākie 11.–13. gadsimta kuršu materiālā bija astoņniekveida apkalumi, kam augšdaļā pie loku noslēguma ir taisnstūrveida izvirzījumi (it kā stilizēts zalkšu galvas atveidojums) (*20.–22. att.*). Senie meistari darināja dažāda lieluma šos apkalumus, mazākie ir 2,2 x 2,5 cm, prāvākie 2,8 x 3,0 cm lieli.

Novērots arī astoņniekveida apkalumu variants, kam pa vidu izveidota atlocīta cilpa, kurā saglabājies ievērts piekariņu savienojuma riņķītis.

Jāsecina, ka astoņniekveida apmales apkalumu darināšanā izmantotas tās pašas tehnoloģiskās metodes un arī rotāšanas tradīcijas, kā visiem iepriekš aprakstītajiem apkalumiem. Tā, piemēram, izdalīts astoņniekveida apkalums ar trīsstūrveida izvirzījumu apļu vidusdaļā.

Visbeidzot jāaplūko vēl viens astoņniekveida apkaluma variants, kas izveidots gandrīz no četrstūrainas (2,0 x 1,5 cm) bronzas plāksnītes. Apkalumam uz loka izveidots rievojums, bet ap četrstūraino pamatni iekalti apaļi dobi pacēlumi (*12. att.*).

Astoņniekveida apkalumu ornamenta elementi ir tradicionālie apaļi sfēriski pacēlumi – saulītes, kas iekaltas visbiežāk šķērssvītriņu ierāmējumā. Dažu apkalumu virsmā iekalti slīpie krusti ar šķērssvītriņām. Dobjo saulīšu elementi iekalti noteiktā secībā, parasti riņķī ap apkaluma caurumiem, vai arī četri saulīšu simboli izvietoti tā, ka veido romba (krusta) figūru (Alsungas Kalniņu 1. kaps).

Lietuvas arheoloģiskajā materiālā konstatēti divu variantu analoģiski astoņniekveida dzeramo ragu apkalumi, tie ir pirmā veida apkalumi ar četrstūrainajiem izvirzījumiem un apaļie ar cilpiņu galā.[38]

[38] Simniškytė A. Geriamieji ragai... – p. 206, 41. pav.; 42. pav.: 1.

17. att. Šķautnainā apmale ar skavveida apkalumu (2); profilētā apkaluma fragmentu (4) un diviem atšķirīga lieluma trapecveida sānu daļu apkalumiem (1; 3) Raņķu Kapenieki, savrupatradums (V 7645:68)

Fig. 17. Angular drinking horn rim with a rivet-shaped mount (2); a fragment of a profiled mount (4) and two different-sized trapezoidal side mounts (1; 3) Raņķu Kapenieki, stray find (V 7645:68)

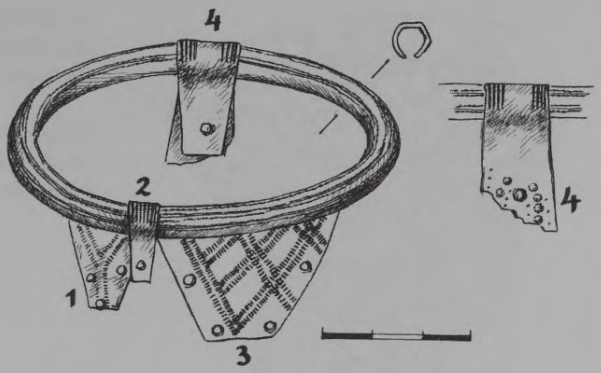

18. att. Dzeramā raga cilindriskā apmale ar skavveida un ornamentētu dubultzalkša apkalumu Raņķu Kapenieki, 17. kaps (V 7436:11)

Fig. 18. Cylindrical drinking horn rim with a rivet-shaped and decorated double-snake mount Raņķu Kapenieki, grave 17 (V 7436:11)

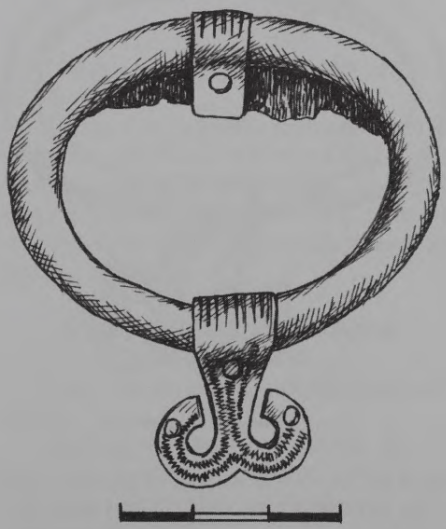

Visu tipu dekoratīvie apmales apkalumi stiprināti, apliecot to ap augšmalas apmali un pēc tam vairākās vietās sakniedējot ar raga sānu daļām. Otrs stiprināšanas veids – dekoratīvais apkalums piekniedēts raga galā apmales stiprinājuma apkalumam (*21. att.*).

Vienīgi Alšvangas Kantiķos atklātas divas dzeramo ragu apmales ar rombveida apkalumu (*13. att.*).[39] 2,3 cm garā apkaluma vienīgais rotājums ir rievojums uz loka, romba vidū izcirsts caurums, kas arī uzskatāms par saulītes elementu.

Kuršiem raksturīgā miniatūru piekariņu valkāšanas tradīcija izpaudās arī dzeramo ragu apmales apkalumos. Raņķu Kapenieku 16. kapā atrasta 7,7 x 7,4 cm liela šķautnainā dzeramā raga apmale, ar diviem šaurajiem apmales pagarinātajiem lentveida apkalumiem un vienu dekoratīvo ķemmveida apkalumu. Ķemmes apkalumam iekšējais gals – 2,3 cm garš, trapecveidīgs, uz loka vidusdaļa gluda, malās septiņas šķērsrievas. Apkalums no loka paplašinās (no 1,4 līdz 2,2 cm), gar apakšu zāģveida robi. Apkaluma vidū dobs pacē-

[39] LVM Alšvangas Kantiķi, savrupatradums A 9572 : 7, 9.

19. att. Profilētais četrkāršais raga apmales apkalums
Alsungas Kalniņi, 20. kaps (A 11722:40)

Fig. 19. Profiled fourfold drinking horn rim mount
Alsungas Kalniņi, grave 20 (A 11722:40)

20. att. Raga apmale ar profilētu astoņniekveida dekoratīvo apkalumu
Raņķu Kapenieki, 16. kaps (V 7622:5)

Fig. 20. Drinking horn rim with a profiled figure-of-eight decorative mount
Raņķu Kapenieki, grave 16 (V 7622:5)

lums un ap to iekalti apļi ar punktu vidū. Raga ārpusē apkalums 2,3 cm garš, piekniedēts ar 2 kniedēm malās (*23. att.: 1*)

Sānu daļu apkalumi

Daudz retāk sastopami ragu fragmenti, kuriem saglabājušies sānu apkalumi raga augšdaļā zem apmales. Ragu augšmalas sānu apkalumi ir dažāda lieluma ģeometriskas formas – trīsstūrveida, trapecveida un segmentveida apkalumi. Arī šeit parādās ķemmes atdarinājums.

Vienkāršākie raga sānu apkalumi ir skārda sloksne, kas aplocīta gar raga augšmalu un apņem to līdz pusei. Alsungas Kalniņu 20. kapā saglabājusies dzeramā raga apmale ar trim dažāda platuma un formas apmales apkalumiem, tā sānu apkalums ir neregulārs četrstūris, kam loka garums pie augšmalas – 7,5 cm, apakšmalas garums – 7,2 cm, bet platums vienā malā 4,9 cm, otrā – 5,5 cm, un tas apņem ragu gar augšmalu līdz pusei. Sānu apkaluma augšmala ielaista zem apmales, bet gar sāniem un apakšu piekniedēta ar kniedēm (*14. att.*).

Neregulārs piecstūra raga sānu apkalums ir arī Kapenieku 4. kapā atrastajam ragam (1,4 x 4,0 un 1,6 x 3,3 cm).

Daudzu ragu sāni rotāti ar ornamentētiem nelieliem trīsstūrveida vai trapecveida (trīsstūris ar nošķeltu virsotni) apkalumiem, kam nenoliedzami bijusi tikai dekoratīva loma. Kapenieku kapulauka materiālā atklāts dzeramais rags, kam bijuši divi atšķirīga lieluma un ornamentācijas raga augšmalas sānu apkalumi. Abi līdzās ielais-

21. att. Raga apmale ar profilētu astoņniekveida apkalumu Alsungas Kalniņi, 20. kaps (A 11722:37)

Fig. 21. Drinking horn rim with a profiled figure-of-eight rim mount Alsungas Kalniņi, grave 20 (A 11722:37)

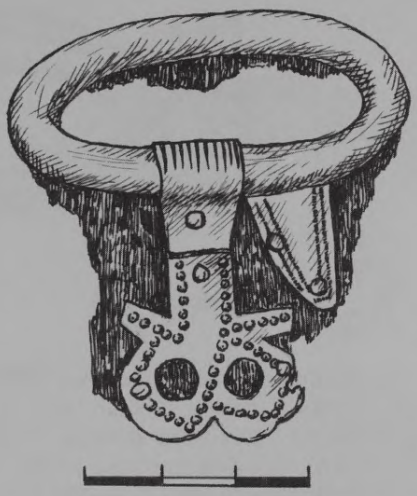

ti zem apmales. Viens no tiem ir trapecveida ar rūtojuma ornamentu, kas iekalts ar divu rindu svītru palīdzību. Mazākajam trapecveida sānu apkalumam vidū ar svītrām iekalts trīsstūra elements (*17. att.*). Pavisam neliels (platums 1,4 cm, augstums 1,5 cm) trīsstūrveida apkalums atrasts Kapenieku 16. kapā, rotājumu veido iekaltas divas rindas svītru "V" veidā (A 7622 : 6). Kapenieku kapulauka 28. kapā konstatēts trīsstūrveida raga apkalums (*10. att.*), kam gar sānu malām ir divas rindas svītru, bet vidū it kā slīpais krusts, kas veidots no divu un vienas rindas svītriņām.

Vairākiem ragiem ir segmentveida raga augšdaļas sānu apkalums. Alsungas Kalniņu senkapos konstatēti divi šādi apkalumi. Ornamentu veido gar malu iekalti sfēriski dobi pacēlumi, bet centrā viens lielāks (*16. att.*). Kapenieku 13. kapā konstatēts segmentveida raga sānu apkalums, kam ornamentu gar loka malu veido ieštancēti trīsstūri ar trim apļiem vidū. Interesants ir Kapenieku 29. kapa raga sānu daļas segmentveida apkalums, kam apakšmala sīkrobaina, līdzinās ķemmes zobu atdarinājumam. Gar šiem robiņiem iekaltas divas svītru rindas. Augstāk svītru norobežotā joslā diezgan pavirši iekalti rombi vai lauztais līklocis (*15. att.*).

Līdzīgi trīsstūrveida, segmentveida un četrstūra apkalumi, bet nabadzīgāk ornamentēti, atsegti arī Lietuvas 11.–13. gadsimta arheoloģiskajā materiālā (Grežes kapulauks, Genčai kapulauks, Gintališkes kapulauks u.c.).[40]

Dzeramo ragu pielietojums bēru parašās

Kādu tad dzērienu kurši pildījuši savos ragos?

Senākajos rakstītajos avotos atrodamas ziņas, ka jau 12. gadsimtā Latvijas teritorijā "vārīts medus", bet reibinoša medus dzēriena pirmsākumi noteikti saistāmi ar savvaļas bišu medus ievākšanu. Medus dzēriens (medals) darīts līdz pat viduslaiku beigām, kad to izspiež alus (miestiņš).[41] Tomēr alus (gatavots no miežu iesala un apiņiem), kā konstatējusi etnogrāfe L.Dumpe, 13.–14. gadsimtā līdzās medalam jau bija izplatīts dzēriens Baltijā.[42]

Varam droši uzskatīt, ka kurši senākos ragus pildījuši ar medus dzērienu, bet vēlajā dzelzs laikmetā, iespējams, tas bija jau alus.

---

40 Simniškytė A. Geriamieji ragai...p. 201, 25. pav.

41 Dumpe L. Alus tradīcijas Latvijā. – Rīga, 2001. – 14., 16.lpp.

42 Turpat. – 21.lpp.

22. att. Raga apmales astoņniekveida apkalums
Alsungas Kalniņi, 20. kaps (A 11722:37)

Fig. 22. Fragmentary figure-of-eight rim mounts
Alsungas Kalniņi, grave 20 (A 11722:37)

Dzeramo ragu lielais skaits, kas atsegti kuršu senkapos, liecina, ka tiem bijusi svarīga loma šo cilšu bēru paražās vēlajā dzelzs laikmetā, un šīs tradīcijas piekopšanas pirmsākumi iezīmējas jau vidējā dzelzs laikmetā. Bēru jeb pēdējā goda ilgumu un pārmantotību kuršiem apstiprina arī viduslaiku un vēlāku laiku rakstītās ziņas un pētījumi, kuros dzērienam aizvien piedēvēta simboliska un rituāla nozīme.

No visiem daudziem pētījumiem kuršu bēru parašu ilustrācijai atzīmējami divi: L.Adamoviča darbs "Senlatviešu reliģija"[43] un E.Šturma raksts par baltu tautu parašām 13. un 14. gadsimtā.[44] Abos darbos apkopotas pieejamās un līdz tam laikam publicētās arheoloģiskās un rakstītās liecības un folkloras materiāli. Jaunāku laiku izdevumi balstās galvenokārt uz šīm agrākajām vēsturiskajām atziņām.

Kurši savus mirušos apbedīja, balstoties uz priekšstatiem par dzīvi viņā saulē, kas pēc būtības bija tās pašas dzīves turpinājums, tikai citā pasaulē. Tādēļ tradīcija – mirušajam līdzi dot ieročus, darba rīkus, rotas, ietērpt greznā apģērbā – kuršiem turpinās līdz vēsturisko laiku sākumam.[45]

Mirušā izvadīšanā un apbedīšanā stingri ievēroja paša aizgājēja gribu un vecās paražas, kurās liela loma bija pēdējam godam – bēru azaidam, kurā vajadzēja daudz ēst un dzert alu. Folkloras dati liecina, ka piederīgajiem un viesiem priekšā mielasta galds, mazākais – alus kausi. Sākot mielastu, nomet pirmo kumosu maizes un nolej pirmo alus lāsi zemē.[46] "Viņi sarīkoja.. dzīres, izliekot saviem mirušajiem vecākiem un draugiem ēdienu un dzērienu, domādami, ka tas tiem sagādā mierinājumu, un izpilda arī dažādus citus pagāniskus māņus".[47] Pētnieki uzskata, ka ēšana un dzeršana kuršiem noritējusi visā apbedīšanas procesā, t.i., no mirušā bijušās dzīvesvietas līdz kremēšanas vietai un kapa bedres aizbēršanai. Kuršiem paraša bija, ka "mirušā draugi un tuvinieki bērēs tam ziedoja dažādus priekšmetus, iemetot tos kapā".[48] No šiem minētajiem piemēriem un pēc kapu inventāra redzam, ka ragi kā dzeramais un, jādomā, arī rituālais trauks, kuršiem bija svarīgs atribūts, kas saglabājies apbedīšanas piedevās vēl pat 14. gadsimta sākumā.

Jau minēju, ka kuršu kapos visbiežāk bijuši skaitā no diviem līdz četriem ragiem. Pie tam divi ragi bieži vien bijuši iedurti zemē ārpus kapu bedres – vienā galā stūros. Domājams, ka apbedījumos, kur konstatēti četri ragi, tie varēja būt novietoti visos kapu bedres stūros. Zemē iespraustie ragi lie-

[43] Adamovičs L. Senlatviešu reliģija // Vēstures atziņas un tēlojumi. – Rīga, 1937. – 45.–115.lpp.
[44] Šturms E. Chroniku un senrakstu ziņas par baltu tautu bēŗu parašām 13. un 14. gadsimtā // Pagātne un tagadne. – Rīga, 1936. – 1. sēj. – 84.–114.lpp.
[45] Turpat. – 84.lpp.
[46] Adamovičs L. Senlatviešu reliģija... – 86.lpp.
[47] Turpat. – 87.lpp.
[48] Šturms E. Chroniku un... – 94.lpp.

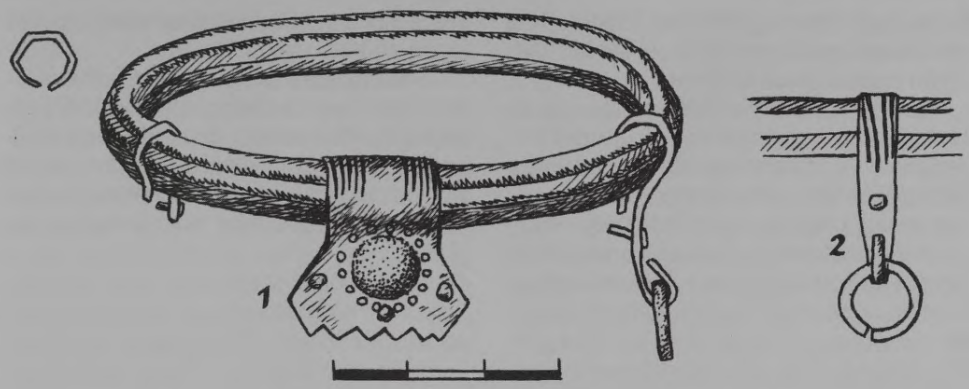

23. att. Dzeramā raga šķautnainā apmale ar diviem šauriem skavveida apkalumiem (2) un dekoratīvu ķemmes veida apkalumu (1) Raņķu Kapenieki, 16. kaps (V 7622:3)

Fig. 23. Angular drinking horn rim with two narrow rivet-shaped mounts (2) and a decorative comb-like mount (1) Raņķu Kapenieki, grave 16 (V 7622:3)

cina, ka tie nav bijuši vienkārša kapu piedeva, kad degušo un apzināti bojāto inventāru izliek kapu bedrē, bet gan, pildīti ar reibinošu dzērienu, iesprausti zemē, kapu bedri aizberot. Tomēr izrakumu materiālā atsegti arī ragi, kas atrodas vienādā dziļumā un līdzās pārējiem priekšmetiem – iespējams, tie ir vai nu paša mirušā inventārs, kas pēc lietošanas bēru mielastā ielikts kapā, vai arī tuvinieku ziedojums. Šo faktu apstiprina kaut vai piemērs, ka bērna (zēna) kapā iegūti maza diametra dzeramo ragu fragmenti, kas, iespējams, piederējuši vai speciāli izgatavoti viņam, kā arī vairāki lielāku izmēru dzeramo ragu eksemplāri, kas jāuzskata par tuvinieku ziedojumu mirušajam bērnam. Folkloras materiāli atspoguļo, ka pie kapa notiek arī izvadību pēdējais cēliens – kapā liek ēdamo un dzeramo, to līdzi dod ne tikai pašam mirušajam, bet arī veļiem.[49]

Lai no apbedījumiem iegūtu pēc iespējas pilnīgākus datus, nepietiek tikai ar piedevu uzskaitījumu un aprakstu, bet ļoti būtu svarīgi detalizēti fiksēt dzeramo ragu apmaļu stāvokli kapu bedres atsegšanas brīdī: tas konkretizētu vēl neskaidros jautājumus par dzeramo ragu pielietojumu kuršu ugunskapos.

Nobeigums

Kā rāda arheoloģiskais materiāls, vienā kapā var būt dažāda veida dzeramie ragi. Kuršiem dzeramie ragi ir bijusi vīriešiem raksturīga piedeva, tikai retos gadījumos tie konstatēti sieviešu kapos. Maza izmēra ragi likti bērnu (zēnu) kapos, kaut gan šajos apbedījumos bez mazajiem ragiem dažkārt iegūti arī lielāka izmēra ragi. Tas nepārprotami liecina, ka lielākie ragi ir ziedojums mirušajam.

Visi kuršu senkapos un arī ugunskapos atsegtie ragi nav deguši. Tas liecina, ka ragi kremācijas laikā, iespējams, lietoti bēru rituālā un kā ziedojums mirušajam ielikti tikai kapā. Izšķirami dzeramie ragi, kas kapā ielikti kopā vienlaikus ar citām piedevām, kā arī atklātas ragu apmales, kas atradās

49 Adamovičs L. Senlatviešu reliģija... – 88.lpp.

kapa malā vai augstāk par līdzdotajiem priekšmetiem. Domājams, šie ragi ir tuvinieku ziedojums aizgājējam.

Jādomā, ka kuršiem dzeramie ragi kā kapu piedeva – spriežot pēc Lietuvas materiāliem – ieviesušies ar 3. gadsimtu. Diemžēl Latvijā kuršu novadā tik agri dzeramie ragi pagaidām nav konstatēti, senākie ir 5. gadsimta dzeramie ragi, kas atklāti līdzenajā skeletkapulaukā. Nākamo grupu veido 11.–13. gadsimta dzeramie ragi, kas iegūti no kuršu ugunskapiem.

Jāatzīmē, ka kuršu novads Latvijas teritorijā nav vēl pietiekami izpētīts, tādēļ pagaidām nevar atainot dzeramo ragu pilnīgu hronoloģiski tipoloģisko shēmu, kā arī parādīt, kā, mainoties apbedīšanas tradīcijām, izmainās dzeramo ragu formas un izplatība.

Summary

Viktorija Bebre

Drinking horns in Couronian graves

Drinking horns had an important role in Couronian burial practices. This is indicated by the large number of such objects found in Couronian graves, particularly in 11th–13th century cremation graves (over 400 pieces).

All researchers who have studied the Couronians have noted this characteristic form of grave furniture, but so far there has not been any detailed classification of these objects.

This paper is an attempt to analyse the artefacts, based on archaeological material obtained mainly from sites in the counties of Aizpute and Kuldīga (the cemeteries of Alsungas Kalniņi, Kazdangas Apariņi, Kazdangas Roņi, Raņķu Kapenieki and Rucavas Ģeistauti, and single finds at Alšvangas Kantiķi, Basu Kalēji etc., with fragments of around 130 drinking horns).

The horn parts have not been preserved in excavated graves, but a great variety of bronze mounts for drinking horns have been found – rims, bindings for the tip and sides of the horn etc.

Based on the main elements, all of the drinking horns may be divided into two large groups. The first contains horns with bindings at the mouth (rims) and tip of the horn (terminal bindings). The second group consists of horns with a narrow bronze rim and between one and three small mounts around the mouth.

Drinking horns of the first group have been found in Kurzeme only at Rucavas Ģeistauti Cemetery (grave 12). Fragments of two drinking horns were recovered from a male grave – fragments of rims with reinforcement loops and a profiled bronze tip of the horn, consisting of three discs. These were two identical drinking horns, placed in a 5th century male grave along with other grave goods (*Figs. 1–2*). So far in Latvia, fragments of chains and rod chains from this type of drinking horn have been found only at Lenču Strīķi (3rd–4th century), and they are more widespread on Gotland and in Denmark. Close analogies for the tips of the Ģeistauti horns occur among 3rd–4th century ar-

chaeological finds from Gotland and in Lithuania.

Occurring on a mass scale in the territory of the Couronians in the 11th–13th century were drinking horns of the second group, without a terminal binding. It has been established that one Couronian cremation grave can contain from one to as many as six drinking horns. A full set of drinking horn elements consists of: mouth bindings (rims), small geometric (rivet-shaped) mounts attached to them with rivets, decorated profiled mounts (rim mounts) and mounts for the side of the horn.

Most of the rims are oval in form, i.e. shaped like aurochs or oxen horns, but rims of precise circular form have also been found. The diameter of the rims varies from 4.6×4.4 cm up to 9.0×9.9 cm. In terms of cross-section, cylindrical, angular and lenticular rims can be distinguished.

Cylindrical rims (44% of the total number) are mostly undecorated, 6–10 mm in cross-section. Five rims have impressed grooving on the surface of the band, forming straight or oblique lines (*Fig. 3*).

Angular rims of drinking horns constitute 53% of the total number, and almost all are decorated with zigzag lines engraved along the angles. The rims have between two and five angles. In addition to zigzag lines, the angular rims also have linear grooving on the band (*Fig. 4*).

Lenticular rims (only 3 %) occur as simple 1.4 cm wide bands of bronze sheet twisted around the rim of the horn (*Fig. 5*), with saw-tooth notches (imitation comb decoration?) (*Fig. 6*).

The rim mounts are diverse, differing in terms of form, size and decoration.

Rivet-like rim mounts are usually elongated plaques bronze sheet, with ends cut off in rectangular, trapezoidal or triangular form (*Fig. 7:2; Fig. 12:2; Fig. 14:2; Fig. 16:3* etc.). Most common are finds having across the closure a 0.5–12×1.1–2.7 cm rivet-like mount with triangular (*Fig. 9:2*) or trapezoidal ends (*Fig. 8:2*). Certain examples have the end bent upwards on the outside, holding a bronze ring for attachment of decorative pendants (*Fig. 23:2*). The widest rivet-like mounts were made of 1.6–2.5 cm long rectangular plaques with a smooth surface (*Fig. 14:1*) or else decorated with grooving (*Fig. 16:1; Fig. 20*).

Decorative profiled rim mounts: four forms may be distinguished – zoomorphic, figure-of-eight, rhombic and comb-shaped. Most characteristic and widespread among the Couronians in the Late Iron Age were the zoomorphic mounts, the so-called double snakes, both undecorated (*Fig.7:1*) and decorated. The predominant decorative elements are solar symbols and triangles with a central dot (*Fig. 3:1; Fig. 8–11:1*). Also found in Latvia are drinking horns with a decorated triangular prominence in the middle of the band of the mount (*Fig. 10:1*).

Mention should be made of a variant of the double snake mount, where a bent-back loop is provided in the middle of the band, holding a bronze ring for attachment of pendants.

Only in grave 20 at Alsungas Kalniņi, among six drinking horns, there were also ornate profiled rim mounts in the form of fourfold snakes (*Fig. 19*).

The second most common profiled rim mount is the 'figure-of-eight', made from an oval (*Figs. 21, 22*) or almost rectangular (*Fig. 12*) plaque of bronze sheet.

At Alšvangas Kantiķi two rims of drinking horns were found with a rhombic mount (*Fig. 13*), and at Raņķu Kapenieki (grave 16) a comb-shaped rim mount was found (*Fig. 23:1*).

The sides of the Couronian drinking horns were decorated with mounts of triangular (*Fig. 10; Fig. 13:1*), trapezoidal (*Fig. 14:3; Fig. 17:3*) or segmental (*Fig. 13:3; Fig. 16:2*) form, and in one case a segmental mount with a finely notched lower margin resembling imitation comb teeth (*Fig. 15*).

Similar profiled rim and side mounts of drinking horns have been found in the territory of Lithuania associated with 11th–13th century archaeological material.

The archaeological material shows that more than one form of drinking horn may present in a grave. Drinking horns are a

characteristic form among male grave-goods, and in rare cases have also been found in female graves. Small horns were placed in the graves of children (boys), although such graves, in addition to the small horns, also sometimes contain larger horns. This clearly shows that the larger horns represent an offering for the deceased.

All of the horns found in Couronian cemeteries, including cremation graves, are unburnt. This indicates that the horns were possibly used in the funeral rites at the time of cremation and were only placed in the grave as an offering for the deceased. A distinction can be drawn between drinking horns placed in the grave together with other grave-goods, and rims of horns found at the edge of the grave or in a higher position than the other grave-goods. It is thought that these horns are a tribute by relatives to the deceased.

It is concluded that in general among the Couronians, drinking horns were provided as grave-goods from the 3rd century AD, judging from Lithuanian material. Unfortunately, within the Couronian area of Latvia such early drinking horns have not been found, the earliest being the 5th century examples found in a flat inhumation cemetery. The next group consists of 11th–13th century drinking horns from Couronian cremation graves.

It should be mentioned that the Couronian area within the territory of Latvia has not yet been sufficiently studied, so that a complete chronological and typological scheme of drinking horns cannot be given as yet, nor can it be shown how the forms and distribution of drinking horns changed with the development of burial practices.

Jānis Asaris

PILSKALNU LOMA KURZEMES VIDUSLAIKU CENTRU IZVEIDĒ

Atsevišķi Kurzemes pilskalni (Vormsātes, Grobiņas, Puiškalna) sava vizuālā izskata un ar tiem saistīto nostāstu dēļ literatūrā minēti jau kopš 19. gadsimta sākuma,[1] un 19. gadsimta 60. gadu vidū pēc vācbaltu mācītāja, latviešu senatnes un etnogrāfijas pētnieka Augusta Bīlenšteina (1826–1907) iniciatīvas aizsakās to apzināšana. Neskatoties uz šo jau samērā ilgo Kurzemes pilskalnu apzināšanas un izpētes tradīciju, pētījumu, kas konkretizētu pilskalnu lomu vēlāko muižu un pilsētu izveidē plašākā teritoriālā kontekstā, tikpat kā nav. Tajā pašā laikā samērā daudz pētījumu veltīti pilskalnu un pie tiem veidojošos dzīvesvietu nozīmei pilsētveida apmetņu izveidē visā Baltijas reģionā un arī slāvu apdzīvotajās zemēs.[2]

Nedaudz par Kurzemes pilskalnu apzināšanas gaitu – saistībā ar centieniem tos identificēt ar jaunākos laikos eksistējošām apdzīvotajām vietām.

Paziņojumus ar lūgumu sniegt informāciju par pilskalnu atrašanās vietām un iesūtīt to aprakstus, nosaukumus, tāpat teikas un datus par iespējamo šo vietu saistību ar kādiem vēsturiskiem notikumiem A. Bīlenšteins 1865. gadā publicē gan Kurzemes literatūras un mākslas biedrības izdevumos,[3] gan vēlāk arī latviešu periodikā.[4] No pieprasītās informācijas var spriest, ka Bīlenšteinam padomā bija šīs senvietas ne tikai apzināt

---

1 Schlippenbach U.v. Malerische Wanderungen dürch Kurland. – Riga, 1809.

2 Urtāns V. Senā pilsēta un ciems Latvijas teritorijā agrajā feodālismā // Mat. 1972. – Rīga, 1973. – 63.–66.lpp.; Тыниссон Э.Ю. Особенности возникновения городов в Прибалтике // Труды V Международного конгресса славянской археологии. 1. - Вып. 26. - Москва, 1987. - С.90; Штыхов Г.В. Критерии города эпохи Киевской Руси (по материалам Полоцкой земли) // Труды V Международного конгресса славянской археологии. 1. - Вып. 26. - Москва, 1987. - С.150.

3 Aufforderung zur Erforschung und Bekanntmachung der historischen Localitäten Kurlands // Sb. Kurl. 1854–1871. – Mitau, 1884. – S.76–77.

4 Latviešu Avīzes. – 1866. – Nr. 6.

dabā, bet censties arī identificēt ar rakstītajos vēstures avotos minētajām vietām.

Kurzemes pilskalnu apzināšanas pirmsākumos Bīlenšteinam aktīvi palīdzēja arī mācītājs Augusts Raizons (....–1882) un Jelgavas mākslinieks, Kurzemes literatūras un mākslas biedrības bibliotekārs un darbvedis Jūlijs Dērings (1818–1898). A. Raizons starp citu jau 1867. gadā centās izstrādāt pilskalnu tipoloģiju un norādīt, kurām no senajām Baltiju apdzīvojušajām ciltīm kāda veida pilskalni ir raksturīgāki.[5] Līdz 1868. gadam Bīlenšteins ar kolēģiem Kurzemē bija pārbaudījuši 35 pilskalnus, kuru plašākus aprakstus publicē Latviešu literārās biedrības izdevumā.[6]

Šī raksta uzdevums nav sniegt plašāku ieskatu Kurzemes pilskalnu apzināšanas vēsturē un analizēt Bīlenšteina un citu tā laika pilskalnu pētnieku veikumu,[7] tomēr nevar neminēt, ka Bīlenšteins bija pirmais, kurš pārliecinoši pierādīja, ka lielākā daļa Latvijas pilskalnu bijuši apdzīvoti pastāvīgi. Analizējamās tēmas sakarā svarīgi minēt, ka Bīlenšteins bija arī pirmais no Latvijas senvēstures pētniekiem, kurš centās rakstītajos avotos minētās vietas kopumā visā latviešu apdzīvotajā teritorijā lokalizēt ar eksistējošajām apdzīvotajām vietām un arī pilskalniem.[8] Šajā darbā viņš analizējis arī vairāk nekā 190 tagadējā Kurzemes teritorijā meklējamus, 13.–14. gadsimta rakstītajos avotos minētus vietvārdus, 54 gadījumos kādu no vietām identificējot ar zināmiem pilskalniem.

Sakarā ar to, ka daudzi no 13.–14. gadsimta rakstītajos avotos minētajiem Kurzemes vietvārdiem vairāk vai mazāk sagrozītā veidā saglabājušies līdz mūsdienām, arī 20. gadsimtā vairāki pētnieki pievērsušies rakstītajos avotos minēto vietvārdu un konkrēti pilskalnu identificēšanai ar kādu vēlāk zināmu apdzīvotu vietu. Šeit pirmkārt jāmin pazīstamais visu Latvijas novadu pilskalnu apzinātājs Ernests Brastiņš (1892–1941), kurš izteicis savu viedokli, piemēram, par Livonijas Atskaņu hronikā minēto kuršu Lažas un Merķes pils atrašanās vietām.[9] Atsevišķu Kurzemes vietvārdu identificēšanai plašākā vēsturiskā kontekstā pieskārušies arī vēsturnieki Arveds Švābe (1888–1959),[10] Vilis Biļķins (1887–1974),[11] somu valodnieks Valentīns Kiparskis (1904–1983),[12] bet pēdējā desmitgadē arī vēsturniece Velta Pāvulāne[13] un arheologs Ēvalds Mugurēvičs.[14]

Pašreiz nosacīti Kurzemē ietilpstošajos rajonos (Kuldīgas, Liepājas, Saldus, Talsu, Tukuma, Ventspils) valsts aizsardzībā atrodas 119 pilskalni. No tiem kaut vai daļēji arheoloģiski pētīti (neskaitot atsevišķus pārbaudes šurfus) mazāk par desmit (Grobiņas, Talsu, Matkules, Pabērzkalna, Paplakas, Kalnadārza, Sabiles, Tukuma), bet ne-

---

5 Raison A. Über die ostbaltischen Bauernburgen // Sb.Kurl. 1864–1871. – Mitau, 1884. – S.205–206.

6 Bielenstein A. Die altlettischen Burgberge Kurlands // Magazin der Lettisch–literärischen Gesellschaft. – Bd.14. Stück 2. – Mitau; Riga, 1869.

7 Sīkāk par Kurzemes pilskalnu apzināšanu un izpēti skatīt – Asaris J. Kurzemes pilskalni // Kurzeme un kurzemnieki. – Rīga, 1995. – 12.–17.lpp.

8 Bielenstein A. Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. – St.Petersburg, 1892.

9 Skat. Mugurēvičs Ē. Latvijas vēsturiskās ģeogrāfijas jautājumi Ernesta Brastiņa darbos. Vai senās pils vārds ir uzminēts? // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – Nr.4.–1992. – 17.lpp.

10 Švābe A. Senā Kursa // Straumes un avoti, 1. – Rīga, 1938. – 45.–114.lpp.

11 Biļķins V. Kursa un kuršu cīņas. – Linkolna, 1967.

12 Kiprasky V. Die Kurenfrage // Annales academiae scientiarum Fennicae. – Ser.B. – Helsinki, 1939. – Vol.42. – S.72–250.

13 Pāvulāne V. Rakstītos vēstures avotos minētās apdzīvotās vietas Kurzemē 13. gadsimtā (Miera Kursa) // Arheoloģija un etnogrāfija, XVI. – Rīga, 1994. – 151.–160.lpp.

14 Mugurēvičs Ē. Novadu veidošanās un to robežas Latvijas teritorijā (12. gs.–6. gs. vidus) // Latvijas zemju robežas 1000 gados. – Rīga, 1999. – 54.–90.lpp.

pētītajos, salīdzinot, piemēram, ar Austrumlatvijas pilskalniem, kuru lielāko daļu vismaz aptuveni iespējams datēt pēc keramikas savrupatradumiem,[15] maz datējošu atradumu. 13. gadsimta rakstītajos avotos – kuršu līgumos ar Zobenbrāļu ordeni, Rīgas rāti un pāvesta vicelegātu Alnas Balduīnu (1230. un 1231. g.), kā arī kuršu zemju dalīšanas līgumos starp Livonijas ordeni un Kurzemes bīskapu (1253.) – pašreizējā Kurzemes teritorijā (neskaitot kuršu apdzīvotās vietas tagadējā Lietuvas teritorijā) minēts ap 180 apdzīvotu vietu. Līgumos lietotie termini "locus", "villa" vai "kilīgundis" tomēr nedod iespēju spriest par katras konkrētās vietas reālo politisko vai ekonomisko lomu plašākā novada kontekstā,[16] bez tam arī atsevišķu teritoriju centri varēja būt ar lielāku vai mazāku nozīmi.[17]

Spriežot pēc rakstītajos avotos minētā, par ciemiem dēvēto dzīvesvietu lomas vēlāko apdzīvoto vietu izveidē vērojamas zināmas atšķirības starp Ziemeļ- un Dienvidkurzemi. Kaut arī Kurzemes ziemeļu daļā nav pētīts liels skaits ar 13.–14. gadsimtu datējamu dzīvesvietu vai senkapu, tomēr gan apbedīšanas, gan celtniecības tradīcijas un plašais apbedījumos līdzi doto senlietu klāsts ļauj domāt, ka minētajā teritorijā apdzīvotība vietējo iedzīvotāju ciemos un vairumā pilskalnu arī pēc oficiālās nokļūšanas vācu varā līdz pat muižu izveides sākumiem turpinājusies bez lielām ekonomiskajām izmaiņām. Savukārt Kurzemes vidusdaļā un dienvidu daļā, kā to uzskatāmi liecina Livonijas Rīmju hronika, kristietība un vācu vara nostiprinājās daudz smagāk, pēc sīvām cīņām. Domājams, ka sakarā ar intensīvāko pretošanos vācu spēkiem daudzas vietējo iedzīvotāju apdzīvotās vietas tika pamestas un iznīka, tādēļ ir arī grūtāk identificējamas. Kā piemēru tam, ka identificēšanas grūtības nav attiecināmas tikai uz mazākām apdzīvotām vietām vien, bet arī uz ievērojamām, hronikā minētām kuršu pilīm Dienvidkurzemē, var minēt vēl joprojām droši nelokalizētās Laža un Merķe, kuras ap 1263. gadu pilnībā nopostījis ordeņa karaspēks. Nopietnās cīņas bija par iemeslu arī kuršu migrācijai uz dienvidu un dienvidaustrumu kaimiņu zemēm pēc 1260. gada, ko apliecina gan rakstītie avoti, gan arheoloģiskie atradumi mūsdienu Lietuvas ziemeļrietumu daļā.[18]

Kopumā Kurzemes ziemeļu daļā – Miera Kursā un Ventavā – no 13. gadsimta minētajām vietām droši var identificēt ap 85%, bet dienvidu daļā (Bandava, Piemare, Duvzare, zeme starp Skrundu un Zemgali) tikai ap 58% vietu. Vairāk kā 80% no identificētajām vietām vēlajos viduslaikos (sākot ar 15./16. gadsimtu) izveidojās muižu vai pusmuižu centri.

Gandrīz nemaz nav izvērtēta pilskalnu loma vēlāko pilsētu izveidē. Kurzemes pilsētu izveides principi vispār līdz šim zinātniskajā literatūrā samērā maz analizēti arī no pilsētbūvnieciskā viedokļa. Nedaudz šai tēmai pieskārušies mūsu arhitekti Jurijs Vasiljevs (1928–1993),[19] Gunārs Jansons

[15] Šnē A. Agrās pilsētas, rezidences, nocietinājumi... Dienvidaustrumlatvijas dzelzs laikmeta pilskalni sociālpolitiskā kontekstā // Arheoloģiskie pieminekli, arheoloģiskās vietas. – Rīga, 2000. – 1.–2.tab.

[16] Auns M. Districts, Administrative Centres or Villages? Places in North Curonia mentioned in 13th century agreements // Lübeck Style? Novgorod Style? Baltic Rim Central Places as Arenas for Cultural Encounters and Urbanisation 1100–1400 AD. – Riga, 2001. – P.307.

[17] Mozdzioch S. Zur Genese der Lokationsstädte in Polen in stadgeschichtlicher Sicht // Burg–Burgstadt–Stadt. – Berlin, 1995. – S.153; Žulkus V. Die Landschaften und Zentralorte Südkurlands im 9. bis 13. Jh. // Culture Clash or Compromise? The Europeanisation of the Baltic Sea Area 1100–1400 AD. – Västervik, 1998. – S.134.

[18] Žulkus V. Migration in Žemaitija in den 13.–16. Jahrhunderten //Archaeologia Baltica. – Vilnius, 1995. – S.156–173; Žulkus V. Die Kuren in der Westbaltischen Eisenzeitlichen Kultur und Gesellschaft Zusammenfassung der Habilitationsschrift. – Vilnius, 1999. – S.34.

[19] Vasiljevs J. Ieskats Latvijas 12.–14. gs. arhitektūrā // Materiāli feodālisma posma Latvijas mākslas vēsturei. – 4. laid. – Rīga, 1989. – 3.–48.lpp.

(1928)[20] un Irēna Bākule (1945).[21] Vairāku Kurzemes pilsētu pilsētbūvnieciskās struktūras attīstības vēsturi analizējusi arhitekte Rita Zandberga (1929–1993), bet šie materiāli palikuši nepublicēti.[22]

Šobrīd Kurzemē ir 18 pilsētas, no kurām vismaz 13 (Aizpute, Durbe, Grobiņa, Kandava, Kuldīga, Liepāja, Piltene, Sabile, Saldus, Skrunda, Talsi, Tukums, Ventspils) pirmsākumi veidojušies jau viduslaikos, kaut arī vairums no tām juridiski pilsētas tiesības ieguvušas vēlāk.[23] Piezīmējams, ka divas no Kurzemes pilsētām, Kuldīga un Ventspils, bija pazīstamās Vācijas tirdzniecības pilsētu savienības – Hanzas – locekles.

Pats vārds "pilsēta" latviešu valodā veidojies kā saliktenis no vārdiem "pils" un "sēta", kas norāda uz to acīmredzot ciešo saikni ar pilīm un nocietinātam vietām, kuru tuvumā veidojās apmetnes. Ne velti par vienu no galvenajām pilsētu funkcijām viduslaikos daudzi pētnieki uzskata tieši pašu pilsētas un to apkārtnes ("hinterland") iedzīvotāju aizsardzību.[24] Tomēr rodas jautājums – vai šis jēdziens ir radies tikai viduslaikos un saistāms ar vācu mūra pilīm un ap tām izaugušajām apmetnēm, kuras vēlāk iegūst viduslaiku pilsētām raksturīgos tiesību aktus, vai tomēr pats vārds ir jēdzieniski senāks un var tikt saistīts ar pirmsvācu perioda pilskalniem un vai arī pēdējie nav spēlējuši nozīmīgu lomu mūsu vēlāko pilsētu izveidē?

Neapšaubāmi, ka vismaz astoņos gadījumos (Aizpute, Grobiņa, Kandava, Kuldīga, Sabile, Saldus, Talsi, Tukums) Kurzemē pilsētas pirmsākumi meklējami vietējo iedzīvotāju pilskalnos, pie kuriem bija izveidojušās lielākas vai mazākas apmetnes. Visos šajos gadījumos pilskalni ierīkoti ģeogrāfiski – tātad funkcionāli un stratēģiski – izdevīgās vietās, pie sauszemes vai ūdensceļiem,[25] kuru tuvumā (svarīgi uzsvērt, ka gandrīz visos gadījumos citā vietā, vienīgi varbūt izņemot Aizputi) pēc Kursas pakļaušanas vācu varai agrāk vai vēlāk celtas bīskapu vai ordeņa pilis.

Mēģinot izdalīt vēlāko Kurzemes pilsētu izveides pamatkomponentus, var uzskaitīt vismaz piecus dzīvesvietu tipus, no kuriem pilsētas veidojušās:

1) vietējo iedzīvotāju (kuršu vai Baltijas somu) pilskalni;
2) apmetnes (senpilsētas) to piekājē;
3) vietējo iedzīvotāju ciemi;
4) vācu mūra pilis;
5) apmetnes, kuras veidojās pie vācu mūra pilīm.

Šo komponentu loma gan ir visai atšķirīga, un, tiem dažādi mijiedarbojoties, iespējams runāt par vairākiem modeļiem vēlāko pilsētu izveidē.

Līdzšinējie pētījumi ļauj spriest, ka vairākos gadījumos Kurzemē iespējams runāt par agrāko, vietējo iedzīvotāju centru – pie pilskalniem izveidojušos senpilsētu – ilgstošāku (vismaz 100 gadu) koeksistenci ar vā-

---

20 Jansons G. Kurzemes pilsētu senās koka ēkas. – Rīga, 1982.

21 Bākule I. Rātsnami Latvijas pilsētās. – Rīga, 2001.

22 Zandberga R. Aizputes arhitektoniski pilsētbūvnieciskās struktūras attīstības vēsture. – Rīga, 1980; Zandberga R. Ventspils vēsturiskā centa pirmsprojekta izpēte. – Rīga, 1981. u.c. (manuskripti glabājas Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Dokumentācijas centrā).

23 Aizpute, Kuldīga, Ventspils – 1378; Piltene – 1557; Liepāja – 1625; Grobiņa – 1695; Tukums – 1798; Durbe – 1893; Kandava, Sabile, Saldus, Talsi – 1917; Skrunda – 1996.

24 Sīkāk par pilsētu funkcijām un pilsētas jēdziena definīciju dažādību skatīt, piemēram, Blomkvist N. The Concept of the Town and the Dawn of Urban Life East and West of the Baltic. On the emergence of centres, turn-over places, towns and cities // Lübeck Style? Novgorod Style? Baltic Rim Central Places as Arenas for Cultural Encounters and Urbanisation 1100–1400 AD. – Riga, 2001. – P.11–35.

25 Arī zviedru kolēģi, strādājot pie viduslaiku pilsētu izpētes projekta (1976–1984), pilsētas definēšanai izmantoja trīs kritērijus – funkcionālo (attiecības ar "hinterland"), topogrāfisko un juridisko – Broberg B., Hasselmo M. Urban Development in Sweden in the Middle Ages // Rescue and Research. Reflections of Society in Sweden 700–1700 A.D. – Stockholm, 1992. – P.20.

cu pilīm un to tuvumā izaugušajām apmetnēm.

Visplašāk pētītā senpilsēta pie kāda no Kurzemes pilskalniem atrodas **Sabilē**, kur Ē.Mugurēviča vadībā 1975.–1979. gadā izpētīta ap 4000 m² liela platība, kas ir apmēram puse no visas senpilsētas teritorijas.[26] Pats Sabiles pilskalns bijis apdzīvots līdz 13. gadsimta beigām, savukārt vietējo iedzīvotāju – kuršu un asimilēto Baltijas somu – apdzīvotā senpilsēta eksistējusi līdz pat 17. gadsimtam. Savukārt Sabiles ordeņa pils, domājams, celta 14./15. gadsimta mijā, kad ap to arī sākusi veidoties vācu apmetne. Tātad paralēli tai pastāvējusi arī vietējo iedzīvotāju senpilsēta, kura 1422. gada dokumentos minēta ar nosaukumu "pylsaten". Ē.Mugurēvičs pārliecinoši ir pamatojis, ka šajā gadījumā nav runāts par apdzīvotu teritoriju pie ordeņa pils, bet gan par senpilsētu pie Sabiles pilskalna.[27]

Arheoloģiskās izpētes materiāli un arī rakstītie avoti liecina, ka arī **Talsos** kādu laiku, iespējams, līdz pat 15. gadsimta sākumam, vienlaicīgi tikusi apdzīvota senpilsēta pie Talsu pilskalna un veidojusies apmetne pie ne agrāk ka 13./14. gadsimta mijā celtās ordeņa pils.[28] Talsu sakarā svarīgi minēt, ka, runājot par Talsiem, arī kādā 1421. gada dokumentā lietots termins "pilsaten", ar to acīmredzot domājot kuršu senpilsētu. Katrā ziņā nav šaubu, ka Atskaņu hronikā sakarā ar 1291. gada lietuviešu iebrukumu minētā Talsu pils (*burc*) un pilsēta (*hachelwerke*) attiecināma uz kuršu pili Talsu pilskalnā un senpilsētu pie tās.[29]

Kaut arī Veckuldīgas pilskalns un aptuveni 9 ha lielā senpilsēta pie tā arheoloģiski nav pētīti tik apjomīgi kā analogās dzīvesvietas Sabilē vai Talsos, tomēr, spriežot pēc rakstīto avotu ziņām, arī **Kuldīgas** pirmsākumos vairākus gadu desmitus līdzās pastāvējusi kuršu apdzīvotā senpilsēta un pilsētiņa, kura ap 13./14. gadsimta miju veidojusies ap ordeņa pili uz dienvidiem no Veckuldīgas. Ordeņa pils Kuldīgā, sākotnēji saukta par Jēzus pili (*lesusborc*), celta jau 1240. gadu sākumā,[30] tomēr pilsēta tās tuvumā nav veidojusies.[31] Interesants ir kāds 1355. gada dokuments, kurā runāts par kuršu pilsētas pārcelšanos uz jauno Kuldīgas pilsētu,[32] kas arī ir galvenā liecība tam, ka kuršu senpilsēta vismaz piecdesmit gadus pastāvējusi paralēli ar jaunizveidojušos pilsētiņu ordeņa pils tuvumā.

Ņemot vērā šos apsvērumus, nevaram piekrist atsevišķu vēsturnieku apgalvojumam, ka "vācu krustnešu iebrukuma laikā gandrīz visas senpilsētas gāja bojā",[33] jo, kā liecina arheoloģiskie pētījumi un arī rakstītie avoti, vismaz minētajos gadījumos Ziemeļ- un Centrālkurzemē gan vietējo iedzīvotāju senpilsētas, gan vācu piļu tuvumā izveidojušas apmetnes diezgan ilgi pastāvējušas paralēli. Diemžēl jāatzīmē, ka Kurzemē arheoloģiski nav pētīta neviena apmetnes vieta pie vācu mūra pilīm (izņemot 2000. gada pētījumus Ventspilī), līdz ar to ir gandrīz neiespējami spriest par to apbūves principiem, iedzīvotāju sociālo un etnisko sastāvu.

Nedaudz atšķirīgi, šķiet, veidojies **Tukums**. Spriežot pēc pārbaudes izrakumu

---

26 Mugurēvičs Ē. Burg und Burgsiedlung Sabile (Zabeln) im 11.–16. Jh. // Lietuvos archeologija, 21. – Vilnius, 2001. – S.63–71.

27 Turpat. – S.64.

28 Asaris J. Talsi – from Curonian Central Place to Medieval Town // Lübeck Style? Novgorod Style? Baltic Rim Central Places as Arenas for Cultural Encounters and Urbanisation 1100–1400 AD. – Riga, 2001. – P.69.–75.

29 Atskaņu hronika / V.Bisenieka atdzejojums no vidusaugšvācu val.; Ē. Mugurēviča priekšvārds; Ē. Mugurēviča, K. Kļaviņa komentāri. – Rīga, 1998. – 357. lpp.

30 Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch. – Reval; Riga; Moskau, 1853. – Bd. I, Reg.nr. 203.

31 Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch. – Reval; Riga; Moskau, 1853. – Bd. I, Reg.nr. 418.

32 Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch. – Reval; Riga; Moskau, 1853. – Bd. II, Reg.nr. 1129.

33 Kokāne O., Pētersone I., Treijs R. Latvijas pilsētas un to pārvalde // Latvijas pilsētas: enciklopēdija. – Rīga, 1999. – 14.lpp.

rezultātiem Tukuma pilskalnā un apmetnē,[34] šīs vietas bijušas apdzīvotas līdz 13. gadsimta otrajai pusei, bet pēc tam notikusi šo agrāko centru samērā ātra pamešana un ekonomisko aktivitāšu pakāpeniska pārvietošanās 1,5 km uz dienvidaustrumiem, tuvāk Livonijas ordeņa uzceltajai mūra pilij, pie kuras sāka veidoties arī apmetne.[35] Kaut arī trūkst datējošu arheoloģisko liecību par **Kandavu**, jo Kandavas pilskalns līdz šim nav arheoloģiski pētīts, domājams, ka arī tur attīstība norisinājusies analogi, jo Livonijas ordeņa pils celtniecība nedaudz tuvāk kā kilometru uz dienvidiem no pilskalna pabeigta jau 1259. gadā. Tomēr, ņemot vērā ne visai lielo attālumu starp kuršu pilskalnu un ordeņa pili, kā arī ordeņa pils celšanas samērā ātro laiku, pieļaujams, ka šeit abas dzīvesvietas kādu laiku pastāvējušas paralēli un vēlākā pilsētiņa izveidojusies, saplūstot gan senākajai vietējo iedzīvotāju apmetnei pie pilskalna, gan tai apmetnei, kura 13. gadsimta beigās izveidojās pie ordeņa pils.

Atšķirīga bijusi vietējo kuršu pilskalnu un senpilsētu loma dažu Dienvidkurzemes pilsētu izveidē. **Aizputē**, kas veidojusies kā nozīmīgs atbalsta punkts svarīgajā kara un tirdzniecības ceļā no Rīgas uz Prūsiju un kuru viduslaikos varēja sasniegt arī pa ūdensceļu, dzīvojošie kurši 1261 .gadā padevās ordeņa spēkiem.[36] Ņemot vērā padošanās faktu, pieļaujams, ka pili un senpilsētu nenopostīja un senpilsētā pakāpeniski apmetās arī jauni iedzīvotāji, kuri apkalpoja Tebras upes pretējā krastā celtās vācu ordeņa pils iemītnieku vajadzības. Lielākā daļa pētnieku uzskata, ka ordeņa pils Aizputē celta ne agrāk kā 13. gadsimta beigās,[37] kaut gan literatūrā minēts arī 1248. gads,[38] kas gan no kopējā Dienvidkurzemes 13. gadsimta politiskās vēstures viedokļa šķiet neiespējami. Nav drošu pierādījumu, kad un kādā materiālā celta Kurzemes bīskapijas pils Aizputē un vai tā tiešām celta Aizputes kuršu pilskalnā, kā to uzskatīja E.Brastiņš.[39] Zināms vienīgi tas, ka to savām vajadzībām no 1290. līdz 1583. gadam izmantoja Kurzemes bīskapijas domkapituls.

Īpaši visas Baltijas sakarā minama **Grobiņa**, kura pilsētveida apmetnes iezīmes iegūst jau 8.–9. gadsimtā un saistīta ar skandināvu aktivitātēm šajā reģionā, kaut arī pēc sava iedzīvotāju sastāva bijusi multietniska.[40] Aptuveni šajā laikā sākusies apdzīvotība arī Grobiņas pilskalnā. Grobiņas kuršu pils ir viena no tām, kuru 1263. gadā ieņem un nodedzina ordeņa spēki,[41] tomēr pilsēta veidojas turpat tuvumā, iespējams, saplūstot agrākai kuršu senpilsētai un apmetnei, kura veidojās pie nopostītās kuršu pils tuvumā ordeņa 13. gadsimta beigās uzceltās pils.

Saldus pirmsākumi arī saistāmi ar kuršu pilskalnu, pie kura bijusi apmetne. Precīzu datu par tās apdzīvotības augšējo hronoloģisko robežu nav, tomēr domājams, ka šīs dzīvesvietas eksistējušas līdz 13. gadsimta otrajai pusei. Tad vieta pamazām panīkusi, līdz 14./15. gadsimta mijā Livonijas ordenis uzceļ mūra pili (vācu *Frauenburg*)

---

34 Asaris J. Pārbaudes izrakumi Tukuma pilskalnā un apmetnē // Arheologu pētījumi Latvijā 1998. un 1999. gadā. – Rīga, 2000. – 67.–74.lpp.

35 Asaris J. Arheoloģisko izrakumu liecības par Tukuma senatni // Tukuma novada kultūrvēsture. V. – Tukums, 2000. – 7.–10.lpp.

36 Atskaņu hronika / V.Bisenieka atdzejojums no vidusaugšvācu val.; Ē. Mugurēviča priekšvārds; Ē. Mugurēviča, K. Kļaviņa komentāri. – Rīga, 1998. – 171.lpp., 5979.–5991. rinda.

37 Erdmanis G. Kurzemes viduslaiku pilis. – Rīga, 1989. – 73.lpp.

38 Krastiņš J., Strautmanis I., Dripe J. Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām. – Rīga, 1998. – 25.lpp.

39 Brastinš E. Latvijas pilskalni. I. Kuršu zeme. – Rīga, 1923. – 100.lpp.

40 Petrenko V., Urtāns J. The Archaeological Monuments of Grobiņa. – Stockholm; Riga, 1995. – P.19.

41 Atskaņu hronika / V.Bisenieka atdzejojums no vidusaugšvācu val.; Ē Mugurēviča priekšvārds; Ē. Mugurēviča, K. Kļavina komentāri. – Rīga, 1998. – 180.lpp., 6866–6874. rinda.

ap 1 km uz rietumiem no agrākā kuršu centra. Pie pils līdz 17. gadsimtam izveidojās amatnieku apmetne un tirgus vieta,[42] kura gan gandrīz pilnībā iznīka 18. gadsimta sākumā – Ziemeļu kara un tam sekojošās mēra epidēmijas dēļ.

Iepriekšminētie piemēri liecina, ka vairumā gadījumu vēlākie Kurzemes pilsētu centri gan izveidojās tuvāk vācu celtajām pilīm, tomēr pilskalnu un pie tiem bijušo vietējo iedzīvotāju apmetņu loma šo pilsētu izveidē nav noliedzama. Analoģijas šai tendencei ir vērojamas plašā teritorijā germāņu, slāvu un arī mūsu kaimiņu lietuviešu apdzīvotajās zemēs. Savdabīga šķiet samērā ilgstošā agrāko, pie pilskalniem izaugušo apmetņu (Sabile, Talsi, Veckuldīga) koeksistence ar apmetnēm, kuras veidojās pie vācu mūra pilīm. Tas, domājams, liecina par samērā lēnu vecās politiski teritoriālās struktūras maiņu, kā arī diezgan lielu vietējo iedzīvotāju patstāvību un tiesībām atsevišķās Kurzemes vietās vēl vismaz divus gadsimtus pēc šo teritoriju oficiālās nokļūšanas vācu varā. Viens no izskaidrojumiem varētu būt lēnā un skaitliski visai mazā vācu zemnieku un amatnieku imigrācija Kurzemē, salīdzinot ar citām ordeņa iekarotajām teritorijām, piemēram, ar prūšu apdzīvotajām zemēm.[43]

Atsevišķos gadījumos iespējams runāt arī par centru nozīmes maiņu laika gaitā plašākā teritorijā un pilsētu veidošanos pilnīgi jaunās vietās. Tā, piemēram, pieļaujams, ka pirms viduslaiku Kurzemes bīskapijas centra – Piltenes – izveides nozīmīgākā loma šajā reģionā bija ap 10 km uz dienvidiem esošajam stratēģiski ļoti izdevīgi situētajam Lagzdienas pilskalnam, bet pirms 1879. gadā veidoties sākušās Pāvilostas – ap 6 km uz dienvidiem esošajai, jau 13. gadsimta kuršu zemju dalīšanas dokumentos minētajai Sakai.

Pārējos gadījumos Kurzemes pilsētas veidojušās pie vācu pilīm, kuras, domājams, celtas vietējo iedzīvotāju ciemu tuvumā (Durbe, Skrunda, Ventspils), vai arī ģeogrāfiskās situācijas dēļ izaugot tieši no vietējo iedzīvotāju ciemiem (Liepāja). Šo pilsētu izveides pirmsākumu izpētei un kuršu ciemu lomas izvērtēšanai šajos procesos pagaidām pietrūkst tieši arheoloģisko liecību. Turpmāki arheologu, vēsturnieku un kultūrģeogrāfu pētījumi nepieciešami arī tālab, lai konkrētāk atbildētu uz jautājumiem, kādēļ atsevišķos gadījumos agrākās apmetnes pie pilskalniem tika pamestas, bet citos gadījumos pakāpeniski transformējās un saplūda ar pirmsvācu periodā neeksistējošiem centriem, ar kāda rakstura ekonomiskām vai politiskām izmaiņām tas saistīts un cik liels bijis vietējo iedzīvotāju īpatsvars Kurzemes muižās un pilsētās.

---

[42] Mugurēvičs Ē. Saldus pils (Frauenburg) XV–XVII gadsimtā // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1972. – Nr.2. – 54.–64.lpp.

[43] Žulkus V. Central Places of Curoninan and Prussian Tribes During the Years of Cultural Change (1200–1400) // Lübeck Style? Novgorod Style? Baltic Rim Central Places as Arenas for Cultural Encounters and Urbanisation 1100–1400 AD. – Riga, 2001. – P.348.

Summary

Jānis Asaris

The Role of Hillforts in the Development of Medieval Centres in Kurzeme

Although some hillforts in Kurzeme (Vormsates, Grobiņas, Puiškalna) because of their visual significance and stories about them in the literature were named since the beginning of 19th century, the more serious interest about hillforts appeared in the 1860ties and was connected with the activities of the priest and researcher of the Latvian antiquity and ethnography August Bielenstein. In 1865 he published announcements with the request for information about hillforts, their location, descriptions, names, stories about hillforts, possible connection with other historical events in the issues of the Association of the Literature and Art in Kurzeme and later also in Latvian newspapers. From this information we can assume, that Bielenstein wanted not only to gather information about them but also to identify these places with other historical events and places.

Priest A. Raison and artist J. Döring also helped in gathering information about hillforts in Kurzeme. In the year of 1867 A. Raison tried to classify the hillforts and to discover which kinds of hillforts were most likely used by different Baltic sea tribes. Till the year 1868 Bielenstein together with his colleagues checked about 35 hillforts in Kurzeme, and published descriptions about them in the issues of the Association of Latvian Literature.

My duty in this article is not to give closer look in the history of research about hillforts in Kurzeme and analyze actions of the Bielenstein, but it is worth to say that Bielenstein was the first to discover that most of the hillforts in Kurzeme were inhabited constantly. He was also first researcher of the Latvian ancient history who tried to find connection between places, named in the written historical sources and existing inhabited places and also hillforts.

Later researcher of the hillforts in Latvia E. Brastiņš, historians A. Švābe and V. Biļķins, Finnish linguist V. Kiparsky, as well as archaeologist Ē. Mugurēvičs joined in the process of identifying hillforts in Kurzeme with concrete places named in the written historical sources.

Still there are almost no investigations, which can specify the role of hillforts in forming of the latest manors and towns in wider territory.

Nowadays there are 119 hillforts in the regions of Kurzeme (Kuldīgas, Liepājas. Talsu, Saldus, Tukuma, Ventspils) in the protection of the state. From those only about 10 are investigated closely. In the written historical sources of the 13th century – the treaties of the Curonians with Dom Chapter of Riga, the Order of the Brothers of Sword and the Council of Riga (1230/1231) and in the division af lands of Curonia between the Livonian Order and the Bishop of Curonia are about 180 inhabited places named. Terms used in these treaties "locus", "villa", "kiligundis" do not reflect the real significance of those places.

There are also some differences between Northern and Southern Kurzeme in formation of inhabited places. In the Northern part of Kurzeme we can identify about 85% from the places named in the 13th century, but in the Southern part only 58% of the places. Mostly in the identified places in the late medieval ages – 16th century formed centres of the manors and half manors, but it seems that in Northern part location of villages inhabited by natives did not change much, but in Southern part because of the high resistance many villages were left or destroyed, this can also be proved by archeological investigations which show migration of the Curonians to the Southern and Eastern lands after 1260.

Now there are 18 towns in Kurzeme 13 of which has developed from the medieval ages (Aizpute, Durbe, Grobiņa, Kandava, Kuldīga, Liepāja, Piltene, Sabile, Saldus, Skrunda, Talsi, Tukums, Ventspils) most of which, of course, gained status as a town later.

The name town – "pilsēta" in Latvian is formed from two words: 'castle' – "pils" and 'yard' – "sēta", that means that castles played an important role in forming towns, because inhabited places appeared near the castles. And one of the main functions of these castles was protection of the citizens and people living next to the castle – on so called "hinterland".

Doubtless at least in eight cases (Aizpute, Grobiņa, Kandava, Kuldīga, Sabile, Saldus, Talsi, Tukums) dawn of Kurzeme town can be connected with hillforts of the native people, next to whom lager or not so large villages were set up. These places are also located in the geographically convenient places – close to the roads and water ways, and even after Germans conquered the territory of Latvia new towns formed according to four components – hillforts of the native people, villages next to them, villages of the native people, German castles and villages next to castles. We can not accept sayings of some historians that "during the German crusaders invasions almost all towns were destroyed" because according to the archeological investigations some inhabited places in the northern part of Kurzeme (Sabile, Talsi, Kuldīga) existed parallely for a very long time. In most cases medieval centres later were formed closer to the German castles, but no one can deny the role of the hillforts in the formation of those centres. Analogies to this tendency can be observed in a wide territory - places inhabited by Germans, Slavs and Lithuanians.

In other cases towns were formed next to the German castles, which were built next to the native villages (Durbe, Liepāja, Skrunda, Ventspils)

Hereinafter investigations of archaeologists, historians and geographers are necessary to specify the answers on questions, why in several cases antecedent villages next to hillforts were desolated, but in other cases gradually transformed and converged with centres which did not exist in period before Germans, what economical or political changes influented it and what was the density of native people in manors and towns of Kurzeme.

Andris Šnē

KĀDAS SABIEDRĪBAS PORTRETS: SĀRAJU SENKAPI UN SOCIĀLPOLITISKĀS ATTIECĪBAS KURZEMĒ AIZVĒSTURES BEIGĀS

Viennozīmīgi var apgalvot, ka vēlais dzelzs laikmets ir vislabāk apgūtais un pētītais aizvēstures periods Latvijas teritorijā. Plaši arheoloģiskās izpētes darbi veikti šī aizvēstures pēdējā perioda pieminekļos – gan dzīvesvietās, gan kapulaukos, ir detalizēti pētījumi par atsevišķiem vēlā dzelzs laikmeta artefaktu veidiem un dažādiem etniskās un ekonomiskās vēstures jautājumiem. Tomēr kopumā maz uzmanības (it īpaši salīdzinot ar Austrumlatviju) pievērsts tieši Kurzemes teritorijas dzelzs laikmeta pēdējo gadsimtu arheoloģisko pieminekļu un liecību izpētei un analīzei. Arī pēdējos gados veiktie Latvijas teritorijas aizvēstures sabiedrību sociālo jautājumu risināšanas mēģinājumi balstīti uz Austrumlatvijas arheoloģiskajām liecībām.[1]

Aizvēstures sabiedrību sociālās organizācijas jautājumi Latvijas arheoloģijā nebūt nav jauni,[2] spēcīgs pamatojums aizvēstures kultūru sociālajai interpretācijai bija padomju marksisms, kas piedāvāja (vai, pareizāk sakot, uzspieda) teleoloģisku un evolucionāru pirmsin-

---

[1] Radiņš A. 10.–13.gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. – Rīga, 1999.; Šnē A. Agrās pilsētas, rezidences, nocietinājumi... Dienvidaustrumlatvijas dzelzs laikmeta pilskalni sociālpolitiskā kontekstā // Arheoloģiskie pieminekļi, arheoloģiskās vietas / A.Šnē un J.Urtāns, red. – Rīga, 2000. – 40.–60.lpp.; Šnē A. Vara un vadonība lībiešu sabiedrībās aizvēstures beigās // Cauri gadsimtiem / S.Zirne, sast. – Rīga, 2000. – 141.–148.lpp.; Vasks A. Apdzīvotība, saimniecība un sabiedrība Daugavas baseinā bronzas un senākajā dzelzs laikmetā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1994. – Nr.4. – 54–76.lpp.; Vasks A. Daži agrā un vidējā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulauku sociālās interpretācijas jautājumi // Cauri gadsimtiem / S.Zirne, sast. – Rīga, 2000. – 45.–51.lpp.

[2] Pārskatu par sociālās arheoloģijas attīstību Latvijā skat.: Šnē A. Social archaeology in Latvia: a survey // Inside Latvian Archaeology / O.W.Jensen, H.Karlsson and A.Vijups, eds. – Gothenburg, 1999. – P.89–114.

dustriālo sabiedrību attīstības vīziju ekonomisko pretrunu darbības rezultātā.[3] Arī iepriekš, 19. gadsimta un 20. gadsimta pirmās puses arheoloģija sniedza savus priekšstatus par sabiedrības raksturu aizvēsturē, kas gan šajā laikā lielā mērā bija pakļauti ideālistiski ideoloģiskām konstrukcijām.[4] Tomēr būtībā tikai pēdējā desmitgade iezīmējas ar kritisku arheoloģiskā materiāla izvērtēšanu sociālo jautājumu aspektā, mēģinot atrast jaunas arheoloģiskā materiāla metodoloģiju un interpretāciju iespējas, tādējādi atkāpjoties no stereotipiem un paverot plašākas perspektīvas aizvēstures sabiedrību pētniecībā un izpratnē.

Atbilstoši partikulārisma metodoloģiskajam principam, kas bija viens no postprocesuālās arheoloģijas stūrakmeņiem, sociālā attīstība nevienā vietā un/vai sabiedrībā nenoritēs identiski, bet drīzāk gan atšķirīgi, pat ja attīstības apstākļi un iespējas būs līdzīgas vai pat vienādas (tā gan nebūt nav jauna pieeja pirmsindustriālo sabiedrību pētniecībā – partikulārisma pieeju aizsāka Amerikas antropoloģijas pamatlicējs F.Boass un viņa skola ar savu izvērsto sociālā evolucionisma kritiku). Tādējādi tieši atsevišķas, lokālas sabiedrības dos priekšstatu par norisēm un procesiem plašākā teritorijā un sabiedrībā, nevis otrādi; lai pievērstos reģionālā līmeņa sabiedrību un sociālo attiecību risināšanai, vispirms veicama konkrēto, lokālo sabiedrību individualizējoša analīze. Šajā rakstā mēģināsim analizēt sociālās attiecības Kurzemē aizvēstures beigās pēc kāda konkrēta kapulauka arheoloģiskajām liecībām, veidojot šo kapulauku atstājušās sabiedrības portretu. Aizvēstures sabiedrību sociālo jautājumu risināšanai izmantojamas plaši (vēlams, protams, pilnīgi izpētītas) pētītas arheoloģiskās vietas, īpaši kapulauki. Tāpēc, pievēršoties sabiedrībām Kurzemes teritorijā aizvēstures beigās, uzmanību saista Sāraju senkapu arheoloģiskās liecības – Sāraju senkapi, neskatoties uz relatīvi mazo atklāto apbedījumu skaitu, ir līdz šim plašāk pētītie vēlā dzelzs laikmeta senkapi šajā reģionā.

1. Apbedījumi Sāraju kapulaukā un Sāraju sabiedrība

Sāraju senkapi atrodas Talsu rajona Lībagu pagastā, Rīgas–Ventspils šosejas kreisajā pusē, apmēram 450 metru no šosejas, 200 metru uz ziemeļrietumiem no Sāraju mājām. Senkapi izvietoti plaša tīruma paaugstinātā dienvidrietumu stūrī, ko veido pret nelielu upīti izvirzīts zemesrags. Zemes reljefs ir spēcīgi izmainīts meliorācijas darbu gaitā, kad izpostīta arī daļa apbedījumu. Apbedījumi gājuši bojā arī ilglaicīgas zemes aršanas un apstrādes darbu dēļ. Kopīgā kādreizējā Sāraju senkapu teritorija varētu būt vairāk nekā 1500 m^2 (apmēram 80x80 metru). Sāraju senkapi tika atklāti samērā nesen, pirmās senlietas, kas bija attiecināmas uz vēlo dzelzs laikmetu, no tiem iegūtas tikai 20. gadsimta melioriācijas darbu laikā – 70. gadu beigās un 80. gadu sākumā. Pēc senkapu vietas apsekošanas 1986. gadā parādījās arī pirmās ziņas literatūrā par šo pieminekli.[5] Jāatzīmē gan,

[3] Moora H. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. – Rīga, 1952; kuršu aizvēstures sabiedrības vēlajā dzelzs laikmetā, akcentējot gan vairāk vēsturiskās ģeogrāfijas jautājumus, aplūkojis lietuviešu arheologs V.Žulkus (skat. Жулкус В.В. Территория и особенности социальной структуры южнокурских земель в IX–XII вв. // Краткие сообщения. – 1989. – Т.198. – С.21–27.).

[4] Latvijas archaioloģija / Balodis F., red. – Rīga, 1926., kur sniegts ļoti ideālistisks vēlā dzelzs laikmeta sabiedrības raksturojums. Starpkaru perioda vēsturnieka A.Švābes idejas pēc Otrā pasaules kara turpināja un attīstīja vēsturnieks I.Šterns, kurš pēc rakstītajiem avotiem mēģināja rekonstruēt Kurzemes politisko un militāro organizāciju (skat. Šterns I. Senlatvijas sociālā un militārpolītiskā iekārta // Akadēmiskā Dzīve. – 1985. – 27.laid. – 46.–66.lpp.).

[5] Asaris J. Izrakumi, pieminekļu apsekošana un arheoloģiskās uzraudzības darbi Ziemeļkurzemē un Rīgā // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1986. un 1987. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1988. – 29.lpp. Raksta autors izsaka pateicību izrakumu vadītājam Jānim Asarim par sniegto iespēju iepazīties ar nepublicētajiem Sāraju senkapu izrakumu materiāliem.

ka arheoloģijā Sāraju vieta bija pazīstama jau iepriekš – 1930. gada rudenī pie Sāraju mājām tika atrasts monētu depozīts. Depozītu veidoja 57 arābu dirhemi, un pieļaujams, ka tas varētu būt noguldīts arābu monētu ieplūšanas Latvijas teritorijā sākumposmā 9. gadsimta otrajā pusē.[6] Arābu monētu noguldījums, kas ir hronoloģiski vecāks par senkapos atrastajām senlietām, šķiet, tomēr nav saistāms ar senkapiem, kaut gan netieši norāda uz šī apvidus nozīmi aizvēstures beigās.

Arheoloģiskie pētījumi Sāraju senkapos norisinājās 1989. un 1990. gadā Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas vadītāja vietnieka Jāņa Asara vadībā.[7] Arheoloģisko izrakumu gaitā atklāti 46 kapi, to skaitā 7 dubultapbedījumi, tādējādi kopā atsegti 53 apbedījumi. Tiesa, vairākās vietās izrakumu laukumos virs pamatzemes tika konstatētas nelielas kalcinēto kauliņu koncentrācijas vietas, taču, atskaitot tās, nekas neliecināja par apbedījumiem šajās vietās. Kā jau minēts, neskatoties uz šo nelielu skaitu (salīdzinot, piemēram, ar latgaļu kapulaukiem, kur atsevišķos senkapos atsegti vairāki simti apbedījumu), Sāraju senkapi ir līdz šim plašāk pētītais aizvēstures beigu periodu kuršu kapulauks Latvijas teritorijā.[8] Arheoloģisko pētījumu laikā kapulauka teritorija tika izpētīta gandrīz pilnībā (jāņem gan vērā, ka daļa apbedījumu aizgājusi bojā ilgstošās lauksaimnieciskās darbības rezultātā – arī velēnas kārtā kalcinēto kauliņu atradumi nebija reta parādība). Tas, no vienas puses, dod zināmas priekšrocības sociālo aspektu studijās, jo sabiedrības organizācijas rekonstrukcijas iespējamas tikai, balstoties uz maksimāli plaši, pilnībā pētītiem kapulaukiem. Taču, no otras puses, atsegto apbedījumu skaits ir samērā niecīgs, pie tam liela daļa no senkapiem bija postīti aršanas rezultātā. Sāraju senkapos daļēji vai pilnīgi postīti bija 24 apbedījumi, tas ir, 45,3% no visiem kapiem. Tādējādi nepostītie kapi, kas ir visnozīmīgākie sociālo jautājumu risināšanā, kapulaukā veido tikai nedaudz vairāk par pusi apbedījumu. Par nepostītiem apbedījumiem kapulauka izpētītajā teritorijā uzskatāmi tikai 20 vīriešu, 7 sieviešu un 2 nenosakāma dzimuma bērnu apbedījumi.

Arheoloģiskie izrakumi precizēja arī pieminekļa hronoloģiju – spriežot pēc kapos līdzi dotajām senlietām, Sāraju senkapos mirušie apglabāti no 11. gadsimta vidus/otrās puses līdz pat 13. gadsimta sākumam, tātad apmēram 150 gadus. Tāpat arī tika konstatēts, ka, lai gan kapulauks atrodas kuršu un Kurzemes somugru saskarsmes zonā, kapulauku izmantojuši tikai kurši. Somugriskas iezīmes kapulaukā iegūtajā arheoloģiskajā materiālā nebija vērojamas.

Diemžēl vēl aizvien nav identificējama Sāraju kapulauku atstājušās sabiedrības dzīvesvieta (vai dzīvesvietas), tādējādi nav iespējams pateikt, cik plaša reģiona iedzīvotājus aptvēra kapulauks un kāda varētu būt bijusi šīs teritorijas sociāli telpiskā organizācija. Šī paša iemesla dēļ apgrūtināts ir arī Sāraju kapulauku veidojušās sabiedrības (kuru turpmāk mēs nosacīti sauksim par Sāraju sabiedrību) demogrāfiskā sastāva un ekonomisko attiecību raksturojums.

Aizvēstures sabiedrību lieluma noteikšana joprojām ir viens no svarīgākajiem,

---

6 Берга Т. Монеты в археологических памятниках Латвии IX-XII вв. - Рига, 1988. - С.27-28; Urtāns V. Senākie depozīti Latvijā (līdz 1200.g.). – Rīga, 1977. – 165.–166.lpp.

7 Asaris J. Arheoloģiskie izrakumi Rīgā un Sāraju senkapos // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1988. un 1989. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1990. – 32.–34.lpp.; Asaris J. Arheoloģiskie pētījumi Sāraju un Upīšu senkapos // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu 1990. un 1991. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1992. – 20.–21.lpp.

8 Otrs plašāk pētītais kuršu vēlā dzelzs laikmeta kapulauks ir Alsungas Kalniņu senkapi, kuros 1959.–1960. gadā atsegti 36 apbedījumi (skat. Cimmermane I., Urtāns V. Latvijas PSR Vēstures muzeja izrakumi 1960. gadā // Referātu tēzes zinātniskai sesijai par 1960.gada arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām. – Rīga, 1961. – 12.–13.lpp.).

bet vienlaicīgi arī metodiski sarežģītākajiem jautājumiem. Iedzīvotāju skaita noteikšanai kādā konkrētā vietā tiek lietotas vairākas formulas, no kurām vienkāršākā un arī pati izplatītākā ir balstīta uz kapulauku apbedījumu skaitu. Šajos aprēķinos tiek ņemts vērā gan kapulauka izmantošanas ilgums, gan atsegto apbedījumu skaits, gan pieņemtais dzīves ilgums vai arī mirušanas koeficients. Izsakot formulā: iedzīvotāju skaits = apbedījumu skaits x iespējamais vidējais dzīves ilgums / kapulauka izmantošanas laiks. Izmantojot šo formulu, tiek pieņemts, ka vikingu laikmeta sabiedrībās Ziemeļeiropā vidējais dzīves ilgums svārstās starp 30 un 40 gadiem.[9] Savukārt somu arheoloģe P.L.Lehtosalo-Hilandere Luistari kapulauka demogrāfiskās situācijas analīzē izmanto formulu: iedzīvotāju skaits = 1000 x apbedījumu skaits / izmantošanas ilgums x 30 vai 40 (mirstības procents).[10] Jāņem vērā, ka šajās formulās tiek aprēķināts pieaugušo indivīdu skaits; bērnu, nemaz nerunājot par zīdaiņiem, apbedījumi kapulaukos veido relatīvi niecīgu daļu.

Jau atsegto apbedījumu skaits norāda, ka Sāraju sabiedrība nav bijusi liela. Pieņemot, ka kapulauks ticis izmantots 150 gadus un vidējais dzīves ilgums svārstījies starp 30 un 40 gadiem, izmantodami pirmo formulu, iegūstam, ka Sāraju sabiedrību vienlaicīgi veidojuši 10,6–14,1 cilvēki. Izmantojot aprēķiniem otro formulu, rezultāts ir nedaudz mazāks – 8,8–11,8 cilvēki. Tādējādi, apkopojot šos matemātiskos rezultātus, pieļaujams, ka vidēji Sāraju sabiedrībā vienlaicīgi dzīvojuši 8–15 cilvēki, tas ir, pāris saimes, iespējams, no vienas dzimtas.

Neskaitāmie mēģinājumi universāli un precīzi definēt saimi (angļu *household*) beigušies neveiksmīgi. Lielākā daļa pētnieku piekristu vienkāršajai definīcijai, ka saime ir nākamā lielākā vienība sociālajā sfērā pēc indivīda.[11] Bieži vien saimi veido ģimene vai dzimta, kas arī paši par sevi ir universāli nedefinējami termini. Antropoloģijā dzimtas interpretācijā dominēja divi viedokļi: dzimta saistīta ar mantošanas saitēm starp vecākiem un bērniem, tādējādi dzimta tiek identificēta ar linidžu (Redklifs-Brauns, Fortess) un dzimtu veido precību rezultātā veidojušās radinieku savienības (Levī-Stross, Dimons, Līčs). Atšķirīgu viedokli pauž P.Burdjē, uzskatot, ka radniecība ir prakses, darbības kopums, ko indivīdi izmanto savu materiālo un simbolisko interešu realizēšanā, tādējādi dzimtas teorijas ne vienmēr (drīzāk pat nekad) atspoguļos reālo situāciju, ņemot vērā radniecības un ģenealoģijas izmantošanu arī citās attiecībās.[12] Pie tam jāņem vērā, ka ģimenes struktūra un radniecības saites ir daudz elastīgākas, nekā to pieļauj statiskie jēdzieni. Ekonomiski nelabvēlīgās sezonās vai krīzes apstākļos dzimtas locekļi pārvietojās no sētas uz sētu, tādējādi paplašinot nukleāro ģimeni līdz daudz sarežģītākām formām.[13]

Arheoloģijā saime parasti tiek identificēta ar radniecīgu līdzās dzīvojošu grupu.[14] Saimes locekļiem ir kopīgas kultūras vērtības un mērķi, tie dzīvo vienā un tajā pašā fiziskajā un sociālajā vidē; ekonomiskā ziņā saime ir kooperatīva grupa, kas kopīgi

---

9 Randsborg K. The Viking Age in Denmark. The Formation of a State. – London, 1980. – P.80.

10 Lehtosalo-Hilander P.L. Luistari III. A Burial–Ground Reflecting The Finnish Viking Age Society. – Helsinki, 1982. – P.53–54.

11 Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology / Barnard A., Spencer J., eds. – London; New York, 1996. – P.285.

12 Bourdieu P. Outline of a theory of practice. – Cambridge, 1977.; Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology / Barnard A., Spencer J., eds. – London; New York, 1996. – P.311–316.

13 Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology / Barnard A., Spencer J., eds. – London; New York, 1996. – P.226.

14 Tringham R., Krstic D. Conclusions: Selevac in the wider context of European prehistory // Selevac, a Neolithic Village in Yugoslavia / Tringham R. and Krstic D., eds. – Los Angeles, 1990. – P.603.

pieņem lēmumus par ražošanu.[15] Saimes līdztekus rezidentālajām grupām – ciemiem – veidoja sociālas apvienības – frakcijas (*faction*), kas strukturāli un funkcionāli ir līdzvērtīgas grupas un šīs līdzības dēļ sacenšas par varas pozīcijām un resursu izmantošanu.[16] Tādējādi tieši frakcijas ir sociālās arēnas, kurās izvirzījās pirmie sabiedrības līderi.

Apbedījumi veido nozīmīgu, bieži vien pat nozīmīgāko avotu grupu (īpaši gadījumos, kad nav zināma atbilstošā dzīvesvieta) aizvēstures sociālo jautājumu pētniecībā. Apbedījumu pētniecība īpaši populāra Eiropas arheoloģijā kļuva 1960.–1970. gadā līdz ar procesuālās arheoloģijas veidošanos. Amerikāņu arheologi L.Binfords un A.Sakss izvirzīja divas premisas, kas kļuva par procesuālās arheoloģijas apbedīšanas tradīciju pētniecības stūrakmeņiem: 1) pastāv sistemātiskas attiecības starp apbedīšanas tradīciju komplicētību un sabiedrības komplicētību, t.i., apbedīšanas tradīcijas nemainās neatkarīgi no sociālajiem apstākļiem, un 2) katra mirušā apbedīšanas norise saistās ar viņa sociālajām lomām un sociālo pozīciju dzīves laikā.[17] Tieši 60. gadu beigās–80. gadu sākumā dominēja uzskats, ka apbedījumu variācijas nosaka sociālā organizācija, reizēm pieļaujot arī vides determināciju; reliģiskie uzskati šajā laikā netika ņemti vērā, kaut gan antropoloģijā jau kopš 20. gadsimta sākuma bija pazīstamas franču sociologu R.Hertca (*Hertz*) un E.van Genepa (*van Gennep*) hipotēzes par mirušā ķermeņa/apbedījuma un pēcnāves dzīves ticējumu saistību.[18] Taču sociālā organizācija apbedīšanas tradīcijās ir izteikta caur kolektīvajiem priekšstatu filtriem jeb ticējumiem. Apbedīšanas tradīcijas nav pasīva sociālās organizācijas refleksija, bet gan aktīvu personisku un sociālu izvēļu un stratēģiju rezultāts.[19] Mirušā ķermeņa apbedīšanas tradīcijas būs atkarīgas no varas tehnoloģijas, tās ne tikai atspoguļo sabiedrības sociālo uzbūvi un vērtības, bet drīzāk ir nozīmīgas sabiedrības veidošanā un reproducēšanā.[20] Apbedīšanas tradīcijas var būt gan apzināta materiālo vērtību iznīcināšana, pie tam neatkarīgi no apbedītā reālā statusa, gan idealizēta noteikta vecuma, dzimtes un statusa personas tēla veidošanas paņēmiens.

Tieši acīmredzamā un banālā patiesība, ka mirušais nespēj pats sevi apglabāt, ir sākuma punkts apbedīšanas procesu sociālā konteksta interpretēšanai. Mirušo apbedīšanai sagatavo viņa līdzcilvēki, apveltī to ar piedevām un veic rituālus, ņemot vērā nāves, piederīgo un apglabājamā indivīda individualitātes kopsakaru. Apbedīšanas tradīcijas ir politisku lēmumu realizācija, kurā mirušā ķermenis tiek manipulēts dzīvo interesēs. Apbedītā sociālais statuss apbedīšanas rituālu ietekmēja tikpat lielā mērā kā bēru dalībnieku statuss,[21] un tikpat lielā mērā abas puses arī veidoja savu sociālo statusu. Apbedījums nav mirušā identitātes raksturojums, bet gan mirušā sociālā uztvere apbedītāju acīs, ko lielā mērā noteica apbedītāju un mirušā attiecības, pēdējam dzīvam esot. Nevis sabiedrī-

[15] Bogucki P. The Origins of Human Society. – Oxford; New York, 1999. – P.211.

[16] Brumfiel E. Factional competition and political development in the New World: an introduction // Factional Competition and Political Development in the New World / Brumfiel E.M. and Fox J.W., eds. – Cambridge, 1994. – P.5.

[17] O'Shea J.M. Villagers of the Maros. A Portrait of an Early Bronze Age Society. – New York, 1996. – P.8.

[18] Carr C. Mortuary Practices: Their Social, Philosophical–Religious, Circumstantial, and Physical Determinants // Journal of Archaeological Method and Theory. – 1995. – Vol. 2(2). – P.106.

[19] Turpat. – 111.lpp.

[20] Thomas J. Rethinking the Neolithic. – Cambridge, 1991. – P.105.

[21] Pader E.J. Symbolism, Social Relations and the Interpretation of Mortuary Remains. – Oxford, 1982. – P.58–60; Parker Pearson M. The Powerful Dead: Archaeological Relationships between the Living and the Dead // Cambridge Archaeological Journal. – 1993. – Vol.3(2). – P.203; Parker Pearson M. The Archaeology of Death and Burial. – Phoenix Mill, 1999. – P.10, 32.

ba un sociālā realitāte, bet sabiedrības ideoloģija tika manifestēta un izteikta apbedījumos. Tādējādi apbedījumos vērojami trīs attiecību līmeņi: sociālais konteksts, mirušā reālā dzīve (kas apbedīšanas brīdī jau ir pagātne) un dzīvo un mirušā ideoloģiskās attiecības.[22]

Sociālais statuss var arī nebūt tieši atspoguļots apbedījumos, bet var tikt apslēpts kā ideoloģijas forma.[23] Statusa rituālā reprezentācija var arī palikt nemainīga, mainoties un veidojoties jaunām varas formām.[24] Nepieciešamība uzsvērt sociālo stāvokli un varu, dodot bagātas kapu piedevas, ir lielāka tajā paaudzē, kas pirmā uzurpē stāvokli un varu. Vēlāk, kad sociālais stāvoklis kļūst mantojams, nav nepieciešama izteikta stāvokļa manifestēšana un bagātību noguldīšana apbedījumos.[25] Apbedīšanas tradīcijas var būt izteiktas kā dzīvo uzmanība pret mirušā statusu, taču parasti tas ir gadījumos, kad nepieciešams izteikt to publiski, galvenokārt konkurences, draudu vai apšaubāmu situāciju gadījumos.[26]

Kapu piedevu saistība ar mirušo ir izskaidrojama daudzējādi: tās var būt domātas pēcnāves dzīvei vai reinkarnācijas veicināšanai, tās var būt dāvanas, kas domātas parādu nomaksāšanai, tās var izteikt mirušā ekonomisko labklājību un/vai sociālo statusu, kā arī mirušā nozīmi dzīvam esot, un tās var arī arī būt saistītas ar pavadītāju emocijām.[27] Apbedījumu piedevu komplekti neko nenozīmē paši par sevi, to nozīme tika izteikta tikai attiecībās ar citiem apbedījumiem kapsētā. Apbedījumu piedevas tiek rūpīgi izvēlētas, to nozīme var būt atšķirīga dažādos kontekstos. Un ne jau visas piedevas nonāk apbedījumā – daļa var tikt iznīcinātu apbedīšanas rituālu laikā, citas atstātas virs zemes, tādējādi neatstājot arheoloģiski konstatējamas pēdas.

Pārbaudot hipotēzi par mirušā statusa saistību ar kapavietas izveidojumu un piedevām, amerikāņu arheologi Dž.Teinters (*Tainter*) un K.Kars, attiecīgi analizēdami 103 un 31 sabiedrību liecības, konstatēja šīs saistības pastāvēšanu visās sabiedrībās. Taču zīmīgi, ka apbedījumu piedevas tikai ļoti retos gadījumos funkcionēja kā statusa indikatori; K.Kars gan norāda, ka tikai atsevišķu piedevu veidi (nevis kvantitāte) saistās ar vertikālo sociālo pozīciju.[28]

Tādējādi gan kapa vieta, tās iekārtojums un apbedīšanas rituāli, gan apbedījuma piedevas ir izmantojamas sociālo attiecību pētniecībā. Sāraju senkapos visi atklātie apbedījumi bija ugunskapi. Izņēmums varētu būt kāds bērna apbedījums (24. kaps), kurā netika konstatētas deguša apbedījuma vai skeleta pēdas. Salīdzinot ar skeletkapiem, ugunskapu piedāvātās iespējas materiāla interpretācijām ir krietni mazākas. Ugunskapos zūd iespējas salīdzināt un analizēt mirušā orientāciju, novietojumu, daļēji arī kapu iekārtojumu un apbedīšanas rituālus, kremācijas gaitā iznīkušas arī organiskās senlietas, ieskaitot apģērbu, kas starp apbedījuma piedevām uzskatāms par vienu no nozīmīgākajiem sociālo lomu atspoguļotājiem. Nemaz nerunājot

22 Schulke A. On Christianization and grave–finds // European Journal of Archaeology. – 1999. – Vol. 2(1). – P.96–97.

23 Chapman R., Randsborg K. Approaches to the archaeology of death // The archaeology of death / Chapman R., Kinnes I. and Randsborg K., eds. – Cambridge, 1981. – P.14.

24 Hedeager L. Iron Age Societies. From Tribe to State in Northern Europe, 500 BC to AD 700. – Oxford, 1992. – P.30.

25 Schauman-Lönnqvist M. The Vainiomäki society // Vainiomäki – A Merovingian Period Cemetery in Laitila, Finland / P.Purhonen, ed. – Helsinki, 1996. – P.131.

26 Bradley R. The social foundations of prehistoric Britain: themes and variations in the archaeology of power. – London; New York, 1984. – P.75.

27 Dark K.R. Theoretical Archaeology. – London, 1995. – P.92.

28 Carr C. Mortuary Practices: Their Social, Philosophical-Religious, Circumstantial, and Physical Determinants // Journal of Archaeological Method and Theory. – 1995. – Vol. 2(2). – P.122, 179–180.

par to, ka nav iespējams veikt fiziskās antropoloģijas mērījumus dzimuma un vecuma noteikšanai un ka pat nepostītajos kapos nav iespējams identificēt visas apbedītā piedevas un kapa iekārtojuma sastāvdaļas kremācijas un saglabāšanās stāvokļa dēļ. Tādējādi pētniecībai būtībā saglabājušās tikai metālu senlietas un daļēji kapu iekārtojums.

Visās sabiedrībās dzimums un vecums ir visaptverošākais kritērijs sociālās identitātes pazīmju noteikšanā.[29] Balstoties uz senlietu piedevām, var mēģināt noteikt apglabātā dzimumu, bet vecumu bieži pat pēc piedevām nav iespējams konstatēt (īpaši attiecībā uz vecākiem cilvēkiem; bērnu apbedījumos vismaz parasti tiek liktas to vecumam atbilstošu izmēru piedevas).

Sāraju senkapos vērojama izteikta vīriešu apbedījumu skaitliskā dominēšana – kapulaukā atsegti 35 vīriešu apbedījumi (tas ir, 63%) un 14 sieviešu apbedījumi. Izrakumu gaitā konstatēti tikai četri bērnu apbedījumi, to skaitā, spriežot pēc kapa piedevām, viens zēna un viens meitenes kaps. Tiesa, ugunsapbedījumu kapulaukā apglabāto dzimumu noteikšana ir problemātiska, jo ne vienmēr piedevas atspoguļo reālo dzimumu, nemaz nerunājot par apglabāto dzimtes identitāti. Arī Sāraju senkapos, piemēram, vairāki (4) apbedījumi varētu būt attiecināmi uz sieviešu kapiem tikai ar jautājuma zīmi, jo tajos atrastas abiem dzimumiem raksturīgas senlietas – aproces, gredzeni, dzeramo ragu apmales. Arī bērnu apbedījumos dzimumu ne vienmēr var noteikt – aizvēstures sabiedrībās bērni veido atsevišķu dzimti, un konkrētam dzimumam un dzimtei raksturīgais kapu piedevu komplekss parasti manifestējas kapos, kuros apglabāti spēkpilna vecuma mirušie. Līdzīgi arī vecie ļaudis veido atsevišķu dzimti ar savu kapu piedevu kompleksu.

Sāraju senkapos vērojama arī augsta dubultkapu koncentrācija – izrakumu laikā atklājās 6 divu vīriešu apbedījumi un viens vīrieša un sievietes apbedījums. Apzīmējums "dubultkaps" gan lietojams tikai nosacīti, jo daļā šo kapa vietu bija apglabāti vismaz divi mirušie, bet pieļaujams, ka atsevišķos gadījumos to bijis vairāk. Piemēram, 12.kapā varētu būt apglabāti četri mirušie.

Sāraju senkapos mirušie apglabāti diezgan vienveidīgi. Kapu bedres aizņēma 1,5–2,5 m² lielus iegarenus laukumus, pie tam nereti viens kapa bedres gals bija paplašināts. Dubultkapos, protams, apbedījumu vietas platība bija krietni lielāka, sasniedzot 5–6 m². Kapu ierakšanas dziļums, ņemot vērā vietas lauksaimniecisko apstrādi, ne vienmēr nosakāms. Parasti mirušie ierakti 12–18 cm dziļās bedrēs, un tikai retos gadījumos dziļums sasniedzis 25 cm (izņēmums ir 16.bērna kaps, kas ierakts neparasti dziļi – 50 cm dziļumā) vai arī bijis mazāks par 10 cm (šāds dziļums bija vērojams divos vīriešu apbedījumos). Kapu bedru pildījumā daudzās vietās bija sastopamas oglītes, pelni, sīki kalcinētie kauliņi, atsevišķos gadījumos arī akmeņi (to saistība ar konkrētu apbedījumu bieži palika neskaidra). Ne pārāk bieži sastopama apbedīšanas paražu sastāvdaļa bijusi keramikas trauku novietošana kapa bedrē. Sāraju senkapos keramikas lauskas konstatētas piecos sieviešu un četros vīriešu apbedījumos.

Mirušo orientācija parasti atspoguļo kolektīvos reliģiskos/mitoloģiskos priekšstatus. Sāraju senkapos kapu bedres bija orientētas ziemeļaustrumu–dienvidrietumu vai ziemeļrietumu–dienvidaustrumu virzienā, līdzīgi kā lielākajā daļā pētīto kuršu ugunskapu. Pie atsevišķiem kapiem konstatētas rituālās vai upurbedres, piemēram, pie 8.vīrieša kapa tā dienvidrietumu galā atklājās mazāka, gandrīz apaļa ugunskura bedre, kas saturēja daudz ogļu, pelnus un degušus akmeņus. XV izrakumu laukumā kā savrupatradums tika iegūta kaklarota ar diviem monētveida piekariņiem un diviem krustiņiem, kas arī varētu būt rituāla rakstura ziedojums (tiesa, tā varētu būt saistāma ar kāda bērna apbedījumu, bet atraduma vietā netika konstatēta apbedījuma bedre).

[29] Gidenss E. Sabiedrības veidošanās. – Rīga, 1999. – 112.lpp.

Apbedījumos līdzi dotās senlietas parasti tikušas dedzinātas, bieži vien tās – gan ieroči, gan rotaslietas – ir ar nolūku salauztas vai sabojātas. Bieži atrastas arī nededzinātas senlietas, piemēram, 6. sievietes kapā atrastas atsevišķas nedegušas senlietas, ieskaitot arī kapulaukā atrasto vienīgo auduma – villaines celaines[30] – fragmentu. Tajā pašā 6. sievietes apbedījumā vienā no trim vairoggredzeniem bija saglabājies nededzis pirksta falangas kauliņš.

Sāraju kapulauka apbedījumos vērojami vairāki senlietu izvietojumu veidi kapa bedrēs. Lielākajā daļā gadījumu senlietas kā mirušā kapa piedevas bija koncentrētas kādā noteiktā kapa bedres daļā. Tā, piemēram, 6. kapā piedevas galvenokārt tika atrastas dienvidrietumu galā, 23. kapā – austrumu daļā, bet 8. un 38. kapā – ziemeļaustrumu galā, arī 20. kapā senlietas koncentrējās ziemeļu un ziemeļaustrumu daļā. 29. kapā apbedījuma piedevas bija izvietotas gar dienvidu–dienvidaustrumu malu, bet 34. kapā – gar pretējām ziemeļu un dienvidu malām. Savukārt 31. sievietes kapā senlietas bija ievietotas masīvajā bronzas vītajā kaklariņķī. 9., 10., 36. kapā apbedījuma piedevas bija novietotas kapa vidusdaļā. Bieži senlietas bijušas izvietotas izklaidus visā apbedījuma vietas teritorijā, kā tas novērojams 7., 13., 14., 15. un citos kapos. Tomēr nav izsekojama saistība starp šiem nedaudz atšķirīgajiem novietošanas veidiem un kādām sociālā vai mantiskā statusa grupām; tīri hipotētiski pieļaujams, ka to ietekmēja apbedīto nāves apstākļi un konkrētā apbedīšanas situācija.

Plašākas iespējas sociālajām interpretācijām paver tieši apbedījumu piedevu materiāls. Sociālo struktūru identificēšanā materiālajā kultūrā parasti izmanto apbedījumu statistisko analīzi, mēģinot noteikt gan sabiedrības uzbūvi, gan materiālo simbolu nozīmi konkrētajā sabiedrībā. Eiropas un Amerikas arheoloģiskajā un antropoloģiskajā literatūrā piedāvāti vairāki varianti, kā noteikt apbedītā statusu pēc materiālajām piedevām. Par izteikti novecojušu un neatbilstošu metodiku uzskatāmi mēģinājumi apbedījumus analizēt un klasificēt pēc līdzdoto piedevu kopīgā skaita, nerēķinoties ar atšķirībām, parasti pieskaitot skaitliski lielākos kapus sabiedrības virsslānim.

Aplūkojot dzelzs laikmeta Dānijas apbedījumu materiālu, skandināvu arheoloģe L.Hedegere izmanto divas metodes: kvantitatīvo un kvalitatīvo. Kvantitatīvajā metodē tiek izmantots tikai nepostīto apbedījumu inventārs, saskaitot kopā visu artefaktu veidus (bet nevis to skaitu!). Šajā metodē nav svarīgi, vai kapā ir divi vai trīs vienas grupas priekšmeti, piemēram, pakavsaktas vai kakalariņķi, tie visi tiek pieņemti par vienu vienību (būtībā svarīga ir artefakta funkcija, nevis skaits). Šī metode sniedz iespējas analizēt kopīgās sociālās stratifikācijas tendences, nosakot, vai sabiedrībā ir ierobežota pieeja noteiktiem resursiem (tāda parādās, veidojoties krasi atšķirīgām summām apbedījuma piedevu veidu saskaitīšanas rezultātā). Analīzes turpinājumā var tikt veidota atsevišķu apbedījumu veidu vai noteiktu reģionu salīdzināšana, kā arī salīdzināta atsevišķu senlietu veidu (piemēram, importa priekšmeti, zelta priekšmeti) reprezentācija noteiktās aprēķinu grupās, tādējādi nosakot to izplatību (vai arī tās ierobežotību) sabiedrībā. Kvalitatīvā metode (jeb kombināciju analīze) ietver visu, arī postīto apbedījumu analīzi, nosakot kādu noteiktu senlietu kombināciju (piemēram, ieroču apbedījumi) vai atsevišķus to veidu (piemēram, noteiktu ieroču) izplatību noteiktā reģionā un to savstarpējo korelāciju.[31]

L.Hedegares metodi attīstīja zviedru arheologs N.Ringsteds, ieviešot katra konkrētā kapa vērtības aprēķināšanu. Kapa vērtību iegūst, summējot kapa inventāra tipu vērtību, pie tam, ja kapā atrastas vairākas viena tipa lietas, tās tiek skaitītas atsevišķi. Savukārt artefaktu tipa vērtību nosaka to izplatība kapulaukā – jo vairāk kāda artefakta tipa eksemplāru, jo zemāka

[30] I.Žeieres konsultācija (J.Asaris izrakumu laikā pieņēma auduma fragmentu par rokautu).

[31] Hedeager L. Iron Age Societies. From Tribe to State in Northern Europe, 500 BC to AD 700. – Oxford, 1992. – P.104–106, 121.

ir tā vērtība. Matemātiski tipa vērtību iegūst, izdalot artefaktu tipa eksemplāru skaitu ar kopīgo apbedījumu skaitu kapulaukā, tādējādi šajā metodē jau tiek ņemtas vērā lokālās attīstības īpatnības. Tomēr arī šīs metodes rezultāti (kuru iegūšana ir visai darbietilpīga) ir ļoti nosacīti. Līdz ar to konkrētā artefaktu tipa vērtība būs atšķirīga dažādos kapulaukos.[32]

Somu arheoloģe P.L.Lehtosalo-Hilandere, analizējot Luistari kapulauka materiālu, izveidoja katras senlietas vērtības sistēmu, pēc kuras aprēķināt noteikta apbedījuma piedevu kopīgo vērtību. Artefaktu vērtības noteikšanā viņa balstījās uz Bizantijas, Franku valsts un slāvu teritorijas agro viduslaiku laikmeta liecībām, kaut gan piezīmēja, ka Somijas teritorijā preču cenas varēja būt atšķirīgas. Šajā vērtību sistēmā, piemēram, zirgs tika pielīdzināts 100 vienībām, zobens – 40 vienībām, nazis vai krelle – vienai vienībai.[33] Tādā veidā pēc paspieņemtām vērtībām (kas ir šīs metodes vājākā vieta) aprēķinot apbedījuma piedevu vērtību, tiek noteikta apbedītā mantiskā pozīcija. Jāpiezīmē, ka šajā metodē analizēta tiek mantiskā situācija, nevis sociālais statuss. Jāņem arī vērā, ka metode balstās uz konkrētā priekšmeta cenu, kas gan ir tirgus ekonomikas jēdziens, un neindustriālās sabiedrībās lietas vērtību noteica arī pavisam citi apstākļi un faktori, kas nav mērāmi naudas izteiksmē. Latgaļu vēlā dzelzs laikmeta kapulauku (Kokneses un Jaunāķēnu) materiālu līdzīgā veidā aplūkojis A.Radiņš, izsakot katras lietas vērtību sudrabā pēc Skandināvijas un Krievzemes cenām.[34] Tomēr, kaut gan A.Radiņš par primāro uzskata, lai pieminekļi būtu analizēti pēc vienādiem rādītājiem, autors pieļauj, ka konkrētās cenas, protams, varēja atšķirties.

Aplūkojot Sāraju senkapu materiālu, izmantosim vienu no vienkāršākajiem, bet arī pamatotākajiem metodoloģiskajiem paņēmieniem – senlietu veidu skaitu nepostītajos kapulauka apbedījumos. Saskaitot senlietu veidus, kas sastopami kapu inventāros, netiek ņemti vērā dažādi bronzas sakusumi (kas gan ir neizbēgama apbedījuma piedeva kremācijas gadījumā), sīki bronzas un dzelzs priekšmeti vai to daļas ar neskaidru nozīmi, važiņas un tamlīdzīgas inventāra daļas, kuru funkcija un nozīme nav nosakāma.

Sāraju senkapos nepostīto apbedījumu nav daudz, īpaši, ja vēl jāatņem tie dubultapbedījumi, kuros nav iespējams precīzi atdalīt apbedīto kapu piedevas. Tādējādi senlietu veidu skaitu iespējams noteikt 16 vīriešu apbedījumos, ieskaitot arī divos dubultkapos apglabātos mirušos, un sešos sieviešu kapos. Vīriešu kapos izdalāmas trīs grupas ar līdzīgu senlietu veidu skaitu: 3–5 senlietu veidi konstatēti četros apbedījumos, 6–8 senlietu veidi – piecos apbedījumos, bet 9–12 veidi atrasti septiņos apbedījumos. Sieviešu apbedījumos izdalāmas divas grupas: 3–5 senlietu veidi sastopami četras apbedījumos, bet 7–8 veidi – divos apbedījumos. Starp Sāraju senkapu apbedījumiem nav neviena, kas varētu tikt attiecināts uz bezpiedevu apbedījumiem (par tādiem uzskatot nepostītus vai minimāli skartus kapus vispār bez apbedījuma piedevām vai tikai atsevišķiem nenozīmīgiem priekšmetiem). Ja pieļaujam bezpiedevu apbedījumu saistību ar sociāli un tiesiski zemākiem un ierobežotākiem slāņiem, tad iespējams, ka šo sociālo līmeņu pārstāvji netika kremēti, kas ir diezgan darbietilpīgs un nemaz ne tik lēts notikums.

Tādējādi Sāraju sabiedrību veidojušas līdzīgi lielas sociālas grupas, un sabiedrības vertikālo sociālo attiecību modelis izskatīsies pēc apgrieztas piramīdas – sociālo grupu apjoms samazinās virzienā no augšslā-

[32] Ringstedt N. The Birka Chamber-Graves. Economic and Social Aspects. – Stockholm, 1997. – P.49.

[33] Lehtosalo-Hilander P.L. Luistari III. A Burial-Ground Reflecting The Finnish Viking Age Society. – Helsinki, 1982. – P.37–44.

[34] Radiņš A. 10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. – Rīga, 1999. – 140.–141.lpp.

ņiem uz leju, kas raksturīgs vairāk vienlīdzīgām sabiedrībām. Arī apbedījumos sastopamās senlietas ir līdzīgas visu grupu apbedījumiem, nevar izdalīt atsevišķus senlietu komplektus katrai šai grupai, tāpēc iespējams, ka tās saistītas ar citiem sociālajiem aspektiem.

2. Sociālais un mantiskais statuss Sāraju sabiedrībā

Sociālās attiecības atspoguļo sabiedrības hierarhiju un daudzveidīgās nevienlīdzības izpausmes. Kā uzskata M.Vēbers, statuss līdz ar bagātību un varu uzskatāms par trijiem sociālās stratifikācijas determinantiem. M.Vēbera stratifikācijas analīzē nozīmīgu vietu ieņem dažādi leģitimācijas veidi, kas veido pamatu tiesībām pavēlēt un pienākumam pakļauties. Tradicionālā autoritāte balstās uz tās turētāja spējām nodrošināt sociālās kārtības kā dabiskas vai sakrālas uzturēšanu; harizmātiskā autoritāte balstās uz līdera spējām mobilizēt kolektīvo atbalstu un ticību, kamēr legālā autoritāte balstās uz likuma racionalitātes izpratni un birokrātisko procedūru.[35]

Statusu veido tiesības, pienākumi, privilēģijas, varas, atbildība un imunitātes, kas saistītas ar kādu sabiedrībā zināmu un nosauktu sociālo pozīciju. Sociālo statusu tādējādi veido tiesību un pienākumu kopums. Cilvēces sabiedrībās attīstījušies divi atšķirīgi statusa piešķiršanas veidi. Mantotais statuss tiek piemērots jau kopš dzimšanas, neskatoties uz konkrēto indivīdu spējām, savukārt iegūtais statuss ir sasniedzams tikai ar kādām noteiktām speciālām iemaņām, un to iespējams iegūt konkurences cīņā, balstoties uz saviem individuālajiem panākumiem. Pastāv arī piedēvētais statuss, pār kuru cilvēkam nav kontroles un kuru veido bioloģiskie determinanti (vecums, dzimums u.c.).[36]

Gan marksisti, gan neovēberieši atzīst, ka sociālā stratifikācija ir varas radīšana un izplatīšana sabiedrībā. Tā ir sabiedrību centrālā struktūra,[37] kas balstās uz sociālo statusu. Klasisku sociālās stratifikācijas definīciju devis M.Frīds: viena vecuma un dzimuma statusa locekļiem nav vienāda pieeja sabiedrības eksistences pamatresursiem.[38]

Sociālais statuss nav uzskatāms par konkrētu personu mantotu vai iegūtu īpašību, bet gan par dažādu sociālo izpausmju un uzsvaru formu kopumu gan starp grupām, gan starp atsevišķiem indivīdiem. Nav obligāti jābūt saistībai starp statusu un kārtu vai īpašumu. Tiesa, arheoloģijā vēl aizvien sastopami savstarpēji pretēji apgalvojumi par bagātības un statusa savstarpējo saistību: bagātības līmenis atbilst sociālajam statusam un bagātība un sociālais statuss ir atšķirīgas lietas.[39] Bagātība un statuss reizēm var būt pat savstarpēji izslēdzošas lietas. Kopumā lielais apbedījumu skaits ar daudzveidīgām senlietu piedevām apliecina konkrētās sabiedrības vispārējo pārticības līmeni. Un šo atziņu, kā redzējām, var attiecināt arī uz Sāraju senkapiem.

Augstu sociālo statusu ikviens var izpaust un arī reflektēt statusa simbolos un prestiža precēs, kuru skaits un izplatībā gan konkrētā sabiedrībā, gan visā reģionā ir ierobežots. Tā kā prestiža preces ir retas konkrētajā teritorijā, tās iegūstamas starp-

---

35 Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology / Barnard A., Spencer J., eds. – London; New York, 1996. – P.623; Miller D., Rowlands M., Tilley C. Introduction // Domination and Resistance / Miller D., Rowlands M. and Tilley C., eds. – London, 1989. – P.6.

36 Parker Pearson M. The Archaeology of Death and Burial. – Phoenix Mill, 1999. – P.74; Thomas D.H. Archaeology. – Fort Worth, 1989. – P.487–490.

37 Mann M. The sources of social power. Vol.1: A history of power from the beginning to A.D. 1760. – Cambridge, 1986. – P.10.

38 Fried M. The Evolution of Political Society: An Essay in Political Anthropology. – New York, 1967. – P.186; līdzīgi arī: Mann M. The sources of social power. Vol.1: A history of power from the beginning to A.D. 1760. – Cambridge, 1986. – P.38.

39 Piemēram, Pader E.J. Symbolism, Social Relations and the Interpretation of Mortuary Remains. – Oxford, 1982. – P.56.

reģionālajā/starpelišu apmaiņā. Prestiža preces ietver liellopus, nemilitāra rakstura personiskos piederumus (saktas, gredzenus, kaklariņķus) un militāro ekipējumu.[40] Sociālās pozīcijas noteikšanā Eiropas arheoloģiskajā literatūrā plaši analizēti un diskutēti, piemēram, ieroči, zirglietas, importa un konkrētajam reģionam neraksturīgas preces, cēlmetālu izstrādājumi, kā arī dzīvnieku apbedījumi.[41] Jāatzīmē, ka autoritātes un varas simboli identificējami pēc to lielākās daļas novietojuma apbedījumos, nevis saistībā ar dzīvesvietu.[42]

Importa preces vienlaicīgi bija gan varas daļa, gan varas zīme. Prestiža lietas ir personiskas, tās iegūst tiešā apmaiņā, pēc tam tās regulāri demonstrējot sabiedrībā kā speciālas sociālas pozīcijas zīmi. Vietējā mērogā prestiža preces tiek izmantotas kā dāvanas, veidojot savienības un piesaistot atbalstītājus; pēc prestiža preces lietotāja nāves tās tiek noglabātas apbedījumā, tādējādi uzsverot dzimtas speciālo pozīciju un bagātību.[43]

Ja kāds artefakts vai artefaktu komplekts tiek izmantots, lai izteiktu sociālā statusa attiecības, tad sociālā hierarhija var radīt sacenšanās stratēģijas vai arī jauno formu un stilu kopēšanas un izmantošanas novēršanu. Ja kāda grupa mēģina pietuvoties augstākajām kārtām, tā var uzsākt ar augstāko kārtu asociētu sociālo simbolu adoptēšanu, un, laj saglabātu savu simbolu, augstākajām kārtām šie mēģinājumi jānovērš vai arī jārada jauni simboli, kas uzturētu iepriekšējo hierarhisko dalījumu. Tādējādi konkurence var likt mainīt ar materiālajām lietām saistītos simboliskos priekšstatus.[44] Sabrūkot prestižo lietu monopolam, elite tikai ļoti retos gadījumos būs spējīga noturēt politisko kontroli.[45]

Artefakti ir kā personas, artefaktu nozīmi dod tiem piešķirtā jēga un to pagātne.[46] Vērtība nekad nav lietu iedzimta īpašība, to veido cilvēku izteiktie spriedumi par konkrēto lietu; luksusa preču izmantošanā nozīmīgākais ir retoriskais un sociālais aspekts, tās ir inkarnētas zīmes.[47] Lietas nevar tikt pilnībā saprastas tikai vienā atsevišķā to eksistences punktā, ražošanas, apmaiņas un patēriņa procesi ir jāskata kā viens veselums. Lietām ir spēja akumulēt sevī vēsturi, līdz ar to lietas pašreizējā nozīme un jēga ir saistīta cilvēkiem un notikumiem, kuros tā ir bijusi iesaistīta. Lieta, kas ir iegādāta kā patēriņa prece, var tikt nodota tālāk kā dāvana ar sociālu un politisku nozīmi.[48]

---

40 Dodgshon R.A. Modelling chiefdoms in the Scottish Highlands and islands prior to the '45 // Celtic Chiefdom, Celtic State / Arnold B. and Gibson D.B., eds. – Cambridge, 1995. – P.105–106.

41 Lehtosalo-Hilander P.L. Luistari III. A Burial-Ground Reflecting The Finnish Viking Age Society. – Helsinki, 1982. – P.29.

42 Chapman R. Emerging Complexity: the Later Prehistory of South–East Spain, Iberia, and the West Mediterranean. – Cambridge, 1990. – P.189.

43 Bradley R. The social foundations of prehistoric Britain: themes and variations in the archaeology of power. – London; New York, 1984. – P.55; Hedeager L. Iron Age Societies. From Tribe to State in Northern Europe, 500 BC to AD 700. – Oxford, 1992. – P.29, 88–90, 156–157.

44 Miller D. Structures and strategies: an aspect of the relationship between social hierarchy and cultural change // Symbolic and Structural Archaeology / Hodder I., ed. – Cambridge, 1982. – P.89–98.

45 Hedeager L. Iron Age Societies. From Tribe to State in Northern Europe, 500 BC to AD 700. – Oxford, 1992. – P.88–89.

46 Thomas J. Time, Culture and Identity. – London; New York, 1996. – P.149–154.

47 Appadurai A. Introduction: commodities and the politics of value // The Social life of things. Commodities in cultural perspective / Appadurai A., ed. – New York, 1986. – P. 37–39.

48 Appadurai A. Introduction: commodities and the politics of value // The Social life of things. Commodities in cultural perspective / Appadurai A., ed. – New York, 1986. – P. 3–63; Bourdieu P. Outline of a theory of practice. – Cambridge, 1977. – P.171–177; Gosden C., Marshall Y. The cultural biography of objects // World Archaeology. – 1999. – Vol.31(2). – P.169–178.

Ne jau kāds viens atsevišķs priekšmets veidoja sociālā statusa izteiksmes līdzekļus, sociālo pozīciju izteica viss konkrētā indivīda artefaktu komplekts, pie tam jāņem vērā arī konkrētā vēsturiskā situācija, kurai mainoties, mainījās arī statusa izteiksmes līdzekļi un veidi. Ārzemju importi, kas parasti kalpoja kā prestiža lietas un kuru vērtība tika saistīta ar to ekskluzīvo raksturu, netika atdarināti un ražoti uz vietas; izņēmums vienīgi varēja būt elites rezidences, tādējādi nodrošinot šo priekšmetu ražošanas kontroli.[49] Pirms noglabāšanas zemē apbedījumos statusa priekšmeti kalpoja kā atšķiršanas zīme, kas nodalīja kādu sabiedrības daļu; tādējādi tie netika noglabāti tūlīt pēc to ienākšanas attiecīgajā sabiedrībā. Kad elite ir nostiprinājusi savu varu un varas attiecības ir konsolidētas, vairs nav nepieciešams ieguldīt lielus resursus rituālos, importētajās prestiža precēs utt., lai leģitimizētu un atspoguļotu varu.[50] Savukārt novērots, ka vispārējs mantiskās labklājības pieaugums sabiedrībā noved pie sociālās diferenciācijas samazināšanās.[51] Antropoloģiskajos pētījumos lozi sabiedrībās Rietumzambijā novērots, ka elite patur atsevišķus artefaktu tipus savai lietošanai, tā radot varas materiālos simbolus. Elites iekšienē, balstoties uz varas iespējām, vērojama dziļāka diferenciācija, savukārt starp neelites pārstāvju lietotajiem artefaktiem pastāv mazāka simboliska atšķirība, bet ir lielāka individuāla daudzveidība.[52]

Līdztekus savai utilitārajai funkcijai **ieroči** jau bronzas laikmetā veica arī simbolisko darbību kā prestiža un varas simboli.[53] Tomēr apbedījumos plaši atrastie ieroču veidi nebūt nenorāda to plašu pielietošanu, piemēram, loks un bultas, kas reti sastopami apbedījumos, medībās ir vispiemērotākie ieroči.[54]

Divasmens zobeni Sāraju kapulaukā atrasti gandrīz tikai vīriešu kapos, kopā 13 kapos, to skaitā sešos dubultkapos, bet zobenu daļas – šķērši un pogas vai zobena maksts uzgaļi iegūti vēl piecos kapos. Tādējādi kopā zobens varētu būt bijusi kapa piedeva apmēram 20 apbedījumos, tas ir, 60% vīriešu kapu. Zobens atrasts arī vienā sievietes apbedījumā, 32.kapā, kas var tikt skaidrots gan kā dāvana, gan arī kā sievietes sociālās identitātes un dzimtes daļa. Lielākā daļa zobenu izgatavoti uz vietas Kurzemē, kaut gan atsevišķu zobenu maksts uzgaļu, kā arī zobenu šķēršu ornamentā vērojamas skandināviskas iezīmes.[55]

Apbedījumi ar zobenu tā inventārā tradicionāli tiek saistīti ar sabiedrības vadoņiem. Zobens kā apbedījuma piedeva agrā dzelzs laikmeta Centrāleiropā ļāvis interpretēt attiecīgo mirušo kā viensētu saimniecību kopienas līderi.[56] Savukārt agrajā anglosakšu Britānijā zobeni bija retākais un

---

49 Kristiansen K. Europe before History. – Cambridge, 1998. – P.222.

50 Prestvold K. Iron Production and Society. Power, Ideology and Social Structure in Inntrondelag during the Early Iron Age: Stability and Change // Norwegian Archaeological Review. – 1996. – Vol.29. – P.53.

51 Lehtosalo-Hilander P.L. Luistari III. A Burial-Ground Reflecting The Finnish Viking Age Society. – Helsinki, 1982. – P.36.

52 Pader E.J. Symbolism, Social Relations and the Interpretation of Mortuary Remains. – Oxford, 1982. – P.29.

53 Harding A. European Societies in the Bronze Age. – Cambridge, 2000. – P.275.

54 Arnold C.J. An Archaeology of the Early Anglo–Saxon Kingdoms. – London; New York, 1988. – P.99–100.

55 Asaris J. Vīriešu apbedījumi Sāraju senkapos // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu 1992. un 1993.gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1994. – 16.lpp.; Asaris J. 11.–13. gadsimta zobena maksts bronzas uzgaļu tipi un to izplatība Kurzemē // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1994. – XVII laid. – 24.lpp.

56 Wells P.S. Culture contact and culture change: Early Iron Age central Europe and the Mediterranean World. – Cambridge, 1980. – P.82.

visprestižākais ierocis.[57] Arī Somijas vikingu laikmeta apbedījumos pēc zobena kā apbedījuma piedevas tiek identificēti tajā laikā pastāvošo 15–20 reģionu vadoņi.[58] Zobenu iegāde lielā mērā bija atkarīga gan no iespējamā pircēja materiālās situācijas, gan no iespējas to iegādāties; ja šādas iespējas nebija, bez zobena varēja arī iztikt. Šķiet, ka Sāraju sabiedrības pārstāvjiem bija gan iespējas, gan materiālie (vai simboliskie) līdzekļi iegādāties šos ieročus, kuri līdz ar to varētu norādīt uz militāri aktīvo sabiedrības daļu (bet ne izņēmuma statusu).

Nešaubīgi visizplatītākais ieroču veids Sāraju kapulauka apbedījumos bija *šķēpi*, pārsvarā uzmavas šķēpi, kas atrasti gandrīz visos nepostītos vīriešu apbedījumos, kopumā 25 kapos, to skaitā divu dubultapbedījumu kapos. 25. un 35. kapā atrasti pat četri uzmavas šķēpi vienā apbedījumā. Iedzītņa šķēpi konstatēti 18 apbedījumos, maksimālais to skaits vienā kapā sasniedz trīs eksemplārus.

Savukārt āvas *cirvji* atrasti astoņos apbedījumos, to skaitā arī vienīgajā zēna apbedījumā. Vairāki āvas cirvji tika iegūti arī kā savrupatradumi. Citi cirvji atrasti gan tikai divos kapos. Jāatzīmē, ka tikai divos gadījumos vienā apbedījumā kopā atrasts gan zobens, gan āvas cirvis. Tādējādi iespējams, ka šie priekšmeti atspoguļoja atšķirīgas līdzīgas sociālās (kas varēja būt arī atšķirīga militārā ziņā) grupas atšķirīgas manifestēšanas stratēģijas.

Divos kapos atrasti *unikāli* ieroču atradumi, kas pēc to retās sastopamības uzskatāmi par prestiža lietām, – 36. kapā iegūta ar bronzas sloksnītēm apkalta konusveida dzelzs skārda lokšņu bruņucepure. Arī III izrakumu laukumā kā savrupatradumi tika iegūti četri bruņucepures fragmenti. Savukārt 20.kapā atrastas vairāk nekā 60 nelielas, 2 x 6 cm lielas dzelzs skārda plāksnītes, kuras varētu būt saistāmas ar bruņukreklu.

Zirglietas atrastas 14 vīriešu apbedījumos, tas ir, gandrīz pusē vīriešu kapu. Parasti tās bija dzelzs un bronzas iemauktu siksnu sadalītāji, siksnu gala apkalumi, dzelzs laužņi, pieši, 30. kapā atrasts arī kāpslis. VI izrakumu laukumā kā savrupatradumi atrasti dzelzs pieši. Apmēram vienādā skaitā kapu zirglietas atrastas kopā vai nu ar zobenu (septiņos kapos), vai nu ar āvas cirvi (piecos apbedījumos), tiesa gan, proporcionāli ņemot, augstāks rādītājs būs apbedījumiem ar āvas cirvi. Iespējams, ka plašie zirglietu atradumi saistāmi ar militarizētas jātnieku sociālas (profesionālas) grupas veidošanos. Šāda sociāla grupa varēja kļūt par kodolu un bāzi pastāvīgai karadraudzei, tomēr jāņem vērā, ka zirglietas tiek izmantotas arī civila rakstura darbībās, un funkcionālā atšķirība starp zirglietām ir diezgan grūti nosakāma. Toties jau drošāk apgalvojama saistība starp karotāju un ar metāla ornamentiem *apkaltu jostu* apbedījuma piedevu sastāvā. Apkaltas jostas Sāraju senkapos konstatējamas 11 apbedītajiem, un visi tie bija apbedīti ar ieroču piedevām.

Rotas ir visplašākā senlietu kategorija, kas iegūta apbedījumos, tās veido gan sieviešu, gan vīriešu, gan bērnu kapu inventāra nozīmīgu daļu. Rotaslietas, kas veido visu sieviešu apbedījumu kapa inventāru, atrastas arī 15 vīriešu kapos (52%). Visplašāk pārstāvētas dažādu aproču, gredzenu un pakavsaktu formas, tādējādi grūti saistīt šos izstrādājumus ar kādu izņēmuma pozīciju. Gredzeni (galvenokārt vairoggredzeni un gredzeni ar tordētu vai paplašinātu priekšpusi) atrasti gandrīz ikvienā vīrieša vai sievietes apbedījumā. Aproces, no kurām nozīmīgāko daļu veidoja aproces ar zvērgalvu galiem, bija sastopamas kopumā 19 apbedījumos – 10 sieviešu, septiņos vīriešu un divos meiteņu apbedījumos. Pakavsaktas savukārt vairāk izplatītas apglabāto vīriešu vidū – tās iegūtas 12 vīriešu kapos un tikai piecos sieviešu un vienā meitenes kapā. Starp pakavsaktām dominē pakavsaktas ar rēdžu galiem un ar

[57] Arnold C.J. An Archaeology of the Early Anglo–Saxon Kingdoms. – London; New York, 1988. – P.80–81.

[58] Lehtosalo-Hilander P.L. Finnland zur Wikingerzeit – Monarchie oder Gleichwertige Gesellschaft? // Karhunhammas. – 1993. – Vol.15. – P.27.

daudzskaldņu galiem, ievērojami mazāk bija pakavsaktu ar zvērgalvu galiem. Tā, piemēram, vīriešu apbedījumos atrastas deviņas pakavsaktas ar rēdžu galiem, septiņas – ar daudzskaldņu galiem un tikai divos kapos iegūtas pakavsaktas ar zvērgalvu galiem. Taču VI izrakumu laukumā starp citiem savrupatradumiem bija stopa–šķēršu sakta, kas gan varētu būt kalpojusi sabiedriskā stāvokļa izteikšanai.

Kaklariņķi vai to fragmenti konstatēti proporcionāli līdzīgā sieviešu un vīriešu kapu skaitā – attiecīgi deviņos un astoņos kapos. Dzelzs laikmetā vīriešu kaklariņķi veica sociālā statusa simbola lomu gan Skandināvijas zemēs, gan arī Lietuvas teritorijā. Lietuvas vidējā dzelzs laikmeta apbedījumos vīriešu valkāto kaklariņķi identificēti kā augstāka sociāla stāvokļa simboli, jo to atradumi iegūti vienīgi pēc piedevu skaita un rakstura bagātākajos apbedījumos.[59] Arī Latvijas teritorijā vidējā dzelzs laikmeta pirmajā pusē vīrieši lietojuši kaklariņķus, kas nereti bija gatavoti no sudraba, kā dižciltības pazīmi,[60] un aizvēstures beigās kaklariņķi vīriešu kapos sastopami tikai retos gadījumos.

Iespējams, simbola loma bija arī *atslēgām un/vai slēdzenēm*, kas atrastas četros vīriešu kapos, pie tam šajos kapos iegūtas arī citas prestiža preces, to skaitā visos šajos apbedījumos atrasti arī bronzas svariņi vai to daļas. Tās gan varētu būt saistāmas ar augstāku mantisko pozīciju, kaut gan pieļaujama arī tiesiskā statusa interpretēšanas iespēja.

Retāk sastopamas, bet augstvērtīgākas bijušas cēlmetālu preces. Sāraju senkapos senlietas ar sudraba inkrustāciju atrastas divos vīriešu apbedījumos – 39. vīriešu dubultkapā rotadata ar sudraba inkrustāciju, bet 36.vīrieša kapā iegūti iemaukti ar sudraba rotājumu. Tiesa, šādu izstrādājumu kapu piedevās ir bijis vairāk, jo, piemēram, VIII izrakumu laukumā līdzās citiem savrupatradumiem atrasta ar sudraba platējumu klāta zobena roktura poga, bet I izrakumu laukumā – dzelzs krustadatas galva ar sakusušas sudraba inkrustācijas paliekām, savukārt II izrakumu laukumā iegūta sudraba pakavsakta ar atrotītiem galiem.

Kopš to ieviešanās **dzeršanas piederumi** ātri vien kļuva par elites statusa simboliem, saglabājot savu lomu visā Eiropas aizvēsturē.[61] Gan aizvēstures beigās Britu salās, gan vēlajā Halštates kultūrā apbedījumos vērojama izteikta ar dzeršanu un dzīrēm saistītu priekšmetu kā sociālā statusa norādītāju akcentēšana, kas saistīta ar divpusējo apmaiņu un patronāžu.[62] Dzeramie ragi un ar dzeršanu saistīti priekšmeti anglosakšu apbedījumos atrasti bagātos vīriešu kapos, savukārt sieviešu apbedījumos iegūtas izsmalcinātas karotes.[63] Medus un no tā iegūstamais alkoholiskais dzēriens medalus jau kopš bronzas laikmeta bija prestiža prece, kas bija iegūstama nelielos daudzumos, plašāk izplatoties aizvēstures beigās līdz ar biškopības veidošanos un bišu turēšanu. Nav šaubu, ka līdz ar alkoholu pastāvēja un tika lietoti, īpaši reliģiskajos rituālos, arī dažādi narkotiskie līdzekļi, kurus Eiropas flora gan nepiedāvā plašā klāstā. Magoņu sēklas Eiropā konstatētas jau neolītā, līniju keramikas kultūras teritorijā, un kopš tā laika bieži lietotas dažādos rituālos.[64] Šajā sakarībā rodas arī jautājums –

---

59 Vaitkunskiene L. The formation of a warrior elite during the Middle Iron Age in Lithuania // Archaeologica Baltica / Kazakevičius V. and Sidrys R., eds. – Vilnius, 1995. – Vol. 1. – P.98.

60 Latvijas PSR arheoloģija / A.Bīrons, Ē.Mugurēvičs, A.Stubavs, E.Šnore, red. – Rīga, 1974. – 160.lpp.

61 Sherratt A. Economy and Society in Prehistoric Europe. Changing Perspectives. – Edinburgh, 1997. – P.233.

62 Arnold B. The material culture of social structure: rank and status in early Iron Age Europe // Celtic Chiefdom, Celtic State / Arnold B. and Gibson D.B., eds. – Cambridge, 1995. – P.47.

63 Arnold C.J. An Archaeology of the Early Anglo-Saxon Kingdoms. – London; New York, 1988. – P.95.

64 Sherratt A. Economy and Society in Prehistoric Europe. Changing Perspectives. – Edinburgh, 1997. – P.394–397, 405–407 .

ko nozīmē un kāda simboliskā jēga bijusi pakavsaktām ar magoņgalvu galiem? Dzīres, kas vienmēr bijušas saistītas ar alkoholiskajiem dzērieniem, ir nozīmīga sociālās sacensības arēna. Tā kā tās darbojas pēc viesmīlības principa, tās paver iespējas parādniecības veidošanai un apgrozīt simbolisko un ekonomisko kapitālu. Dzīru politiskā rakstura analizēšanā M.Dītlers ieviesis terminu dzīru saistīšanas/pievilkšanas politika (*comensal politics of feasting*).[65] Un bēres, nešaubīgi, bija viens no iemesliem dzīru rīkošanai, kad pie tam maksimālā radu, draugu un atbalstītāju lokā līdz ar mirušā aizvadīšanu uz citu pasauli varēja risināt arī aktuālus sociālpolitiskus jautājumus.

Latvijas teritorijā tieši kuršu apbedījumiem raksturīgi dzeramo ragu vai to daļu atradumi. Sāraju kapulaukā dzeramo ragu apkalumi atrasti pusē no apbedījumiem – kopumā 20 kapos, pie tam gan vīriešu, gan sieviešu kapos (attiecīgi 14 un 6 kapos). Vīriešu kapos vien atrasti 48 dzeramo ragu eksemplāri.[66] Atsevišķos gadījumos kapā atrasts pat līdz trim dzeramo ragu apmaļu vai to daļu, nereti tās tika atrastas virs kapa bedres. Piemēram, attīrot 15.apbedījuma vietu, divu dzeramo ragu apmales tika atrastas jau virskārtā.

Vairākos vīriešu kapos, kopskaitā 11, atrasti kuršiem raksturīgie miniatūrie priekšmeti – bronzas celu dēlīši un vērpjamo vārpstu skriemeļi, dzelzs cirvīši. Parasti šādas piedevas saistītas ar sieviešu kapiem. Vai tas uzskatāms par apglabāto vīriešu tuvinieču ziedojumu vai līdzcilvēku dāvanu vai parādu atmaksu, vai arī tie veidojuši daļu no mirušo sociālās identitātes (ieskaitot arī dzimti) vai ekonomiskajām aktivitātēm, tas paliek neatbildēts jautājums.

Darbarīki, kā jau parasti, apbedījumos nav plaši pārstāvēti. Sāraju senkapos raksturīga apbedījumu piedeva bija *izkapts*. Dzelzs izkaptis atrastas 18 vīriešu un divos sieviešu kapos, pie tam atsevišķos kapos (8. un 33.kapā) iegūts pa piecām izkaptīm. Četros kapos kopā ar izkaptīm nav atrasti nedz zobeni, nedz āvas cirvji (ieskaitot arī 33.kapu). No darbarīkiem vēl kapa piedevās bija sastopami īleni, kas atrasti divos vīriešu un divos sieviešu apbedījumos. Jāpieņem, ka izkapts atradumi drīzāk atspoguļo bagātību, nevis sociālo statusu. Izkapts varēja kalpot kā noteikta īpašuma vai noteiktas īpašuma vienības (piemēram, lauksaimnieciski izmantojamo tīrumu), kas, iespējams, bija dzimtas, nevis tikai mirušā simbols.

Ja mantiskā un sociālā diferenciācija Latvijas aizvēstures apbedījumos, to vidū arī Sāraju senkapos, vairāk vai mazāk ir tikusi veidota un atspoguļota, tad profesionālās atšķirības pēc mirušo nodarbošanās veida apbedījumos atainojas vāji, atstādami pētniekiem šo jautājumu iztirzāšanu pēc dzīvesvietu materiāla. Tirdzniecība ir viena no retajām, būtībā vienīgā, saimniecības nozare, kas pārstāvēta apbedījumos. Apmaiņas un tirdzniecības, īpaši tāltirdzniecības nozīme sociālajā dinamikā pēc procesuālās arheoloģijas pētnieciskajiem sasniegumiem neprasa plašākus pierādījumus. Bieži vien sociālās komplicētības pieaugums un tirdzniecības intensificēšanās ir cieši saistīti procesi. Kā uzsvēra I.Goldmans, "apmaiņa ir kods, caur kuru tiek nodota un komunicēta informācija par statusu".[67]

Tieši aizvēstures beigās iezīmējas tirdzniecisko aktivitāšu pieaugums Latvijas teritorijā. 10. gadsimta otrajā pusē Latvijas teritorijā konstatējami pirmie apbedījumi, kas varētu būt saistāmi ar vietējiem tirgotājiem (Laukskolas kapulauka 2. apbedījums

---

65 Skat., piemēram, Dietler M. Driven by drink: the role of drinking in the political economy and the case of early Iron Age France // Journal of Anthropological Archaeology. – 1990. – Vol. 9. – P.352–406.

66 Asaris J. Vīriešu apbedījumi Sāraju senkapos // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu 1992. un 1993.gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1994. – 17.lpp.

67 Citēts pēc: Kristiansen K. From stone to bronze: the evolution of social complexity in Northern Europe, 2300–1200 BC // Specialization, exchange and complex societies / Brumfiel E.M. and Earle T.K., eds. – Cambridge, 1987. – P.34.

un Mežotnes kapulauka 9. apbedījums).[68] Tirdzniecības īpatsvaru un nozīmi raksturo tirdzniecības priekšmetu (svariņu un atsvariņu) un importēto preču atradumi. 20. gadsimta 70. gadu sākumā Latvijas teritorijā svariņi un atsvariņi bija konstatēti 62 nepostītos apbedījumos, pēc divdesmit gadiem atradumu vietu skaits bija palielinājies par trim vietām, svariņu atradumiem sasniedzot 166 eksemplārus.[69] Latvijas teritorijā atrasto šo priekšmetu skaits ir ļoti liels, jo, piemēram, Lietuvā zināmi 55 svariņu eksemplāri, Zviedrijā – 47, Norvēģijā – 43, bet Somijā – tikai 25 eksemplāri.[70] Latvijas teritorijā svariņu atradumi koncentrējas Kurzemē un Daugavas baseinā, ko acīmredzot noteica šo reģionu ģeogrāfiskā vieta.

Sāraju kapulaukā ar tirdzniecību saistīti priekšmeti atrasti astoņos vīriešu kapos, tie ir bronzas atsvariņi, viena bronzas svariņu kārbiņa, saliekamo svariņu daļas, bronzas svaru kausiņi. Puse no šiem apbedījumiem kā kapa inventāra sastāvdaļu saturēja arī zobenu. Arī divos sieviešu kapos atrasti ar tirdzniecību saistīti priekšmeti – saliekamie svariņi (14. kaps) un bronzas atsvariņi (6. kaps). XIII izrakumu laukumā bronzas saliekamie svariņi tika atrasti kā savrupatradums. Kā izriet no vikingu laikmeta pētījumiem Skandināvijā, tirdznieciskajās darbībās aktīvi piedalījās arī sievietes – gan nodrošinot infrastruktūru, gan iesaistoties tieši maiņas procesos.[71] Tomēr svariņi varēja pildīt arī sociālu funkciju, norādot uz augstu autoritātes statusu. Tirdzniecība nav bijusi pārāk aktīva Sāraju sabiedrībā, un šajā sakarā jāatzīmē mazais ievesto priekšmetu skaits kapulauka apbedījumos. Tā, piemēram, stikla krelles atrastas divos sievietes un meitenes kapos, kā arī kā savrupatradumi vairākos izrakumu laukumos. Monētas atrastas tikai divos kapos. 32.sievietes kapā līdz ar citām piedevām atrastas bronzas važiņu rotas paliekas ar rombveida un monētveida piekariņiem un grāfa Dītriha I (1039–1056) vai Dītriha II (1056–1085) fon Katlenburga Giteldes sudraba denāra piekariņš, bet 24.bērna kapā pie bronzas vītā kaklariņķa iegūts Osnabrikas bīskapa Gerharda (1192–1216) sudraba denārs.[72] Ievesto priekšmetu mazais skaits varētu būt izskaidrojams ar vispārējo tirdzniecisko aktivitāšu samazināšanos 11. gadsimta vidū pēc iepriekšējo gadsimtu uzplaukuma, kas savukārt visumā sakrīt ar laiku, kad ierīkots Sāraju kapulauks. Tomēr, no otras puses, iespējams, ka šajā laikā un šajā vietā nebija tādi sociāli un politiski spēki vai grupas, kas būtu ieinteresēti tirdzniecības attīstībā savu politisko mērķu realizācijai.

Pētnieciskās pieejas ražošanas specializācijas, apmaiņas un sociālās organizācijas savstarpējām attiecībām parasti iekļaujas vienā no trim šīs attiecības skaidrojošajiem teorētiskajiem modeļiem: ekonomiskās attīstības, adaptācijas vai politiskajā modelī.[73] Saimnieciskās attīstības modelī, kura agrīnu variantu pārstāv F.Engelss, bet mūsdienās, piemēram, K.Renfrjū, specializācijas un apmaiņas intensificēšanās tiek uztverta

[68] Мугуревич Э.С. Восточная Латвия и соседние земли в X-XIII вв. - Рига, 1965. - С.31-34.

[69] Berga T. Waagen zum Wagen von Munzsilber in Lettland // Die Kontakte zwischen Ostbaltikum und Skandinavien im fruhen Mittelalter / Loit A., Mugurēvičs Ē. und Caune A., hrsg. – Stockholm, 1992. – S.33; Berga T. Saliekamie svariņi Latvijā (10.–13. gadsimts) // Arheoloģija un etnogrāfija (turpmāk – AE). – XVIII laid. – Rīga, 1996. – 50.lpp.; Ceplīte R. Atsvariņi Latvijas 10.–13. gadsimta kapu inventārā // AE. – XI laid. – Rīga, 1974. – 199.lpp.

[70] Berga T. Saliekamie svariņi Latvijā (10.–13. gadsimts) // AE. – XVIII laid. – Rīga, 1996. – 50.lpp.

[71] Skat., piemēram: Stalsberg A. Women as Actors in North European Viking Age Trade // Social Approaches to Viking Age / Samson R., ed. – Glasgow, 1991. – P.75–83.

[72] Asaris J. Arheoloģiskie pētījumi Sāraju un Upīšu senkapos // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu 1990. un 1991. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1992. – 20.–21.lpp.

[73] Brumfiel E., Earle T.K. Specialization, exchange, and complex societies: an introduction // Specialization, exchange, and complex societies / Brumfiel E.M. and Earle T.K., eds. – Cambridge, 1987. – P.1–9.

kā ekonomikas attīstības pieauguma integrēta daļa, pieņemot, ka ekonomiskais pieaugums pārliecina sabiedrību par specializācijas un apmaiņas priekšrocībām un ka, pieaugot saimnieciskajai specializācijai, palielinās sociālās organizācijas komplicētība. Šajā modelī politiskās elites loma ekonomikas organizēšanā netiek aplūkota, specializācijas un apmaiņas intensificēšanās ir autonoms process, kaut gan reizēm elites prasības pēc luksusa precēm reizēm tiek skaidrotas stimuls reģionālās apmaiņas un ražošanas attīstībai. Tomēr sociālās komplicētības pieaugums saimnieciskās attīstības rezultātā drīzāk varētu norisināties pēc jau bijuša ilglaicīga politiskās centralizācijas un nevienlīdzības perioda.

Politisko elitu iesaistīšanos ekonomiskajās attiecībās, politisko līderu spējas organizēt saimniecību uzsvēra adaptācijas modelis. Šādās sabiedrībās ekonomiskā pārvaldība bija vai nu nepieciešama, vai arī izteikti ienesīga. Vairāki antropologi (M.Salins, E.Serviss) specializācijas un apmaiņas attīstību saistīja ar pārdales ekonomiku, uzskatīdami, ka reģionos ar lielu resursu daudzveidību specializācija un pārdales apmaiņa nestu nozīmīgus ienākumus. Cits adaptācijas modeļa variants centralizētas vadonības attīstību saista ar tirgus apmaiņas veicināšanu, tai uzturot tirdznieciskās vietas un kalpojot kā vidutājai starp atšķirīgām ekonomisko speciālistu interesēm. Trešais adaptācijas modeļa variants koncentrējas uz ražošanas centralizētu pārvaldību, uzsverot ieguvumus no centralizētas darba organizācijas. Ceturtais šī modeļa variants pieļauj centralizācijas attīstību tāltirdzniecības attīstības veicināšanai, kas īpaši raksturīgs Mezoamerikas pētniecībai.

Adaptācijas modeļa kritikas ietekmē veidojās politiskais specializācijas un apmaiņas attīstības modelis, kurā vietējiem vadoņiem piešķirta nozīmīga loma ražošanas un apmaiņas organizēšanā, pie tam tieši elite ir primārā šādas ekonomikas ieguvēja. Elites izmanto apmaiņu un specializāciju, lai veidotu un uzturētu sociālo nevienlīdzību, nostiprinātu politiskās savienības un veidotu jaunas kontroles institūcijas. Arī politiskajā modelī izdalāmas vairākas versijas. Viena versija ārējo tirdzniecību uzskata par vadoņa ienākumu bāzi, kas ļauj nodrošināt varu, savukārt cita versija vadoņa izvirzīšanos saista ar noteiktu iztikas līdzekļu vai darbarīku un ieroču monopolizāciju, uz kā bāzes arī veidojas vadoņa kontroles mehānismi. Trešā versija virsprodukta kontroli uzskata par nozīmīgāko faktoru politiskās varas veidošanā; augstāka sociāla ranga izveidošanā tiek izmantoti vai nu jau esošu elitu simboli, vai arī tiek monopolizēti vietējie sakrālie simboli. Virsprodukta kontrole nodrošina arī atbalstītāju un sabiedroto piesaistīšanu politiskajā konkurencē. Virsprodukta/prestižo lietu kontrole var tikt saistīta arī ar reģionālu tirgus sistēmu, kas nodrošina līdzekļus speciālistu un administrēšanas uzturēšanai. Iekļaujot iztikas līdzekļus tirdznieciskajās attiecībās, speciālistu darbs tiek apmaksāts vērtībās, par kurām tie savukārt var iegādāties nepieciešamos iztikas un darba līdzekļus, tādējādi izejvielu finanšu sistēmu (*staple finance*) nomaina bagātības jeb virsprodukta (*wealth finance*) sistēma, kurā kā maksāšanas līdzeklis kalpo kāda produkcijas forma. Būtībā tieši virsprodukta pastāvēšana raksturo ekonomikas sociālo lomu: vai nu specializācija virsprodukta ražošanā nepastāv un varas attiecības veidojas, balstoties uz vispārēju ražošanu un virsprodukta izmantošanu, vai arī virsprodukta ražošana atrodas kaut vai daļēji piesaistītu speciālistu rokās un tā izmantošana ir strikti ierobežota.[74] Sāraju kapulauka materiāls mums neļauj nedz apgalvot, nedz noliegt specializētu amatnieku pastāvēšanu sabiedrībā, toties noteikti var apgalvot, ka bagātie apbedījumi norāda uz plašu virsproduktu, kas, visticamāk, tika pārvaldīts un pārdalīts kolektīvi.

Sāraju sabiedrības iedzīvotāju nelielais skaits varētu būt izskaidrojums tās kopumā

[74] Brumfiel E., Earle T.K. Specialization, exchange, and complex societies: an introduction // Specialization, exchange, and complex societies / Brumfiel E.M. and Earle T.K., eds. – Cambridge, 1987. – P. 7.

egalitārajam raksturam. Tomēr arī tik nelielā sabiedrībā pastāv konkurence un cīņa par varu, par ietekmi, par vietu sociālpolitiskajā hierarhijā. Neviena sabiedrība nav pilnīgi vienlīdzīga, hierarhiskas attiecības veidojas un pastāv jau mezolīta sabiedrībās. Tāpēc ne velti nevienlīdzības izcelšanos un nostiprināšanos var uzskatīt par vienu no būtiskākajiem sociālās arheoloģijas jautājumiem. Lai konkrētā sabiedrībā veidotos sociālas, politiskas, mantiskas utt. atšķirības, nepieciešami gan objektīvi priekšnoteikumi (piemēram, labvēlīga ekoloģiskā vide, saimnieciskie resursi, tehnoloģijas), gan subjektīvi faktori – aktīvi indivīdi, kas ir gatavi uzņmties risku un spējīgi izmantot objektīvos priekšnoteikumus, tādējādi veicinot izmaiņas.[75] Taču tieši pret aktīvajiem indivīdiem, pret viņu darbību sabiedrība vienmēr izturēsies labākajā gadījumā nogaidoši. Franču sociologs P.Bordjē attīstīja jau antīko laiku terminu *habitus*, definēdams to kā principu kopumu, kas ļauj cilvēkiem adekvāti reaģēt uz negaidītām un mainīgām situācijām,[76] tas ir stratēģiju komplekts, ko veidojusi pagātnes pieredze un kuru veiksmīgi izmantojot tiek iegūta gan materiālā labklājība, gan reputācija (simboliskais kapitāls). Līdzīga nozīme ir arī angļu sociologa E.Gidensa praktiskās apziņas jēdzienam. Darbības veicējiem (jeb aģentiem) piemīt spēja saprast, ko viņi dara, kamēr viņi to dara, un šī spēja ir viņu darbības neatņemama sastāvdaļa. Tas, ko darbības veicēji zina par to, ko viņi dara un kāpēc viņi to dara, atrodas praktiskās apziņas līmenī, kas ir jāatšķir gan no apziņas, gan no zemapziņas. Darbība ir atkarīga no indivīda spējas radīt pārmaiņas iepriekšējā lietu kārtībā vai notikumu gaitā, būt darbības veicējam nozīmē būt spējīgam ikdienas dzīves plūdumā nepārtraukti lietot dažādas kauzālas spējas, to vidū arī spēju ietekmēt citu iespējas.[77] Ja objektīvi labvēlīgā situācijā trūkst aktīvo indivīdu, tad šie apstākļi tā arī nespēs realizēties. Tomēr, indivīdam darbojoties pārmaiņām negatavā vidē, viņa centieni ātrāk vai vēlāk būs lemti neveiksmei. Lai veidotos varas attiecības, nepieciešami gan aktīvi indivīdi, gan labvēlīga vide.

3. Vara un vadonība Sāraju sabiedrībā

Arheoloģiski identificēt varas raksturu ir sarežģīti, šis jautājums paliek spekulatīvā līmenī. Skandināvijā vikingu laikmetā vara ir spēja piesaistīt un uzturēt karadraudzi ar dāvanu apmaiņu un ienesīgu sirojumu organizēšanu, savukārt vadoņu savstarpējās attiecības koordinē prestižu lietu dāvanu apmaiņa.[78] Nepārdomāta, automātiska varas un bagātības savienošana, liekot starp abām šīm parādībām vienlīdzības zīmi, pēdējās desmitgadēs tiek noraidīta.[79] Tomēr vēl aizvien sastopamas atziņas, ka vara savā būtībā ir atšķirības tikai saimju bagātībā.[80]

Daļa varas teorētiķu varu izprot kā spēju, kapacitāti, kamēr citi varu saista tikai un vienīgi ar varas realizāciju un varas darbību. 20. gadsimta pirmajā pusē socioloģijā populārās elitārās varas teorijas (piemēram, V.Pareto) varu traktēja kā vidutāju, ko cikliski realizē elites. B.Rasels varu definēja kā apzinātu rezultātu un seku īste-

---

75 Šādu hierarhijas veidošanās scenāriju pēdējos gados piedāvājuši vairāki pētnieki, skat., piemēram: Bogucki P. The Origins of Human Society. – Oxford; New York, 1999.; Hayden B. Pathways to Power: Principles for Creating Socioeconomic Inequalities // Foundations of Social Inequality / Price T.D. and Feinman G.M., eds. – New York, 1995. – P.15–86.

76 Bourdieu P. Outline of a theory of practice. – Cambridge, 1977. – P.72.

77 Gidenss E. Sabiedrības veidošanās. – Rīga, 1999. – 21.–22., 46., 284.lpp.

78 Randsborg K. Viking Society: Changes on the Fringes of Europe // European Social Evolution. Archaeological Perspectives / Bintliff J., ed. – Bradford, 1984. – P.295–302.

79 McKay M. The Origins of Hereditary Social Stratification. A study focussing on early prehistoric Europe and modern ethnographic accounts. – Oxford, 1988. – P.196.

80 Piem.: Ames K.M. Chiefly Power and Household Production on the Northwest Coast // Foundations of Social Inequality / Price T.D. and Feinman G.M., eds. – New York, 1995. – P.157.

nošanu, tādējādi saistot varu ar ar tās realizētāju nodomiem un mērķiem, savukārt M.Vēbers varu izprata kā iespējamību, kad sociālajās attiecībās kāds indivīds nokļūst situācijā, kas viņam atļauj realizēt savu gribu neatkarīgi no pretestības tās īstenošanā.[81] Savukārt mūsdienās, piemēram, sociologs M.Manns, sekodams neoparsoniešu tradīcijai, sabiedrības analizē kā organizētas varas tīklus.[82]

Franču kultūras teorētiķa un vēsturnieka M.Fuko studijās vara ir cieši saistīta ar sociālajām attiecībām. Tieši viņa pētījumi veido radikālu pārāvumu ar M.Vēbera tradīcijas individualizējošo varu. Vara un veids, kādā tā darbojas, ir vēsturiski specifiski, vara ir visur, jo to rada viss.[83] Vara nozīmē daudzveidīgas, vairāk vai mazāk organizētas, hierarhiskas un koordinētas attiecības, kas ir saistītas un mijiedarbojas ar citām attiecību formām, piemēram, ar dzimtas, ražošanas, dzimtes attiecībām. Šīs varas mijattiecības atspoguļo kundzības, dominēšanas formas, un tās iespējamas transformēt un izmantot kā stratēģijas. Vara nav īpašums – tā ir stratēģija, kas ir gan nodomāta, gan nesubjektīva. Savukārt nevienas varas attiecības, neviena kundzības forma nepastāv bez pretestības. Vara jau sevī ietver pretestību, kas ir vērsta pret to. Tomēr vara nav tikai repesīva, tā ir arī pozitīva. Vara ir kā produktīvs tīkls, kas caurvij visu sociālo kopumu, tās vienīgā funkcija nav represēšana, piespiešana un aizliegums, bet daudz nozīmīgāka ir varas ģenerējoša funkcija, tā rada lietas, ievieš baudu, izveido zināšanas. Tieši zināšanas ir īpaši nozīmīgas varas iegūšanā, nostiprināšanā un uzturēšanā. Zināšanas un vara ir savstarpēji atkarīgas. Indivīdi, kurus vara ir izcēlusi, izvirzījusi, ir kā varas riteņi, bet ne tās pielietošanas mērķis. Tādējādi M.Fuko varu raksturo kā noteiktu tehniku, kas ar savu normatīvu raksturu sasniedz un realizē stratēģiskos mērķus. Vara nav nedz institūcija, nedz struktūra, tā arī nav noteikts spēks, tā ir jēdziens, kas apzīmē kompleksu stratēģisku situāciju noteiktā sabiedrībā.[84]

Līdzīgi angļu sociologs E.Gidens varu definē kā spēju iegūt rezultātus, neatkarīgi no noteiktu kārtu interesēm, vara ir līdzeklis, kā kaut ko paveikt, un kā tāda tā ir tieši iesaistīta cilvēka darbībā. Cilvēka darbība ir nesaraujami saistīta ar varu, bez varas nav darbības. Vara raksturo nevis noteiktus rīcības veidus, bet gan visu darbību; vara nav pati par sevi struktūras resurss. Resursi ir līdzekļi, ar kuriem vara tiek lietota, īstenojot tūlītēju darbību.[85] E.Gidensam un arī M.Mannam vara pati par sevi nav viens no resursiem, resursi ir vidutāji, caur kuriem tiek realizēta vara.[86]

Sabiedrības veido četri savstarpējo mijiedarbību veidi, ko M.Manns nosauc par sociālās varas avotiem: ideoloģiskās, ekonomiskās, militārās un politiskās attiecības,[87] no kurām uz pirmsindustriālajām sabiedrībām attiecināmas pirmās trīs varas

---

81 Clegg S.R. Frameworks of Power. – London; Newbury; New Delhi, 1989. – P.46–47, 72–73, 83–85.

82 Mann M. The sources of social power. Vol.1: A history of power from the beginning to A.D. 1760. – Cambridge, 1986. – P.1.

83 Tilley C. Michel Foucault: Towards an Archaeology of Archaeology // Reading Material Culture / Tilley C., ed. – Oxford, 1990. – P.285–286.

84 Foucault M. Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972–1977. / Ed. by Gordon C. – New York, 1980. – P.98, 102, 118–120, 142, 198; Fuko M. Seksualitātes vēsture I: Zinātgriba. – Rīga, 2000. – 63.–66.lpp.

85 Gidenss E. Sabiedrības veidošanās. – Rīga, 1999. – 48., 286.lpp.

86 Giddens A. Central Problems in Social Theory. Action, structure and contradiction in social analysis. – London and Basingstoke, 1979. – P.91; Mann M. The sources of social power. Vol.1: A history of power from the beginning to A.D. 1760. – Cambridge, 1986. – P.6.

87 Mann M. The sources of social power. Vol.1: A history of power from the beginning to A.D. 1760. – Cambridge, 1986. – P.2.

bāzes.[88] Vara, dominēšana pirmskapitālistiskajās sabiedrībās bieži pieņem personisko attiecību formu starp indivīdiem. Šīs varas attiecības ir savstarpēji pārklājušies sociālās mijiedarbības tīkli, kas vienlaicīgi ir arī organizēti, institucionalizēti līdzekļi mērķu sasniegšanai. Zviedru arheologs M.Mogrens varas attiecībās kā varas bāzes min spēku, naudu un idejas,[89] kas būtībā ļoti tuvu sasaucas ar M.Manna izvirzītajiem varas avotiem. Varas avotu pastāvēšana vēl nebūt nenozīmē varas realizēšanos; varas attiecībām nepieciešamas varas stratēģijas, ar kurām valdošie sociālie slāņi/grupas izmanto un apvieno varas avotus savu politisko mērķu sasniegšanai.[90]

Reizēm kā viens no iespējamajiem varas avotiem tiek minētas sociālās attiecības. Ikvienu sabiedrību var raksturot pēc tajā pastāvošajām attiecībām starp radiniekiem un radinieku kolektīviem. Tieši vadonības sabiedrībās radniecība iegūst izšķirošu nozīmi kā konkrētu indivīdu sociālo un politisko pozīciju nosakošs faktors. Taču sociālās attiecības pašas par sevi ir vājš varas avots, jo dzimtas attiecībās ikviens tās loceklis ir centrs, visiem visi ir jāatbalsta un nepieciešamības gadījumā jāpalīdz. Tādējādi dzimtas attiecības ir drīzāk vadoņu ambīciju realizācijas stratēģija, nevis varas avots.[91] Arī P.Burdjē norāda, ka ģenealoģiskās attiecības pašas par sevi nav pietiekami spēcīgas, lai pilnīgi noteiktu to vienojošo indivīdu savstarpējās attiecības, vērtību iegūstot tikai tad, kad tās ir sasaistītas ar kopīgām materiālām un simboliskām interesēm.[92]

Tādējādi aizvēstures sabiedrībās varas bāzi un izpausmes nosaka ideoloģiskais, ekonomiskais un militārais sociālpolitisko attiecību raksturs.

Ideoloģiskā vara balstās trīs koncepcijās – nozīme/zināšanas, normas un estētiskās/rituālās darbības. Ideoloģija ietver idejas, ticējumus, vērtības, doktrīnas un dogmas, patiesību un melus par pasaules kārtību un cilvēka vietu tajā, kā sociālas stratēģijas izpaužoties ceremonijās, simbolos un pieminekļos.[93]

Sociālai dzīvei nepieciešama absolūto zināšanu un nozīmju sociāla organizācija, pasauli nav iespējams saprast tikai ar tiešas uztveres palīdzību. Savukārt sociālās sadarbības izveidošanai un uzturēšanai nepieciešamas sociālas normas, pēc kurām cilvēkiem vajadzētu rīkoties attiecībā vienam pret otru. Šo normu monopolizēšana ir ceļš uz varu. Estētisko (piemēram, mākslas) un rituālo darbību kontrole dod varai leģitimizāciju un apzinātu atbalstu, veido sabiedrības valdošo ideoloģiju (kas var būt gan laicīga, gan garīga – piemēram, reliģijas un sociālpolitiskās mācības).[94] Tieši leģitimizācija pārvērš varu par sociālu spēku un faktoru, vara bez autoritātes un leģitimizācijas ir brutāla vardarbība. Tādējādi ideoloģija ir nozīmīga varas pašleģitimizācijai. Dominējošo grupu būtiskākā interese ir saglabāt pastāvošo sociālo kārtību.[95]

---

88 Mann M. The sources of social power. Vol.1: A history of power from the beginning to A.D. 1760. – Cambridge, 1986.

89 Mogren M. Expansion Strategies and Peripheral Dynamics of Power and Resistance in Halsingland // Visions of the Past. Trends and Traditions in Swedish Medieval Archaeology / Andersson H., Carelli P. and Ersgard L., eds. – Stockholm; Lund, 1997. – P.202.

90 Earle T.K. How Chiefs Come to Power: the Political Economy in Prehistory. – Stanford, 1997. – P.193.

91 Earle T.K. How Chiefs Come to Power: the Political Economy in Prehistory. – Stanford, 1997. – P.6; Šnē A. Vara un vadonība lībiešu sabiedrībās aizvēstures beigās // Cauri gadsimtiem / Zirne S., sast. – Rīga, 2000. – 142.lpp.

92 Bourdieu P. Outline of a theory of practice. – Cambridge, 1977. – P. 39–40.

93 Earle T.K. How Chiefs Come to Power: the Political Economy in Prehistory. – Stanford, 1997. – P.143.

94 Mann M. The sources of social power. Vol.1: A history of power from the beginning to A.D. 1760. – Cambridge, 1986. – P.22–23.

95 Giddens A. Central Problems in Social Theory. Action, structure and contradiction in social analysis. – London; Basingstoke, 1979. – P.189–190.

P.Burdjē uzsvēra, ka ideoloģiju nosaka *habitus*, tam veidojot ideoloģisko darbību kopumu.[96] Savukārt E.Gidenss ideoloģiju attiecina tikai uz tām dominēšanas asimetrijām, kuras saista nozīmi ar kādas grupas interešu leģitimizāciju.[97]

Ideoloģija ir divkārt determinēta: to nosaka gan noteiktās kārtas/šķiras vai tās daļas intereses, gan tās veidotāju specifiskās intereses un radīšanas specifiskā loģika.[98] Visiem sabiedrības locekļiem nebūt nav jāatzīst viena un tā pati ideoloģija, ja viena ideoloģija saistās ar dominēšanas formām, tad cita, neatkarīga ideoloģija var pārstāvēt un veidot pretestību valdošajai pārvaldīšanas formai.

Idejas ir ieroči cīņas laukā, ko īpaši akcentēja 20. gadsimta marksisti, uzsverot ideoloģijas nozīmi valdošo kārtu interešu nostiprināšanā, piesaistot pārējās kārtas varas *status quo* uzturēšanā. Ideoloģija, pēc L.Altīsera viedokļa, ir imagināras attiecības starp cilvēkiem un to eksistences apstākļiem, tā ir drīzāk sociālo attiecību daļa, nevis tikai šo attiecību atspoguļojums, kas veido sociālos subjektus, lai realizētu nepieciešamās sociālās attiecības.[99] T.Adorno uzsvēra ideoloģiju kā identitātes uztveres veidu. Praksē ideoloģija ir uz noteiktām darbībām orientētu ideju kopums, kuru patiesums, radikālisms utt. būtībā nav nozīmīgi. Tādējādi kopumā ideoloģijas marksistiskā (un arī tās ietekmētās Frankfurtes skolas) izpratne to saista ar esošās sociālās kārtības naturalizāciju, noteiktu grupu interešu padarīšanu par vispārējām, kas var dot labumu visiem, un slēpjot reālo dzīvi.[100]

Ievērojamais amerikāņu antropologs K.Gīrcs, noraidīdams marksistisko ideoloģijas interpretāciju kā viltus apziņas līmeni vai politisko interešu izpausmi, ideoloģiju izprot kā simbolisku sistēmu, kas orientē indivīdus attiecībā pret sociālo pasauli, nosaka viņu vietu mainīgajā sabiedrībā (ideoloģija kā sociālo realitāšu kartes un sociālās apziņas veidošanas matricas).[101]

Ideoloģijas interpretāciju kā ilūziju un nepatiesību noraidīja arī franču filozofs P.Rikērs. Pēc viņa uzskatiem, ideoloģija ir saistīta ar plašo sociālās integrācijas fenomenu un sociālu grupu kā vēsturisku vienību pašattēlojumu, kalpojot kā vidutāja starp pagātni un tagadni un veidojot simbolu un tēlu kopumu. Vienlaicīgi ideoloģija kalpo arī kā sociāla motivācija, sekmējot noteikto sociālo grupu attīstību. "Ideoloģi-

---

96 *Habitus* ir kā cilvēka otrā daba, tā harmonizē sociālo dzīvi. Tas virza indivīdu darbību un veido to nodomus, taču izteikti tos nedeterminē. *Habitus* drīzāk ir nevis prāta, bet gan ķermeņa stāvoklis. *Habitus* rada darbību secību, kas ir objektīvi organizēta kā stratēģija, bet bez apzināta stratēģiska nolūka, tā būtībā ir tikai viena no iespējamām stratēģijām, kas ļauj reaģēt uz neparedzētām un vienmēr mainīgām situācijām. *Habitus* raksturu nosaka pagātnes situācijas, kas veidojuši *habitus* rašanās principus. *Habitus* rada darbības, kas virzītas uz to objektīvo apstākļu, kas veidoja *habitus* kā šo pašu apstākļu ģeneratīvo principu, regularitāšu reprodukciju; tādējādi *habitus* ir vēstures produkts, kas, radot individuālās un kolektīvās darbības, veido vēsturi, tas ir to radījušās pagātnes aktīva klātbūtne. *Habitus* ir subjektīva, bet ne individuāla kognitīvo un motivējošo struktūru, uztveres shēmu, koncepciju un darbību sistēma, kas vienāda kādai noteiktai grupai. Grupu veido cilvēki ar līdzīgu *habitus*, kas to atšķir no citām grupām, bet grupas ietvaros ne visi *habitus* ir identiski (Bourdieu P. Outline of a theory of practice. – Cambridge, 1977. – P. 72–73, 76, 78–82, 86; Bourdieu P. The Logic of Practice. – Cambridge, 1990. – P.54–56, 60, 160).

97 Gidenss E. Sabiedrības veidošanās. – Rīga, 1999. – 64.lpp.

98 Bourdieu P. Language and Symbolic Power. – Cambridge, 1991. – P.169.

99 Shanks M., Tilley C. Ideology, symbolic power and ritual communication: a reinterpretation of Neolithic mortuary practices // Symbolic and structural archaeology / Hodder I., ed. – Cambridge, 1982. – P.130–131; Shanks M., Tilley C. Archaeology and Social Theory. – Cambridge, 1987. – P. 75–77.

100 Johnson M. Archaeological Theory: An Introduction. – Oxford, 1999. – P.94–95.

101 Gīrcs K. Kultūru interpetācija. – Rīga, 1998. – 220.lpp.

ja interpretē un apliecina attiecības ar autoritātes sistēmu".[102] Vara ir saistīta ar zināšanām par varu, kā tā tiek pieredzēta un veidota ikdienā, padarot cilvēkiem varu reālu, vienlaicīgi arī determinējot viņu darbības. Vienkāršojot var teikt, ka vara balstās uz materializētām ideoloģijām.[103]

Ideoloģijas nozīme slēpjas nevis tās spējās mistificēt un naturalizēt, kā arī apslēpt sociālo realitāti, bet gan tās pozitīvajā aspektā kā spējās uzturēt sociālo kārtību, aktīvi darbojoties sociālās realitātes veidošanā.

Dzelzs laikmeta iedzīvotājiem nebija atšķirības starp sociālo un rituālo/ideoloģisko realitāti.[104] Atšķirīgi rituāli tika veikti atšķirīgās vietās – tādi, kas saistīti ar dzimtas integrāciju, bija saistīti ar dzimtas svētvietu, un tādi, kas notika reliģiskos centros un veidoja reģionālās sociālpolitiskās kārtības ideoloģisku leģitimizāciju. Skandināvijas vikingu laikmeta pirmskristīgajās sabiedrības pastāvēja atsevišķi priesteri, kaut gan ikdienas rituāli parasti tika veikti saimēs un tos realizēja dzimtas vecākais/vecākā.[105]

Viena no ideoloģijas izpausmēm ir arī apbedīšanas tradīcijas, kurās tiek veidota grupas sociālā realitāte. Sāraju senkapu apbedījumi neļauj spriest par kādu atsevišķu ar ideoloģiju tieši profesionāli saistītu indivīdu (priesteru/zintnieku/šamaņu/svētnieku/utt.) pastāvēšanu; šādi apbedījumi kapulaukā nav identificējami. Arī kopumā Latvijas teritorijā svētnieku apbedījumi nosakāmi tikai atsevišķos gadījumos dažos vēlā dzelzs laikmeta kapulaukos Austrumlatvijā. Tāpēc varētu pieņemt, ka svētnieki veidoja grupu ar atšķirīgām, iespējams, neredzamajām apbedīšanas tradīcijām. Tomēr tik nelielā sabiedrībā kā Sārajos priestera/svētnieka funkcijas varēja veikt dzimtas vecākais.

Sāraju senkapos apbedījumi, kā redzējām, ir ļoti viendabīgi, gan kapa vietas iekārtojums, gan apbedīšanas rituāls ir ticis organizēts līdzīgi visiem šīs sabiedrības pārstāvjiem. Tādējādi Sāraju sabiedrības ideoloģija bija vērsta uz kolektīvu – uz vienlīdzības uzturēšanu šajā sabiedrībā. Un šāda ideoloģija darbojas pretī individuālai varas iegūšanai un politiskajām izmaiņām. Tomēr, sabiedrības priekšgalā kaut vai uz laiku izvirzoties atsevišķiem vadoņiem (bet bez institucionalizētā statusa), šāda kolektīva ideoloģija sākotnēji vēl funkcionē, vienlaicīgi radot gan vienlīdzības ilūziju, gan arī vismaz atsevišķos dzīves posmos šo vienlīdzību reāli izpaužot.

Ekonomiskā vara veidojas, apmierinot izdzīvošanai nepieciešamās vajadzības ar sociālas organizācijas starpniecību, caur produkcijas savākšanu, transformēšanu un pārdali. Marksisti kā ekonomiskās varas avotu uzsver ražošanas kontroli, savukārt neovēberieši akcentē ekonomiskās apmaiņas organizāciju. Ekonomiskā organizācija ietver ražošanas, pārdales, apmaiņas un patēriņa posmus, kas ir cieši saistīti, piemēram, intensīva ražošana ar ekstensīvu apmaiņu. Tiklīdz izveidojas apmaiņas formas, tās kļūst par sociālu faktu, kas ir potenciāls varas izveidošanai.[106]

Kontrole pār ekonomiku ir tieša un materiāla vara pār cilvēku dzīvēm.[107] Ekonomiskā varas bāze ir tieši saistīta ar eko-

---

102 Citēts pēc: Moore H. P. Paul Ricouer: Action, Meaning and Text // Reading Material Culture / Tilley C., ed. – Oxford, 1990. – P.100.

103 Earle T.K. How Chiefs Come to Power: the Political Economy in Prehistory. – Stanford, 1997. – P.144.

104 Hedeager L. Iron Age Societies. From Tribe to State in Northern Europe, 500 BC to AD 700. – Oxford, 1992. – P.94.

105 From Viking to Crusader: The Scandinavians and Europe 800–1200. – Copenhagen, 1992. – P.148.

106 Mann M. The sources of social power. Vol.1: A history of power from the beginning to A.D. 1760. – Cambridge, 1986. – P.24–25.

107 Earle T.K. How Chiefs Come to Power: the Political Economy in Prehistory. – Stanford, 1997. – P.67.

nomiskās specializācijas veidošanos un iztikas ekonomikas nozaru attiecībām un attīstību. Tirdzniecība, prestiža preču iegūšana un/vai izgatavošana un iztikas ekonomikas nozīmīgāko resursu monopols, kas savukārt ir saistīti ar izejvielu vai virsproduktu finansiālajām attiecībām starp vadoņiem un sabiedrību – tās ir problēmas, kas skar varas institucionalizācijas ekonomiskos aspektus. T.Erls izdala desmit savstarpēji saistītas vadoņu politiskās stratēģijas, no kurām visnozīmīgākā ir elites kontrole pār iztikas ekonomiku.[108]

Virsprodukta izplatīšana sabiedrībā var notikt divējādi: prestiža preces tiek plaši izplatītas vadoņu atbalstītājiem, tādējādi tās nonāk plašā sabiedrībā, vai arī prestiža preces tiek ierobežotas šaurā elites lokā, tādā veidā padarot tās īpaši priviliģētas.[109] Materiālās lietas domātas došanai – cilvēks ir tik bagāts, cik tas var dot otram, kam kaut kas vajadzīgs.[110]

Dāvanu ekonomiku formulēja un izveidoja franču sociologs M.Moss.[111] Dodot kādam dāvanu (vai arī ar tās palīdzību iegūstot jaunus draugus), tās saņēmējs ir parādā un pēc kāda laika atdod dāvanu, tādējādi par parādnieku padarot pirmo dāvanas devēju. Tādā veidā tiek veidota, nostiprināta un uzturēta draudzība, uzticība un nodrošināts atbalsts. Dāvanu apmaiņa ir viena no sociālajām spēlēm, ko nevar spēlēt, ja spēlētāji neapzinās objektīvo spēles patiesību.

Varas uzturēšana ir dārga – tā prasa materiālo ieguldījumu, pakalpojumu sniegšanu un laika patēriņu. Ekonomiskā vara balstās nevis bagātībā, bet attiecībās starp bagātību un ekonomiskajām attiecībām. Ekonomikai vajadzīgs arī simboliskais kapitāls un simboliskā vardarbība.[112] P.Burdjē izveidotais simboliskā kapitāla jēdziens var palīdzēt izprast šīs dāvanu ekonomikas būtību. Simboliskais kapitāls ir noteiktas kultūras vērtības, kuras izveido spēja kontrolēt resursus un sociālās attiecības un manipulēt ar tiem un kuras veido goda un prestiža pamatu. Spēja pārvērst materiālās vērtības simboliskajā kapitālā ir sociāli daudz vērtīgāka, nekā vienkārša šo vērtību valdīšana vai piesavināšanās, tā ir visvērtīgākā akumulācijas forma. Simboliskais kapitāls, tāpat kā darbība, ir praktiska un ekonomiska, simboliskais kapitāls veido un kļūst par ekonomisko kapitālu tikpat lielā mērā, cik pretēji; tas ir kā kredīts – laba reputācija ir labākā, ja ne vienīgā, ekonomiskā garantija.[113] Prestiža lietu vērtību nosaka tām piedēvēta citas pasaules autoritāte, līdz ar to tās kļūst arī nozīmīgas elites ideoloģijā. Šie priekšmeti netiek noglabāti, bet aktīvi lietoti, veidojot un nostiprinot politiskās savienības ar dāvanu došanu un tirdzniecību. Tādējādi prestiža lietu sistēma, pārvēršot materiālas lietas sociālos tīklos, veido simbolisko kapitālu.[114] Tomēr jebkurā apmaiņā pastāv risks zaudēt gan materiālās vērtības, gan daļu no simboliskā kapitāla, kas rada simboliskā kapitāla nepārtrauktu cirkulāciju starp grupām un indivīdiem.[115]

Savā ziņā dāvanu ekonomikas paveids ir dzīres un it īpaši alkohola lietošana. Alkohola un dzeršanas sociālpolitiskais as-

---

108 Earle T.K. The evolution of chiefdoms // Chiefdoms: Power, Economy, and Ideology / Earle T.K., ed. – Cambridge, 1991. – P.1–15.

109 Brumfiel E., Earle T.K. Specialization, exchange, and complex societies: an introduction // Specialization, exchange, and complex societies / Brumfiel E.M. and Earle T.K., eds. – Cambridge, 1987. – P.7–8.

110 Bourdieu P. Outline of a theory of practice. – Cambridge, 1977. – P.195.

111 Mauss M. The Gift: forms and functions of exchange in archaic societies. – London, 1954.

112 Bourdieu P. Outline of a theory of practice. – Cambridge, 1977. – P.184–191.

113 Bourdieu P. Outline of a theory of practice. – Cambridge, 1977. – P.177–199; Bourdieu P. The Logic of Practice. – Cambridge, 1990. – P.119–120.

114 Wesson C.B. Chiefly power and food storage in southeastern North America // World Archaeology. – 1999. – vol.31(1). – P.147.

115 Bourdieu P. Outline of a theory of practice. – Cambridge, 1977. – P.56–58, 67–68.

pekts – kā līdzeklis ceļā uz hierarhiju un vienlaicīgi arī kā horizontālo attiecību nostiprināšana – ir piesaistījis daudzu pētnieku uzmanību gan dzelzs laikmeta, gan agro viduslaiku Eiropā.[116] Literatūrā pat ir ieviests termins "ķeltu potlačs",[117] ar to saistot sacensību dzīru un alkohola lietošanas lomu klienta–patrona attiecību uzturēšanā ķeltu politiskajā ekonomikā. Līdzdalība dzīrēs varēja nozīmēt iespēju piedalīties pārvaldē.

Dzīres un alkoholisko dzērienu lietošana ir ne tikai sabiedrību konsolidējošs faktors, tie ietver arī ekspluatācijas, sacensības, slēptas vardarbības un pretestības elementus, tās transformē, slēpj un leģitimizē noteiktas varas formas. Dzīres un alkohols tādējādi ir ne tikai bagātību akumulējošs līdzeklis, bet arī nozīmīgs un efektīvs materiālo vērtību transformācijas veids varā.[118]

Jau atzīmējām liecības par alkohola lietošanu apbedīšanas tradīciju ietvaros, kas Sāraju kapulaukā materializējušās dzeramo ragu atradumos apbedījumu vietās. Kādas sabiedrības saimniecības raksturošanai lietderīgāks ir dzīvesvietas arheoloģiskais materiāls, apbedījumu liecības nesniedz pietiekamu priekšstatu par sabiedrības ekonomisko specializāciju, ekonomisko nozaru īpatsvaru sabiedrības dzīvē, īpašuma attiecībām. Sāraju kapulaukā, kā redzējām, mums nav liecību par aktīvu tirdzniecību vai daudzveidīgu specializāciju. Prestiža preces, kas atrastas apbedījumos, drīzāk varēja šajā vietā nonākt ar dāvanu apmaiņas starpniecību, nevis tiešiem tirdznieciskiem sakariem. Tomēr kopumā Sāraju sabiedrība vērtējama kā pārtikusi – tajā nav uzsvērti kādi nabadzīgie slāņi, taču atsevišķas iezīmes varētu liecināt par bagātākas, virs vidusmēra līmeņa esošas grupas (varbūt vienas dzimtas?) pastāvēšanu. Šāda mantiskā vienlīdzība (vai vismaz līdzīgās pozīcijas) drīzāk nostiprinās sociālo un poltisko vienlīdzību un uzturēs *status quo*, nevis sekmēs hierarhisko attiecību veidošanu.

Militārās varas pamatu veido nepieciešamība organizēt fizisku aizsardzību un tās lietderība agresijas realizēšanā. Militārā organizācija mobilizē vardarbību, kas īpaši nozīmīgi un pat izšķiroši kļūst karadarbību laikā. Sociālās varas visuzskatāmākā un vienkāršākā izpausmes forma ir fiziska un tieša citu indivīdu brīvības ierobežošana, taču, lai gan vardarbība ir visietekmīgākā forma, tā prasa lielus izdevumus un, bieži realizēta, zaudē savu nozīmi.[119] Militārās varas iespējas ierobežo arī telpiskais aspekts, jo vardarbīga piespiešana ikdienišķos jautājumos prasa klātbūtni, un, jo tālāk izvietots militārais spēks, jo tā ietekme vājāka un rezultāts negatīvāks.[120]

Karošana ir mēģinājumi ar spēku kontrolēt izejvielu/iztikas resursu bāzes un virsproduktu, uz kuriem balstās vadonības sabiedrību politiskā ekonomika. Tieši karavīri un citi militārie spēki ir nozīmīgākie komplekso vadonības sabiedrību un valstu izveidošanās gaitā, jo viņi nodrošina reģionālo valstu teritoriju izveidošanos un pretinieku sakaušanu, sekmējot arī pakļauto iedzīvotāju inkorporāciju sabiedrībā. Un viena no vadoņa funkcijām un viens no gal-

[116] Murray M.L. Viereckschanzen and feasting: socio–political ritual in Iron–Age central Europe // Journal of European Archaeology. – 1995. – Vol.3.2.; Woolf A., Eldridge R. Sharing a drink with Marcel Mauss: the uses and abuses of alcohol in early medieval Europe // Journal of European Archaeology. – 1994. – Vol. 2.2. – P.327–340.

[117] Murray M.L. Viereckschanzen and feasting: socio–political ritual in Iron-Age central Europe // Journal of European Archaeology. – 1995. – Vol.3.2. – P.135.

[118] Bourdieu P. Outline of a theory of practice. – Cambridge, 1977. – P.411.; Hamilakis Y. Food technologies/technologies of the body: the social context of wine and oil production and consumption in Bronze Age Crete // World Archaeology. – 1999. – Vol.31(1). – P.40–41.

[119] Miller D., Rowlands M., Tilley C. Introduction // Domination and Resistance / Miller D., Rowlands M. and Tilley C., eds. – London, 1989. – P.5.

[120] Mann M. The sources of social power. Vol.1: A history of power from the beginning to A.D. 1760. – Cambridge, 1986. – P.25–26.

venajiem uzdevumiem ir savu padoto aizsardzības nodrošināšana, par to saņemot viņu nodevu maksājumus.[121]

Karadarbības loma komplekso sabiedrību (gan vadonības, gan valsts sabiedrības) dzīvē īpaši uzsvēris amerikāņu antropologs R.Karneiro,[122] pasvītrojot vadoņu kā karotāju svarīgo lomu. Pēc viņa domām, sabiedrības ceļš uz vadonības sabiedrību (un tās noturēšanu) ir nebeidzams karš. Lai gan pētnieki ir vienisprātis, ka militārisms ir raksturīga vadonības sabiedrību iezīme, karošana ir atšķirīga vienkāršajās un kompleksajās vadonības sabiedrībās.[123] Sabiedrībās ar vāji institucionalizētu varu karošana raksturojas ar haotiskiem un pastāvīgiem konfliktiem, kas politiski netiek atrisināti; pastāvīgā apdraudētība dod vadoņiem iespējas veidot spēcīgu militāras varas bāzi, kas balstīta uz aizsardzības nodrošināšanu. Savukārt kompleksajās vadonības sabiedrībās karošana pārvēršas par iekarošanu un teritorijas paplašināšanas mēģinājumiem, veidojot arī tieši no vadoņa atkarīgas teritorijas ar tās iedzīvotājiem. Arī prestiža lietu reģionālā cirkulācija saistās ar karošanu, ieņemot savu lomu gan nodevu attiecībās, gan miera uzturēšanā.

Lai gan militārie spēki var izveidot plašu un integrētu polītiju, tie arī tikpat labi var to izirdināt, vēršoties tieši vai netieši pret vadoni. Tādējādi karavīru kārtas nozīme un loma sociālās evolūcijas gaitā var būt radikāli atšķirīga. Otrkārt, karošana obligāti nenodrošina varas hierarhijas institucionalizāciju, tā tikai rada reālus draudus un veido stimulu noteiktām sociālām un politiskām aktivitātēm.[124]

Militārā dienesta rakstura noteikšanā sākumpunkts ir apbedījumu proporcijas noteikšana starp apbedījumiem ar ieročiem un apbedījumiem bez ieročiem. Sāraju kapulauka vīriešu apbedījumos neapšaubāmi dominē ieroču piedevas, gandrīz katrā nepostītajā kapā atrasti kādi ieroči. Liels skaits apbedījumu ar ieročiem var norādīt uz zināmu sabiedrības agresivitāti, lai gan šo agresivitāti var līdzsvarot citi sociāli faktori. Savukārt gandrīz absolūta šāda veida apbedījumu neesamība (piemēram, Skandināvijas dienvidu un austrumu novados vēlajā dzelzs laikmetā) nevar tikt interpretēta vienīgi kā neagresīvu sabiedrību liecība.[125] Vikingu laikmetā Skandināvijā karotāji pārsvarā bija kājnieki, kavalērija šajā reģionā ieviesās tikai pēc 12. gadsimta, kaut gan zirgi bija pazīstami un tie tika izmantoti saimnieciskajām vajadzībām.[126] Atšķirīga situācija veidojās pretējā Baltijas jūras krastā. Lai gan jau kopš mūsu ēras sākuma bruņotie jātnieki Austrumbaltijas reģionā ieņēma nozīmīgu sociālo statusu, īpašu nozīmi tie ieguva ar 5.–6. gadsimtu, kad, veidojoties profesionāliem un pastāvīgiem karotājiem, savu lomu sāka zaudēt vienkāršie karavīri kājnieki.[127] Balstoties uz ieroču klātbūtni lielākajā daļā vīriešu ap-

---

121 Earle T.K. How Chiefs Come to Power: the Political Economy in Prehistory. – Stanford, 1997. – P.105, 110.

122 Carneiro R.L. The chiefdom: precursor of the state // The transition to statehood in the New World / Jones G.D. and Kautz R.R., eds. – Cambridge, 1981. – P.37–75.; Carneiro R. Chiefdom-level warfare as exemplified in Fiji and the Causa valley // The Anthropology of War / Haas J., ed. – Cambridge, 1990. – P.190–211.

123 Earle T.K. How Chiefs Come to Power: the Political Economy in Prehistory. – Stanford, 1997. – P.108–110.

124 Earle T.K. How Chiefs Come to Power: the Political Economy in Prehistory. – Stanford, 1997. – P.110.

125 Callmer J. Interactions between Ethnical Groups in the Baltic Region in the Late Iron Age // Contacts across the Baltic Sea during the Late Iron Age (5th–12th centuries) / Hardh B. and Wyszomirska-Werbart B., eds. – Lund, 1992. – P.102.

126 From Viking to Crusader: The Scandinavians and Europe 800–1200. – Copenhagen, 1992. – P.195.

127 Vaitkunskiene L. The formation of a warrior elite during the Middle Iron Age in Lithuania // Archaeologica Baltica / Kazakevičius V. and Sidrys R., eds. – Vilnius, 1995. – Vol. 1. – P.94.

bedījumu un vairākiem vīriešu dubultkapiem, Sāraju senkapu izpētes vadītājs J.Asaris pieļauj, ka kapulaukā varētu būt apglabāti arī daži pirmajās kaujās ar krustnešiem 13. gadsimta sākumā kritušie kuršu karavīri.[128]

Sāraju kapulaukā ieroči atrasti arī kapulaukā reti pārstāvētajos zēnu apbedījumos. Ieroču atradumi bērnu apbedījumos liecina, ka bērni un jaunieši jau agri apguva vismaz militāras darbības pamatus. Jāatzīmē, ka šāda aina ar 6. gadsimtu izveidojas plašā Eiropas teritorijā, no Skandināvijas līdz lombardu Itālijai.[129]

Pirmā gadu tūkstoša vidus ģermāņu sabiedrību raksturošanai tiek lietots apzīmējums – militarizēta sabiedrība, kuras galvenās iezīmes: sabiedrības/valsts vadītāji ir arī militāro spēku galvenie komandieri, nav skaidras atšķirības starp karotājiem un civiliedzīvotājiem, visiem pieaugušajiem brīvajiem vīriešiem ir tiesības nēsāt ieročus, jauniešu izglītībā iekļauts militārais elements, karošanas un ieroču simbolisms dominē sabiedriskajā un privātajā dzīvē, arī glorificējot militārās vērtības un varoņus, karošana ir galvenais ekonomisko vērtību iegūšanas veids, ko organizē valdošie slāņi.[130]

Kuršu sabiedrības aizvēstures beigās bija ļoti militāras, iespējams, tās pat varētu attiecināt uz militarizētajām sabiedrībām ar tendenci uz ārēju ekspansiju. Pēc vikingu laikmeta beigām Baltijas jūras reģionā 11. gadsimta vidū, samazinoties skandināvu aktivitātēm šajā reģionā, varēja pieaugt līdz tam laikam diezgan pasīvo Baltijas jūras dienvidu un austrumu piekrastes iedzīvotāju ārējās militārās aktivitātes.

Tādējādi Sāraju sabiedrībā, šķiet, tieši militārās attiecības varēja kalpot par pamatu varas iegūšanai. Aktīvā karadarbība ekonomiski vienlīdzīgā sabiedrībā ar spēcīgu kolektīvo ideoloģiju pavēra iespējas atsevišķiem, vairāk aktīviem indivīdiem ceļu uz varu, kura noturēšanai gan jau būtu bijušas nepieciešamas jaunas ideoloģijas formas.

Reputācijas iegūšana un uzturēšana citu cilvēku acīs ir sevišķi svarīga cilvēku dzīves daļa, tāpēc reputācijas, statusa iegūšanas veidi ir visdažādākie. Aizvēstures vadonības sabiedrībās pozīcijas politiskajā hierarhijā var tikt gan grūti iegūtas, gan arī viegli zaudētas konkurences cīņā. Skandināvijas vikingu laikmeta sabiedrības un vēlāko gadsimtu sabiedrības Baltijas jūras austrumu piekrastē (kas gan nesasniedza Skandināvijas pirmsvalsts attīstības līmeni aizvēstures beigās) bija atvērtas sistēmas, kurās katrs indivīds vai atsevišķa ģimene bija spiesti aizstāvēt un pierādīt (starp vienlīdzīgiem rangiem) savu statusu, ietekmi un varu, izmantojot gan bagātību un diplomātiju, gan vardarbību un spēku.

---

128 Asaris J. Arheoloģiskie pētījumi Sāraju un Upīšu senkapos // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu 1990. un 1991. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1992. – 21.lpp.

129 Jorgensen L., Alt K.W., Vach W. Families at Kircheim am Ries. Analysis of Merovingian aristocratic and warrior families // Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective, AD 1–1300 / Norgard Jorgenson A. and Clausen B.L., eds. – Copenhagen, 1997. – P.111.

130 James E. The militarisation of Roman society, 400–700 // Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective, AD 1–1300 / Norgard Jorgenson A. and Clausen B.L., eds. – Copenhagen, 1997. – P.19.

Summary

Andris Šnē

A Portrait of a Society: gravefield Sāraji and socio–political relations in Kurzeme during later prehistory

Among few excavated gravefields of the late prehistoric (or late Iron Age) Couronians only in gravefield Sāraji was found more than 50 burials what until now is the largest amount of uncovered burials of a Couronian later prehistoric cemetery. The archaeological excavations in Sāraji were carried out in 1989–1990 under the leadership of Jānis Asaris, Deputy Director of State Inspectorate for Heritage Protection. During the research there were uncovered 46 graves including also 7 doublegraves (so totally 53 burials were uncovered). All the graves were cremations, but due to intensive agricultural activities almost half of the graves were more or less seriously damaged. According to the artefacts, gravefield was used during about 150 years, from the middle of the 11th century until the beginning of the 13th century. Although the site is situated in borderland between the Couronians and the Finno–Ugrians of Northern Kurzeme, the graves and their content do not reflect any influences of the Finno–Ugrians.

The article is devoted to social and political aspects of the society what had used gravefield Sāraji, to the questions of status, wealth, power and their implications in material culture and burial traditions. At the same time also some methodological questions of sociopolitical study of prehistoric societies are touched and discussed on the basis of Sāraji graves.

Sāraji society was not large, it consisted of 8 to 15 adult active people what would be couple of households, may be from the same kin. The low number of the members of this society could be one of the explanations of egalitarian character of the latter. There can not be identified differences among burial customs and equipment, the size, layout, orientation, grave goods etc. are very similar. When counting types of artefacts found in every undisturbed burial we get 3 groups of social positions among males (3 to 5 types, 6–8 and 9–12 types) and two among females (3–5 and 7–8 types). The size of these social groups seems to be quite similar so reflecting quite equal access to resources. Also, it is very hard to establish prestige goods among the grave goods. Besides the spearheads almost 3/5 of the male graves contained swords, almost half of male graves contained riding equipment. Very common was drinking equipment – there was found bronze details of 48 drinking horns in male graves only. Very rare find was iron helmet in grave 36, some details of the other helmet were found as stray finds, too. Jewellery found in both male and female graves do not show great differences among items. Couple of male graves contained items covered with silver ornament. Very low number of exchange and trade tools as well as imported items was established in the burials. So, for example, there was found only two coins – one of the late 11th century and second from the early 13th century.

So generally Sāraji society reflects quite equally organised society where it was not too easy to rise the individual power. According to contemporary social theory, there are ideological, economical and military sources of power. Ruled by strong collective ideology and economically based on non–specialised wealthy households, there was only military power what would allow to agents to seek for power.

And there was lot of opportunities to use military activities against neighbouring Finno–Ugrian as well as against the Crusaders in the early 13th century as base for power. So we can find the higher status and power of some individuals obtained on the basis of their individual skills and achievements, the position what very depended on chance and would very easily be lost again.

Andris Celmiņš

DAŽI RĪGAS UN ZIEMEĻKURZEMES 11.–14. GADSIMTA ETNISKĀS VĒSTURES ASPEKTI

Rakstītajos avotos pirmie ieceļotāji no Rietumlatvijas ziemeļu novadiem – vendi – Rīgā minēti jau 13. gadsimta 20. gados sarakstītajā Indriķa hronikā: "Vendi tolaik bija pazemīgi un trūcīgi. Padzīti no Ventas, kas ir upe Kursā, viņi dzīvoja Senajā kalnā, kuram līdzās tagad uzcelta Rīgas pilsēta. No šejienes viņus atkal padzina kurši un daudzus no viņiem nogalināja; pārējie, aizbēguši pie letiem [resp., Vidzemes latgaļiem – *A.C.*], dzīvoja kopā ar viņiem turpat un priecājās par priestera ierašanos".[1] Spriežot pēc vēlākajiem hronista izteikumiem, vendi apmetušies Cēsīs,[2] ko apliecina arī Cēsu vāciskais nosaukums *Wenden*. Diemžēl par viņu pārceļošanas laiku hronikā nekas nav minēts.

Polemizējot ar arheologu E. Šturmu par Kurzemes etniskās vēstures problēmām, arheoloģe E. Šnore 1936. gadā pirmā izteica hipotēzi, ka vendi būtu jāuzskata par Kurzemes lībiešiem,[3] resp., Baltijas somiem un viņu kultūras pēdas Vidzemē jāmeklē 1910. gadā pētītajā kapulaukā pie Cēsu dzelzceļa stacijas.[4] Agrākie kapi, spriežot pēc monētām, te attiecināmi uz 11. gadsimtu, un šis senākais datējums, domājams, varētu norādīt aptuveno vendu migrācijas norises laiku. Vendu jautājuma detalizētākai analīzei 20. gadsimta 70. gadu sākumā pievērsās arī profesors Ē.Mugurēvičs, atbalstot E.Šnores izteikto uzskatu par Cēsu kapulauka etnisko

---

1 Indriķa hronika / A. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. – Rīga, 1993. – X: 14 (Šeit un turpmāk norādīta hronikas nodaļa un paragrāfs. Gadījumā, ja atsaucēm izmantots Ē. Mugurēviča priekšvārds vai komentāri, norādīta lappuse).

2 Indriķa hronika. – XIV: 8; XXV: 3; u.c.

3 Šnore E. Kuršu senlietu atradumi Rīgā // Senatne un Māksla. – 1936. – Nr. 3. – 73.–74.lpp.

4 Kiwull E. Gewandreste und Bronzefunde aus einem lettischen Gräberfelde der jungeren Eisenzeit bei Wenden // Mitteilungen aus der livländischen Geschichte. – Riga, 1911. – Bd. 21. – H. 1. – S.18–19. Nelieli izpētes darbi kapulaukā pie Cēsu dzelzceļa stacijas notika arī 1946. gadā E. Šnores vadībā.

piederību un norādot, ka vendu migrācijas vaininieki acīmredzot bijuši nevis etniskie kurši, bet gan kuronizētie Baltijas somi.[5] Bez tam būtisku informāciju par Cēsīm kā vendu lielāko koloniju pēc Indriķa hronikā aprakstītās pārceļošanas fakta snieguši arheologa J.Apala 1980. gada izrakumi Cēsu Riekstu kalnā un šo pētījumu pamatots izvērtējums.[6]

Hronikā minētais Senais kalns, ko Indriķis latīņu valodā dēvējis par *Mons Antiqua*, jaunākos laikos parasti tiek identificēts ar Kubes kalnu, kas atradies tagadējās Esplanādes apkaimē un tā norakšana pabeigta tikai 18. gadsimta beigās, turpinot pilsētas fortifikācijas sistēmas pilnveidošanu. Šķiet, ka darbu gaitā gājusi bojā gan iespējamās vendu apmetnes jeb pilskalna vieta, gan varbūtējais kapulauks pie tās. Tomēr jāatzīmē, ka Daugavas lejteces senvietu arheoloģiskā izpēte liecina, ka nebūt ne visi vendi pārcēlušies uz dzīvi pie Vidzemes latgaļiem. Norādes par šīs nelielās Ziemeļkurzemes tautības klātbūtni Daugavas lejteces novadā sniedz Doles salas[7] un Salaspils Laukskolas[8] 11. gadsimta kapu materiāls. Līdz ar to jāpiekrīt E.Šnorei u.c. pētniekiem, kas Daugavas lībiešu materiālajā kultūrā un šī etnosa sarežģītajā formēšanās gaitā vēlajā dzelzs laikmetā būtisku lomu ierāda ieceļotājiem no Ziemeļkurzemes. Tiesa, būtu korekti piebilst, ka par vendu etnisko cilmi vēsturiskajā literatūrā izteikti arī citi viedokļi. Vēl samērā nesen, piemēram, viens no Krievijas arheoloģijas autoritātēm V.Sedovs no jauna mēģināja pamatot hipotēzi par vendu piederību rietumslāviem venediem.[9] Tomēr arheoloģiskie atklājumi Riekstu kalnā, Cēsu un Daugavas lejteces vēlā dzelzs laikmeta lībiešu kapulauku analīze liek noraidīt šī pieņēmuma atbilstību patiesībai. Diemžēl jānorāda, ka Cēsu kapulauka pilnvērtīgu izvērtējumu apgrūtina antropoloģiskā materiāla trūkums.

12.–13. gadsimta mijā, kad Austrumbaltijā sāka nostiprināties vācu kolonisti un kristīgās ticības sludinātāji, Indriķa hronikā starp tā laika Latvijas teritorijas iezemiešiem kā Rīgas pamatiedzīvotāji izcelti vienīgi Daugavas, resp., Rīgas lībieši (*Livones Rigenses*).[10] To vidū, iespējams, bija arī vendu pēcteči, kas pēc Indriķa minētās kuršu invāzijas Rīgas apkaimē dzīvoja Doles salas u.c. Daugavas lībiešu ciemos. Rīgas 12.–13. gadsimta arheoloģiskajā materiālā drošas vendu kultūras pazīmes līdz šim nav identificētas.

Indriķis toties vēsta par 13. gadsimta sākuma Kurzemes iedzīvotāju īpašajām interesēm un varbūtējo ietekmi Daugavas lejteces novadā. Uz to norāda kuršu inspirētais un Rīgā noslēgtais 1201. gada miera līgums ar bīskapu Albertu,[11] kā arī kuršu uzbrukums Rīgai 1210. gadā.[12] Šo pēdējo notikumu, būdams tā aculiecinieks, Indriķis apraksta īpaši spilgti: "Un kurši, atstādami kuģus Daugavā, sakārtoja savu karaspēku uz lauka; un ikviens nesa sev priekšā no diviem dēļiem sastiprinātu koka vairogu un gana spieķim līdzīgu rungu tā atbalstīšanai. Un, kad saule apspīdēja baltos vai-

---

5 Мугуревич Э. Проблема вендов в период раннего феодализма в Латвии // Berichte über den II Internationalen Kongress für slavische Archäologie. – Berlin, 1973. – Bd. 2. – S.291–299.

6 Apals J. Vendi un Cēsu Riekstu kalns // Senā Rīga. Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē / Atb. red. A. Caune. – Rīga, 1998. – 140.lpp.

7 Šnore E. Daugavas lībieši Doles salā // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1996. – XVIII laid. – 127.lpp.

8 Zariņa A. 11. gadsimta vendu sievietes apģērbs // Etnogrāfs profesors Dr.habil.hist. Saulvedis Cimermanis : Bibliogrāfija, darbabiedru veltījumi 70 gadu jubilejā / Sast. A. Caune. – Rīga, 1999. – 236.lpp.

9 Седов В. Очерки по археологии славян. - Москва, 1994. - С.67-85; Седов В. Славяне в раннем средневековье. - Москва, 1995. - С.175-182.

10 Indriķa hronika. – X: 8.

11 Turpat. – V: 3.

12 Turpat. – XIV: 5.

rogus, tos atstaroja ūdens un lauks, jo tas bija liels un stiprs karaspēks, un tas tuvojās pilsētai. Un līvi un stopnieki gāja viņiem pretī līdz pirmajiem nocietinājumiem.. un cīnījās ar viņiem līdz dienas trešajai stundai..." Otrs nesekmīgs uzbrukums Rīgai un papildspēku ierašanās vācu pusē spieda kuršus atkāpties un pārcelties kuģos pāri Daugavai. Te tika sadedzināti un trīs dienas apraudāti bojā gājušie kuršu karabiedri.

Uzbrukuma aprakstā īpašu uzmanību izraisa cīņās kritušo karavīru kremācija. Mirušo sadedzināšana jau kopš 10.–11. gadsimta mijas bija raksturīgs etnisko kuršu apbedīšanas veids. Rietumlatvijā to piekopa līdz pat 15. gadsimtam,[13] kad Kursas iedzīvotāji jau ilgāku laiku bija oficiāli pieņēmuši kristīgo ticību. Turpretim kuronizēto Baltijas somu vidū, kurus 13. gadsimta rakstītie avoti pat neizceļ kā atsevišķu etnisko vienību, dominēja inhumācija. 1210. gada uzbrukums Rīgai ir viena no retajām reizēm, kad kremācijas fakts 13. gadsimta sākuma rakstītajos avotos neliek šaubīties par šeit minēto Kurzemes iedzīvotāju etnisko piederību, un vienīgā reize, kad šāda procedūra aprakstīta tik tuvu toreizējās Rīgas pilsētas teritorijai. Tiesa, sadedzināto karavīru mirstīgās atliekas, domājams, aizvestas uz viņu dzimtajiem kapulaukiem,[14] tāpēc 1210. gadā kritušo kuršu apbedījumus diez vai būtu vērts meklēt Pārdaugavā. Literatūrā, starp citu, izteikts viedoklis, ka samērā lielais vīriešu dubultapbedījumu skaits Ziemeļkurzemes 13. gadsimta sākuma kuršu ugunskapos varētu norādīt uz sākotnējo cīņu sekām ar vāciešiem.[15] Savukārt 1201. gada līgumu ar bīskapu Albertu tikpat labi varēja slēgt kā etniskie kurši, tā kuronizētie Baltijas somi.

Pirmo **arheoloģisko informāciju** par Ziemeļkurzemes iedzīvotāju klātbūtni Rīgas pastāvēšanas sākumposmā sniedz 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta 30. gados uzietās rotaslietas (turpmāk tekstā – kuršu rotas vai rotaslietas) pie Rīgas Doma: 1892. gadā līdzās baznīcas apsīdai izrakts bronzas vairoggredzens; 1894. gadā aptuveni 3 m dziļumā turpat atrastas trīs bronzas lentveida aproces un pie baznīcas dienvidaustrumu stūra – bronzas pakavsakta ar skaldņotiem galiem; 1933. gadā, ierīkojot centrālapkuri, zem mācītāja ģērbistabas aptuveni 2 m dziļumā uzietas vēl trīs analogas aproces, kuras nenoliedzami nākušas no kapa inventāra, jo bija apliktas ap cilvēka skeleta rokas kauliem.[16] Interesanti atzīmēt, ka lielāko daļu no šiem atradumiem veido tieši Kurzemes iedzīvotājiem raksturīgās ornamentētās bronzas lentveida aproces, kas ir zīmīgākās sieviešu rotas kuršu, bet vēlāk arī kuronizēto Baltijas somu kapu inventārā, un Rietumlatvijas teritorijai īpaši raksturīgas 11.–14. gadsimtā.[17] Kuršu rotaslietas, sākot ar 20. gadsimta 30. gadu beigām, iegūtas arheoloģiskajos izrakumos arī 12. gadsimta Rīgas ciemu vietās un vēlākās viduslaiku pilsētas apdzīvotajos kvartālos, tomēr šoreiz nedaudz tuvāk raksturosim atklātos kapus, kur uzietas gan kuršiem raksturīgās rotas, gan fiksētas liecības par apbedīšanas veidu un bēru tradīcijām.

Kā nākamais svarīgākais atklājums pēc 1933. gada atraduma, kas nešaubīgi liecina par Ziemeļkurzemes ieceļotāju apbedīšanu Rīgā, jāizceļ toreizējā Rīgas vēsturiskā muzeja (tagad – Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs) arheoloģes T. Pāveles 1957. gadā veiktie pētījumi kapsētā pie Sv. Pētera baznīcas. Arhitekta O. Tīlmaņa līdztekus tagadējai Kungu un Grēcinieku ielai celtās dzīvojamās ēkas būvbedres rietumu profilā tika atklāti seno rīdzinieku kapi. Tie atsedzās aptuveni 3–4 m dziļumā un vai-

[13] Latvijas PSR arheoloģija / Red. A. Bīrons, Ē. Mugurēvičs, Ā. Stubavs, E. Šnore. – Rīga, 1974. – 187.lpp.

[14] Turpat. – 384.lpp.

[15] Asaris J. Vīriešu apbedījumi Sāraju senkapos //Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu 1992. un 1993. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1994. – 18.lpp.

[16] Šnore E. Kuršu senlietu.. – 72.lpp.

[17] Latvijas PSR arheoloģija. – 190.lpp.

rāk nekā 12 m attālumā no baznīcas galvenās ieejas. Līdzās vairākiem postītiem kapiem strādnieki konstatēja pirms zemes darbiem neskartu apbedījumu ar greznām rotām kapa inventārā. Šeit uzietās ornamentētās lentveida aproces liecināja par saikni ar iepriekšējiem atradumiem pie Rīgas Doma un vienlaikus ar Ziemeļkurzemes arheoloģisko materiālu. Pēc unikālā atklājuma virzienā uz Sv. Pētera baznīcas pusi muzeja darbinieki iemērīja 25 m² lielu laukumu, kurā atsedza dažus kapus un starp tiem vēl divus apbedījumus ar Ziemeļkurzemes iedzīvotājiem raksturīgām senlietām kapa inventāros. Jāpiebilst, ka pētījumi noritēja novembra un decembra mēnešos, nelabvēlīgos laika apstākļos un stiprā salā. Apbedījumus, lielākoties ar visiem dēļu šķirstiem, izcēla no grunts un nogādāja muzeja laboratorijā, kur tos attīrīja no zemēm, bet senlietas nodeva konservācijai. Neraugoties uz minētajām grūtībām, par pētījumiem, kuri būtu jāvērtē kā glābšanas jeb aizsardzības darbi, ir sastādīts pārskats, kas 1959. gadā publicēts atsevišķā brošūrā.[18]

1969.–1970. gadā muzeja arheologes M.Vilsones vadībā notika samērā plaši pētījumi vairākos Jaunielas namu pagrabos līdzās bijušā Doma klostera sienai. Šeit atsedza 134 apbedījumus. Daļā kapu tika konstatēti samērā bagātīgi inventāri, un to sastāvs lielākoties atbilda 13.–14. gadsimta Daugavas lībiešu arheoloģiskajos piemineklos atrastajām senlietām. No Ziemeļkurzemes iedzīvotājiem raksturīgākajām rotām apakšējā apbedījumu kārtā 66. kapā uzieta tikai viena ornamentēta bronzas lentveida aproce.[19] Diemžēl par šiem pētījumiem nav sastādīts pārskats, un šis apstāklis būtiski apgrūtina Jaunielas atradumu interpretāciju.

Doma laukuma viduslaiku un agro jauno laiku apbedījumu vietā – tā sauktajā Pelēkajā kapsētā – tagadējā Latvijas vēstures institūta arheologu A.Caunes un S.Tilko vadībā 1986.–1989. gadā noritēja apjomīgi pētījumi aptuveni 1200 m² lielā platībā. Izpētes materiālā īpašu interesi rada izrakumu vietas dienvidaustrumu galā aptuveni 0,5 m pamatzemes slānī iedziļinātais 57. kaps, kurā atsegts 45–50 gadus vecas sievietes skelets. Šajā senākajā Doma ārējās kapsētas apbedījumā konstatēts Ziemeļkurzemes iedzīvotājām raksturīgs rotu komplekts, ieskaitot arī septiņas bronzas lentveida aproces. Atklājumam sekoja virkne profesora A. Caunes publikāciju.[20] To galvenās tēzes ir šādas:

1) 57. kapa bedrē atrasto ogļu radioaktīvā oglekļa datējums (1120. gads ± 40 gadi) deva iespēju pieļaut, ka mirusī sieviete apbedīta vismaz 12. gadsimta vidū;
2) senlietas un apbedīšanas tradīcijas (rietumu–austrumu virzienā orientēts skeletkaps, ogles kapa bedres pildījumā) A. Caunem ļāva mirušās etnisko

[18] Pāvele T. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Rīgā 1957. gadā. – Rīga, 1959. – 19.–39.lpp. Šī darba pārpublicējums ar nelieliem autores papildinājumiem atrodams kolektīvajā apcerējumā par Pētera baznīcā veiktajiem atjaunošanas darbiem pēc Otrā pasaules kara. Skat.: Pāvele T. Arheoloģiskie pētījumi pie Pētera baznīcas// Pētera baznīcas atdzimšana / Sast. A. Holcmanis. – Rīga, 1995. – 52.–55.lpp. Tiesa, jānorāda uz dažām kļūdām attēlu anotācijās – 53.lpp. publicēts 7., nevis 5. kapa fotoattēls, bet 54.lpp. – 5., nevis 7. kapa kopskats. Salīdz.: Pāvele T. Pielikums pie pārskata par arheoloģiskajiem izrakumiem Rīgā 1957. gadā. Ilustrācijas. – Rīga, [b.g.] (manuskripts glabājas Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā).

[19] Vilsone M. Muzeja arheoloģiskie izrakumi Rīgā un to nozīme pilsētas vēstures izpētē // Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs 1773–1973. – Rīga, 1973. – 158.lpp. Rakstā ir runa arī par kapiem pie Pētera baznīcas. Šeit kļūdaini norādīts gan iepriekšējā atsaucē minētās T. Pāveles publikācijas izdošanas gads, gan sajaukta 57. attēla anotācijā minētā kapa numerācija (pareizi būtu: 1. apbedījuma, nevis 7. apbedījuma rotas).

[20] Caune A. Jauni atklājumi Rīgas 12. gs. kapulaukā un to nozīme pilsētas pirmsākumu skaidrojumā // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1988. – Nr.10. – 104.–112.lpp.; Caune A. Rīgas lībieši // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1998. – Nr.3. – 1.–11.lpp.; u.c.

izcelsmi identificēt ar kuronizētajiem Baltijas somiem;

3) līdz ar to citas Rīgā uzietās kuršu rotas un kapi, kuros tādas atrastas, tika saistīti ar somiskās cilmes Ziemeļkurzemes iedzīvotājiem un attiecināti uz 12.–13. gadsimtu.

A.Caunes argumentētajiem secinājumiem, it īpaši par Doma laukumā atsegto 57. kapu, nebūtu īpaši ko piebilst, tomēr šī raksta autoram, strādājot pie apskata par Rīgas viduslaiku kapu iekārtojumu, radās dažas pārdomas un piebildes, kas turpmākajiem pētniekiem varbūt ļautu kaut kādā mērā precizēt atsevišķus Rīgas un Ziemeļkurzemes 12.–14. gadsimta etniskās vēstures aspektus, kā arī noteikt konkrētas vietas, no kurām Rīgā ieplūda Latvijas rietumu daļas iedzīvotāji. Teiktais galvenokārt attiecas uz Sv. Pētera baznīcas kapu arheoloģisko materiālu, kas, neskatoties uz iepriekšējām publikācijām, sniedz vielu atkārtotu interpretāciju iespējām.

Vispirms par Rīgas **apbedījumu un kapu iekārtojuma saglabātību**, kas līdz šim nav īpaši raksturota. Salīdzinājumam varētu izvēlēties trīs arheoloģiski pētītās apbedījumu vietas Rīgā, kas būtiski atšķiras pēc grunts sastāva un pārskatos par tām pieejama visai precīza informācija par atsegto slāņu raksturu – t.i., kapsētas pie Sv. Pētera baznīcas, Doma iekšējā pagalmā un Doma laukumā. Šī salīdzinājuma nepieciešamību rada samērā elementāri jautājumi. Kāpēc koka šķirsti tik nevainojami saglabājušies Sv. Pētera baznīcas ārpusē un Doma iekšējā pagalmā, turpretī Doma laukumā pat neskartajos kapos izdevās konstatēt tikai atsevišķu trunējušu dēļu atliekas vai zārku kontūras? Kāpēc Sv. Pētera baznīcas kapsēta joprojām ir vienīgā līdz šim pētītā viduslaiku apbedījumu vieta Latvijā, kur tik labā stāvoklī konstatēti senie ādas izstrādājumi, it īpaši apavi? Kāpēc Doma laukumā atsegtā 57. kapa inventārā esošās bronzas rotas saglabājušās daudz sliktāk nekā apbedījumos pie Sv. Pētera baznīcas?

Kā varbūtējs arguments, pirmkārt, varētu kalpot kapu hronoloģiskā atšķirība. Tomēr tādā gadījumā vēlākiem apbedījumiem vajadzētu saglabāties daudz labāk nekā agrākiem. Turpretī Doma pagalma arheoloģiskās izpētes pieredze liecina par pilnīgi pretēju ainu. Šeit diezgan perfektā stāvoklī atsegti tieši apakšējo kārtu šķirstu dēļi, bet augšējiem kapiem to atliekas bieži vien vispār netika konstatētas. Arī kaulu sairuma pazīmes pamatzemē iedziļinātiem apbedījumiem bija niecīgas. Atbilde acīmredzot meklējama grunts apstākļu īpatnībās, kas katrā no kapsētām ir visai dažādas.

Doma pagalmā pamatzemi veido blīvs ūdensnecaurlaidīga māla slānis. Līdz ar to šeit tiek aizkavēta lietus un gruntsūdeņu noplūde, kā rezultātā apakšējo kapu dēļu šķirsti pastāvīgi atrodas mitrā, gaisa necaurlaidīgā vidē. Fakts, ka Doma pagalma jeb t.s. Zaļajā kapsētā senākajos apbedījumos nav uzieti ādas apavi vai rotas, domājams, skaidrojams nevis ar grunts specifiskām īpašībām, bet gan ar to, ka te apbedīti iecelotāji no ziemeļrietumu Eiropas, kas jau ilgāku laiku atradās Romas katoļu baznīcas ietekmē un mirušos apbedīja pēc tās noteiktajiem kanoniem. Līdzīga vide, tiesa, citu iemeslu dēļ, konstatēta kapos pie Sv. Pētera baznīcas. Te agrākie apbedījumi iedziļināti blīvā, ar vāji sadalījušos organisko vielu masu un ķieģeļu šķembām jauktā pilsētas kultūrslānī, kuru T. Pāvele raksturo šādi: "Apmēram 4 m dziļumā sākās stipri melnas zemes slānis. Tajā viscauri sastopamas koku skaidas un ķieģeļu drumslas. No visiem zārkiem pēc to atvēršanas iztecēja ūdens."[21] Zem 1. apbedījuma, starp citu, konstatēti dzīvnieku kauli un baļķis no guļbūves, kura tikusi postīta, rokot kapa bedri.[22] Spriežot pēc izpētes vadītājas izteikumiem, uzraudzības darbu plāniem un fotoattēliem, pirms kapsētas ierīkošanas šajā vietā bija uzaudzis vismaz metru biezs viduslaiku Rīgas kultūrslānis, kuru veido vāji sadalījušās organiskās vielas. Viena no tā pamatīpašībām, kā zināms, ir gaisa un

[21] Pāvele T. Pārskats.. – 20.lpp.

[22] Turpat. – 19.lpp.

ūdens necaurlaidība, kas gadsimtu garumā rada labvēlīgus apstākļus organisko materiālu saglabātībai. Savukārt Doma laukumā dziļākie apbedījumi ierakti pamatzemē, kas sastāv no irdenām smiltīm.[23] Arī augšējie slāņi šeit samērā irdeni, gaiss tiem izkļuva cauri un līdz ar to veicināja ne vien šķirstu dēļu straujāku sairšanu, bet arī senlietu koroziju.

Pirms pāriet pie Pētera baznīcas kapu iekārtojuma analīzes, to precīzākas datēšanas iespējām u.c. jautājumiem, īsumā aprakstīsim trīs apbedījumus, kurus T. Pāvele saista ar kuršiem jeb kuronizētiem Baltijas somiem.

1. kapa apraksts

Kapa virziens R–A. Dziļums – 2,09 m virs Baltijas jūras līmeņa, 3,6 m zem ielas līmeņa. Kapa bedre netika konstatēta, jo apbedījums postīts 1957. gada būvdarbos. Mirusī sieviete (dzimums noteikts pēc rotu komplekta; antropoloģiskie dati nav pieejami, jo osteoloģiskais materiāls gājis zudumā) guldīta dēļu zārkā izstieptā stāvoklī uz muguras. Galvas, roku un kāju stāvoklis nav nosakāms. Skeleta kauli atsegšanas brīdī bija tumši brūnā krāsā, bez redzamām sairuma pazīmēm.

Atradumi: no trim bronzas stieplēm vīts kaklariņķis; važiņas ar piekariņiem – kauri gliemežvākiem, baltmetāla lodītēm, rombveidīgiem bronzas skārda darinājumiem un monētveida piekariņu (domājams, no svina un alvas sakausējuma lietu 13. gadsimta beigu monētas atdarinājumu);[24] divas bronzas pakavsaktas; 13 bronzas lentveida aproces. Mirušās kājas bija ietītas ar bronzas gredzentiņiem rotātos kājautos un apautas ādas puszābakos.

5. kapa apraksts

Kapa virziens R–A. Dziļums – 2,39 m virs Baltijas jūras līmeņa, 3,76 m zem ielas līmeņa. Informācija par kapa bedri nav saglabājusies, tomēr jāšaubās, ka tumšajā kultūrslānī to bija iespējams konstatēt. Zem šī kapa atsegts vēl viens apbedījums (nr. 6.) bez piedevām. Pieaugusī sieviete (dzimumu noteica antropologs G. Gerhards) 5. kapā guldīta dēļu zārkā izstieptā stāvoklī uz muguras. Galva likta taisni, labā roka gar sāniem, bet kreisā saliekta elkonī un pārlikta pāri viduklim. Kauli labi saglabājušies, lielākoties nomelnējuši (fragmentārs pie Sv. Pētera baznīcas rietumu portāla atsegtā 5. un 7. apbedījuma osteoloģiskais materiāls glabājas LU Latvijas vēstures institūta Antropoloģisko pētījumu laboratorijā). Virs un zem skeleta uzieti liepas koka lūki.

Atradumi: salūzis, no trim stieplēm vīts kaklariņķis; krūšu kreisajā pusē bronzas pakavsakta un zvārgulis; uz katras rokas pa vienai bronzas spirālaprocei; pie labajiem sāniem dzelzs nazis; uz roku pirkstiem četri gredzeni (no tiem viens vairoggredzens, viens spirālgredzens, divi – ar tordētu, paplatinātu priekšpusi). Kapā saglabājušies arī daži auduma fragmenti un no ādas darinātas apavu saites.

7. kapa apraksts

Kapa virziens R–A. Dziļums – 2,02 m virs Baltijas jūras līmeņa, 3,90 m zem ielas līmeņa. Informācija par kapa bedri nav saglabājusies. Kapā apbedīts pieaudzis vīrietis (dzimumu noteica G. Gerhards). Mirušais guldīts dēļu zārkā izstieptā stāvoklī uz muguras. Galva likta taisni(?), rokas saliektas elkoņos un sakrustotas pāri jostasvietai. Kauli, izņemot fragmentāro galvaskausu, labi saglabājušies, brūnganā krāsā. Arī šim kapam zārkā konstatētas kāda koka mizu atliekas.

Atradumi: alvota dzelzs jostassprādze; divi alvas jostas sadalītāji; dzelzs duncis ar alvas kniedēm rotātā ādas makstī; dzelzs nazis; dzelzs šķiltavas ar kramu. Vīrieša kājas apautas puszābakos, kas, iespējams, ga-

---

[23] Caune A. Jauni atklājumi Rīgas 12. gs. kapulaukā.. – 106.lpp.

[24] Numismāte R. Ceplīte šo piekariņu (VRVM, 41999/1:8) noteikusi kā Osnabrikas bīskapijas 13. gadsimta pirmās puses monētas reversa imitāciju. Salīdz.: Pāvele T. Pārskats.. – 24. lpp.; *Dr.hist.* T. Berga uzskata, ka tas ir 13. gadsimta beigās veidnē liets monētveida piekariņš pēc Vācijā kalta angļu sterliņa atdarinājuma parauga.

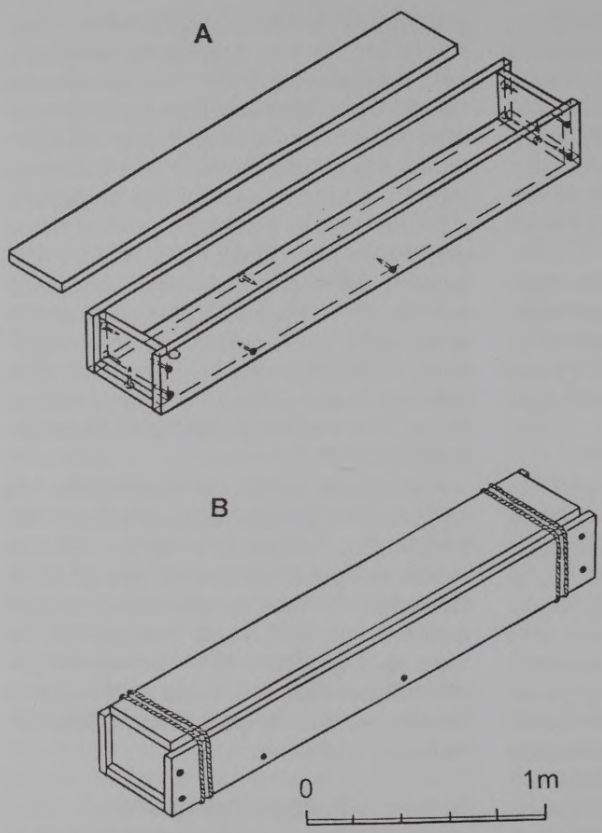

1. att. Kapi pie Sv. Pētera baznīcas. 7. kapa šķirsta rekonstrukcija

Fig. 1. Burials at St Peter's Church. Reconstruction of the coffin of burial 7

tavoti īpaši apbedīšanai.[25] Par to liecina zoles bez nonēsājuma pazīmēm, kuras piegrieztas no vienkāršas ādas, nevis īpaši pagatavotas zoļādas.

Viduslaiku Rīgas **kapu iekārtojumā** dominē kastes veida šķirsti. To izgatavošanai parasti izmantoti plēsti priedes koka dēļi, lai gan Sv. Pētera baznīcas kapos retumis lietots arī ozolkoks.[26] Dēļu biezums sasniedz pat 4 cm, savukārt zārku augstums svārstās 20–30 cm robežās. Jāpiebilst, ka kapsētā pie Sv. Pētera baznīcas visai bieži konstatēta atkārtota dēļu izmantošana šķirstu izgatavošanā – pirms tam tie lietoti kuģu vai laivu apšuvumam, durvīm u.tml. būvelementiem. Līdzīga parādība novērota arī Doma pagalma kapsētā.

Pēc formas kastes zārkus var iedalīt taisnstūrveida un trapecveida darinājumos. Tā kā dēļi no Sv. Pētera baznīcas kapiem ir saglabāti un pašlaik atrodas Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja Arheoloģijas nodaļas krātuvē, izdevās rekonstruēt dažu šķirstu sākotnējo izskatu. 7. kapa zārkam ir taisnstūrveida forma, garums – 205 cm, platums – 33 cm, augstums – 23 cm.[27] Kā nesošie elementi šajā gadījumā kalpojuši abi sānu dēļi – pie tiem pienaglota šķirsta grīda un gali (*1. att.: A*). Galu dēļi

[25] Dr.hist. V. Bebres konsultācija.

[26] Pāvele T. Pārskats... – 20.–21.lpp.

[27] Autora piedāvātās šķirsta rekonstrukcijas izmēri nesakrīt ar T. Pāveles minētajiem datiem. Atšķirība meklējama apstāklī, ka sākotnējie parametri ņemti pētījumu laukumā, kur zārka dēļi bija izkustējušies no savas vietas. Salīdz.: Pāvele T. Pārskats.. – 32.lpp. Bez tam koka dēļi ir izkaltuši, nedaudz deformējušies un līdz ar to mazliet mainījuši savus sākotnējos izmērus.

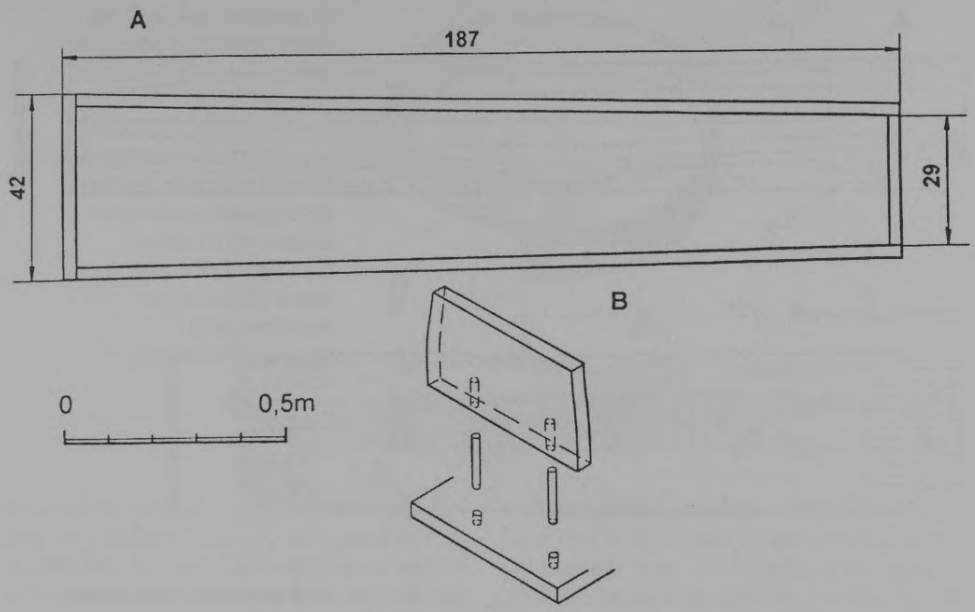

2. att. Kapi pie Sv.Pētera baznīcas. 1. kapa šķirsta rekonstrukcija: A – šķirsta plāns B – šķirsta gala veidojums ar koka tapām

Fig. 2. Burials at St Peter's Church. Reconstruction of the coffin of burial 1. A – plan of the coffin, B – fastening of the end plank using wooden pegs

bez tam iestrādāti ar 3–4 cm lielu atrāvumu no zārka galvgaļa un kājgaļa. Koka tapai, kas konstatēta šķirsta grīdā, domājams, nav īpaša konstruktīva nolūka un tā acīmredzot liecina tikai par grīdas dēļa atkārtotu izmantošanu. Zārka vāks bijis nedaudz šaurāks par šķirsta kopējo platumu. Tā stiprināšanai izmantotas nevis naglas, bet divkārši aptītas lūku auklas, kuru atliekas konstatētas gan galvgalī, gan kājgalī (*1. att.: B*).

Pie trapecveida šķirstiem var pieskaitīt 1. kapa zārku, kuram abu gala dēļu platuma (attiecīgi 42 cm un 29 cm) starpība sasniedz 13 cm. Zārka garums – 187 cm. Diemžēl zemes darbu gaitā šķirsts stipri postīts, tāpēc priekšstatu iespējams gūt vienīgi par tā apveidu un kājgaļa izveidojumu (*2. att.*). Interesanti atzīmēt, ka Sv. Pētera baznīcas kapsētas 1. kapa zārkam pirmo reizi Latvijā konstatēti koka stiprinājuma elementi – ozolkoka tapas (*2. att.: B*), ar kurām savienoti grīdas un gala dēļi. Šāds stiprinājuma veids vēlāk fiksēts arī Rīgas Doma pagalmā. Koka tapu izmantošana šķirstu dēļu savienojumiem liek domāt, ka dzelzs naglu trūkums kapos ar trunējuša koka atliekām nebūt nenorāda vienīgi uz bluķa zārku izplatību, bet arī uz samērā plašu koka stiprinājuma elementu lietošanu. Jāpiebilst, ka 5. kapa šķirsta rekonstrukcijai pietrūkst materiālu, tomēr arī tam acīmredzot bijis kastes veids. Pie tam šajā kapā zārka dēļiem ir skaidri redzamas sekundāras lietošanas pazīmes. Viens no tiem agrāk, domājams, kalpojis kuģa apšuvumam (*3. att.*).

Tālāk nedaudz par Pētera baznīcas kapu tuvākas datēšanas iespējām. Balsto-

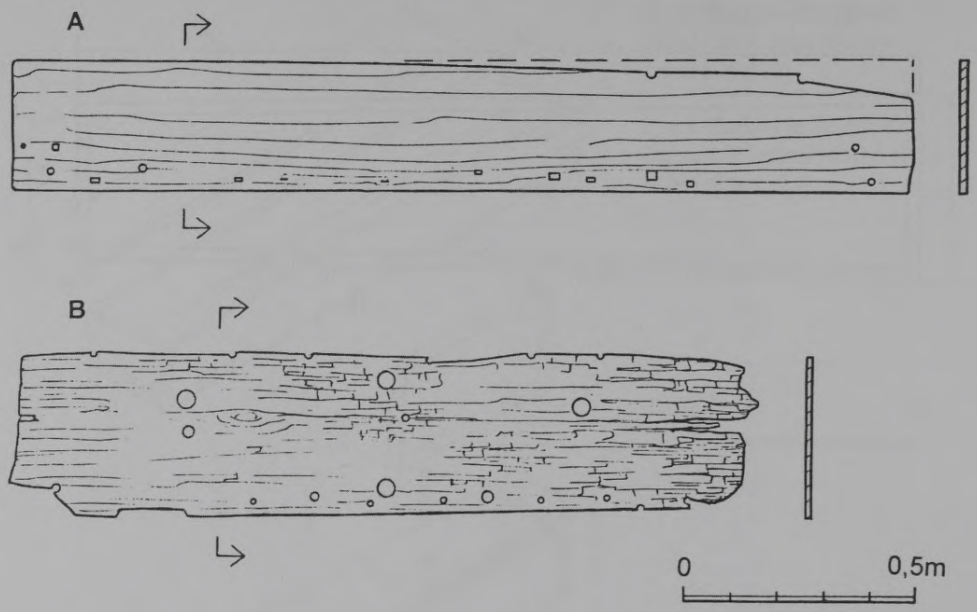

3. att. Kapi pie Sv.Pētera baznīcas. 5. kapa šķirsta rekonstrukcija

Fig. 3. Burials at St Peter's Church. Planks of the coffin of burial 5

ties uz senlietu analīzi un faktu, ka kultūrslānī zem kapiem uzietas ķieģeļu lauskas, T. Pāvele tos attiecināja uz 13.–14. gadsimtu.[28] Šo datējumu precizēt var šādi apsvērumi:

1) 1. kapā uzietais monētveida piekariņš nav agrāks par 13. gadsimta beigām;
2) pirms kapsētas ierīkošanas šeit bija izveidojies vismaz metru biezs apdzīvotības slānis. Kā rāda līdzšinējā Rīgas arheoloģisko pētījumu pieredze, kultūrslāņa stratigrāfiskā analīze un fakts, ka rajonā pie Sv. Pētera baznīcas atrodas Vecrīgas pamatzemes pacēluma augstākā vieta, šāds zemes uzslāņojumu pieaugums varēja rasties ne ātrāk kā viena gadsimta laikā. Tā kā agrāka apdzīvotība par 13. gadsimta sākumu šeit nav konstatēta, minētie kapi, domājams, ierakti pašās 13. gadsimta beigās vai pat 14. gadsimtā;
3) samērā vēlo apbedījumu datējumu apliecina arī zem 5. kapa atsegtais 6. kaps bez inventāra.

Līdz ar to Pētera baznīcas kapsētā atsegto 1., 5. un 7. apbedījumu, šķiet, nebūtu pamata datēt agrāk par 13.–14. gadsimta miju.

Un visbeidzot par 12.–14. gadsimta Rietumlatvijas pārceļotāju **reģionālo vai etnisko izcelsmi**. Iespējams, šo problēmu varētu precizēt detalizētāks vēlā dzelzs laikmeta un viduslaiku Ziemeļkurzemes iedzīvotāju rotaslietu izvērtējums. Viena no skaita ziņā lielākajām un raksturīgākajām senlietu grupām Rietumlatvijā ir jau minētās ornamentētās lentveida aproces. Nosacīti tās var definēt kā lokāli reģionālu simbolu, jo šīs rotas bija plaši sastopamas gan etnisko kuršu, gan kuronizēto Baltijas somu sieviešu vidū. To formai raksturīgs neliels "nierveidīgs" ieliekums priekšpusē, kā

[28] Pāvele T. Pārskats.. – 36.–38.lpp.

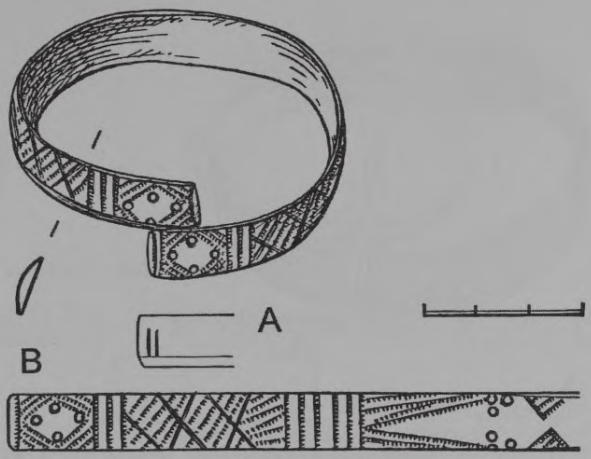

4. att. Kapi Jaunielas namu pagrabos. 66. kapā atrastā bronzas lentveida aproce (Inv. Nr VRVM 96735/1)

Fig. 4. Burials in the cellars of houses on Jauniela. Bronze lenticular armband from burial 66 (accession no. VRVM 96735/1)
A – marks on the inside of the armband
B – layout of the design

arī relatīvi vienāds loka biezums (0,3–0,5 cm) un platums (1,0–1,5 cm) gandrīz visā tā garumā. Šo aproču darināšanas secība acīmredzot bija šāda: vispirms veidnē lēja sagatavi jeb stienīti; tad, kaļot uz laktas, to noplacināja, iegūstot nepieciešamo biezumu un platumu; tālāk veica sagataves ornamentēšanu; tad locīšanu, piešķirot aprocei vajadzīgo formu un visbeidzot slīpēšanu un pulēšanu.[29] Diemžēl par šo rotu veidu Latvijas arheoloģiskajā literatūrā līdz šim nav tapusi neviena plašāka publikācija, lai gan daži vēstures studenti tās mēģinājuši analizēt savos bakalaura un diplomdarbos.[30]

Kurzemei raksturīgo lentveida aproču skaits Latvijas arheoloģiskajā materiālā jau 20. gadsimta 70. gadu sākumā pārsniedza 1000 eksemplārus, 80. gadu otrajā pusē sastādīja vairāk nekā 2000 vienības,[31] bet šobrīd kļuvis vēl lielāks. Rīgas atradumi veido niecīgu daļu (33 vienības) no minēto senlietu kopējā daudzuma, un tikai 23 no tām uzietas kapa inventāros. Tomēr jāatzīmē, ka Rīga ir vistālākā vieta austrumos, kur šo aproču atradumi nepārprotami saistāmi ar Ziemeļkurzemes ieceļotāju apbedījumiem. Tiesa, arī latgaļu apdzīvotajā teritorijā tās dažkārt uzietas starp kapu piedevām – piemēram, Drabešu Uplantos[32] un Liezeres Ozolmuižā.[33] Tomēr šie atsevišķie izņēmumi apbedījumos sastopami kopā ar latgaļu sievietēm tipiskām rotām, tai skaitā aprocēm, un latgaļiem raksturīgā veidā – lielākoties pa vienai vai divām uz katras rokas.[34] Turpretī Ziemeļkurzemes iedzīvotājas nēsājušas pat pa desmit aprocēm uz katras rokas.[35]

---

29 Eksperimentālās arheoloģijas speciālista D. Kalniņa un arheoloģes D. Svarānes konsultācija.

30 Raksta autoram bija pieejami divi darbi: D. Lodiņas 1986. gadā uzrakstītais diplomdarbs "Kuršu pasaules uzskats pēc 10.–14. gs. lentveida aproču ornamenta" (vadītājs prof. Ē. Mugurēvičs) un L. Štenbergas 1999. gada bakalaura darbs "Kuršu lentveida aproces vēlajā dzelzs laikmetā" (vadītājs asoc. prof. A. Vijups). Z. Runces 1944. gadā aizstāvētais maģistra darbs par kuršu lentveida aprocēm arhīvos nav atrodams.

31 Latvijas PSR arheoloģija. – 190.lpp.; Mugurēvičs Ē. Pūres Zviedru kapulauks // Arheoloģija un etnogrāfija. – XV laid. – Rīga, 1987. – 62.lpp.

32 Apala Z. Drabešu Uplantu kapsēta // Arheoloģija un etnogrāfija. – XV laid. – Rīga, 1987. – 8.att.: 2.

33 Radiņš A. 10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. – Rīga, 1999. – 55.att.: 3.

34 Turpat. – 75.lpp.

35 Latvijas PSR arheoloģija. – 190.lpp.

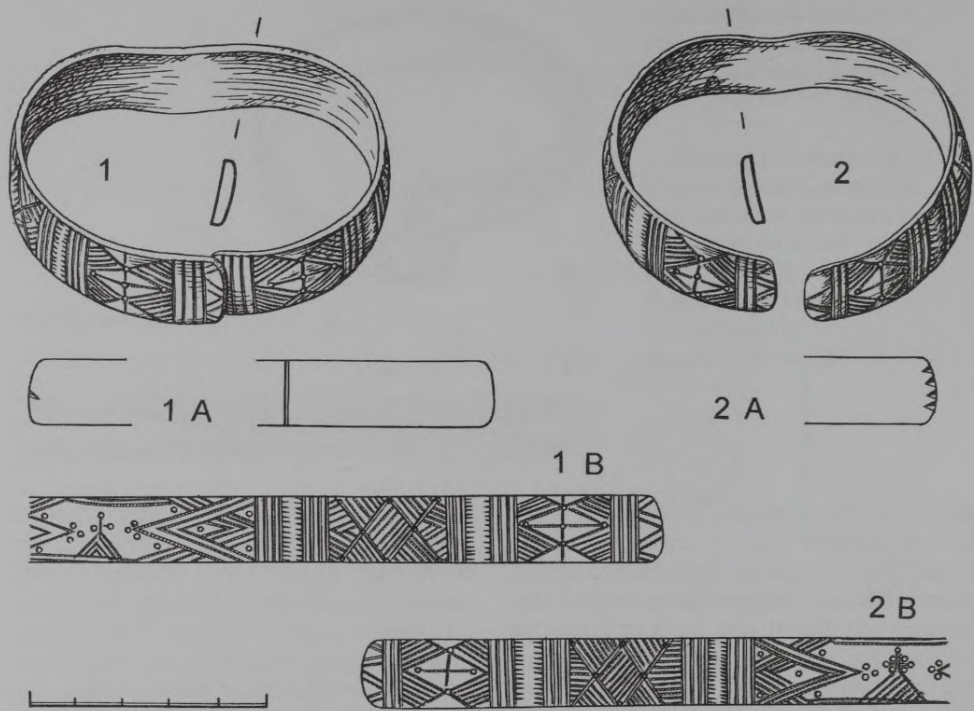

5. att. Kapi pie Sv.Pētera baznīcas. 1. kapā atrastās bronzas lentveida aproces (Inv. Nr. VRVM 41999/1:7)
A – marķējumi aproces iekšpusē
B – ārpusrotājums

Fig. 5. Burials at St Peter's Church. Bronze lenticular armbands from burial 1 (VRVM 41999/1:7)
A – marks on the inside of the armband
B – layout of the design

Latvijas arheoloģiskajā literatūrā kuršu lentveida aproces tiek grupētas pēc ornamenta izkārtojuma uz loka. Pirmajā grupā ierindo aproces ar vairākos posmos sadalītiem daudzveidīgiem ornamentāliem motīviem, bet otrajā – ar vienveidīgu ornamenta joslu visā loka garumā.[36] Rīgā atsegtajos Ziemeļkurzemes iedzīvotāju kapos, starp citu, sastopami tikai pirmās grupas[37] eksemplāri (*4.–6. att.*), lai gan atsevišķi otrās grupas paraugi uzieti seno ciemu vietās. Savukārt Lietuvā izmantots pilnīgi cits lentveida aproču sistematizēšanas princips – pēc loka šķērsgriezuma.[38]

Jāatzīmē, ka kuršu, tāpat kā citu baltu tautību ornamentam vēlajā dzelzs laikmetā īpaši raksturīga ir simetrija. Arī Kurzemes lentveida aproču pirmās grupas orna-

[36] Latvijas PSR arheoloģija. – 190.lpp.
[37] Skat.: Caune A. ..pati Rīga ūdenī. – Rīga, 1992. – 17., 21., 25.lpp.
[38] Bliujienė A. Vikingų epochos kuršių papuošalų ornamentika. – Vilnius, 1999. – P.174.

6. att. Kapi pie Sv.Pētera baznīcas. 1. kapā atrastās bronzas lentveida aproces (Inv. Nr. VRVM 41999/1:6)
Zīm. A. Bērziņa

Fig. 6. Burials at St Peter's Church. Bronze lenticular armbands from burial 1 (VRVM 41999/1:6)

mentētie posmi izvietoti simetriski, pie tam raksta elementu kārtojums, apzīmējot tos ar burtiem, parasti izskatās šādi: ABCDEEDCBA vai arī ABBCCBBA.[39] Pavirši raugoties, rotājums šķiet samērā vienveidīgs, tomēr tieši analogus eksemplārus atrast ir gandrīz neiespējami. Katrai šī tipa aprocei ir mazliet atšķirīgs ornamenta elementu izvietojums un vienādas vai gandrīz vienādas aproces reizēm konstatētas tikai kādā atsevišķā kapulaukā.[40] Kā īpaša kuršu lentveida aproču pazīme jāuzsver X, romba, trīsstūra, zobiņu rindu, pinuma u.tml. ģeometriskā raksta motīvu rindojums. Lietuvas teritorijas kuršu apdzīvotajā areālā 10.–12. gadsimtā bez tam novērota acīmredzama X un romba savstarpējā saikne, kā arī to dubulta vai daudzkārtīga lietošana.[41] Līdzīga ornamentālā kompozīcija konstatēta arī Rīgas aproču vairākumam (*5. att.: 1B, 2B*).

Rīgas aproču apskatā būtiski pievērst uzmanību to vidusdaļai jeb EE posmam ar pretēji vērstiem iegareniem trīsstūriem, pret kuru smailēm novietoti trīs aplīši, veidojot tā saukto jumtiņu jeb Dieva zīmi. Tā rotāta lielākā daļa Rīgas kapsētu atradumu. Šīs aproces pēc "jumtiņu" izvietojuma var nodalīt divos variantos. Pirmajam raksturīgi divi viens pret otru novietoti trīsstūru pāri. Tāds ir Jaunielas atradums (*4. att.*) un vismaz trīs Doma laukuma 57. kapa aproces. Savukārt otrā varianta aprocēm divi "jumtiņi" katrā EE posma pusē sakrustoti ar pretēji vērstām smailēm, veidojot it kā daudzkārtīgus rombus. Uz otro variantu attiecināmi pieci eksemplāri no 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta 30. gadu atradumiem pie Rīgas Doma un 11 aproces no Sv. Pētera baznīcas (*5. att.*). Vēl jāatzīmē, ka Sv. Pētera baznīcas kapsētas 1. kapa aproču komplektā, kur tās konstatētas vislielākā skaitā, divas ir pilnīgi atšķirīgas – ar spilgti izteiktām individuālām iezīmēm (*6. att.*). Līdzīga parādība novērota arī Ziemeļkurzemē, piemēram, arheologa M. Lūsēna izrakumos Ancē 1991. gadā.

[39] Zemītis G. Ornaments Latvijas dzelzs laikmeta senlietās un tā simbolika // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1995. – Nr. 5/6. – 27.lpp.

[40] Mugurēvičs Ē. Pūres Zviedru kapulauks. – 62.lpp.

[41] Bliujienė A. Vikingų epochos.. – P.263–264.

Ances centra senkapos atsegtajā 6. apbedījumā atrastas 22 lentveida aproces,[42] no kurām 14 atgādina minētos atradumus Doma laukuma 57. kapā un Jaunielā (EE posmā izvietoto "jumtiņu" 1. variants). Savukārt pārējām ir atšķirīgs ornamenta veidojums. Turpretī Sv. Pētera baznīcas 1. kapā un 19. gadsimta beigu – 20. gadsimta 30. gadu atradumiem pie Doma samērā tuvi analogi saskatāmi kuršu ugunskapos, piemēram, arheologa J.Asara pētījumos Sāraju Lībagos (EE posmā izvietoto "jumtiņu" 2. variants).[43]

Raksta autors, protams, nevēlas vilkt tiešas paralēles vai izvirzīt pārdrošas hipotēzes, jo sīkākai Rīgā un Kurzemē atrasto lentveida aproču analīzei nepieciešami padziļināti pētījumi, lai gan reģionālo, ja ne etnisko, atšķirību atspulgs kuršu rotu ornamentā konstatēts jau līdz šim nepublicētos pētījumos.[44] Iespējams, lentveida aproču rotājuma un formas detalizēta izpēte turpmākajiem pētniekiem bez tam sniegtu iespēju šo senlietu precīzākam datējumam. Šobrīd par hronoloģiski agrākajām (11.–12. gadsimts) Latvijas teritorijā tiek uzskatītas biezākās un platākās aproces.[45] Tomēr jāatzīmē, ka bieži vien tām ir izteiktas nodiluma pazīmes un dažkārt tās zaudējušas pat trešo daļu vai pusi no sava sākotnējā platuma. Grūti spriest, vai šis apstāklis liecina par rotu lietošanu vairākās paaudzēs vai nēsāšanu ikdienā. Katrā gadījumā bronza ir diezgan mīkstu metālu sakausējums, tāpēc nodilums varēja rasties samērā neilgā laika sprīdī.

Jāuzsver vēl kāda īpatnība, kas raksturīga kuršu lentveida aprocēm – zīmes to iekšējā virsmā. Tās parādās kā robveidīgi ievīlējumi vai svītras gan loka galos, gan tuvāk aproču vidusdaļai (*3.–5. att.*). Ances senkapos 6. un 10. kapa inventārā redzams, ka aproces kārtotas noteiktā secībā, kurai lielā mērā atbilst zīmes to iekšpusē.[46] Vēl raksturīgāks ir Puzes Lejaskroga kapsētas 82. apbedījuma aproču komplekts.[47] Minētie piemēri ļauj izteikt dažus apsvērumus. Atstatu no loka galiem ievilktās zīmes, domājams, norādīja roku, uz kuras tās jānēsā. Sarežģītāk skaidrot ievīlējumus aproču galos – varbūt tie apzīmēja secību, kādā rotas tikušas izkārtotas uz rokas sievietes dzīves laikā. Iespējamās atkāpes no pieņemtās kārtības varētu rasties pēc nāves, kad mirušo ietērpa bēru drānās. Katrā gadījumā jāšaubās vai minēto parādību varētu uzskatīt par meistara vai īpašuma zīmēm.

Diemžēl kapos pie Pētera baznīcas atsegto mirušo rīdzinieku tuvākas reģionālās izcelsmes vērtējumam šobrīd trūkst plašāku pētījumu. Var piekrist tikai agrākajiem autoriem,[48] kas šo ieceļotāju dzimtās vietas meklē Ziemeļkurzemē. Tomēr daži vārdi būtu bilstami par Pētera baznīcas kapsētā apbedīto **piederību kristīgai ticībai**.

Ideoloģiskās un reliģiskās pārmaiņas arheoloģiskajā materiālā visspilgtāk raksturo liecības par bēru tradīcijām. 12. gadsimta beigās, kad Daugavas lejtecē aizsākās Romas katoļu kristīgā misija, lielākajā Eiropas daļā mirušo apbedīšana jau ilgstoši atradās baznīcas pārziņā. Tas noteica stingru kanonu ieviešanos, bēru paražu vienveidošanos un iznākumā eiropeizēja kristīgo kapu kultūru. Ārzemju literatūrā kristīgās bēru tradīcijas parasti

---

42 Lūsēns M. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Ances centra senkapos 1991. gadā. – Rīga, 1992. – 14.lpp., 9. zīm. Pārskats glabājas Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas materiālu krātuvē (inv. Nr. VIAA:797).

43 Arheologa J. Asara informācija.

44 Lodiņa D. Kuršu pasaules uzskats.. – 85.lpp.

45 Latvijas PSR arheoloģija. – 190.lpp.

46 Lūsēns M. Pārskats.. – 9., 12. zīm.

47 *Dr.hist.* A. Vijupa konsultācija (salīdz.: A. Vijupa raksts šajā krājumā).

48 Мугуревич Э. Некоторые вопросы этнической истории Курземе в X-XIV веках // Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов. - Рига, 1970. – С.33–36.; Caune A. Jauni atklājumi Rīgas 12. gs. kapulaukā.. – 111.lpp.; u.c.

tiek vērtētas pēc tālākminētajām pazīmēm:[49]

1) mirušo apbedīšana norobežotā platībā – baznīcas iesvētītā kapsētā;
2) kremācijas izskaušana;
3) pāreja uz apbedījumu rietumu–austrumu orientāciju;
4) kapa piedevu skaita samazināšanās vai pat pilnīga izzušana;
5) greznā bēru tērpa nomaiņa pret līķautu.

Līdz ar kristietības izplatīšanos baznīcas noteiktās prasības ieviesās arī Latvijas teritorijā, tomēr pāreja uz kristīgo apbedīšanas tradīciju konsekventu ievērošanu šeit turpinājās vairākus gadsimtus. Kā piemēru var minēt kaut vai pārliecināto kristieti Turaidas Kaupo, kas pēc nāves kaujā pie Vīlandes pils pretēji visiem baznīcas kanoniem tika sadedzināts.[50] Pat Rīgā – bīskapu un vēlāk arhibīskapu rezidencē – mirušos vēl vismaz 14. gadsimtā apbedīja svētku tērpos ar bagātīgām kapa piedevām. Tomēr trīs baznīcas noteiktie kanoni: apbedīšana svētītā zemē, rietumu – austrumu orientācija un kremācijas aizliegums šeit tika ievēroti diezgan konsekventi. Arī rakstā aplūkotie Sv. Pētera baznīcas kapi ar Ziemeļkurzemei raksturīgām rotām orientēti rietumu–austrumu virzienā un acīmredzot ierakti svētītā kapsētas zemē.

Runājot par Sv. Pētera baznīcas kapsētā apbedīto piederību kristīgai ticībai, vēlreiz jāaplūko 1. kapa lentveida aproces. Diviem eksemplāriem (*5. att.*) netālu no galiem (posmi B) izvietotajos rombos iestrādāti krusti, kas varētu liecināt par zināmu kristietības ietekmi. Senā ornamenta pētniece B. Vaska, analizēdama kuršu aproces ar zvērgalvu galiem, neizslēdz šādu iespēju, lai gan norāda, ka krusts pagāniskajā uztverē tiek skaidrots kā pasaules kosmiskās kārtības simbols.[51] Arī Skandināvijas arheoloģiskajā materiālā sastopami krusta motīvi uz pagāniskiem amuletiem – piemēram, tā sauktajiem Tora āmuriem,[52] ko dažkārt mēdz saistīt ar kristīgās ticības ietekmi. Ja teiktais būtu attiecināms uz lentveida aprocēm, tad kopā ar bagātīgo bēru tērpu u.c. pazīmēm no vienas puses un atsevišķu kristīgās baznīcas kanonu ievērošanu no otras puses, šo parādību varētu uztvert kā zināmu sinkrētisma izpausmi, kas pat Rīgā bija raksturīga ilgāku laiku pēc vietējo iedzīvotāju kristīšanas.

Noslēgumā jāatzīmē, ka rakstītie avoti un arheoloģiskais materiāls liecina, ka Rīgā 11.–13. gadsimtā ieplūduši vismaz divi Ziemeļkurzemes ieceļotāju migrācijas viļņi. Pirmie bija Indriķa hronikā minētie vendi, kuriem, domājams, sekoja kuronizētie Baltijas somi. Lai precizētu šo otro Ziemeļkurzemes pārceļotāju sākotnējās dzīvesvietas, būtu nepieciešams plašāks esošā arheoloģiskā materiāla izvērtējums, kā arī jauni izrakumi vēl nepētītajā Ziemeļkurzemes daļā. Katrā gadījumā kuronizētos Baltijas somus pārcelties uz tālākiem Latvijas novadiem acīmredzot spieda etniskie kuši, kuru nostiprināšanās uz ziemeļiem no Abavas un ziemeļaustrumiem no Ventas tiek attiecināta uz 11.–12. gadsimtu.[53] Vēl jāpiebilst, ka Rīgas iedzīvotāju – ieceļotāju no Kurzemes ziemeļu novadiem – cilmes līdzšinējā analīze balstās tikai uz dažu apbedījumu materiāla. Iespējams, ka turpmākie izrakumi Vecrīgā papildinās arī šo informāciju.

---

49 Valk H. About the transitional period in the burial customs in the region of the Baltic Sea // Culture Clash or Compromise? The Europeanisation of the Baltic Sea Area 1100–1400 AD / Ed. by N. Blomkvist. –Visby, 1998. – P.237.

50 Indriķa hronika. – XXI: 4.

51 Vaska B. Ornaments uz kuršu aprocēm ar zvērgalvu galiem // Arheoloģija un etnogrāfija. – XVII laid. – Rīga, 1994. – 117.lpp.

52 Gräslund A.S. Thor's hammers, pendant crosses and other amulets // From Viking to Crusader. The Scandinavians and Europe 800–1200 / Ed. by E. Roesdahl and D. Wilson. – Uddevalla, 1992. – P.190.–191.; kat. no. 334.

53 Asaris J. Par kuršu izplatību Ziemeļkurzemē 11.–13. gs. // Arheoloģija un etnogrāfija. – XVIII laid. – Rīga, 1996. – 41.lpp.; Mugurēvičs Ē. Pūres Zviedru kapulauks. – 65.lpp.

Summary

Andris Celmiņš

Some aspects of the ethnic history of Riga and northern Kurzeme in the 11th–14th century

The first immigrants from the northern part of western Latvia – the Vends – are mentioned in Riga already in the Chronicle of Henry. Archaeological discoveries at Late Iron Age sites in Cēsis and the Lower Daugava area show that they belonged to a small Finnic people, which in the 11th century migrated to live among the Latgallians of Vidzeme and the Daugava Livs. Analysis of the archaeological material (J. Apals 1998) forces us to turn down the hypothesis that the Vends belonged to the Western Slavs (V. Sedov 1994 and 1995) or other ethnic groups.

In the Chronicle of Henry, only the Livs are mentioned as indigenous inhabitants of Riga at the turn of the 13th century, but the peace treaty of 1201 between the Couronians and Bishop Albert, and the Couronian attack on Riga in 1210 indicate that the inhabitants of Kurzeme had a special interest and possibly also influence in the area of the lower course of the River Riga. The first ornaments characteristic of the Couronians, from the 12th–14th century, were found at the Riga Dom in the late 19th century, but the most significant information about the presence of people from northern Kurzeme during the first centuries of the existence of Riga comes from archaeological excavations in the cemeteries at the St Peter's Church (T. Pāvele 1959) and in Dom Square (A. Caune 1988), where several burials were found accompanied by a rich set of ornaments. These finds have been linked both to the ethnic Couronians (E. Šnore 1936; T. Pāvele 1959) and Couronised Finnic people (A. Caune 1988 and 1998).

This article presents another attempt to re-evaluate the burials at St Peter's Church with Couronian ornaments, utilising comparative material from excavations at other cemeteries in Riga, and material obtained in excavations during recent years in northern Kurzeme – at the cemeteries of Ance, Lībagu Sāraji and Puzes Lejaskrogs. Also, the author has tried to outline some issues that might in the course of future research shed more light on unresolved questions of the ethnic history of Riga and northern Kurzeme.

First, mention should be made of differences in preservation of burials and grave furnishings in different medieval cemeteries in Riga, mainly a consequence of the particular soil conditions. The earlier burials at St Peter's Church were dug into a compact occupation layer mixed with poorly decomposed organic matter. As a result, the plank coffins lay permanently in a damp, anaerobic environment, contributing to the preservation of organic materials (leather, wood), thus permitting reconstruction of the original appearance of some of the coffins. In terms of form, the coffins can be divided into rectangular (*Fig. 1*) and trapezoidal (*Fig. 2*) examples. They were fastened not only with nails, but also with wooden pegs. Several planks (*Fig. 3*) showed signs of secondary use: they had previously served as cladding of ships or boats, as doors and other structural elements.

Before the cemetery was established, an occupation layer exceeding a metre in thickness had grown up at St Peter's Church, in which wooden structural elements were also preserved. This circumstance, and renewed analysis of artefacts permits the earlier graves to be dated to as late as the turn of the 14th century. The ethnic or regional affiliation of the deceased might be made clearer by more detailed study of the ornaments.

In female graves, the most numerous group of artefacts, both at St Peter's Church and in Dom Square, consists of decorated bronze lenticular armbands (*Fig. 4–6*). These were characteristic ornaments both among ethnic Couronian and among Couronised Finnic women. An unusual feature of these ornaments is the presence of marks on the inside, evidently indicating the order in which they were to be worn. The lenticular armbands are covered in diverse ornamentation, and precisely analogous examples are almost impossible to find. Detailed analysis of differences in decoration might permit more precise dating of the ornaments and allow their regional, if not ethnic, origin to be determined. Unfortunately, at the present level of research, study of these questions is made more difficult by the absence of general published works on Couronian lenticular armbands, presently numbering considerably over 2000 in Latvian archaeological material.

The female burial discovered in Dom Square, with an inventory consisting of characteristic Couronian ornaments, has been dated to the mid–12th century and linked to Couronised Finnic people (A. Caune 1988). The burials at St Peter's Church are much later in date. The dead were buried in a cemetery consecrated by the Church and oriented with heads to the west. This observance of Christian practices in a context with a rich funerary dress and set of ornaments might be seen as an expression of syncretism, which was characteristic of Riga for an extended period after the official Christianisation of the local inhabitants. The individuals buried here could have been Christened ethnic Couronians or Couronised Finns. However, the motifs on the bronze armbands found on burial 1 are closer to the motifs occurring on armbands in Couronian cremation graves – for example at Sāraji cemetery.

Thus, both written sources and the archaeological material indicate that at least two waves of migration from northern Kurzeme reached Riga. The first were the Vends mentioned in the Chronicle of Henry, followed after some time by Couronised Baltic Finns. Possibly, in the 13th century the population of the city was augmented with ethnic Couronians as well.

Mārtiņš Lūsēns

VENTSPILS LIVONIJAS ORDEŅA PILS APBŪVE 13.–16. GADSIMTĀ

Livonijas ordeņa celtā pils atrodas Ventspils vecpilsētas rietumu daļā, Ventas kreisajā krastā, apmēram 0,5 km no upes ietekas jūrā. Tā ir noslēgta, četru korpusu regulāra būve ar nelielu iekšējo pagalmu centrā un piederīga tam nocietinājumu tipam, ko līdz šim tradicionāli dēvējām par "konventa ēkas" pili. Jaunākajās atziņās par viduslaiku piļu terminoloģijas problēmām latviešu valodā šobrīd gan pierādīts, ka tipoloģiskā nozīmē pamatotāk būtu lietojams termins "kastela".[1] Pils izmēri plānā tuvi kvadrātam – 32,5 x 33,5 m. Celtnes dienvidaustrumu stūrī iebūvēts masīvs, 22 m augsts četrstūra tornis, kam iepretim austrumu fasādē redzams izvirzītais kādreizējās kapelas altāra daļas kvadrātiskais apjoms. Starp abiem, austrumu korpusa vidusdaļā, atrodas ieejas vārti iekšējā pagalmā. Mūsdienās redzamā trīsstāvu ķieģeļu mūra galerija pagalma iekšpusē uzcelta tikai 1877. gadā, bet līdz tam pagalmu ietvērusi vairākkārt pārbūvēta un atjaunota divu stāvu koka galerija. Ar savu 1080 m^2 lielo apbūves platību Ventspils bijusi viena no mazākajām šī tipa pilīm Livonijā.[2]

Livonijas periodā pils bijusi Ventspils komturijas administratīvais centrs, kur uzturējies mestra ieceltais apgabala pārvaldnieks – komturs. Pils ordenim kalpojusi par atbalsta punktu plašākā reģionā, no kurienes varēja kontrolēt stratēģiski un ekonomiski svarīgo Ventas ūdensceļu.

Nocietinājumu celšanai izraudzīto vietu senatnē kā dabiska aizsardzības līnija ziemeļu pusē norobežojusi Ventas straume, bet rietumos un austrumos kāda mazāka upīte un strauts, kas ietecējuši Ventā tagadējo

---

1 Ose I. Latvijas mūra piļu izpētes metodoloģijas un tipoloģijas problēmas// Latvijas viduslaiku pilis II. – Rīga, 2001. – 126.–156.lpp.

2 Carl von Löwis of Menar. Zur Geschichte der Komtureien des Deutschen Ordens in Kurland // Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst und Jahresbericht des Kurländischen Provinzialmuseums aus dem Jahre 1895. – Mitau, 1896. – S.52.

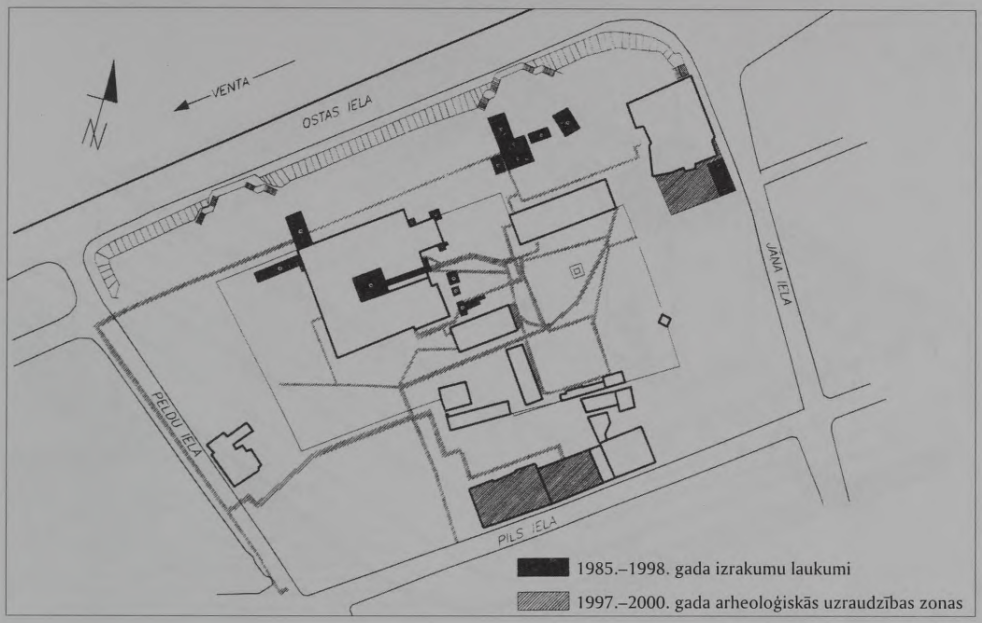

1.att. Ventspils Livonijas ordeņa pils apkārtne ar arheoloģisko pētījumu vietām

Fig.1. Ventspils Livonia Order Castle neighbourhood with places of archaeological investigations

Peldu un Jāņa ielu galos. Starp tiem krastmalā izveidojies ap 2–3 m augsts un 200 x 70 m liels pacēlums, kas austrumu un dienvidu pusēs pakāpeniski saplūdis ar smilšaino līdzenumu. Apkārtnes reljefā, kam raksturīgs augsts pazemes gruntsūdeņu līmenis, tā bijusi izdevīgākā, no ūdens līmeņa svārstībām pasargātākā vieta, kas atbildusi būvniecības un aizsardzības vajadzībām. Sākotnēji pilij piederējusi visa šobrīd daļēji apbūvētā krastmalas teritorija starp vēlākajām Jāņa, Pils un Peldu ielām, un viduslaiku pilsēta sākusies zināmā attālumā no tās. Laika gaitā reljefs mainījies vairākkārt, pakāpeniski paaugstinoties un izlīdzinoties. Mūsdienās dabā vairs nav saskatāmas ne kādreizējās upītes un strauta vietas, ne pili ietvērušie ārējie nocietinājumi un priekšpils celtnes.

Rakstītie avoti nav saglabājuši konkrētu pils celšanas gadskaitli, tāpēc par tās pirmsākumiem gan zinātniskajā literatūrā, gan populāros apcerējumos izteikti dažādi pieņēmumi. Lai gan Ventas grīvas apgabals formāli ordeņa valdījumā nonāca jau pēc 1253. gada dalīšanas līguma starp Kursas bīskapu un Livonijas ordeni, ticamāk, ka jauniegūtās teritorijas nostiprināšana sākta pēc 1263. gada,[3] kad Kursas bīskaps Henrihs (*Heinrich*) un mestrs Andrejs Štīrlands (*Andreas von Stirland*) savstarpējā līgumā sadalīja Kurzemes un Zemgales jūras ostas, kā rezultātā ordenis ieguva Vindu un Zemgaļu ostu, bet bīskaps – Līvu.[4]

[3] Dundurs R. Ventspils pils. Būvvēstures apcerējumi. I. sēj. – Rīga, 1976. – 2.–7.lpp. (Manuskripts mašīnrakstā glabājas Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas arhīvā.)

[4] Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. Bd.I. – Reval, 1853. – Nr.373.

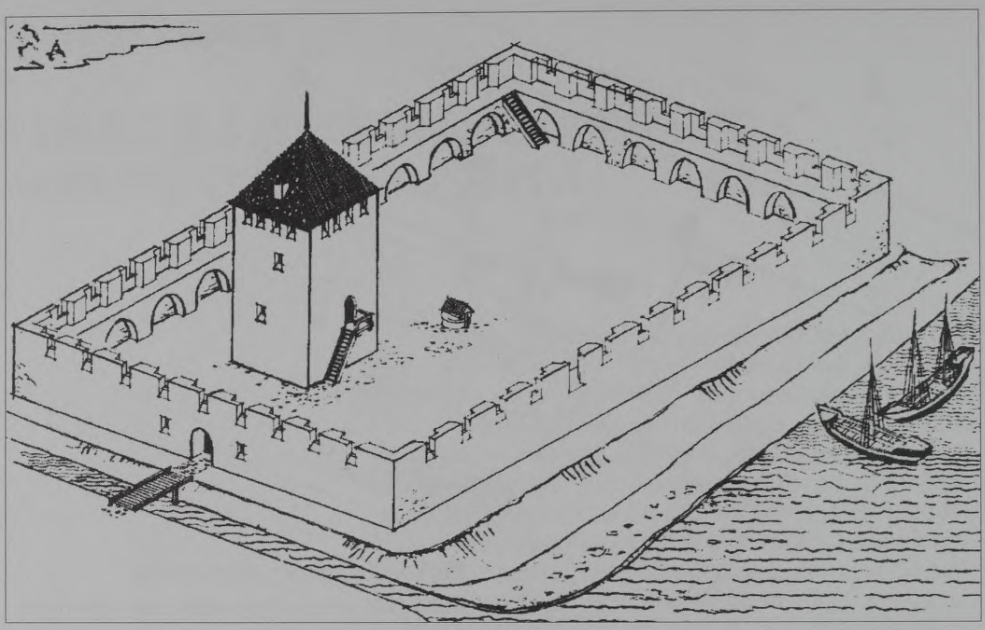

2. att. Ventspils pils līdz 1290. gadam (*Gunāra Erdmaņa rekonstrukcija*)

Fig. 2. Ventspils Castle before 1290. (*Reconstruction by Gunārs Erdmanis*)

Pirmo reizi rakstītajos avotos Ventas pils vārds parādās ar 1290. gada 10. augustu datētā dokumentā – Livonijas ordeņa mestra Halta izdotā rīkojumā par pārvaldāmo teritoriju un turpmāko savstarpējo tiesību un pienākumu sadali starp Kuldīgas un Ventspils pilīm (*husere unses ordens Goldingen und Winda*).[5] Dokumentā minēts arī Ventspils komturs, tādēļ, pieņemot, ka šajā laikā pils jau bijusi uzcelta, vairāki pētnieki, piemēram, B.Šmids,[6] A.Tuulse,[7] J.Juškēvičs,[8] K.Apinis[9] tās pirmsākumus attiecinājuši uz 13. gadsimta 70.–80. gadiem. Savukārt K.Lēvis of Menārs, pamatojoties apstāklī, ka Atskaņu hronikā Ventspils ne reizi nav pieminēta, secinājis, ka tā uzcelta tikai 1290. gadā, jau minētā ordeņa mestra Halta laikā.[10]

Pētnieku uzmanību pils Ventas krastā saistījusi jau 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā, kad K.Lēvis of Menārs[11] un B.Šmids[12] publicējuši tās pirmos aprak-

5 Turpat. – Nr.536.

6 Schmid B. Die Burgen des deutschen Ritterordens in Kurland //Zeitschrift fr Bauwesen. Hefte 7.–9. – 1921. – S.229.

7 Tuulse A. Die Burgen in Estland und Lettland. – Dorpat, 1942. – S.128.

8 Juškēvičs J. Ventspils vēsturiskā hronika // Ventspils apskats. – 1934. – 24.jūl.

9 Apinis K. Latvijas pilsētu vēsture. – Rīga, 1931.

10 K.Lēvis of Menāra personīgais fonds. Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk: LVVA), 1583. fonds, 1. apraksts, lietas Nr. 28.–30.

11 LVVA, 1583. fonds, 1. apraksts, lietas Nr. 28.–30.

12 Schmid B. Die Burgen des deutschen Ritterordens in Kurland //Zeitschrift fr Bauwesen. Hefte 7.–9. – 1921. –S.229–232.

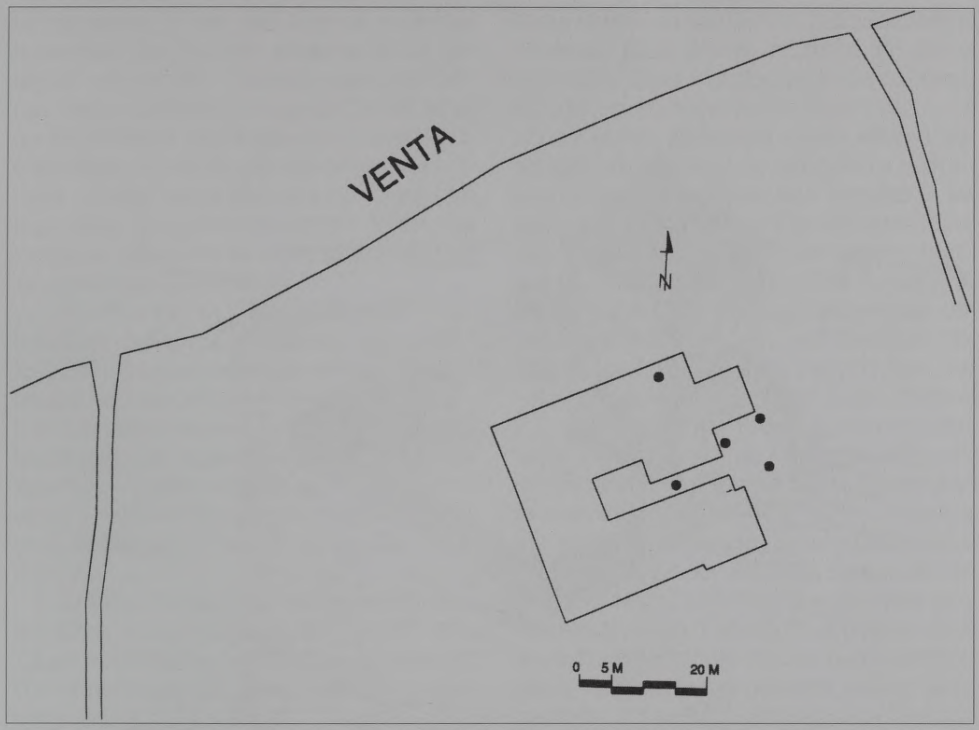

3. att. Senākā nocietinājuma pagalma ieseguma lokalizācija

Fig. 3. Localisation of the oldest courtyard pavement

stus un plānojuma rekonstrukcijas mēģinājumus. Plašāku izpēti tomēr ilgāku laiku aizkavēja pilī izvietotā cietuma un vēlākā garnizona slēgtās teritorijas statuss. Celtnes mūru virszemes daļu pētījumi aizsākās tikai 1984.–1985. gadā toreizējā restaurācijas projekta autora G. Erdmaņa vadībā. Līdztekus pils sākotnējā plānojuma un dažādo pārbūvju noteikšanai viņš konstatēja, ka regulārās četru korpusu celtnes vietā Ventas krastā pirms tam atradies vienkāršāka tipa nocietinājums. Tā galveno sastāvdaļu veidojis atsevišķais, brīvi stāvošais četrstūra tornis, kam sākotnēji gan bijuši tikai trīs stāvi. Atbilstoši aizsardzības prasībām ieeja tornī atradusies otrā stāva līmenī ziemeļu pusē, un nokļūt līdz tai varēja pa koka kāpnēm torņa ārpusē. Augšstāvā esošās kamīna paliekas norāda, ka tornis izmantots ne tikai aizsardzības vajadzībām, bet bijis arī apdzīvojams. Tā kā šāds nocietinājums nav domājams bez ārējās aizsardzības līnijas – mūriem un grāvjiem to ārpusē, tad vienīgajā, pils senākā būvperioda publicētajā rekonstrukcijā tornis parādīts noslēgtu mūra sienu ietvertā taisnstūrveida pagalmā.[13] (*2. att.*)

Pirmo ordeņa nocietinājumu pastāvēšanas laiku G.Erdmanis attiecināja uz 1260.–1290. gadu, uzskatīdams, ka četru korpusu pils ēka uzcelta drīz pēc tam, 13. gadsimta beigās. Pētījumos atklāja, ka jaunās pils korpusiem sākumā bijuši divi stāvi, ko sedzis pret iekšējo pagalmu asimetriski

[13] Erdmanis G. Kurzemes viduslaiku pilis. – Rīga, 1989. – 51.lpp.

4. att. Ventspils pils ap 1300. gadu
(*Kristīnes Veinbergas zīmējums*)

Fig. 4. Ventspils Castle at about 1300.
(*Drawing by Kristīne Veinberga*)

pagarināts divslīpju jumts. Trešais stāvs korpusiem uzcelts tikai 15. gadsimtā. Šajā laikā par diviem stāviem paaugstināts arī stūra tornis.

1995. un 1996. gadā arhitektoniskās izpētes grupa "AIG" arhitekta I.Dirveika vadībā pilī veica atkārtotus un daudz plašākus būvkonstrukciju un interjera pētījumus.[14] Tie nostiprināja atziņu par torni kā sākotnējo nocietinājumu kodolu, savukārt tagadējās pils korpusu mūru struktūru detalizēta izpēte parādīja, ka to celtniecība notikusi pakāpeniski, ilgākā laika posmā un vairākos paņēmienos. Sākumā nākamās apbūves vietā pa ārējo perimetru uzcelts apkārtmūris, un tikai vēlāk tā iekšpu-

[14] Dirveiks I., Špaks A., Zviedrāns J. Ventspils pils arhitektoniski mākslinieciskā izpēte. – Rīga, 1997. (Turpmāk: Dirveiks I., Špaks A., Zviedrāns J. ..) (Apraksts glabājas Ventspils muzeja un SIA "AIG" arhīvos.)

sē pamazām būvēti paši korpusi (vispirms austrumu, tad ziemeļu, rietumu un kā pēdējais – dienvidu). Dažādie pils celtniecības posmi uzskatāmi tika parādīti pēc izpētes materiāliem tapušajās rekonstrukcijās.[15] Salīdzinot Ventspils pils plānojumu ar citiem ordeņa nocietinājumiem Prūsijā un tagadējās Igaunijas teritorijā, I.Dirveiks korpusu celtniecības laiku attiecināja uz 14. gadsimta vidusdaļu.[16]

Runājot par t.s. "konventa ēkas" būvniecības datējuma problēmu, jāpiezīmē, ka pēdējos arheoloģiskajos pētījumos austrumu korpusa iekšienē atrastās senlietas – bronzas pakavsakta ar zvērgalvu galiem un kaulā grieztais Klaipēdas prāvesta zīmoga spiednis – varētu norādīt arī uz iespējamu agrāku celtniecības sākumu, vismaz šī korpusa izbūvi saistot jau ar 14. gadsimta pirmo pusi.

Kopējai kompleksa apbūves attīstības izpratnei nozīmīgus papildinājumus devuši 12 sezonas ilgušie arheoloģiskie izrakumi (tie ar nelieliem pārtraukumiem notika no 1985. līdz 2001. gadam). (*1. att.*) Pils iekšienē un ārējā pagalmā kopā ar rekonstrukcijas darbos rakto pazemes komunikāciju tranšeju apsekošanu izpētīts vairāk par 1000 m² kultūrslāņa. Šo darbu laikā iegūtas liecības gan par senāko apbūvi austrumu korpusa ārpusē, gan kultūrslāņa veidošanās apstākļiem, stratigrāfiju un hronoloģisko datējumu plašākā apkārtnē ap pili. Jaunie atklājumi ļāvuši precizēt un pārskatīt savulaik G.Erdmaņa izstrādāto Ventspils pils vecākā būvperioda plānojumu un papildināt vēlākās celtnes virszemes daļu izpētes rekonstrukcijas ar liecībām par šobrīd zudušo 14.–16. gadsimta priekšpils apbūvi un pils ārējo nocietinājumu sistēmu.

Izrakumos noskaidrots, ka senākajā nocietinājumā līdzās tornim atradusies vēl viena mūra celtne, kuras pamati atsegti torņa austrumu pusē. Tās izmēri plānā bijuši 7,9 x 5,7 m. Rietumu pusē ēka piekļāvusies torņa ārsienai, dienvidu galā pieslēdzoties torņa stūrim un turpinot tā dienvidu sienas virzienu. Ēkas sienas, atšķirībā no torņa apakšējās daļas celtniecībā izmantotajiem šūnakmeņiem, mūrētas no 28–29 x 13,5–14 x 9 cm lieliem ķieģeļiem vendu sējumā. Atšķirīgie būvmateriāli, kā arī celtnes iekšpusē virs pamatzemes atrastā monēta – 14. gadsimta pirmās puses Hamburgas holfeniņš – liek domāt, ka ēka nav celta vienlaikus ar torni, bet nedaudz vēlāk. Iespējams, tās būvniecība saistāma ar ļaužu skaita palielināšanos pilī pēc tam, kad Ventspils kļuva par komturijas centru un komtura mitekli, t.i., ar laiku pēc 1290. gada. Celtnei bijis divslīpju jumts ar kori aptuveni torņa vidū,[17] kura augstumu varēja noteikt pēc jumta slīpnes nospieduma torņa austrumu fasādē starp otro un trešo stāvu. Norādes par ieejas vietu pamatu līmenī netika atklātas, bet jādomā, ka, līdzīgi kā tornim, tā visticamāk varēja atrasties ēkas ziemeļu gala fasādē. Nelielajos atsegumos celtnes iekšpusē konstatēts līdz 30 cm biezs kultūras slānis, kas lielākoties pārrakts, vēlākā laikā ierīkojot 0,7 m dziļu puspagrabu. Nedaudzie atradumi (no raga darināts apaļš spēļu kauliņš, stikla kausa augšmala, fragmentārs bronzas zvārgulītis), kā arī zivju asakas un dzīvnieku kauli kultūras slānī liecina, ka ēkas apakšējā stāvā dzīvojuši pils ļaudis.

Arheoloģiski pierādījumi G.Erdmaņa iedomātā brīvstāvošā pagalma aizsargmūra esamībai netika iegūti ne izrakumos pils ārpusē, ne vēlāk celto korpusu pamatos. Acīmredzot pirmās pils pagalma teritorija bijusi mazāka, nekā savulaik uzskatīts, un nocietinājumu ārējo līniju dienvidaustrumu–dienvidu–dienvidrietumu pusē veidojušas torņa un blakus esošās mūra ēkas ārsienas, kamēr pārējo daļu ietverošā aizsargsiena galos pieslēgusies šīm celtnēm. Pētījumu laikā austrumu korpusa priekšā starp kapelas altārdaļas izvirzījumu un celtni torņa ārpusē vairākās vietās virs tumšās sākotnējās augsnes virskārtas konstatēta 3–5 cm bieza blīvas kaļķu javas un sīku

[15] Dirveiks I., Špaks A., Zviedrāns J. .. – 17.lpp.

[16] Dirveiks I., Špaks A., Zviedrāns J. .. – 53.lpp.

[17] Dirveiks I., Zviedrāns J. Torņa austrumu fasādes arhitektoniskā izpēte. – Rīga, 1995. – 2. lapa. (Turpmāk: Dirveiks I., Zviedrāns J. ..) (Apraksts glabājas Ventspils muzeja un SIA "AIG" arhīvos.)

5. att. Ventspils pils ap 1500. gadu (*Kristīnes Veinbergas zīmējums*)

Fig. 5. Ventspils Castle at about 1500. (*Drawing by Kristīne Veinberga*)

šūnakmens daļiņu kārta (*3. att.*). Šāds slānis virs pamatzemes novērots arī pils vārtu ailā un austrumu korpusa ziemeļu daļā. Stratigrāfija un pils sienu tuvumā tajā redzamie pamatu būvbedru pārrakumi liecina par kārtas veidošanos jau pirms korpusu celtniecības. Minētais slānis fiksēts apmēram 20 x 20 m lielā platībā torņa ziemeļu–ziemeļaustrumu pusē, nekur citur pils teritorijā tas neparādījās. Tas liek domāt, ka ar sasmalcināto šūnakmeni jauktā java virs pamatzemes nav uzskatāma par celtniecības darbu paliekām, bet ieklāta apzināti un, iespējams, kādā brīdī veidojusi senāko nocietinājumu ietvertā pagalma iesegumu. Tādā gadījumā sākotnējā pils platība kopā ar ēkām pirms korpusu celtniecības bijusi visai neliela – tikai ap 500 m² – un pirmās mūra celtnes tajā izvietojušās pagalma dienvidu malā.

Apkopojot arhitektoniskās un arheoloģiskās izpētes rezultātus, tapis jauns Ventspils pils senāko nocietinājumu rekonstrukcijas mēģinājums, kas rāda pils iespējamo izskatu 13. gadsimta beigās – 14. gadsimta sākumā (*4. att.*).

Ar zināmu nosacītību gan uztverams zīmējumā attēlotās aizsargsienas izskats.

Šodien vairs nevaram precīzi noteikt, kāds materiāls izmantots tās celtniecībā. Aizsardzības sistēma pilnībā tikusi pārkārtota nākamajā būvperiodā, kad veco nocietinājumu vietā celta jaunā pils. Tā kā arheoloģiskajos pētījumos nav atklātas mūrētu akmeņu vai ķieģeļu konstrukciju paliekas, kas būtu saistāmas ar senāko aizsargmūri, tad, ļoti iespējams, tā vietā pagalmu ap torni ietvērusi vienkārša koka palisāde, kādas 13. gadsimta otrajā pusē – 14. gadsimta sākumā piļu aizsardzības sistēmās nereti vēl mēdza izmantot līdzās mūra sienām.[18] Koka nocietinājumi ap mūra pilīm 13.–14. gadsimtā bijuši pazīstami kā Rietumeiropā,[19] tā Livonijā, kur tādi minēti pat vēl 16. gadsimta beigās.[20] Vairs nav nosakāms, kur un kāda bijusi ieejas vieta vecākās pils pagalmā. Tāpat nav saglabājušās norādes par pārējās pagalma daļas apbūvi. Ja tāda pastāvējusi, tad tās bijušas vieglas konstrukcijas koka celtnes, kuru atliekas iznīcinātas jauno korpusu celtniecības laikā.

Uz vecāko nocietinājumu periodu attiecināma aizsardzības grāvja paliekas pils ārpusē arheoloģisko izrakumu un tiem sekojošo apjomīgo zemes darbu uzraudzības laikā nav konstatētas. Acīmredzot grāvja vietā kā dabisks šķērslis rietumu pusē izmantota jau minētā upīte, ziemeļos – Venta, bet austrumos – Ventā ietekošais strauts, kura abas krastmalas atsegtas ap 100 m uz austrumiem no pils, tagadējās Jāņa ielas vietā. Arheoloģiskajos izrakumos konstatēts, ka aizsardzības vajadzībām, padziļinot gultni un pils pusē krastmalu nostiprinot ar koka pāļiem, tas piemērots vēlākā laikā – 17. gadsimtā.

14. gadsimta pirmajā pusē vai vidū būvējot nākamās pils korpusu ārējos mūrus, daļa senāko nocietinājumu teritorijas torņa austrumu pusē palika ārpus tiem. Tur, ap 22 x 11 m lielā platībā, 14.–15. gadsimtā attīstījusies priekšpils apbūve, kuras kodolu veidoja jau minētā mūra celtne.

Vienlaikus ar korpusu celtniecību vai drīz pēc tam, jauno vārtu priekšā, ēkas ziemeļu galā, izbūvēts četrstūra priekšvārtu nocietinājums – parhams. Izrakumu laikā 12,3 m garumā pilnībā atsegts tā dienvidu sānu mūris un neliels fragments no stipri postītās priekšējās austrumu sienas. Dienvidu pusē jaunais mūris pieslēdzies torņa ziemeļaustrumu stūrim un sākotnēji starp to un ārpusē esošo māju palikusi ap 1 m plata sprauga. Tāpēc, būvējot parhamu, ēkas ziemeļu gala siena nojaukta un ēka pagarināta līdz mūrim. Atšķirībā no minētās celtnes parhama mūra pamatnei nav bijusi iedziļināta būvbedre, bet pamatakmeņi novietoti tieši virs augsnes kārtas. Apakšējā daļā likto mazāku akmeņu rinda kā raksturīgs būvpaņēmiens novērota arī pils korpusu ārsienu pamatos. Prūsijas un Livonijas ordeņa piļu nocietinājumu plānojuma piemēri liecina, ka – atbilstoši aizsardzības prasībām – ieeja parhamā nereti tikusi ierīkota sāņus no galvenajiem vārtiem. Tā tas bijis arī Ventspils pilī. Nelielais priekšējās sienas fragments parhama dienvidrietumu stūrī iepretim austrumu korpusa vārtu ailai norādīja, ka ārējie vārti bijuši novirzīti Ventas virzienā. Neatbildēti paliek jautājumi, kur tieši meklējama to vieta, cik lielu teritoriju ietvēris priekšvārtu nocietinājums un kur atradusies tā ziemeļu siena. Šī priekšpils daļa vēl gaida arheoloģisko izpēti.

Ievērojamas pārbūves pili skārušas 15. gadsimtā. Bez jau minētās torņa paaugstināšanas un korpusu trešā stāva izveidošanas daļā pils iekštelpu šajā laikā mainīts griestu pārsegumu un grīdu līmenis, atsevišķās vietās arī telpu plānojums. Lielāki būvdarbi veikti arī ārpus pils. Parhama dienvidu sienas ārpusē vecākās mūra ēkas austrumu galā uzcelta otra, plānā 9 x 5,6 m liela ēka. Ziemeļu pusē jaunā celtne pieslēgusies parhama mūrim, kas bijis nedaudz garāks par ēku. Tāpēc, savienojot

[18] Mugurēvičs Ē. Latvijas viduslaiku piļu klasifikācijas un arheoloģiskās izpētes jautājumi // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1983. – XIV laid. – 10.lpp.

[19] Piemēram, Kalmāras pils Zviedrijā (Äkerlund H. Kalmar i medeltid och vasatid, bebyggelse, borg fästningar. – Lund, 1977).

[20] Jakubowski J., Kordzikowski J. Polska w XVI wieku. – Warszawa, 1915. – t.13 (Inflanty).

celtnes dienvidrietumu stūri ar parhama austrumu mūri, gala siena mūrēta slīpā leņķī. Ēkas pamati atšķirībā no iepriekšējo periodu būvēm veidoti čaulmūra tehnikā – gar malām liekot laukakmeņus, bet vidu aizpildot ar sīkākiem akmeņiem un ķieģeļu šķembām. Augstāk sienas bijušas mūrētas no 30–32 x 14–14,5 x 9 cm lieliem ķieģeļiem neregulārā sējumā. Ēkas iekšienē atradies 1,5 m zem toreizējā zemes līmeņa iedziļināts puspagrabs ar koka dēļu grīdu, kura apgaismošanai izmantota dienvidu sienas pamatnē atklātā loga aila ar slīpu pakāpienveida pamatni. Par iekštelpu plānojumu, ieejas vietu un stāvu skaitu tiešas liecības nav iegūtas, bet arhitektoniskajā izpētē torņa austrumu fasādē atklātais otrs, augstāka jumta slīpnes nospiedums norāda, ka abas ēkas šajā laikā paaugstinātas. Domājams, bēniņu stāva līmenī tās bijušas savienotas un tur atradusies sardzes eja ar ārsienas augšdaļā izveidotu pakāpjveida krūšsargu (*brustwehr*), kura gala nospiedums fiksēts torņa fasādē otrā stāva līmenī.[21] Abas celtnes iekļāvušās kopējā aizsardzības sistēmā, un to dienvidu un austrumu fasādes šajā laikā veidojušas priekšpils nocietinājumu ārsienas. Atbilstoša augstuma pretējās jumta slīpnes vietu torņa fasādē gan neizdevās konstatēt, tāpēc iespējams, ka sardzes ejas ierīkošanai paaugstinātas tikai abu ēku ārējās sienas, bet jumts, līdzīgi kā konventa ēkai, šajā laikā bijis asimetrisks ar garāko slīpni pret pagalma daļu.

Mēģinot rekonstruēt pils vizuālo izskatu 15.–16. gadsimtā (*5. att.*), jāmin arī ārpus mūriem izvirzītais sanitārais mezgls – danckers – pils ziemeļrietumu stūrī. Domājams, ar to saistīta gan arhitektoniskajā izpētē ziemeļu korpusa ārsienā otrajā stāvā atklātā durvju ailas vieta, gan zem tās pamatzemē konstatētās iedziļinātās koka stabu vietas. Virs tiem acīmredzot balstījusies Ventas virzienā izvirzīta viegla koka konstrukcija, līdzīga tai, kāda pēc attēliem pazīstama Rīgas pilī. Arheoloģiskajos izrakumos ārpus parhama mūru ietvertās teritorijas, ziemeļos no pils, Ventas krastā, 23 m garā posmā atsegta arī kāda brīvi stāvoša mūra pamatne, kas saistāma ar otru – priekšpils ārējo nocietinājumu līniju. Mūris orientēts austrumu–rietumu virzienā. Tā celtniecībai izraudzīta vieta netālu no toreizējās upes krastmalas, kas laika gaitā ievērojami mainījusies un 15. gadsimtā atradusies ap 20–25 m tuvāk pilij kā šodien. Aizsargsienas turpinājumu austrumu virzienā iznīcinājuši 19. gadsimtā celto ēku pamati, un tai izsekot nebija iespējams. Savukārt rietumu virzienā, 35 m no pils ēkas ziemeļaustrumu stūra, mūra trase beidzās ar 5 m garu, Ventas virzienā pagrieztu atzaru, kura galā pamatnē izveidotais paplašinājums konstruktīvi atgādināja vārtu ailas piederas vietu. Varbūt te atradušies (vai bijis paredzēts tādus izbūvēt) tā sauktie "ūdens vārti" (*Wasserthor*) – aizsargāta pieejas vieta upei, laivu vai kuģu piestātnei. Varbūtējās vārtu konstrukcijas otru malu un aizsargsienas turpinājumu arheoloģiskajos pētījumos neatklāja ne Ventas pusē, ne arī kur citur pils tuvākajā apkārtnē. Iespējams, kāda tās daļa upes tuvumā varētu būt nobrukusi, straumei noskalojot krastmalu, tomēr ticamāk liekas, ka iesāktie darbi apstājušies un mūra izbūve iecerētajā apjomā tā arī nekad nav pabeigta. Piemēri šādām nerealizētām arhitektoniskām iecerēm Ventspils pilī ir zināmi – līdzekļu trūkuma vai kāda cita iemesla pēc ilgu laiku neizbūvētais Kapitula zāles velvju pārsegums ziemeļu korpusā, sākotnēji iecerētās un nekad neizbūvētās krusta velves daļā rietumu korpusa iekštelpu un vēl cits.[22]

Virs akmeņu krāvuma pamatiem mūrī izmantoto ķieģeļu izmēri – 30–32 x 14,5–15 x 9–9,5 cm – atbilda 15. gadsimtā pilī lietoto ķieģeļu izmēriem, norādot, ka sienas izveide saistāma ar šī laika pārbūvju un paplašināšanas darbiem. Savukārt kultūras slāņa stratigrāfija un hronoloģija mūra tuvumā liecināja, ka pirms tā celtniecības Ventas krastmala teritorijā starp pili un jauno mūri nav bijusi apdzīvota vai aktīvi

[21] Dirveiks I., Zviedrāns J. .. – 12.lpp.

[22] Dirveiks I., Špaks A., Zviedrāns J. .. – 30., 35.lpp.

izmantota saimnieciskajām vajadzībām. Tā kā visi atradumi kultūras slānī virs pamatzemes attiecināmi uz laiku, ne agrāku par 16. gadsimtu, jādomā, ka mūra celtniecība drīzāk saistāma ar 15. gadsimta otro pusi vai pat 16. gadsimta sākumu.

Iesāktā aizsargsiena Ventas krastā bijusi ordeņa valdīšanas laikā pēdējā no jauna izbūvētā Ventspils pils nocietinājumu sistēmas sastāvdaļa. Livonijas perioda beigās, attīstoties karošanas tehnikai un arvien lielāku nozīmi iegūstot artilērijai, priekšpils savu militāro nozīmi pakāpeniski zaudēja. Turpmākās izmaiņas nocietinājumos saistāmas tikai ar esošās apbūves pārveidošanu un pakāpenisku likvidāciju. 16. gadsimta otrajā pusē ēkas torņa ārpusē daļēji nojauktas, kā parhama mūra turpinājumu dienvidu virzienā saglabājot tikai abu celtņu austrumu un dienvidu ārsienas. Pils ēkas priekšā, mūru ietvertās teritorijas iekšpusē šajā laikā atradusies viena vai vairākas vienstāva koka saimniecības ēkas. Pelnu un ogļu slānis virs nojaukto mūra ēku būvgružiem norādīja, ka koka apbūve beigusi pastāvēt pēc kāda ugunsgrēka. 16. gadsimta pēdējā ceturksnī nojaukts arī nepabeigtās aizsargsienas posms pie upes, un krastmalā sākusi veidoties koka celtņu apbūve – dzīvojamās ēkas un amatnieku darbnīcas. Šajā laikā celto pirmo dzīvojamo ēku paliekas arheoloģiskajos pētījumos konstatētas arī brīvajā klajumā pils austrumu pusē starp priekšpili un mazo strautu. Zaudējusi kādreizējo stratēģisko nozīmi, tukšā teritorija nocietinājumu priekšā sadalīta pilsētnieku apbūves gruntsgabalos.

Arheoloģiskā izpēte Ventspils pilī devusi pilnīgāku priekšstatu par pils izskatu un nocietinājumu sistēmas uzbūvi dažādo celtniecības stadiju laikā 13.–16. gadsimtā. Pirmajā būvperiodā, kas datējams ar laika posmu no 13. gadsimta 70.–80. gadiem līdz 14. gadsimta pirmajai pusei vai vidum, pils teritorija aizņēmusi samērā nelielu kvadrātveida platību ap bergfrita tipa torni tās dienvidu malā. 13. gadsimta beigās – 14. gadsimta sākumā mūra apbūvi papildinājusi ēka torņa ārpusē. Līdzenajā vietā uzceltā pils nav bijusi aizsargāta ar nopietniem dabiskiem šķēršļiem, un vienkāršie ārēji nocietinājumi liecina, ka tā nav paredzēta nopietnu uzbrukumu vai ilgstoša aplenkuma atvairīšanai. Jādomā, ka pils šajā laikā kalpojusi kā neliela garnizona mītne, no kuras pārraudzīta un kontrolēta jauniegūtā ostas vieta Ventas grīvā. Arheoloģiskajos izrakumos iegūtais ļoti nelielais šī perioda senlietu un keramikas skaits, ko varētu attiecināt uz pirmo nocietinājumu apdzīvotības laiku, liek domāt, ka pat pēc tam, kad Ventspils kļuva par komturijas centru, pilī uzturējies samērā neliels ļaužu skaits un tās galvenais uzdevums bijis nodrošināt novada administratīvo pārvaldi, mazāk militāru aizsardzību.

14. gadsimta vidū nocietinājumi radikāli pārveidoti. Ziemeļrietumos tornim uzcelts nākamo regulāro korpusu apkārtmūris. Apbūve tā iekšpusē veidojusies pakāpeniski un ilgstošākā laikā posmā. Vienlaikus ar jauno pili korpusu ārpusē aizsardzības vajadzībām izveidots parhams. Mūra celtne torņa ārpusē turpinājusi pastāvēt, veidojot priekšpils apbūves aizsākumu.

Maksimālo apjomu Ventspils pils nocietinājumi sasnieguši 15.–16. gadsimta otrajā pusē. Tomēr, salīdzinot ar daudzām citām tā laika Livonijas pilīm, ko līdz ar jauno artilērijas ieroču ieviešanos skārušas ievērojamas pārbūves, Ventspilī aizsardzības sistēmas uzlabošanā ieguldīti visai nelieli līdzekļi un darbs. Uzsāktā priekšpils aizsargsienas celtniecība līdz galam tā arī nav pabeigta, nav būvēti jauni, šī laika nocietinājumiem raksturīgie apaļie torņi vai veidoti mākslīgi ūdens šķēršļi pils ārpusē. Pils ģeogrāfiskais novietojums tālajā un relatīvi drošajā ordeņa valsts nostūrī, ko Livonijas periodā tieša karadarbība nekad neskāra, ļāva iztikt bez apjomīgu un sarežģītu nocietinājumu veidošanas. 1422. gada janvāra inventarizācijā minētais pils apbruņojums, kas paredzēts 32 vīriem un 34 zirgiem, uzskaitītās 6 cietokšņa bises, 0,5 t šaujamā pulvera, 20 arbaleti un 30 šoki bultu,[23] liecina, ka arī 15. gadsimtā pastāvīgais pils iemītnieku skaits bijis neliels un uz katru cie-

[23] Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. Bd.IX. – Riga, 1889. – Nr.804.

tokšņa fronti iznācis pa vienai līdz divām bisēm un pieciem arbaleta strēlniekiem. Tas nav daudz pat no tā laika militārās zinātnes viedokļa.

Izveidojoties Kurzemes hercogistei, pils kļuva par Ventspils iecirkņa pilskunga rezidenci. Sekojot jaunajām fortifikācijas mākslas prasībām, jau 16. gadsimta beigās ap pili uzsāka veidot zemes vaļņus un bastionus. Pēdējās veco aizsardzības būvju paliekas vārtu priekšā likvidētas 17. gadsimta otrajā pusē, remontējot un atjaunojot pili pēc 1659. gada zviedru bombardēšanas postījumiem.

Summary

Mārtiņš Lūsēns

Ventspils Livonia Order Castle building in the 13th–16th centuries

A castle is an enclosed four–block building. It is located on the left bank of the Venta River in a distance 0.5–km from its inflow into the sea. In the Livonia period it was an administrative centre of the Ventspils Comtury and a residence of the Comtur. For the 1st time the castle and Comtur were mentioned in historical sources in the document dated with the 10th of August 1290. Therefore, supposing that it was already built, most scientists date beginning of the Venta mouth fortifications by the 70–80ties of the 13th century.

In architectural investigations on the above the ground level stonework (G.Erdmanis, 1984, I.Dirveiks, 1996) two differed construction periods were fixed. A simpler kind of defence building was previously located on the Venta embankment on place of the regular four–block castle. Main part of it was a free standing rectangular stonework tower – Bergfried. Later it was built into the SE corner of the castle and has survived up to nowadays. More extensive construction works started only in the 14th century. Defence wall was built along the outer perimeter of a new castle building site first of all and later on blocks were built inside it (at first it was an Eastern block, later on Northern, Western and at last the Southern one.)

Information on the castle territory planning in the most ancient period (70–80ties of the 13th century – 1st part – midst of the 14th century) and later forburg building as well as the exterior castle fortification system in the second construction period (1350–end of the 16th century) was acquired during archaeological excavations. First fortification included both the tower and a 7.9 x 5.3–m big stonework lodging on the Eastern side. Courtyard area to the N– NE from the tower at the time was not larger than 500m2. It was bordered with the wooden palisade fence, which was connected at the ends up with the stone building corners. There was no moat outside the fence.

A four–cornered Parham with an entrance on the northern side was built in front of the gates in the 1st part – middle of the 14th century simultaneously with the defence wall of the block. Stonework building outside the tower was left out of the

new castle volume and forburg started to form around it.

The second – 9 x 5.6–m big stonework building was constructed in the 15th century at its Eastern end. Both buildings were included in the forburg defence system and at the time their Southern and Eastern facades formed forburg exterior defence walls. In the attic a guard pass with the step like breast defender was located. Construction of the new forburg defence wall started in the 2nd part of the 15th century – beginning of the 16th century on the Venta bank to the North of the castle. It was never finished. In the end of the Livonia period old fortifications lost their military significance and were gradually liquidated. Forburg buildings located in front of the gates were torn down during renovation works after the 1659 Swedish ravage.

Juris Urtāns

VENTSPILS DOKUPES DOKS

Par vienu no noteicējiem Baltijas jūrā 17. gadsimta vidū uz samērā neilgu laiku kļuva Kurzemes hercogiste. Hercoga Jēkaba merkantilā ievirze prasīja uz vietējiem izejmateriāliem balstītas vietējās ražošanas attīstīšanu, šo savu ražojumu pārdošanu un tirdzniecību.[1] Līdz tam Baltijas jūras tirdzniecībā dominēja holandieši ar saviem kuģiem, taču hercoga Jēkaba merkantilisms noteica vajadzību pēc savas flotes. Hercogs, pieaicinot sākumā kā kuģu būves speciālistus holandiešu meistarus, bet vēlāk izmantojot jau apmācītos vietējos amatniekus, to arī realizēja. Hercogs Jēkabs, neskaitot citus Kurzemes kuģu būvētājus, savā galvenajā tāljūras ostas un kuģu būvētavas vietā Ventspilī vien savas valdīšanas laikā lika uzbūvēt 44 karakuģus un 79 tirdzniecības kuģus, bet kopumā visā Kurzemē tapa vairāk nekā 200 dažāda tipa kuģi un liellaivas. Galvenokārt tie bija vienklāja kuģi, lai gan ir būvēti arī lielie trīsklāju un divklāju karakuģi, bruņoti pat līdz 72 lielgabaliem.[2] Tā laika tirdzniecības kuģi maz atšķīrās no karakuģiem, un tirdzniecības kuģus vajadzības gadījumā viegli varēja pārvērst par karakuģiem. Zunda šauruma muitas reģistri liecina, ka no 1640. līdz 1682. gadam cauri Zundam uz rietumiem izgājuši 339 Kurzemes hercoga kuģi, atgriezušies tikai 266 kuģi.[3] Šo starpību var izskaidrot gan ar to, ka daļa kuģu tika zaudēti dabas stihijās, tomēr galvenais zaudējumu iemesls bija holandiešu, britu, francūžu un zviedru veiktās Kurzemes kuģu nolaupīšanas, cīnoties ar savu konkurentu Kurzemes hercogu. Tāpat ir zināms, ka daļu karakuģu hercogs Jēkabs būvēja pārdošanai tiem pašiem francūžiem un britiem.[4]

---

1 W. Eckert. Kurland unter dem Einfluss des Merkantilismus. – Riga, 1927.

2 Juškevičs J. Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē. – Rīga, 1931. – 150.–152.lpp.

3 Upelnieks K. Kurzemes kuģniecība un kolonijas XVII g. simtenī. – Liepāja, 1930. – 65.lpp.

4 Diederich H. Herzog Jakobs von Kurland Kolonien an der Westküste von Afrika. – Mitau, 1890.; Mattiesen. O.H.

1. att. Skats uz Dokupi, doka dīķi un "mēli"

Fig. 1. View of the River Dokupe, the dock pond and the 'tongue of land'

Kurzemē hercoga Jēkaba galvenā neaizsalstošā tāljūras osta, kuģu būves, remonta, ziemošanas un noliktavu vieta bija Ventspils ar kuģniecībai ļoti piemēroto Ventas upi un tās grīvu. Šajā laikā Ventspils piedzīvoja noteiktu saimniecisko uzplaukumu, kas izbeidzās līdz ar hercoga Jēkaba laiku, un vēlāk Ventspils kļuva jau par mazāk nozīmīgu Krievijas impērijas ostu.

Ventspils tāljūras tirdzniecības sakaru panīkums 18. un 19. gadsimtā bija par iemeslu tam, ka daudzas teritorijas, kas hercoga Jēkaba laikā vai vispār 16.–17. gadsimtā tika izmantotas kuģu būvei un apkalpošanai, vēlākos laikos netika saimnieciski attīstītas un – kas ir pats galvenais no mūsdienu pētniecības viedokļa – šīs teritorijas netika pārklātas ar jaunāku laiku kuģu būves un remonta aktivitātēm, kā tas, piemēram, ir noticis Londonas dokos vai citās vecajās un lielajās Eiropas ostu vietās. Tādēļ daudzas 16.–17. gadsimta būvju vietas Ventspilī ir mūsdienās samērā vienkārši pieejamas pētniecībai.

Padomju laikā militārie un robežsardzes dienesti nekādas lielākas pētnieciskās aktivitātes Ventspilī neatļāva. Līdz pat pēdējam laikam par Ventspili kā hercoga Jēkaba flotes bāzi bija zināms galvenokārt no rakstītajiem vēstures avotiem, bet ļoti maz bija ziņu par konkrēto būvju veidu, to lokalizāciju un dažādo ar jūrniecību saistīto aktivitāšu topogrāfiju.

Tad 1999. gadā tika uzsākts un 2000. gadā turpināts Ventspils pilsētas finansēts projekts par hercoga Jēkaba laika vai – vispārinošāk – galvenokārt 17. gadsimta Ventspils kuģu būves, remonta un ar kuģu apkalpi saistīto vietu apzināšanu, izlūkošanu un kartēšanu. Šī uzdevuma veikšanai

Die Kolonial- und Überseepolitik der kurländischen Herzöge im 17. und 18. Jahrhundert. – Stuttgart, 1940.

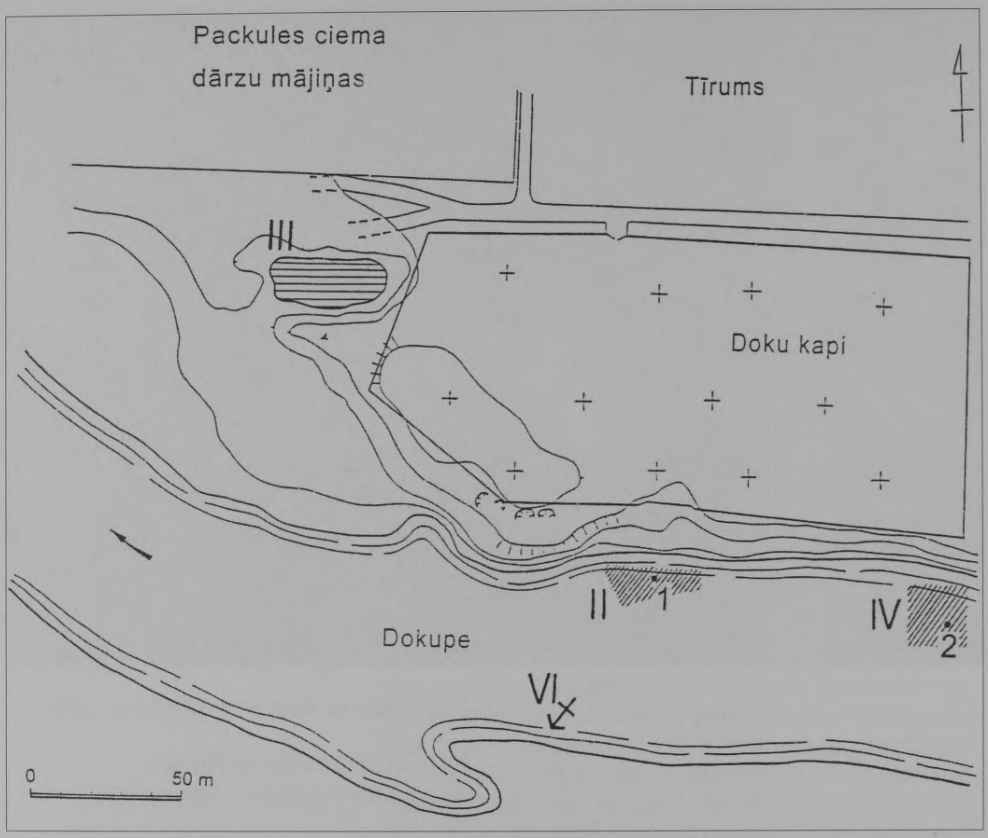

2. att. Dokupes doka un apkārtnes situācija

Fig. 2. Situation of the dock at the River Dokupe and the surrounding area

Latvijā pirmo reizi tika sekmīgi pielietotas un kombinētas aerālās izlūkošanas, zemūdens izlūkošanas un tradicionālo arheoloģisko pārbaudes izrakumu metodes. Pagaidām aerālo metožu izmantošana Latvijā bijusi visai mazizplatīta,[5] taču tieši aerālās izlūkošanas metodes ir devušas lielu ieguldījumu seno, īpaši antīko laiku ostu vietu izpētē.[6] Ventspilī šajā jomā veiktais ir tikai iesākums, un gūtie rezultāti pagaidām var kalpot turpmāko pētījumu uzdevumu un virzienu noteikšanai.

Ventspils kuģu būvētavas vieta, kur, spriežot pēc rakstītiem avotiem, vienlaicīgi strādājuši līdz 100 ierēdņiem, meistari, viņu mācekļi un vairāki simti būvstrādnieku un kur vienlaicīgi būvēti pat līdz 5 lielie jūras spējīgie kuģi,[7] līdz pat nesenam laikam nebija droši lokalizēta. Tika uzskatīts, ka kuģu būvētava atradusies Ventas kreisajā

[5] Urtāns J. Aerālā arheoloģija Latvijā un Augšzemes pilskalnu aerālā apsekošana // Arheoloģiskie pieminekļi, arheoloģiskās vietas. – Rīga, 2000. – 30., 31.lpp.; Urtāns J. Aerālā arheoloģija. – Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija, 2001. – 31., 32. lpp.

[6] Harbour studies. Encyclopaedia of Underwater and Maritime Archaeology / Ed. J.P.Delgado. – British Museum Press, 1997. – P.188.

[7] Juškevičs J. Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē. – Rīga, 1931. – 150.lpp.

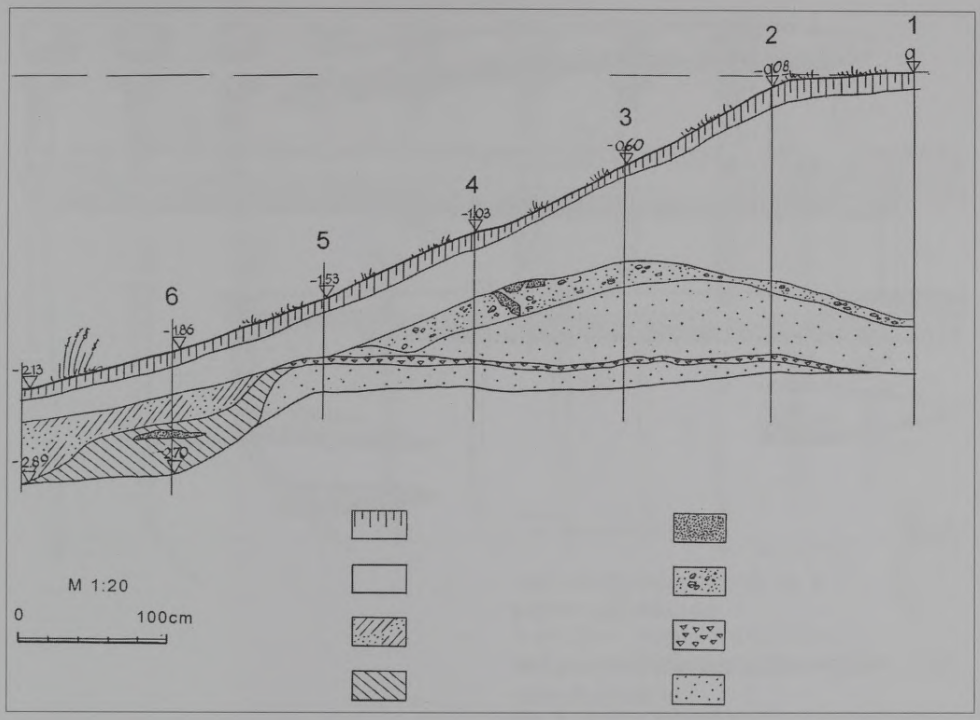

3. att. Dokupes doka "mēles" griezums

Fig. 3. Section through the 'tongue of land' of the dock at the River Dokupe

krastā augšpus Ventspils pilsētai. Izteikti arī citi uzskati – kuģu būvētava atradusies pretējā Ventas krastā.[8] Šajā pēdējā vietā 20. gadsimta 80. gadu beigās pat tika uzstādīts piemiņas akmens, kas apliecināja, ka kuģu būvētava bijusi tieši te. Deviņdesmito gadu sākumā Stokholmas Kara arhīvā tika apzināta kāda Latvijā līdz tam nezināma 17. gadsimta vidus Ventas lejteces karte, kur Ventspils kuģu būvētava bija pilnīgi noteikti parādīta Ventas kreisajā krastā. Salīdzinot šo karti, kas tagad jau vairākkārt publicēta,[9] ar mūsdienu situāciju, rakstītajiem avotiem un aerālās fiksācijas materiāliem, Ventspils 17. gadsimta kuģu būvētavas vietu var uzskatīt par diezgan precīzi noteiktu. Šo vietu mūsdienās sedz 4–5 un vairāk metru biezs zāģuskaidu slānis. Tas radies no ilgstoši strādājošā kokrūpniecības uzņēmuma, kas ražošanas atkritumus vienkārši nokrāva plašā vairākus hektārus lielā platībā ārpus uzņēmuma. Tādējādi šobrīd Ventspils 17. gadsimta kuģu būvētavas vieta nav tieši pieejama izpētei, bet

8 Zalsters A. E. Hercoga Jēkaba Ventspilī būvētie kuģi // Ventspils muzeja raksti. – I. – Rīga, 2001. – 173., 176., 181.lpp.

9 Štrumfa I. Mana Ventspils tapšana // Latvijas Arhitektūra. – Nr. 24. – 1999. – 18.lpp.; Zalsters A.E. Hercoga Jēkaba Ventspilī būvētie kuģi. – 175.lpp.; Urtāns J. A Post Medieval dockyard in Ventspils (Latvia): from the air, in the ground and underwater // Aerial Archaeology. Developing Future Practice / Eds. R.H.Bewley & W.Raczkowski. – Amsterdam; Berlin; Oxford; Tokyo; Washington: IOS Press, 2002. – P.118. (NATO Science Series. Series I: Life and Behavioural Sciences – Vol.337).

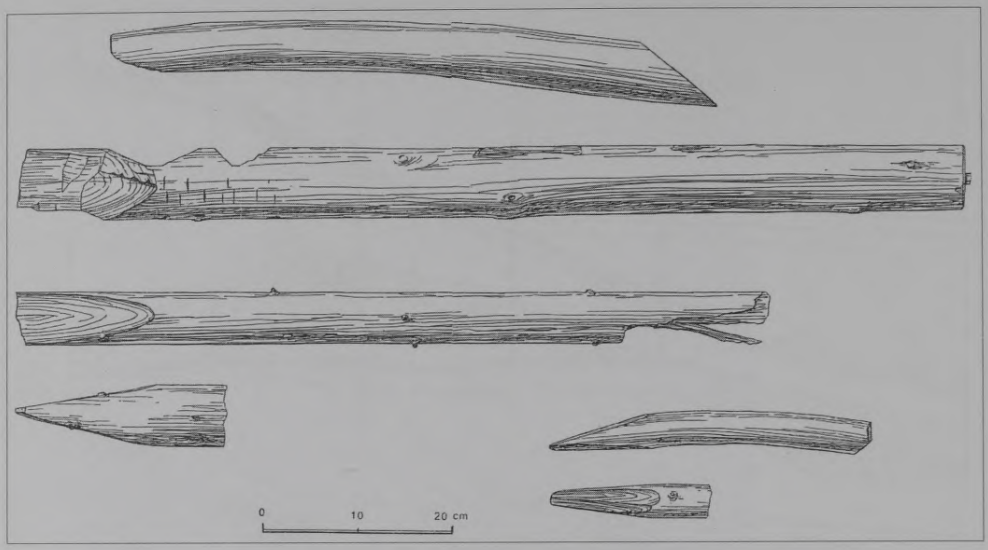

4. att. Aptēsti mieti un kārtiņas no doka dīķa dibena

Fig. 4. Worked stakes and rods from the bed of the dock pond

biezais kokrūpniecības atkritumu slānis vismaz labi pasargā un konservē šo vietu no jebkādām straujām, nepārdomātām un negaidītām pārmaiņām.

Ja Ventspils kuģu būvētava ir atradusies Ventas kreisajā krastā, kas tad ir bijis pretējā upes pusē? Šeit līdzās Ventas pietekas Dokupes krastam un Doku kapiem atrodas mākslīgs veidojums (*1., 2.att.*), kas sastāv no rakta dīķa (40 x 15 m) un mākslīgi veidotas 3 m augstas zemes mēles ar izlīdzinātu virsmu, kas norobežo dīķi no upes. Mēles garums ārpus kapsētas ir ap 40 m, platums gar kapsētas malu – ap 30 m. Pret R mēle sašaurinās un ir vairs tikai 10 m plata. Pret mēli Dokupe atvirzās no senās krasta līnijas un veido līdz 60 m platu palienes pļavu. Mēles mala pret dīķi ir izteikti stāva, bet dīķa DR galā pret Dokupi atrodas dūksnaina ap 10 m plata pāržmauga, kuru no vienas puses iezīmē mēles gals, bet no otras puses – senais Dokupes krasts. Šīs vietas nozīmi skaidro gan Ventas pietekas nosaukums Dokupe, gan arī līdzās esošās kapsētas nosaukums – Doku kapi, un to varētu saukt par doka dīķi. Jau minētajā 17. gadsimta vidus kartē pret šo vietu ir norādīts, ka te ir ostas vieta 20 kuģiem. Citos rakstītos avotos rodamas ziņas, ka Dokupē jeb Packulē, kas ir līdzās esošās pusmuižas nosaukums, lielie jūras kuģi ir arī ziemojuši.[10]

Lai mēģinātu izprast šīs vietas nozīmi, veica tās aerālo apsekošanu, kas ļāva iegūt vietas kopskatus Ventas lejteces galvenajā straumē un pietekās. Pussalā starp Ventu un Dokupi it kā varēja konstatēt kādas mākslīgu būvju paliekas, tomēr tās nebija visai pārliecinošas. Hidroarheologs Voldemārs Rains izdarīja Dokupes zemūdens apsekošanu. Tika noskaidrots, ka upe vietām ir visai dziļa – sasniedz pat 9 m dziļumu – un ka upes dibenā ir samērā daudz nogrimušu baļķu, ko var skaidrot ar plostošanu un plostu novietošanu Dokupē. Upes krastā pret Doku kapsētu zem ūdens līmeņa gar visu kapsētas malu tika uzietas dažādas koka konstrukcijas (*2. att.*). Upes dibenā

[10] Juškevičs J. Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē. – Rīga, 1931. – 297., 298.lpp.

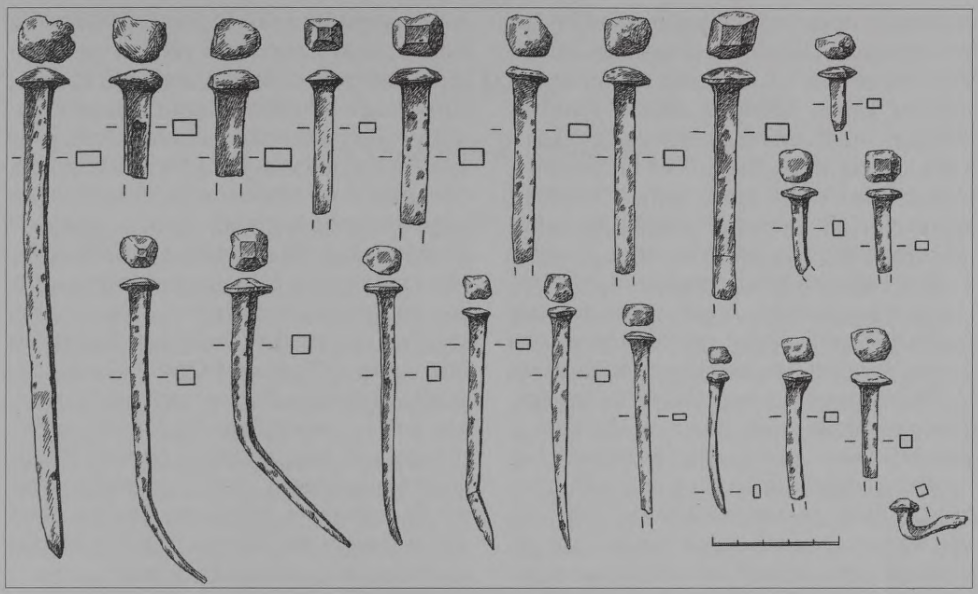

5. att. Pļavā starp doku un Dokupi atrastās kalēja kaltās dzelzs naglas

Fig. 5. Smithy-forged iron nails found in the meadow between the dock and the River Dokupe

vairākās vietās tika konstatētas arī neapšaubāmas ar kuģu uzturēšanos saistītas liecības, piemēram, kuģa kajītes loga rāmis ar visiem stikliem un stikla rūšu svina ietvērumiem, lielgabalu čuguna lodes, dažādi dzelzs priekšmeti, liels kalts dzelzs enkurs un citas senlietas.

Arheoloģiskajos pārbaudes izrakumos tika arī noskaidrots, ka "mēle" ir neapšaubāmi vairākos paņēmienos mākslīgi uzbērta (*3. att.*) un ka tās virspusē ir bijušas kādas ar uguni saistītas aktivitātes, jo tika atsegti stiprā ugunī deguši akmeņi, māli un jumta kārniņu paliekas. Zemūdens darbi doka vietā parādīja, ka tā dibenā ir gan lielāki baļķi, gan aptēstas kārtiņas (*4. att.*), tomēr ļoti smagie un bīstamie zemūdens darba apstākļi – rīkošanās biezās dūņās nulles redzamības apstākļos ar nepārtrauktu drošināšanu – liedza uzzināt kaut ko vairāk par vairāk nekā 2 m dziļumā esošajām doka dibena iekārtojuma paliekām. Dīķī jeb dokā tika atrastas arī jaunāku laiku vēstures liecības, bija arī vienkārši atkritumi. Zemūdens darbi Dokupē gar krastu ļāva noskaidrot, ka pie krasta nogrimusi vai nogremdēta liela izmēra vienkārši būvēta jaunāku laiku liellaiva, bet pārējo zemūdens koka konstrukciju atributācija pagaidām nav veikta. Iespējams, ka tās ir saistāmas ar krasta nostiprinājumiem vai ar kādām citām koka konstrukcijām, kuras uzrāda 17. gadsimta vidus karte, bet kuru skaidrojums nav drošāk noteikts. Šīs konstrukcijas it kā parāda to robežu Ventā un Dokupē, līdz kādai var droši doties jūras kuģi.

Interesantākās liecības ieguva pārbaudes arheoloģiskajos izrakumos līdzās doka vietai. Sākumā likās, ka plašā pļava starp doku un Dokupi ir dabīgais upes krasts, kurā varētu būt bijušas kādas ar doku saistītas būves vai konstrukcijas. Šī iemesla dēļ pļavā starp "mēli" un Dokupi tika izrakta pārbaudes tranšeja. Noskaidrojās, ka pļava ir veidojusies daudz jaunākos laikos,

mainoties upes tecējumam un smiltīm kopā ar dūņām saskalojoties daudzās kārtās. Zem apmēram 0,5 m biezās smilšu saskalojumu kārtas vairākās kārtās atsedzās slapjajās smiltīs labi saglabājies organikas – koka skaidu, mizu, zaru, ādas un pakulu – slānis. Tikai vienā kārtā vien, 6 kvadrātmetru platībā, tika iegūtas 52 kalēja kaltas dažāda veida naglas un kniedes (*5. att.*). Dažas naglas atrada iesistas galdnieku veidotās koka plankās. Atradumi liecina par nozīmīgām aktivitātēm pie tā sauktās doka vietas. Spriežot pēc aerālajiem attēliem un salīdzinot tos arī ar agrāko laiku kartēm, šķiet, ka pļava starp doku un Dokupi ir jaunāku laiku upes tecējuma veidota, bet "mēle" kādreiz varēja atrasties pašā upes krastā. Kuģu remonta atliekas varēja tikt vienkārši nosviestas līdzās dokam, kur tās vēlāk pārklāja un labi konservēja upes sanesuma smiltis. Ja tas tā, tad visai plašā teritorijā starp doku un Dokupi varētu slēpties labi saglabājušos koku un citu organisko vielu senlietas, varbūt arī koka konstrukcijas.

Joprojām līdz galam nav skaidra paša tā sauktā "doka" nozīme. Ir zināms, ka hercoga Jēkaba kuģiem, kas atgriezās no tāliem aizjūras braucieniem, bija nepieciešams remonts un ka Ventspilī bija izveidoti vairāki doki, kuros kuģi, izmantojot zirgu un cilvēku vilcējspēku, tika izvilkti sausumā pa slīpi liktām koka konstrukcijām.[11] Mūsu gadījumā "dokam", šķiet, ir bijusi cita nozīme, jo tas ir tikpat dziļš kā blakus tekošā Dokupe. Dabīgais ūdens līmenis mūsdienās stipri aizaugušajā dokā ir pat nedaudz augstāks nekā Dokupē. Zināms, ka agrākie doki Eiropā tika veidoti ļoti vienkārši – kā īpaši padziļinājumi upju krastos, kuros kuģis iebrauca augsta paisuma apstākļos. Pēc tam doka ieeju nosprostoja ar vienreizēju māla un koka konstrukciju, bet ūdens no doka tika izsmelts, tā nodrošinot kuģa remontu pietiekoši ērtos apstākļos.[12] Ir zināms, ka ūdens drenāžas problēma dokos tomēr netika īsti sekmīgi atrisināta līdz pat 19. gadsimta sākumam, kad ieviesa efektīvu ar tvaika mašīnām darbinātu ūdens pumpēšanas sistēmu.[13] Varētu uzskatīt, ka dokam ir bijusi izeja uz Dokupi, kas katrā atsevišķā gadījumā tikusi nosprostota. Baltijas apstākļos paisums ūdens līmeni neiespaido, tomēr paisuma vietā varēja izmantot pavasara plūdus, kad ūdens līmenis var būt pat vairākus metrus augstāks par parasto ūdens līmeni.

Kā labi zināms, tad jauni pētījumi nereti nevis dod gaidīto atbildi, bet uzdod jaunus jautājumus. Tā tas ir arī Ventspils doka un Dokupes gadījumā. Tomēr veiksmīgi apvienotie aerālie, zemūdens un tradicionālie arheoloģiskie pētījumi, kas kombinēti ar ikonogrāfisko avotu izmantošanu, liek secināt, ka šajā vietā nav bijusi kuģu būvētava, bet gan kāda konstrukcija kuģu remonta vajadzībām, kuru varētu saukt arī par doku. Dokupe bija laba ziemošanas vieta lielajiem jūras kuģiem. Līdzās ziemošanas vietai atradušās arī kādas ar kuģu remontu saistītas konstrukcijas jeb doks, kuru ļoti perspektīvā kompleksā izpēte ir gan uzsākta, bet iegūtie rezultāti pagaidām uzskatāmi par sākotnējiem.

---

[11] Juškevičs J. Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē. – Rīga, 1931. – 299.lpp.

[12] L.G. Carr Laughton. Maritime History // Victoria County History of Kent. – Vol.II. – 1926. – P.361.; Barker R.A. Of caravelas, tides and water // Revista STVDIA. – No. 54/55. – 1996. – P.117–118.

[13] Barker R. A pre-history of the dry-dock. The gates at Portsmouth, 1496 // Archaeonautica. – Vol.14. – 1998. – P.317.

Summary

Juris Urtāns

A Dockyard in Ventspils

For a relatively short time in the mid-17th century the Duchy of Courland became one of the determining factors in the Baltic Sea area. Ventspils with the mouth of the navigable River Venta was Jacob's main ice-free harbour, with storehouses, shipyards, repairing and wintering facilities for ships. The decline of Ventspils in the 18th and 19th centuries meant that many areas used for building and servicing ships did not develop economically in later times. Thus, many of the 17th century shipbuilding sites in Ventspils are quite easily accessible for study. Right up to very recent times knowledge about Ventspils as the base for Duke Jacob's fleet came mainly from written sources, and very little was known about the actual form of the structures, their location and the topography of activities connected with seafaring.

Right up to the very recent past, the site of the shipyard at Ventspils had not been securely identified. There was a general idea that the shipyard was on the left bank of the Venta upstream from the city of Ventspils. There was also another view: that the shipyard had been on the opposite shore of the river. In the early 1990s a map of the lower reaches of the Venta from the mid-17th century was found in the Stockholm Military Archives, where the Ventspils shipyard was clearly marked on the left bank of the Venta. Comparison of this mid-17th century map with the present situation, written sources and the results of aerial survey has served to locate the site of the 17th century Ventspils shipyard sufficiently precisely.

On the opposite bank of the Venta alongside the bank of a tributary of the river there is an artificial structure, including an artificial pond (40 x 15 m) and an artificial 3 m high 'tongue of land' cutting off the dock from the river. The role of this site is reflected in the name of the tributary of the Venta – the Dokupe (Dock River) – and the name of the adjacent cemetery – Doku kapi (Dock Cemetery). In the mentioned mid-17th century map, this place is marked as a harbour for 20 ships. Other written sources testify that the Dokupe was a wintering place for ships.

In order to understand the significance of this site, aerial survey was undertaken, permitting a general overview of the lower reaches of the Venta and its tributaries. In the course of archaeological trial excavation it was established that the spit was undoubtedly artificially constructed. Underwater research in the pond conducted by underwater archaeologist V. Rains showed that there were big logs and smaller poles lying on the bottom. Underwater work along the bank of the Dokupe showed that the remains of a simple, recent barge were lying on the bottom, but the rest of the structures found underwater have so far not been identified.

A test trench was excavated in the area between the dock and the river. It was established that the meadow had developed much more recently with the changing of the course of the river and deposition of many layers of sand. Under the sand deposits, a layer of well preserved organic materials such as wood-chips, bark, branches, leather fragments, tow etc. and iron nails and rivets of various sorts were discovered. These finds are evidence of important activities next to the dock site.

Up to the present, the significance of the dock – site is not clear. It is known that Jacob's ships returning from overseas voyages needed repairs and also that in Ventspils several docks were built. In these

docks the ships were hauled out using sloping wooden constructions and traction of horses and men. In our case the dock perhaps had a different role because the depth is similar to the depth of the adjacent river. It is known that early docks in Europe were built very simply as hollows at riverbanks, where ships entered at high tide. After the ship passed into the dock the entrance was closed by a temporary structure and the water was emptied from the dock. It might be considered that the dock in Ventspils had a direct outlet to the river Dokupe and that this outlet was closed in each particular case.

Successfully combined aerial and underwater reconnaissance work with trial excavation and the use of written evidence permits the conclusion that this was not the site of a shipyard, but rather structures connected with the repair of ships, which may be described as a dock. The Dokupe was very suitable for the wintering of the ships or for longer stay. Close to the harbour site we can also expect remains connected with ship repairs.

II

PĒTĪJUMI KURZEMES UN VENTSPILS VĒSTURĒ: ARHEOLOĢIJA

Armands Vijups

ZĪMES KURŠU LENTVEIDA APROČU IEKŠPUSĒ UN PUZES LEJASKROGA KAPSĒTAS 82. KAPS

11.–14. gadsimta bagātīgi ornamentētās lentveida aproces ir vienas no zīmīgākajām kuršu un kuronizēto lībiešu rotām, kas ievērojamā skaitā sastopamas plašāk pētītajās Kurzemes senvietās, īpaši kapulaukos. Nosacīti tās var dēvēt par reģionam tipisku, marķējošu rotu, jo šīs aproces satsopamas gan kuršu, gan t.s. kuronizēto lībiešu sieviešu rotu klāstā.[1] Šobrīd to kopskaits arheoloģiskajās kolekcijās sasniedz ap 2000 (tikai Talsu Vilkumuižas ezera materiālā vien veselo un fragmentāro aproču skaits svārstās ap tūkstoti). Daļēji šo rotaslietu ievērojamo skaitu skaidro arī valkāšanas tradīcijas – tās parasti valkātas 6–10 uz vienas rokas, bet atsevišķos gadījumos valkāto aproču skaits varēja būt pat lielāks (tā, piemēram, Ances centra senkapu 6. kapā apbedītajai sievietei uz katras rokas konstatētas 11 aproces[2]).

Ņemot vērā aproču bagāto un daudzveidīgo ornamentu, kas klāj lentas ārpusi, līdz šim to analīzē lielāka uzmanība pievērsta tieši tam.[3] Jāpiezīmē, ka līdz šim plašāka šo interesanto rotu analīze arheoloģiskajā literatūrā nav sastopama, un to apskats veikts vienīgi LU Vēstures un filozofijas fakultātes studentu diplomdarbos un bakalaura darbos.[4]

---

1 Skat. A.Celmiņa rakstu šajā krājumā.

2 Lūsēns M. Izrakumi Ances pagasta centra senkapos//Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu 1990. un 1991.gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1992. – 74.lpp., 17.att.; Lūsēns M. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Ances centra senkapos 1991.gadā. – Rīga, 1992. – 14.lpp. (LU LVI Nr. VIAA 797).

3 Skat.: Latvijas PSR arheoloģija/LPSR ZA Vēstures institūts. – Rīga, 1974. – 190.lpp.; A.Celmiņa raksts šajā krājumā.

4 Skat. Lodiņa D. Kuršu pasaules uzskats pēc 10.–14.gs. lentveida aproču ornamenta: diplomdarbs, vad. prof. Ē.Mugurēvičs. – Rīga, 1986.; Šternberga L. Kuršu lentveida aproces vēlajā dzelzs laikmetā: bakalaura darbs, vad. as.prof. A.Vijups. – Rīga, 1999. Darbi glabājas LU Vēstures un filozofijas fakultātē.

1. att. Puzes Lejaskroga kapsētas 82. kaps

Fig. 1. Grave Nr. 82, Puzes Lejaskrogs Cemetery

Vienā no šiem darbiem[5] pirmo reizi plašāk analizētas arī līdz tam labi zināmās, bet literatūrā tuvāk neminētās zīmes aproču iekšpusē. Šādas zīmes konstatētas praktiski visās pētītajās Kurzemes 11.–14. gadsimta apbedījumu vietās, kurās atrasts lielāks šo aproču klāsts – Talsu Vilkumuižas ezerā, Dundagas Laukumuižā, Alsungas Kalniņos, Lībagu Sārajos, Kazdangas Roņos, Ances centra senkapos u.c.

Salīdzinot ar sarežģīto ornamentu loka ārpusē, aproču iekšpusē novietotās zīmes ir daudz vienkāršākas un nav uzlūkojamas par ornamentu, bet citu informāciju nesošām sistēmām. Visos gadījumos šīs zīmes ir tuvu līdzīgas un sadalāmas divās galvenajās grupās: galu tuvumā novietotām taisnām, parasti iegrieztām vertikālām līnijām, kas perpendikulāri lentai šķērso tās platumu, un īsās svītrās vai ķīļveida iegriezumos, kas novietoti vienā vai abos loka galos un ir paralēli lentai vai arī nedaudz ieslīpi. Daudz retāk sastopamas slīpas (diagonālas) svītras, kas apmēram 45 grādu leņķī šķērso

[5] Šternberga L. Kuršu lentveida aproces vēlajā dzelzs laikmetā: bakalaura darbs, vad. as.prof. A.Vijups. – Rīga, 1999.

2. att. Puzes Lejaskroga kapsētas 82. kapa lentveida aproces ar zīmēm aproču iekšpusē (A – labā roka, 9. aproce no augšas; B – kreisā roka, 9. aproce no augšas)

Fig. 2. Lenticular armbands from grave 82, Puzes Lejaskrogs Cemetery having marks on the inside (A – right arm, armband no. 9 from above; B – left arm, armband no. 9, from above)

aproces loku.[6] Vertikālo līniju un lentai paralēlo iegriezumu/iecirtumu skaits vienā aprocē variē no vienas līdz četrām piecām. Šādas zīmes nav sastopamas visām aprocēm. Acīmredzot, daļai šādu zīmju nav bijis, citām tās nodilušas valkāšanas procesā vai arī nav konstatējamas senlietu fragmentārā rakstura dēļ.

Interpretējot zīmes aproču iekšpusē, hipotētiski iespējamas tās saistīt ar šādām funkcijām:

1) "meistara zīmes" – aproču izgatavotāju savdabīgs paraksts, kas vizuāli norāda uz rotas darinātāju;
2) "lietotāja zīmes" – zīmes, kas saistāmas ar valkātāja īpašu stāvokli sabiedrībā (piemēram, piederība noteiktai vecuma grupai);
3) "lietošanas sistēmas zīmes" – zīmes, kas norāda uz aproču valkāšanas kārtību uz rokas.

Jau sākumā noraidāma šo zīmju pirmā hipotētiskā funkcija ("meistara zīmes"). Tajos gadījumos, kad iespējams analizēt vienu rotu komplektu, redzams, ka dažādām viena komplekta aprocēm ir atšķirīgas zīmju kombinācijas.[7]

Grūti pieņemama arī zīmju kā sociālā statusa marķiera ("lietotāja zīmes") funkcija. Ja zīmes saistītos, piemēram, ar piederību noteiktai vecuma grupai, neizprotama ir neiezīmēto aproču loma šādā norāžu sistēmā vai arī vairāku vienādi iezīmēto aproču klātbūtne vienā komplektā.

Vilinošāka, bet līdz šim grūti pamatojama bija hipotēze, kas zīmes aproču iekš-

[6] Talsu Vilkumuižas ezera materiālā A10994:739,752,844,1040,1055 u.c.

[7] Skat., piemēram, Dundagas Laukumuižas kapulauka 9.kapa aproces (A 7320:24-38).

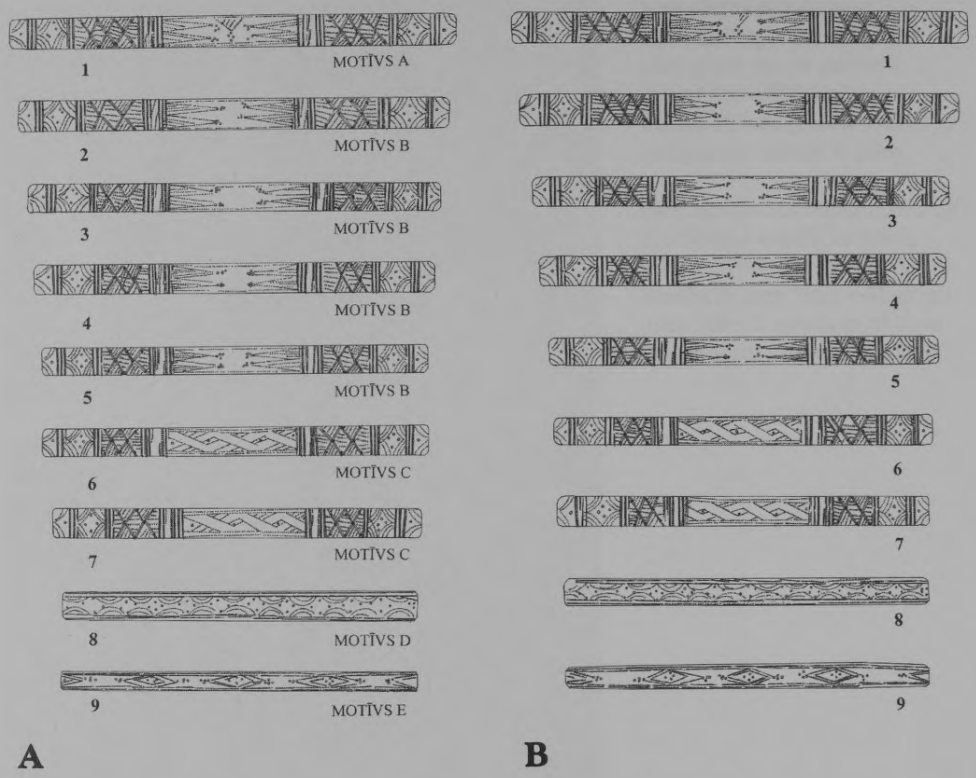

3. att. Puzes Lejaskroga kapsētas 82.kapa lentveida aproču ornamenta izklājums (A – labā roka; B – kreisā roka)

Fig. 3. Layout of ornamentation on the lenticular armbands from grave 82 at Puzes Lejaskrogs Cemetery (A – right arm; B – left arm)

pusē ļauj saistīt ar aproču valkāšanas kārtību ("lietošanas sistēmas zīmes"). Apstiprinājumu šai hipotēzei ļāva gūt tikai arheoloģiskās izpētes rezultāti Puzes Lejaskroga 14.–17. gadsimta kapsētā.[8] 2001. gada izrakumu sezonā šeit tika atsegts 82. kaps, kas ļāva ieviest skaidrību lentveida aproču iekšpusē sastopamo zīmju nozīmē (*1. att.*).

82. kaps tika atsegts 4.izrakumu laukumā 78 cm dziļumā. Tajā 60x190 cm lielā neregulāri ovālā kapa bedrē guldīts RDR virzienā orientēts sievietes apbedījums. Skeleta kauli izzuduši, fragmentāri saglabājies tikai galvaskauss. Kapā līdzdotas 18 bronzas lentveida aproces, kas uz abām rokām liktas proporcionāli (9+9), roku pirkstus rotājuši 4 vairoggredzeni, galvaskausa un krūšu rajonā bronzas spirālišu virteņu fragmenti (iespējams, galvassegas rotājums). Līdzās galvaskausam konstatēts bronzas zvārgulītis, rombveida piekariņš, važiņa un monētpiekariņš. Kājgalī, gan pie

[8] Muižnieks V., Vasks A., Vijups A. Izrakumi Puzes Lejaskroga kapsētā 2001.gadā//Arheologu pētījumi Latvijā 2000. un 2001.gadā. – Rīga, 2002. – 347.–354.lpp.

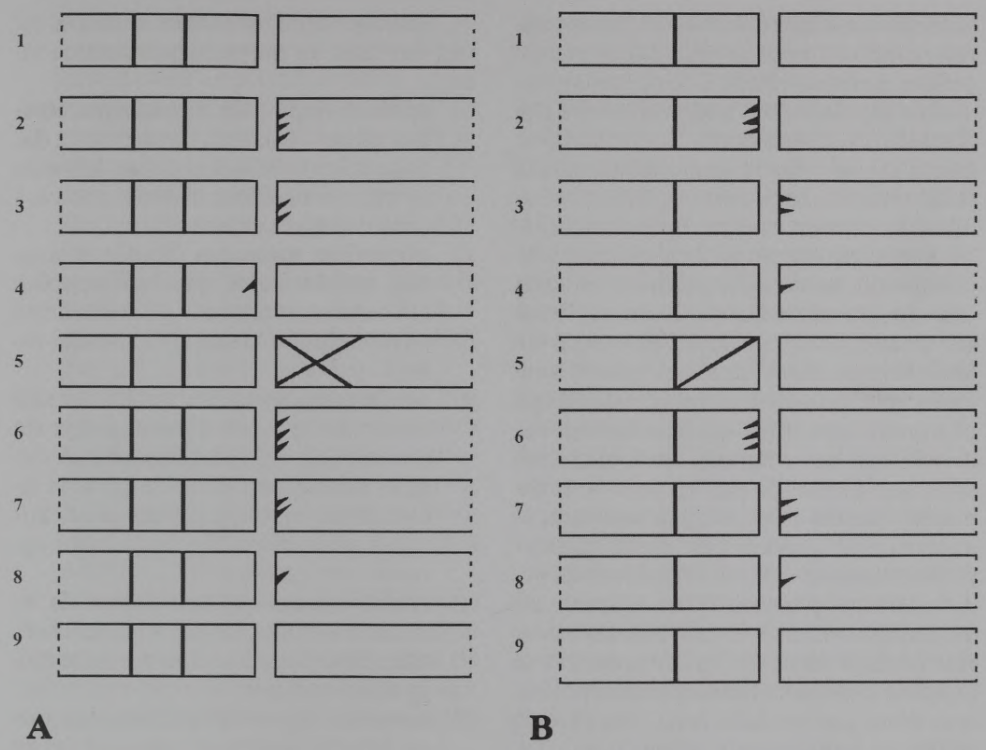

4. att. Zīmes lentveida aproču iekšpusē (shematisks attēlojums, A – labā roka; B – kreisā roka)

Fig. 4. Scheme of the marks on the inside of the lenticular armbands (A – right arm; B – left arm)

labās, gan kreisās kājas apakšstilbiem bronzas spirālītes no kājautiem un ādas fragments no apaviem(?).

Lai gan kapu nosacīti datē monētpiekariņš, kas darināts no Vestfāles vai Minsteres 13. gadsimta vidus sudraba denāra (monētu noteica T.Berga), kaps attiecināms uz 13./14. gadsimta miju – 14. gadsimta sākumu. Kā līdzīgs piemērs hronoloģiski vēlāka rotu komplekta un senāka monētpiekariņa vienlaicīgai lietošanai jānorāda Dundagas Laukumuižas 4. kaps.[9] Puzes Lejaskroga kapsētas 82. kapa senāku datējumu šobrīd nepieļauj ne pārējās kapa inventāra senlietas (vairoggredzeni, bronzas skārda rombveida piekariņš), ne arī kopējie kapsētas hronoloģiskie ietvari (14.–17. gs.). Jāatzīmē, ka šis kaps šobrīd uzskatāms par senāko Lejaskroga kapsētā atklāto apbedījumu.

Kapa inventārā īpaši nozīmīgas bija mirušajai sievietei līdzdotās lentveida aproces un iespēja precīzi fiksēt to valkāšanas secību uz abām rokām. Pretēji līdz šim ie-

[9] Dundagas Laukumuižas kapulauka 4.kapa inventāra monētpiekariņu klāstā jaunākās monētas ir Padebornas bīskapa Oto I (1277–1307) denāri (LVM, inv.Nr. Dsj 73, 77), senākā – Samanīdu Ismaila ibin Ahmed aš-Šaša dirhēms (902–903) (LVM, inv.Nr. Dsj 63).

gūtajam materiālam, kad apbedījumos varēja konstatēt aproču valkāšanas secību (Ances centra senkapi, Dundagas Laukumuižas kapulauks u.c.), taču atradumi bija ilgstoši valkāti, jau nodiluši aproču komplekti, kas, iespējams, komplektēti dažādā laikā, visas 82. kapa aproces bija ar nenodilušām, taisnām malām. Aproču saglabāšanās pakāpe jau pirms konservācijas radīja iespaidu, ka tās apbedījumā nonākušas drīz vien pēc darināšanas. Jāatzīmē, ka šāda vienlaicīgi darināta komplekta iegūšana varētu likt pārskatīt līdz šim pieņemto lentveida aproču tipoloģiju, kas aproces grupē pēc ornamenta. 82. kapa aproču materiālā redzams, ka komplektā vienlaicīgi darinātas gan pirmās grupas aproces (ar ornamentu vairākos posmos), gan otrās grupas aproces (ar ornamentu vienā joslā).[10] Otrās grupas aproces abām rokām bija novietotas tuvāk plaukstai (8. un 9. aproce no augšas, skat. *3. att.*). Tomēr vislielāko interesi izraisīja fakts, ka visām aprocēm to iekšpusē bija konstatējamas skaidri nolasāmas zīmes gan vertikālu līniju, gan ķīļveida iecirtumu formā aproču galos (*2. att.*). Divām aprocēm tika konstatēts nedaudz citādāks iekšpuses marķējums – diagonāla līnija un slīpais krusts (divas sakrustotas diagonālas līnijas).

Lai gan svītru un iecirtumu skaits ir atšķirīgs, analizējot zīmes (*4. att.*), izsekojama noteikta loģika, kas apliecina to saistību ar valkāšanas kārtību:

1) vertikālās, lentai perpendikulārās līnijas, kas konstatējamas uz visām aprocēm, acīmredzot norādīja aproces piederību labajai vai kreisajai rokai; visām labās rokas aprocēm netālu no gala bija vidēji dziļi iegrieztas 2 vertikālas līnija, bet visām kreisās rokas aprocēm – 1 vertikāla līnija;
2) iecirtumi (vai dziļi ķīļveida iegriezumi) aproču galos, kā arī diagonālā līnija un slīpais krusts uzskatāmas par zīmēm, kas norādīja valkāšanas kārtību aproču komplektā uz vienas rokas.

Izsekojot aproču kārtībai uz katras rokas, redzams, ka zīmju sistēma veidota šādi:

1) aproces vienā galā ir **rokas piederības zīme** – 1 (kreisajai rokai) vai 2 (labajai rokai) vertikālas līnijas, ķīļveida iecirtumi kā kārtības marķieri pārsvarā novietoti aproces otrā galā;
2) **pirmajām aprocēm** (skaitot no augšas) gan kreisajai, gan labajai rokai ķīļveida iecirtumu nav, bet norādīta tikai piederība kreisajai vai labajai rokai;
3) **otrās aproces** abām rokām apzīmē viens virs otra galā izvietoti 3 ķīļveida iecirtumi, kā arī vertikālās roku piederības zīmes (kreisajai rokai ķīļveida iecirtumi novietoti tajā pašā pusē, kur rokas piederības zīme, labās rokas aprocei – otrā galā);
4) **trešās aproces** apzīmē 2 ķīļveida iecirtumi, atšķiras, kā jau iepriekš norādīts, tikai roku piederības vertikālo līniju zīmes otrā galā;
5) **ceturtās aproces** apzīmētas ar vienu ķīļveida iecirtumu, tikai, līdzīgi kā otro aproču gadījumā, atšķiras novietojuma gali – kreisajai rokai iecirtums atrodas rokas piederības zīmei pretējā galā, labajai – tajā pašā galā, kurā rokas piederību norādošās vertikālās līnijas;
6) savdabīgi ir norādītas **piektās aproces** – vidējās 9 aproču komplektā uz katras rokas; to apzīmēšanai izmantotas slīpas, diagonālas līnijas, nevis ķīļveida iecirtumi (kreisajai rokai – 1 diagonāla līnija, kas novietota tajā pašā galā, kur rokas piederības zīme, labajai rokai – divas slīpā krustā sakrustotas diagonālas līnijas pretējā galā);
7) **sestās aproces** kārtības norādē atkārto otrās aproces – tām veidoti 3 ķīļveida iecirtumi (kreisajai rokai – piederības zīmes galā, labajai – otrā galā);
8) **septītās aproces** kārtības norādē atkārto trešās aproces – tām veidoti 2 ķīļveida iecirtumi (abām rokām – roku piederības zīmēm pretējā pusē);

[10] Latvijas PSR arheoloģija/LPSR ZA Vēstures institūts. – Rīga, 1974. – 190.lpp.

9) **astotās aproces** kārtības norādē atkārto ceturtās aproces – tām veidots 1 ķīļveida iecirtums (abām rokām – roku piederības zīmēm pretējā pusē);
10) **devītās aproces** kārtības norādē atkārto pirmās aproces – tām nav veidoti ķīļveida iecirtumi un ir tikai roku piederības zīmes (vertikālās līnijas);
11) **aproču kārtības marķieri** (ķīļveida iecirtumi) izsekojami sekojošā kārtībā – 0–3–2–1 – (slīpās līnijas vidējai, piektajai aprocei) – 3–2–1–0 (*4. att.*) ;
12) iespējams, ka marķējuma sistēma bija nepieciešama ne tikai aproču izmēru norādīšanai, bet arī noteikta **ornamenta sistēmas ievērošanai** (aproču kārtojums pēc to ornamenta motīva abām rokām ir vienāds – no augšas ABBBBCCDE, *3. att.*)

Kas veidojis zīmes uz aproču iekšpuses un kā skaidrojama to sistēmas klātbūtne Puzes Lejaskroga 82. kapā? Acīmredzot tās pasūtītājas-aproču lietotājas ērtībām iezīmējis rotkalis, tādējādi atvieglojot jauna aproču komplekta sākotnējo "lietošanas kārtību". Hipotētiski iespējams, ka sava nozīme bija arī ornamentālo motīvu secībai, kas būtu atsevišķi pētāms jautājums. Vēlāk, intensīvi izmantojot aproces, to malu nodilums un savstarpējā pieslīpēšanās jau pati par sevi diktēja valkāšanas kārtību, neliekot valkātājai ielūkoties aproču iekšpusē. Salīdzinot ar ilgstoši lietotiem lentveida aproču komplektiem (Dundagas Laukumuižas kapulauka 9.kaps), redzams, ka tajos sākotnējā kārtība vairs nav nolasāma, daudzos gadījumos aproču kārtības marķieri (iecirtumi) ir nodiluši, nav saskatāma strikti apzīmēta piederība labajai vai kreisajai rokai. Iespējams, ka laika gaitā, kādai no komplekta aprocēm salūstot vai nozūdot, to aizstāja ar no cita komplekta nākošu rotu, tādējādi vēl vairāk apgrūtinot šo zīmju nozīmes izpratni. Puzes Lejaskroga kapsētas 82.kapa lentveida aproču komplekts, nokļuvis apbedījumā drīz pēc izgatavošanas, pirmo reizi ļāva apjaust lentveida aproču iekšpusē novietoto zīmju patiesās funkcijas.

Summary

Armands Vijups

Marks on the inside of Couronian lenticular armbands and grave Nr. 82 at Puzes Lejaskrogs Cemetery

The richly decorated 11th–14th century lenticular armbands are one of the most characteristic ornament forms of the Couronians and Couronised Livs, found in large numbers at the more extensively excavated ancient sites in Kurzeme, particularly cemeteries. At present, the number of lenticular armbands in archaeological collections is around 2000.

So far, most attention has been given to the ornamentation on the armbands, while the marks on the inside of the armbands have never been the subject of more extensive discussion in the literature. Such marks have been observed at practically all of the excavated 11th–14th century burial sites where a large number of these armbands have been found.

Compared with the complicated ornamentation on the outside of the bow of the armband, the marks on the inside of the armband are comparatively very simple and cannot be regarded as ornamental. In analysing the meaning of these marks, several hypotheses can be put forward ('craftsman's marks' – serving as a signature of the maker of the armbands; 'user's marks' – marks relating to the user's special social status; 'marks of the system of use' – marks indicating the sequential arrangement of the armbands on the arm).

At the 14th–17th century cemetery of Puzes Lejaskrogs, grave Nr. 82 (from the turn of the 14th century or the early part of that century, *Fig. 1*), unearthed in the 2001 excavation season, permits the marks occurring on the inside of lenticular armbands as 'marks of the system of use'.

Particularly important in the grave inventory were the lenticular armbands provided for the deceased woman and the opportunity to record precisely their sequential arrangement on both arms. Even before conservation, the state of preservation of the armbands gave the impression that they had been placed in the burial soon after manufacture. Also interesting was the fact that all the armbands had clearly legible marks on the inside (*Fig. 2*) in the form of vertical lines and hacked wedges at the ends. Although the numbers of lines and hacked wedges differ, analysis of the marks reveals a definite logic, indicating that they are connected with the arrangement of the armbands when worn:

1) at one end, each of the 18 armbands has an arm mark (one vertical line for the left arm, two for the right arm);

2) marks indicating the sequence of the armbands (hacked wedges, in different numbers) can be traced in the following sequence: – 0–3–2–1 – (oblique lines for the middle, fifth armband) – 3–2–1–0; they are mostly placed at the other end of the armband, but sometimes occur at the same end as the arm mark; the sequence marks indicated the sequential arrangement of the armbands on one arm (*Fig. 4*).

Who placed the marks on the inside of the armbands, and how can the presence of such a system be explained with regard to burial no. 82 at Puzes Lejaskrogs? Evidently, the craftsman marked the armbands for the convenience of the customer/wearer, thus simplifying the question of the original 'sequence of wearing' of a new set of armbands. Later, if the armbands were used intensively, the wear along the edge and the and rubbing against one another would in itself indicate the arrangement, so that the wearer did not need to look inside.

Māris Zunde

VENTSPILS PILS TORŅA SIJU DENDROHRONOLOĢISKAIS DATĒJUMS

2000. gada sākumā, kad vēl norisinājās Ventspils pils restaurācijas darbi, noņemot pils torņa otrā stāva telpas griestu segumu, atklājās piecas senas koka sijas (*1. att.*). Raksta autors saņēma piedāvājumu veikt siju koksnes dendrohronoloģisko datēšanu, kas pozitīva rezultāta gadījumā deva cerību iegūt precīzāku informāciju par siju iebūvēšanas laiku. Tā kā pils savas pastāvēšanas laikā bijusi vairākkārt atjaunota, šis jautājums ir nozīmīgs ne vien attiecībā uz pils konkrēto griestu, bet arī citām konstrukcijām.

Sijas starp pils torņa otro un trešo stāvu veidotas kā šķautņi. To koksne saglabājusies ļoti labi, siju nomaiņa nebija paredzēta, līdz ar to gadskārtu platuma analīzei no sijām varēja iegūt nevis zāģētos ripveida, bet tikai urbtos serdeņveida koksnes paraugus (līdzīgi kā stienīši 7 mm diametrā). Par laimi sijām to atsevišķos īsos posmos, kur būvkoku stumbram bijis ieliekums vai sašaurinājums, kā arī galā, kas atbilst stumbra tievgalim, virsmu salaiduma vietās (šķautnēs) bija saglabājusies lokmala ar precīzai datēšanai nozīmīgo pēdējo izveidojušos koka gadskārtu. Urbšanai pieejamas bija tikai abas apakšējās šķautnes ar veselajām lokmalām, tāpēc no četrām sijām ieguva vismaz pa diviem koksnes paraugiem, bet no vienas sijas, kura iebūvēta ļoti tuvu pie torņa ziemeļu sienas, varēja iegūt tikai vienu paraugu (*1. att.*).

Pēc koksnes paraugu gadskārtu platuma izmērīšanas, kas veikta ar 1/100 mm precizitāti, iegūtas katrai sijai atbilstošo koksnes paraugu gadskārtu platuma laikrindas. Savstarpējai relatīvai datēšanai (šķērsdatēšanai) izmantotas katras sijas gadskārtu platuma standartizēto datu – indeksu vidējo vērtību laikrindas. To šķērsdatēšanas rezultāti liecina, ka visām piecām sijām būvkoki cirsti vienā gadā. Gadskārtu platuma indeksu vidējo vērtību rindu līdzība šādam siju relatīvajam datējumam atbilstošajā savietojumā nav izteikta (korelācijas koeficienta būtiskuma rādītājs $t = 2{,}8$ līdz $5{,}0$ vai vidēji $t_{vid} = 3{,}7$), bet ir pietiekama, lai ar augstu ticamību (varbūtība attiecīgi no $p > 0{,}99$ līdz $p > 0{,}9999$) varētu apliecināt, ka relatīvais vecums sijām noteikts ne-

1. att. Ventspils pils torņa 2. stāva telpas griestu sijas; telpas dienvidaustrumu stūris (bultiņas – koksnes paraugu urbšanas vietas)

Fig. 1. Ceiling beams of the second floor room of Ventspils Castle tower; south-eastern corner of the room (arrows – sample drilling places)

kļūdīgi. Par to liecina arī loģiskais apsvērums, ka vienai konkrētai konstrukcijai (šajā gadījumā – griestu sijām) būvkoki visticamāk, cirsti vienā gadā.

No visu piecu rindu indeksu vidējām vērtībām aprēķināta visām piecām sijām kopīga indeksu vidējo vērtību rinda. To salīdzinot ar iepriekš iegūtajām absolūtajām hronoloģiskajām skalām, konstatēta tās būtiska līdzība vienā no savietojumu stāvokļiem ar Bauskas Svētā Gara baznīcas absolūto dendrohronoloģisko skalu (jeb hronoloģiju). No tā noteikts, ka Ventspils pils torņa siju gadskārtu indeksu vidējo vērtību rinda, salīdzinājumā ar Bauskas Svētā Gara baznīcas dendrohronoloģisko skalu, attiecas uz 92 gadus senāku laikposmu. Šajā savietojumā abu laikrindu līdzība novērtēta ar t = 5,0, un zīmju kritērija līdzības koeficienta vērtība (72%) ievērojami pārsniedz zīmju kritērija robežvērtību pie būtiskuma līmeņa α = 0,001. Bauskas Svētā gara baznīcas dendrohronoloģiskās skalas absolūtais datējums ir 1760. gads, līdz ar to var secināt, ka Ventspils pils torņa otrā stāva griestu sijām būvkoki cirsti 1668. gadā. Šo absolūto datējumu apstiprina arī Ventspils indeksu vidējo vērtību rindas un Gotlandes absolūtās dendrohronoloģiskās skalas (autors T. Bartholins [*T. Bartholin*]) šķērsdatēšanas rezultāts: abu laikrindu līdzības rādītāji datējumam atbilstošajā savietojumā ir: t = 3,8, līdzības koeficients = 67%, kas pārsniedz kritisko robežvērtību pie būtiskuma līmeņa α - 0,001 (*2. att.*).

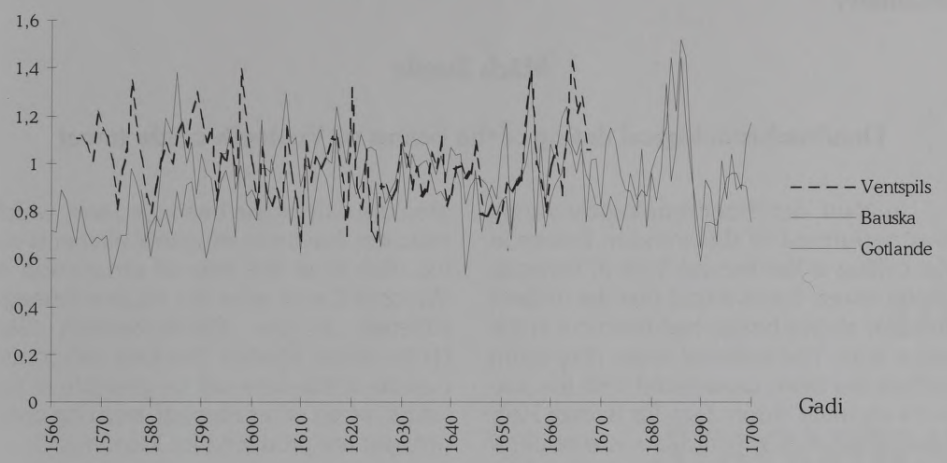

2. att. Ventspils indeksu vidējo vērtību rindas grafiskā attēla un Bauskas Svētā Gara baznīcas, kā arī Gotlandes hronoloģisko skalu grafisko attēlu salīdzinājums

Fig. 2. Comparison of graphs of the series of mean ring-width indices for Ventspils with the chronology for the Bauska Holy Spirit Church and the Gotland Chronology

Lai gan siju absolūto datējumu apstiprina gan laikrindu līdzības rādītāju būtiskuma, gan šo laikrindu grafisko attēlu vizuālās līdzības novērtējums, uzskatīt to par pierādītu būtu pagaidām pāragri. Datējuma pierādīšanai būtu nepieciešama a) tā dokumentāra pārbaude un b) izstrādātās gadskārtu platuma indeksu vidējo vērtību rindas šķērsdatēšana ar dendrohronoloģiskajām skalām, kas attiecas uz pils tā paša laikposma citām koka konstrukcijām vai vismaz uz tā laika citiem Kurzemes vēsturiskajiem objektiem (ir pamats uzskatīt, ka Ventspilij, tāpat kā citām Kurzemes pilsētām, koka būvmateriāli piegādāti nevis no tālām teritorijām, bet gan galvenokārt no vietējiem Kurzemes mežiem). Pagaidām šādas dendrohronoloģiskās skalas nav izstrādātas, līdz ar to datējuma galīgā pārbaude būs iespējama kaut kad vēlākā nākotnē.

Tomēr pieņemot, ka piecu siju datējums – 1668. gads – noteikts nekļūdīgi, var secināt, ka šie būvelementi attiecas uz pils atjaunošanas un pārbūvēšanas laiku pēc tās lielajiem postījumiem Polijas–Zviedrijas kara gados (1655–1660). Autoram nav ziņu, ka pils tornis šajā karā būtu stipri cietis, toties ir zināms, ka līdz pirmajam stāvam bijusi arī nopostīta pie torņa esošā pils austrumu korpusa pagalma puses siena.[1] Šķiet reāli iespējams, ka ap to laiku, kad atjaunots daļēji sagrautais austrumu korpuss, remonts veikts arī pils tornī.

[1] Erdmanis G. Kurzemes viduslaiku pilis. – Rīga, 1989. – 64.lpp.

Summary

Māris Zunde

Dendrochronological dating of the beams of Ventspils castle tower

In 2000, dendrochronological dating was performed of the wooden beams in the ceiling of the second floor of Ventspils Castle tower. It was found that the timbers used for all five beams had been cut at the same time. The series of mean ring-width indices has been cross-dated with the author's absolute chronology for Bauska Holy Spirit Church, and with the absolute chronology for Gotland (by T. Bartholin). The absolute date of the beams is 1668, which indicates that these structural elements could date from the time of renovation of Ventspils Castle after the serious damage suffered in the Polish-Swedish War (1655–1660). Further checking and confirmation of this date will be possible in the future, when other absolute tree ring chronologies are produced for Kurzeme.

III

HRONIKA

Stella Lindenberga

VENTSPILS MUZEJS 2001. GADĀ

Ar Ventspils pilsētas domes 2001. gada 26. februāra lēmumu muzejam un vienai tā struktūrvienībai doti jauni nosaukumi. Ventspils novada un mākslas muzejs ieguvis lakonisku nosaukumu – Ventspils muzejs, bet muzeja struktūrvienība – Jūras zvejniecības brīvdabas muzejs – tagad saucas Piejūras brīvdabas muzejs. Muzeja otra struktūrvienība ir rakstnieka Herberta Dorbes memoriālā māja "Senču putekļi". 2001. gada 7. septembrī notiek Ventspils muzeja atklāšana restaurētajā Livonijas ordeņa pilī Jāņa ielā 17. Gada nogalē uz Livonijas ordeņa pili tiek pārceltas arī muzeja darba telpas un krājums.

Gada laikā muzeja un struktūrvienību krājums palielinājies par 4 835 vienībām un sasniedzis skaitu 99 700, tādējādi Ventspils muzejs krājuma apjoma ziņā ierindojas piektajā vietā starp Latvijas pašvaldību muzejiem. 2001. gadā Ventspils muzejus apmeklējuši 90 116 cilvēki.

Muzejā un struktūrvienībās strādā 14 speciālisti.

Projekti, pasākumi un izstādes Ventspils muzejos 2001. gadā

1.–7. janvāris	Tekstilmākslinieces Dzintras Vilks izstāde "Sniegu gaidot" Ventspils muzejā
1.–28. janvāris	Ventspils novada mākslinieku un Ventspils mākslas skolas audzēkņu miniatūru izstāde "Ziemassvētku eglīte" Piejūras brīvdabas muzejā
10. janvāris–4. februāris	Valsts Mākslas akadēmijas Stikla dizaina meistardarbnīcas studentu darbu izstāde "Stikls ziemā" Ventspils

	muzejā. Eksponēti dažādās stikla apstrādes tehnikās izpildīti studentu radošie darbi
24. janvāris–14. februāris	Krājuma izstāde "Gaismekļi" Piejūras brīvdabas muzejā. Eksponēti dažādi zemnieku un zvejnieku sētu apgaismes priekšmeti
7. februāris–3. marts	Ventspils mākslinieces Laimdotas Junkaras gleznu izstāde "Divas trešdaļas" Ventspils muzejā
9. februāris–4. marts	Ventspils mākslinieka Nikolaja Trukšāna akvareļu izstāde Piejūras brīvdabas muzejā
9.–18. marts	Hologrammu izstāde "Krievu zelts" Ventspils muzejā. Tā iepazīstina ar izciliem mākslas priekšmetiem no Maskavas un Sanktpēterburgas muzeju krātuvēm
2. marts–23. jūlijs	Ventspils mākslinieces Santas Dalbes izstāde "Apgleznots zīds" H.Dorbes muzejā – autores pirmā personālizstāde
7. marts–4. maijs	Keramiķes Brigitas Šmēdiņas darbu izstāde Piejūras brīvdabas muzejā. Eksponēti Kurzemes keramiķiem raksturīgām glazūrām klāti trauki – podi, bļodas, vāzes
21. marts–8. aprīlis	Mākslinieces Elizabetes Melnbārdes gleznu izstāde Ventspils muzejā. Izstādes darbus vienojošā tēma – balets
Aprīlis	Klajā nāk ceļvedis "Ventspils Piejūras brīvdabas muzejs" un buklets "Enkuri Piejūras brīvdabas muzejā"
11.–15. aprīlis	Ventspils Skolēnu jaunrades nama mākslas pulciņu izstāde. Darbus eksponē tēlotājas mākslas studijas, zīmēšanas, foto, ādas apstrādes, šūšanas, rotu darināšanas u.c. pulciņu dalībnieki
15. aprīlis	Tradicionālais Lieldienu iešūpošanas pasākums Piejūras brīvdabas muzejā – šūpošanās, olu kaujas, grupas *Maskačkas spēlmaņi* koncerts un ... sildīšanās pie ugunskura sala dēļ
15.–22. aprīlis	Krāsoto olu un Lieldienu kompozīciju izstāde Piejūras brīvdabas muzejā. Eksponēti muzeja krājuma priekšmeti un Ventspils floristu darbi
18. aprīlis–6. maijs	Ventspils Skolnieku jaunrades nama tēlotājas mākslas studijas audzēknes Līgas Legzdiņas darbu izstāde Piejūras brīvdabas muzejā
20. aprīlis	Tēlnieka Paula Jaunzema izstādes "Metafora" atklāšana Ventspils Livonijas ordeņa pils pagalmā. Eksponētie darbi simbolizē pavasara pārmaiņas dabā, pils un pilsētas pārvērtības

20. aprīlis–14. maijs	Izstāde "Mākslas dienas – 2001" Ventspils muzejā. Piedalās 32 Ventspils un novada mākslinieki, eksponē dažādās tehnikās un materiālos veidotus darbus
2. maijs	Noslēdzas Rietumlatvijas vēstures izpētes komisijas un Ventspils muzeja izsludinātais grantu konkurss. No konkursā iesniegtajiem 9 projektiem uzvar divi: Latvijas Valsts arhīva speciālistes Valdas Kvaskovas projekts "Ventspils rātes un tirgotāju ģildes sēžu 18. gadsimta protokolu grāmatas" un vēstures doktores Pārslas Pētersones projekts "Tranzīts un komunikācijas Kurzemes hercogistē". Tiek piešķirtas arī projekta ietvaros izveidotās stipendijas studentiem un doktorantiem
5. maijs	Pasākums "Bērnu mākslas dienas 2001" Piejūras brīvdabas muzejā. Ventspils Mākslas skolas audzēkņi veido izstādi "Bluķa cilvēks 21. gadsimtā"
9. maijs–3. jūnijs	Ventspils mākslinieces Laimdotas Junkaras gleznu izstāde "Muzeja motīvi" Piejūras brīvdabas muzejā. Eksponēti 20 gadu laikā gleznoti darbi, kuru tapšanu rosinājušas pastaigas muzejā
14.–20. maijs	Ventspils muzejs piedalās ilggadējā sadarbības partnera Vācijas Jūras muzeja Štrālzundē rīkotajā starptautiskajā konferencē "Muzeji ap Baltijas jūru"
18. maijs	Starptautiskā muzeju diena – dažādi pasākumi muzejā un filiālēs
23. maijs–15. jūnijs	Keramiķes Silvijas Šmidkenas izstāde Ventspils muzejā. Bez tradicionālajiem māla darinājumiem eksponēti mūsdienu modernās tehnoloģijas raksturojoši keramikas darbi un tieši Ventspilī pirmajai personālizstādei veidoti jūras akmeņi
25.–27. maijs	Starptautiskā konference "Kurzemes un kuršu arheoloģija". Šī ir otrā konference, ko rīko Ventspils muzejs sadarbībā ar Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūtu un Ventspils pilsētas domi. Ar referātiem piedalās 20 arheologu no Latvijas, Polijas un Krievijas, iepazīstinādami klausītājus ar pētījumiem arheoloģijā no akmens laikmeta līdz 17. gadsimta vidum. Konferences norises vieta – Ventspils Augstskola
23. jūnijs–31. decembris	Izstāde "Ko gribu, to velku" Piejūras brīvdabas muzejā. Tā veidota no muzeja krājumā glabātiem un pilsētas iedzīvotāju deponētiem apģērbiem, apaviem un aksesuāriem no 19.gadsimta beigām līdz 20. gadsimta 50. gadiem
9. jūnijs	Starptautisko Hanzas dienu ietvaros Livonijas ordeņa pilī notiek Ventspils mākslinieciskās pašdarbības kolektīvu

	koncerts par godu pilsētas viesiem – sadraudzības pilsētas Štrālzundes delegācijai
9. jūnijs–4. augusts	Izstāde "Ventspils 2000. gadā" Livonijas ordeņa pilī. Tā ir arī savdabīga Ventspils muzeja projekta "Ventspils hronika" pirmā darba gada atskaite, jo izstāde komplektēta no hronikā fiksētiem fotoattēliem u.c. materiāliem
13. jūnijs–22. jūlijs	1941. gada 14. jūnija deportācijas 60 gadu atceres izstāde Livonijas ordeņa pilī. Iepazīstina ar vairāku desmitu Ventspils un novada ģimeņu dzīvesstāstiem fotogrāfijās, dokumentos, piemiņas lietās
15. jūnijs–1. jūlijs	Alus kausu izstāde Piejūras muzejā, kas kļuvusi par tradicionālu Līgo svētku izstādi, kur savas kolekcijas eksponē ventspilnieki
20. jūnijs–15. jūlijs	Zviedru modernās mākslas izstāde Ventspils muzejā. Tajā piedalās astoņi profesionāli mākslinieki, kas strādā dažādās tehnikās
23. jūnijs–28. oktobris	Mākslinieces Margaritas Stārastes grāmatu un ilustrāciju izstāde H. Dorbes muzejā
2.–20. jūlijs	Rietumlatvijas vēstures izpētes projekta ietvaros notiek kopīga Ventspils muzeja un Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes arheoloģiskā ekspedīcija Ventspils rajona Puzes Lejaskroga viduslaiku apbedījumos. Izrakumus vada Latvijas Universitātes profesors Andrejs Vasks un Ventspils muzeja direktora vietnieks zinātniskajā darbā Armands Vijups. Izrakumos iegūtās senlietas papildina Ventspils muzeja krājuma arheoloģijas kolekciju
4. jūlijs–2. septembris	Ventspils koktēlnieka Viktora Seiļa darbu izstāde Piejūras brīvdabas muzejā. Pēdējos gados mākslinieks savu kolekciju papildinājis ar Latvijas politikā pazīstamu cilvēku figūrām
20.–22. jūlijs	Latvijas Gladiolu draugu kluba moderno lielziedu īrisu izstāde Ventspils muzejā
27. jūlijs–26. augusts	Izstāde "Plakāts Latvijā starp diviem pasaules kariem" Ventspils muzejā. Eksponēti plakāti no Latvijas Nacionālās bibliotēkas krājuma, veltīti tūrismam un reklāmai, tātad šodienas Ventspilij aktuālām tēmām
28. jūlijs	Lietišķās mākslas gadatirgus Piejūras brīvdabas muzejā. Tradicionāls pasākums, ko papildina atrakcijas, sacensības, vizināšanās ar zirgu, ar mazbānīti, zaļumballe
4. augusts	Pilsētas svētku ietvaros Livonijas ordeņa pilī plaša svētku programma – Ventspils muzeja rakstu *Acta historica Vin-*

	daviensia pirmā krājuma prezentācija; tiek atklātas šādas izstādes: mākslinieku Jāņa Ivanova un Ilzes Lībietes darbi "Latvijas pilsētu un pagastu jaunizveidotie ģerboņi", "Ventspils pilsētas ģerboņa vēsture" un Zviedrijas kara muzeja krājuma izstāde "Kurzemes un Zemgales hercogistes militāro vienību kaujas karogi". Svētku programmu papildina senās mūzikas ansambļu *Canto* un *Ludus* koncerts. Svētkos piedalās Zviedrijas kultūras atašeja Latvijā Gunilla Petersone, Latvijas Republikas vēstnieks Holandē Kārlis Eihenbaums
5. augusts	Ventspils pilsētas svētku ietvaros Piejūras brīvdabas muzejā notiek vairāki pasākumi: koktēlniecības simpozijs – daži tā laikā tapušie darbi papildinās muzeja un pilsētas ainavas, Vidzemes keramiķes Baibas Dumpes veidotā eksperimentālā Kurzemes cepļa atvēršana. Darbojas *Senās vides darbnīca* no Rīgas, tās dalībnieki attēlo 9. gadsimta latviešu pirmtautu sadzīvi un darbus. Mazbānītis izvizina vairāk kā trīs tūkstošus muzeja apmeklētāju
10.–12. augusts	Latvijas Gladiolu draugu kluba gladiolu izstāde Ventspils muzejā. Eksponētas ap 150 ziedu šķirnes
29. augusts–6. septembris	Austriešu fotomākslinieka Ērika Lessinga fotoizstāde "50 gadi fotogrāfijās" Ventspils muzejā. Tā stāsta par tiem notikumiem Eiropas politiskajā vēsturē pēc Otrā pasaules kara, par kuriem to norises laikā aiz dzelzs priekškara zināja maz. Izstādes atklāšanā piedalās Austrijas vēstniecības Latvijā pārstāvis Ado Rīgers
30. augusts–septembris	Tradicionālā dāliju ziedu izstāde Ventspils muzejā no ventspilnieces Aijas Felš-Mīlbergas kolekcijas
4. septembris–6. novembris	Tautas lietišķās mākslas studijas *Drellītis* izstāde "Villaines" Piejūras brīvdabas muzejā. Astoņas tautas daiļamata meistares rāda savu prasmi šī senā apģērba gabala darināšanā, un daži no tiem austi pēc muzeja krājuma paraugiem
7.–8. septembris	Ventspils muzeja atklāšana Livonijas ordeņa pilī. Skatītājiem vērtēšanai tiek atklāta jaunizveidotā ekspozīcija. Pils – muzeja atklāšanas ceremonijā piedalās ievērojami Latvijas kultūras darbinieki, politiķi un uzņēmēji. Pilsētniekiem un viesiem piedāvāta plaša pasākumu programma pilī – muzikāls uzvedums "Tērps, mūzika, deja – gadsimtu seja", seno ēdienu gatavošanas konkurss ar Ventspils pavāru piedalīšanos. Turpinās pilsētnieku plaši atbalstītā akcija "Es būvēju pili", kuras devīze šajā gadā – "Nagla pils vārtos", un tās laikā ziedotāji palīdz pabeigt pils pagalma ozolkoka vārtus, iedzenot tajos dekoratīvu naglu. Pasākuma noslēgumā – Dž. Pergolezi opera "Kalpone un kundze" populāru Latvijas Operas teātra mākslinieku izpildījumā

7.–25. septembris	Izstāde no Latvijas Ugunsdzēsības muzeja krājumiem Ventspils muzejā "Ugunsdzēsības vēsture gadsimta griežos", veltīta Ventspils Brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrības dibināšanas 125 gadadienai
10. septembris	H.Dorbes muzejā viesojas māksliniece Margarita Stāraste, tiek atklāta dārza skulptūra, kas atveido mākslinieces radīto pasaku tēlu – rūķi Ķauķi. Uz tikšanos atnākuši ap 250 mazo lasītāju
11.–12. septembris	Ventspils muzejs piedalās starptautiskā seminārā, ko rīko Klaipēdas Lietuvas Jūras muzejs. Semināra mērķis – izstrādāt kopīgu projektu seno piekrastes zvejas un sadzīves tradīciju saglabāšanas un pētīšanas veicināšanai un tūrisma attīstībai
18. septembris– oktobris	Notiek arheoloģiskās izpētes darbi Ventspils Livonijas ordeņa pils Austrumu korpusa 1. stāvā. Darbus veic arhitektoniskās izpētes grupa "A.I.G.", arheologs Mārtiņš Lūsēns. Izpētes rezultāti ļauj precizēt pils celtniecības sākuma datējumu. Izrakumu laikā atrasts unikāls kaulā griezts Mēmeles (tag. Klaipēdas) prāvesta spiedogs, kas datējams ar 13. gs. vidu – 14. gs. sākumu
20.–25. septembris	Ventspils muzejs piedalās 9. Baltijas jūras piļu un muzeju asociācijā Polijas pilsētā Malborkā. Tā kā Ventspils muzejs kā pilntiesīgs asociācijas biedrs tajā uzņemts 2000. gada septembrī, tad līdzdalība šajā asamblejā ir muzeja pirmā iesaistīšanās asociācijas darbībā
26. septembris–5. oktobris	Ventspils muzeja direktors Aldis Ābele piedalās 12. Pasaules Brīvo latviešu apvienības salidojumā Trinidadā un Tobago. Tā laikā notiek tikšanās ar Trinidadas un Tobago valdības, kultūras un sabiedriskajiem darbiniekiem, iezīmējas turpmākās Trinidadas un Tobago un Ventspils muzeja un pašvaldības sadarbības iespējas Kurzemes un Zemgales hercogistes vēstures pētniecībā, kultūras sakaru attīstībā
30. septembris	Tradicionāls Miķeļdienas pasākums Piejūras muzejā, kura laikā notiek dažādas atrakcijas, tirdziņi, Ventspils pārtikas ražotāju firmu produkcijas degustācija. Tiek atklāta izstāde "Caur virtuves logu", kurā eksponēti sen aizmirsti virtuves piederumi no muzeja krājuma
Oktobris	Ventspils rajona Ances pagasta Irbes mežniecības teritorijā atklāta neolīta laikmeta apmetnes vieta
6. novembris	Ventspils rajona Staldzenes stāvkrastā atrasts Ventspils un Latvijas senākajā vēsturē unikāls bronzas laikmeta depozīts (800.–600. g.pr.Kr.) – ap 100 skandināvu izcelsmes senlietu, kas papildina muzeja krājumu

6. novembris	Mākslinieku Lindas un Alfrēda Kunstmaņu darbu izstādes "Māls un koks" atklāšana Piejūras brīvdabas muzejā
9. decembris	Ventspils muzeja darba grupai (muzeja direktors A.Ābele, direktora vietnieks zinātniskajā darbā A.Vijups, galvenā krājuma glabātāja I.Štrumfa, konsultants Latvijas vēstures muzeja direktors A.Radiņš, mākslinieciskās koncepcijas autori un izpildītāji J.Rozentāla Mākslas koledžas pedagogi mākslinieki E.Vērpe un J.Mitrēvics) piešķirta Latvijas Kultūrkapitāla fonda Spīdolas balva par Ventspils muzeja ekspozīcijas zinātnisko koncepciju un vizuālo un tehnisko risinājumu
15.–22. decembris	Ziemassvētku ieskaņas koncerti Livonijas pilī, piedalās Ventspils pašdarbības kolektīvi
20.–31. decembris	Floristikas izstāde "Ziemassvētku noskaņa" Piejūras brīvdabas muzejā
22. decembris	Akcija "Lai dzīvo mazbānītis!" Piejūras brīvdabas muzejā, tās mērķis – iegūt līdzekļus mazbānīša kapitālajam remontam
30. decembris	Gadumijas pasākums "Lidojošā egle" Livonijas ordeņa pilī. Pasākuma ietvaros – zvanu mūzikas koncerts Liepājas mūzikas koledžas audzēkņu izpildījumā, laimes liešana pils pagalmā

Ventspils Muzeja Raksti. II

Formāts 70x100/16; 13,5 fiz.iespiedl.
Iespiests tipogrāfijā "Fobo Prints"
Artilērijas iela 6 k.2, Rīga, LV-1001

4.